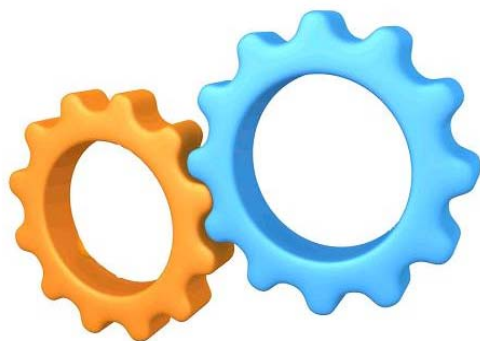

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

НЕОІНДУСТРІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Колективна монографія

Київ 2016

УДК 330.34(477)
ББК 65.013(4Укр)

Н52

Автори:

Дейнеко Л.В., д-р екон. наук, проф. (наукове редагування, вступ, розділ 1); Шовкун І.А., канд. екон. наук; пров.н.с. (1.2.2, 2.2, розділ 3); Шелудько Е.І., канд. екон. наук; ст.н.с. (1.2.3, розділ 2, 4.1, 5.1); Гахович Н.Г., канд. екон. наук; ст.н.с. (1.2.1, 2.3, 4.2, 5.1); Кушніренко О.М., канд. екон. наук; ст.н.с. (2.2, 2.3, розділ 5); Завгородня М.Ю., канд. екон. наук; н.с. (2.3, 2.4, 5.1); Романюк І.М., канд. екон. наук; н.с. (1.1, 1.2.1, 2.3, 5.2); Зарудна О.С., мол. н.с. (2.3, 5.1); Дейнеко О.Т., аспірант (2.3, 5.1)

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. Ляшенко В.І. («Інститут економіки промисловості НАН України»);
д-р екон. наук Никифорок О.І. (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»)

*Затверджено до друку Постановою Вченої ради Інституту економіки
та прогнозування НАН України від 16 листопада 2016 р. №123*

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України : колективна
монографія / [Дейнеко Л.В., Шовкун І.А., Шелудько Е.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук,
проф. Л.В.Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Елект-
рон. дані. – К., 2016. – 278 с.: табл., рис. – Режим доступу :
<http://ief.org.ua/docs/mg/277.pdf>

ISBN 978-966-02-8124-0

Висвітлено наукові засади неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу в умовах глобальних викликів та можливості застосування стратегічних варіантів неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу в Україні. Обґрунтовано основні пріоритети формування нової промислової політики, які передбачають впровадження «зеленого» зростання промисловості, вдосконалення фінансових механізмів реіндустріалізації економіки, покращення інституціонального та інвестиційного середовища, стимулювання імпортозамінного виробництва, формування сучасної промислової структури експорту та вбудовування в міжнародні ланцюжки створення кінцевої вартості в умовах глобальної конкуренції.

Призначена для наукових працівників, фахівців державних органів управління, керівників та спеціалістів різного рівня управління промисловістю, викладачів і студентів вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації.

УДК 330.34(477)
ББК 65.013(4Укр)

ISBN 978-966-02-8124-0

© Національна академія наук України, 2016
© ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	6
1.1. Наукові засади неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу	6
1.2. Досвід країн ЄС у здійсненні неоіндустріальної трансформації	13
1.2.1. Країни – старі члени ЄС	15
1.2.2. Країни – нові члени ЄС	17
1.2.3. Пострадянські країни – члени ЄС	21
1.3. Стратегічні варіанти неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу	24
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ГОТОВНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ДО НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	29
2.1. Концептуальні підходи до виявлення специфічних ознак нової індустріалізації промислового комплексу в розрізі основних промислових груп	29
2.2. Стан та особливості неоіндустріальної трансформації галузей з виробництва промислових товарів	33
2.3. Особливості неоіндустріального розвитку України: тенденції, проблеми, потреби, механізми впливу на функціонування промислових галузей	48
2.3.1. Товари проміжного споживання	51
2.3.1.1. Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини	51
2.3.1.2. Виробництво паперу та паперових виробів	56
2.3.1.3. Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах	58
2.3.1.4. Виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції	64
2.3.1.5. Виробництво лакофарбової продукції	66
2.3.1.6. Виробництво штучних і синтетичних волокон	68
2.3.2. Інвестиційні товари	70
2.3.2.1. Виробництво продукції машинобудування	70
2.3.3. Споживчі товари короткострокового використання	79
2.3.3.1. Виробництво харчових продуктів	79
2.3.3.2. Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	86

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

2.3.3.3. Виробництво текстильних виробів та одягу	95
2.3.3.4. Виробництво взуття та виробів зі шкіри	100
2.3.3.5. Поліграфічна галузь	108
2.3.4. Споживчі товари тривалого використання	109
2.3.4.1. Виробництво меблів	109
2.4. Оборонно-промисловий комплекс України в умовах неоіндустріальної трансформації	111
РОЗДІЛ 3. ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	126
3.1. Інвестування неоіндустріалізації: оцінка макроекономічних передумов	126
3.2. Фінансова складова неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу України	159
3.3. Концептуальні підходи до активізації інвестицій у промисловість ...	192
РОЗДІЛ 4. ЕКОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ	198
4.1. Розвиток «зелених» виробництв в умовах неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу	198
4.2. Екологічний податок з промислових підприємств в умовах децентралізації	218
РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНЕ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СФЕРІ НЕОІНДУСТРІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	226
5.1. Оцінка можливостей та напрямів реструктуризації промислового експорту	226
5.2. Оцінка потенціалу імпортозаміщення на українському ринку з урахуванням можливостей галузей промисловості	241
5.3. Можливості залучення і використання міжнародної допомоги в модернізації промислового сектора України	245
ДОДАТКИ	251

Наукове бачення розвитку вітчизняної промисловості як ключового елемента економічної системи, спроможного модернізуватися та створити плацдарм для промислового зростання, базується на новому підході щодо забезпечення її диверсифікації та комплексного пропорційного розвитку з можливістю збереження та відновлення як традиційних промислових виробництв, котрі можуть забезпечити підвищення якості продукції та стимулювання розвитку виробничих систем згідно з міжнародними вимогами, так і з перспективою формування нових високотехнологічних і конкурентоспроможних секторів промисловості. Зміна парадигми економічного розвитку викликана трансформаційними процесами в Україні, що розпочалися у 2013–2014 рр., і необхідністю переходу від субсидованої державою промисловості до виробництва продукції, конкурентоспроможної на глобальному ринку. Вітчизняна промисловість нині зазнає корінних трансформаційних змін на тлі вкрай динамічної ситуації у світовому індустріальному секторі, де стрімкими темпами впроваджуються революційні новації як в організації виробництва на основі сучасних інформаційних технологій та промислових процесів, так і в технологічній та товарній структурі промисловості із використанням нових продуктів, кардинально нових матеріалів та виробництв.

Для оздоровлення української економіки необхідна насамперед сильна, оновлена і модернізована промислова база, а отже, нагальним є створення потужних промислових секторів із великою часткою конкурентоспроможних підприємств (компаній), які можуть діяти у різних економічних сферах: виробництві, розподілі, споживанні. Вирішення завдання із нарощування промислового потенціалу України і розширення місткості ринків збуту продукції вимагає оцінки готовності промислового комплексу до неоіндустріальних змін у детальному розрізі (за видами промислової діяльності) та оцінки ефективності його функціонування. В умовах глобалізації з'являється необхідність передбачити зростання конкурентоспроможності продукції галузей та окремих видів економічної діяльності, наявної наразі та яка у майбутньому може стати конкурентоспроможною на світових ринках, у демонстрації ефективних технологічних платформ, наявності наукомістких інноваційних підприємств і виробництв, у спроможності до подолання загрози деіндустріалізації країни.

СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Наукові засади неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу

Роль промисловості як основного драйвера економічного зростання сьогодні визнається як розвиненими країнами, так і тими, що розвиваються. І якщо до фінансової кризи 2008–2009 рр. світова наукова спільнота широко дискутувала з питань, чи потрібна промислова політика і якою має бути нова індустріалізація, то зараз уже ні в кого не викликає сумнівів значущість неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності та висхідного розвитку.

Водночас аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел засвідчив, що різні автори трактують термін «неоіндустріалізація» по-різному – залежно від того, чому вони надають пріоритет та які перспективи передбачають. У табл. 1.1 зібрано найбільш поширені підходи щодо тлумачення сутності цього терміну – від акцентів на технологічному чи інноваційному розвитку до акцентів щодо забезпечення сталого розвитку і стійкого зростання.

Узагальнивши наведені визначення, що висвітлюють різні аспекти неоіндустріалізації, можна дати таку сутнісну характеристику неоіндустріальної трансформації.

Неоіндустріальна трансформація – це така модель індустріалізації, основним завданням якої є реконструкція індустріального фундаменту і впровадження принципових нововведень. Кінцевою метою неоіндустріальної трансформації є не лише промислове піднесення, вона орієнтована на забезпечення стійкого зростання, що передбачає, зокрема, зростання зайнятості і доходів населення, підвищення якості життя, дотримання екологічних вимог, збереження довкілля та ресурсоефективність.

У промисловій політиці, орієнтованій на неоіндустріальну трансформацію, перевага надається м'яким, горизонтальним методам регулювання, при цьому важливим пріоритетом є розвиток державно-приватного партнерства задля отримання синергетичного ефекту у проведенні модернізації інноваційного оновлення та диверсифікації вітчизняних виробничих струк-

тур. Ключовим питанням промислової політики наразі є, не те, які галузі розвивати, чи яким технологіям надавати пріоритет, а те, які методи та механізми можуть бути задіяні для їх здійснення.

Таблиця 1.1

Теоретичні визначення понять «неоіндустріальний розвиток» та «неоіндустріалізація» у працях вітчизняних та зарубіжних науковців

Автор	Сутність поняття
Белл Д. ¹	Концепція неоіндустріального розвитку передбачає послідовну зміну стадій суспільно-економічного розвитку: доіндустріальної (добувної, що виробляє сировину); індустріальної (товаровиробничої) і постіндустріальної (інформаційно-психологічної). Технологічно-еволюційний характер неоіндустріального розвитку економіки означає, що для економіки, яка здійснює вихід на постіндустріальний рівень, необхідно стільки сировинних і обробних виробництв (3-го, 4-го технологічного рівня), щоб забезпечити ресурсами перехід на 5-й (високотехнологічний) рівень.
Карлота Перес	Неоіндустріалізація – це відхід від «старої», традиційної моделі індустріалізації до сервісної моделі та перехід до нової моделі індустріалізації, заснованої на зростаючому використанні новітніх досягнень НТП, ресурсозберігаючих, екологічних, безвідходних технологіях, з наголосом на продуктивні сили з наростаючою в їх вартості часткою складної праці, наукомісткої, інтелектуальної складової ² . Необхідне фронтальне зростання економіки на протилежну тактиці проривних інновацій в окремих галузях. «Ми маємо три альтернативи: галузі поточного технологічного укладу, тобто сектор ІКТ; галузі майбутньої технологічної хвилі (біо-, нано-, «зелені» технології). І, нарешті, галузі колишніх технологічних укладів – від послуг до сільського господарства. Якій альтернативі надати перевагу? Правильна відповідь полягає в тому, що ви повинні вибрати всі три можливості відразу... Хоча і з різними цілями, з різним очікуванням впливом на зайнятість і доходи. ІКТ забезпечують базову інфраструктуру і технічну підтримку всієї економіки. Галузі майбутньої хвилі гарантують вашу незалежність, самодостатність у майбутньому. «Старі» галузі є основним джерелом зайнятості. ...Країна, яка претендує на лідерство, не може спеціалізуватися на двох або трьох просунутих галузях або технологіях. Вона повинна займати гідні позиції з широкого кола галузей» ³ .

¹ Bell D. The coming of post-industrial society. Venture in social forecasting. – N.Y. : Collman Pub., 1973. – 884 p.

² Carlota Perez. Technological revolutions and techno-economic paradigms [Електронний ресурс] / Technological University of Tallinn, Estonia and Universities of Cambridge and Sussex. – У.К. – Режим доступу : www.carlotaperez.org

³ Ивантер А., Обухова Е. Чем пахнут ремесла // Эксперт. – 2012. – № 48.

Продовження табл. 1.1

Автор	Сутність поняття
Елвін Тоффлер ⁴	Нова індустріалізація — це не створення мультинаціональних корпорацій, а запровадження такого виробництва, яке здатне задовольнити індивідуальні потреби людини, підвищити якісний рівень життя.
Пітер Марш ⁵	Основні компоненти політики неоіндустріалізації: стимулювання інтересу до нестандартних поєднань нових технологій; розробка нових ідей, якими можуть скористатись існуючі та створювані комерційні кластери; допомога підприємцям у включенні до світових ланцюжків поставок та інформаційних потоків з метою ефективної комунікації компаній з однієї частини світу з будь-якими іншими.
Білорус О.Г. ⁶	Неоіндустріалізація України передбачає модернізацію та структурну перебудову економіки. Для цього потрібно виявити базисні структурні диспропорції в українській економіці та зайнятися проектуванням нової економічної системи, адаптованої до жорстких викликів глобальної перманентної кризи. Необхідним є комплексний системний підхід із використанням ефективної фіскальної і грошово-кредитної політики, переходом на нові технології та заміною основних виробничих потужностей, бажано на вітчизняній технологічній базі.
Амоша О.І., Вишневецький В.П., Збаразська Л.О. ⁷	Неоіндустріалізація – перехід на наукомістке просунуте, передове виробництво. Найхарактернішою рисою неоіндустріалізації є інноваційність.
Татаркін О.І. ⁸	Нова індустріалізація – синхронний процес створення нових високотехнологічних секторів економіки та ефективного інноваційного оновлення традиційних секторів при суспільно узгоджених якісних змінах техніко-економічної та соціально-інституціональної сфер за допомогою інтерактивних технологічних, соціальних, політичних і управлінських змін.
Ленчук О.Б. ⁹	Нова індустріалізація означає необхідність зупинити яскраво виражені тенденції деіндустріалізації та примітивізації структури економіки і

⁴ Тоффлер. Е. Третья волна / пер. Євса А. ; , за ред. Шовкуна В. – К. : Видавничий дім Всесвіт, 2000. – 480 с.

⁵ Марш П. Новая промышленная революция [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.unido-russia.ru/archive/num_14/art14_14

⁶ Білорус О.Г. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неоіндустріалізації транзитивних країн // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 9–10. – С. 3–6.

⁷ Амоша А.І., Вишневецький В.П., Збаразська Л.А. Неоиндустриализация и новая промышленная политика Украины // Економіка промисловості. – 2012. – № 1–2. – С. 3–33.

⁸ Татаркин А.И. Новая индустриализация экономики России: потребность развития и/или вызовы времени // Экономическое возрождение России. – 2015. – № 2(44). – С. 20–32. – С. 24.

⁹ Новая индустриализация как условие формирования инновационной модели развития российской экономики : научн. доклад / рук. темы д.э.н. Ленчук Е.Б. ; исполнители: к.э.н. Филатов В.И., к.э.н. Власкин Г.А., к.э.н. Иванов А.Е., д.э.н. Смотрицкая И.И., д.э.н. Черных С.И. – М. : ИЭ РАН, 2013. – 61 с. – С. 24.

Закінчення табл. 1.1

Автор	Сутність поняття
	забезпечити відновлення галузей промисловості традиційних укладів на новій технологічній основі (йдеться про реіндустріалізацію). Крім цього, необхідно також зосередити зусилля щодо створення конкурентного сектора, пов'язаного з розвитком проривних технологій вищих технологічних укладів – біо-, нано-, інформаційних технологій тощо, формуючи для цього відповідну технологічну базу.
Губанов С. ¹⁰	Неоіндустріалізація – наступний етап індустріалізації, ознаками якої є: а) впровадження замість ручних і напівавтоматичних верстатів роботизованих виробничих комплексів; б) заміна індустріальної моделі економіки на інноваційну. Неоіндустріалізація – це формування не екстенсивного типу розвитку, а інтенсивного; стрімкий розвиток наукоємних галузей 5–6-го технологічних укладів, які є «двигунами» неоіндустріальної економіки; це розуміння того, що ефективність економіки вимірюється не ВВП, а показниками якості життя та продуктивності праці.
Воробйов С.М., Демченко Т.І. ¹¹	Неоіндустріалізація розвивається на основі сучасних промислових технологій, виробничої інфраструктури, забезпечена діяльністю найбільш передових суспільних інститутів, у найближчі десятиліття може стати основою сучасної економіки, що базується на знаннях та креативності.
Прушківська Е.В. ¹²	З економічної точки зору «неоіндустріалізація» – це явище, що сприяє новому розвитку продуктивних сил на основі високотехнологічних і наукоємних процесів виробництва, підґрунтям якого є інституціональне середовище. Основним змістом неоіндустріалізації є структурні зрушення в національних господарствах окремих країн, унаслідок яких з'являються нові та модернізуються старі галузі виробництва, змінюється їх роль в економіці та частка у ВВП.
Ляшенко В.І., Котов Є.В. ¹³	Неоіндустріалізація – перехід до технологій шостого укладу, випуск продукції з високою доданою вартістю, який характеризується індивідуалізацією, наномініатюризацією, біотехнологізацією, когнітивізацією, розвитком 3D-друку тощо.

Джерело: складено автором.

Важливою особливістю цієї моделі індустріалізації є також те, що у здійсненні перетворень акцент робиться не тільки на зміцненні внутрішнього ринку або виробництва, а й на розвитку більш тісних зв'язків з міжнародними ринками та використанні можливості, які відкриваються за рахунок торгівлі, іноземних інвестицій і включення до глобальних ланцюжків створення доданої вартості.

В умовах децентралізації публічної влади і розширення повноважень регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку регіонів набувають особливої актуальності питання формування та реалізації регіональної промислової політики, орієнтованої на неоіндустріальну трансформацію. По-перше, досягнення цілей національної промислової політики можливе тільки у випадку тісного взаємозв'язку зазначеної політики із забезпеченням вирішення завдань, поставлених перед господарюючими суб'єктами на регіональному рівні. По-друге, регіональна промислова політика має найширший спектр інструментального впливу на окремі економічні суб'єкти регіону. По-третє, існуючий територіально-просторовий взаємозв'язок між регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування та промисловими підприємствами створює додаткові можливості для оптимальної взаємодії трьох рівнів державного регулювання (національного, регіонального і місцевого), проведення якіснішого та оперативного моніторингу здійснення такої політики, коригування цілей і завдань стратегії розвитку регіону загалом і розвитку його промислового комплексу зокрема. По-четверте, регіональна промислова політика може бути ефективною сполучною ланкою між промисловою політикою держави і стратегією промислових підприємств.

У наукових дослідженнях представлені різні погляди щодо визначення сутності, цілей і завдань, критеріїв оцінки регіональної промислової політики. Якщо узагальнити ознаки, якими наукові дослідники наділяють поняття «регіональна промислова політика»¹⁴, то можна визначити такі. По-перше,

¹⁰ Губанов С. Неоиндустриализация России и нищета ее саботажной критики // Экономист. – 2014. – № 4.

¹¹ Воробьев Е.М., Демченко Т.И. Неоиндустриализация как форма экономической модернизации // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1042. – С. 76–80.

¹² Прушківська Е.В. Неоіндустріалізація як процес оновлення вторинного сектора економіки у період економічної нестабільності // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2013. – Вип. 28. – Т. 1. – С. 191–197.

¹³ Ляшенко В.І. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія / В.І. Ляшенко, Є.В. Котов; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – К., 2015. – 196 с.

¹⁴ Ветрова Е.Н., В.Е. Рохчин, Лапочкина Л.В. Разработка целей промышленной политики и их гармонизация с целями экономического развития: методологические аспекты // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2015. – № 2. – 144 с. – С. 143–157; Городилов А.А., Козлов С.Д. Регионоведение : учеб. пособие – Калининград, 2006. – 502 с. – С. 45; Жидких А.А. Регионы и политика реиндустриализации российской экономики [Електронний ресурс].

регіональну промислову політику слід розглядати як реалізацію в масштабах регіону комплексу інструментів, що сприятимуть стимулюванню зростання промислового виробництва, досягненню цілей регіонального розвитку, передбачених стратегіями і програмами соціально-економічного розвитку регіону. По-друге, регіональну промислову політику можна визначити як сукупність дій суб'єктів, які реалізують інтереси держави щодо промислового розвитку регіонів, економічні інтереси самих регіонів, територіальних громад і промислових підприємств у контексті реалізації промислового потенціалу регіонів у сучасних умовах переходу до інформаційного суспільства, неоіндустріалізації промисловості та розвитку економічної глобалізації.

У табл.1.2 наведено особливості традиційного і нового підходів у формуванні регіональної промислової політики.

У контексті розвитку неоіндустріалізації економіки основною метою сучасної регіональної промислової політики є збільшення темпів і масштабів соціально-економічного розвитку регіонів країни шляхом стимулювання і задоволення внутрішнього платоспроможного попиту на сучасну вітчизняну конкурентоспроможну промислову продукцію, істотне розширення географії поставок і обсягів продукції українських підприємств на внутрішньому і зовнішніх ринках із паралельним забезпеченням ефективності промислового виробництва та адаптації його як до національних, так і до міжнародних вимог.

Слід зауважити, що при формуванні цілей регіональної промислової політики конкретного регіону часто виникають суперечності, викликані розбіжністю в економічних інтересах регіональних і місцевих органів влади та промислових підприємств регіону. Наприклад, однією з цілей регіональних органів влади щодо соціально-економічного розвитку регіону є збільшення кількості робочих місць, зростання доходів місцевих бюджетів тощо. Проте промислові підприємства цього регіону мають на меті проведення оптимізації виробничих витрат, в тому числі й найманих працівників, з метою збільшення прибутку. Тому важливим є досягнення гармонізації цілей різних суб'єктів регіональної промислової політики і визначення цільових установок у сфері регулювання промислового розвитку регіону, в результаті чого досягається взаємна згода всіх регіональних і місцевих органів влади, промислових підприємств та інших заінтересованих осіб. Тоді узгоджені цілі не викликають

протидії і дії всіх суб'єктів спрямовані на реалізацію загальних цілей регіональної промислової політики.

Таблиця 1.2

Особливості формування традиційної і нової регіональної промислової політики

Характерні ознаки	Традиційна	Нова
Концепція	Теорії розміщення промислових секторів (промислової локалізації). Головні фактори: регіональні характеристики показників (виробничі витрати, наявність робочої сили тощо)	Теорії промислового середовища, кластерів і бізнес-мереж. Головні фактори: регіональні можливості розвитку (інноваційний потенціал, кластери, інституційна інфраструктура тощо)
Цілі	Вирівнювання рівнів економічного розвитку або ефективність	Вирівнювання рівнів економічного розвитку та ефективність
Завдання	Підвищення зайнятості. Зростання інвестицій	Підвищення конкурентоспроможності промисловості (підприємництво, інновації, професійний рівень тощо)
Сфера дії	Вузька (галузева)	Широка (міжгалузева)
Форма здійснення	Проектна	Планова, стратегічна
Об'єкти застосування	Проблемні регіони	Усі регіони
Аналітична база	Цільові показники	Комплексний аналіз регіонального потенціалу
Ключові інструменти	Схеми економічного стимулювання	Програми розвитку
Об'єкти державної підтримки	Бізнес, матеріальна інфраструктура	Підприємницьке середовище, нематеріальна інфраструктура
Розроблення політики	Централізовано, зверху вниз	Колективно, шляхом досягнення домовленостей і гармонізації економічних інтересів
Відповідальний державний орган	Центральний уряд	Регіональні органи влади
Партнери	Немає	Органи місцевого самоврядування, приватний сектор, громадські організації, саморегулюючі організації
Управління	Просте, раціональне	Комплексне
Відбір проектів	Закритий	Відкритий
Часовий період	Необмежений	У рамках планів і стратегій
Часові проміжки моніторингу здійснення	По завершенні	Попередньо, під час здійснення, по завершенні

Джерело: Современная региональная промышленная политика: проблемы формирования и механизм реализации / [С.М. Лисовский, А.В. Яковлев, Е.И. Мазилкина и др.]. – Саратов : ГОУ ВПО «Поволжская академия государственной службы им. П.А. Столыпина», 2012. – 202 с.

Для реалізації поставлених цілей промислової політики на регіональному рівні повинні бути вирішені певні завдання, зокрема:

- нарощування потенціалу розширеного виробництва в промислових секторах регіону;
- підвищення конкурентоспроможності промислової продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках;
- розвиток високотехнологічних і наукомістких промислових секторів, сприяння підвищенню частки інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції;
- вдосконалення виробничої та організаційної структури управління промислових підприємств, здійснення заходів щодо підвищення ефективності їх функціонування в сучасних ринкових умовах;
- захист інтересів і здійснення підтримки регіональних промислових виробників;
- сприяння розвитку МСБ у регіоні шляхом створення інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення підприємництва, розвитку регіональних та місцевих інвестиційно-інноваційних кластерів, технопарків, індустріальних парків за участю суб'єктів господарювання у базових видах економічної діяльності та пріоритетних сферах економіки;
- побудова ефективних взаємовідносин між промисловими підприємствами і державою, що враховують державні, регіональні, місцеві інтереси та інтереси промислових підприємств;
- створення регіональних центрів для обміну досвідом, де представники влади, політики та бізнесу могли б обговорювати й вирішувати практичні питання та розробляти механізми щодо об'єднання зусиль у подоланні інформаційних прогалин і дефіциту потужностей для вирішення завдань.

1.2. Досвід країн ЄС у здійсненні неоіндустріальної трансформації

Для країн – членів ЄС з моменту його заснування характерним є динамічний розвиток промислового сектора, який, у свою чергу, є локомотивом і драйвером зростання ВВП, що продемонстровано на рис.1.1. Саме ці країни, за даними UNIDO, Світового банку та Євростату, з 2010 р. постійно входять у ТОП-10 країн світу (зокрема, Німеччина, Нідерланди, Фінляндія, Швеція) за показниками індексу глобальної конкурентоспроможності та

індексу промислової конкурентоспроможності (у світовому та європейському рейтингу) (Додаток А.1).

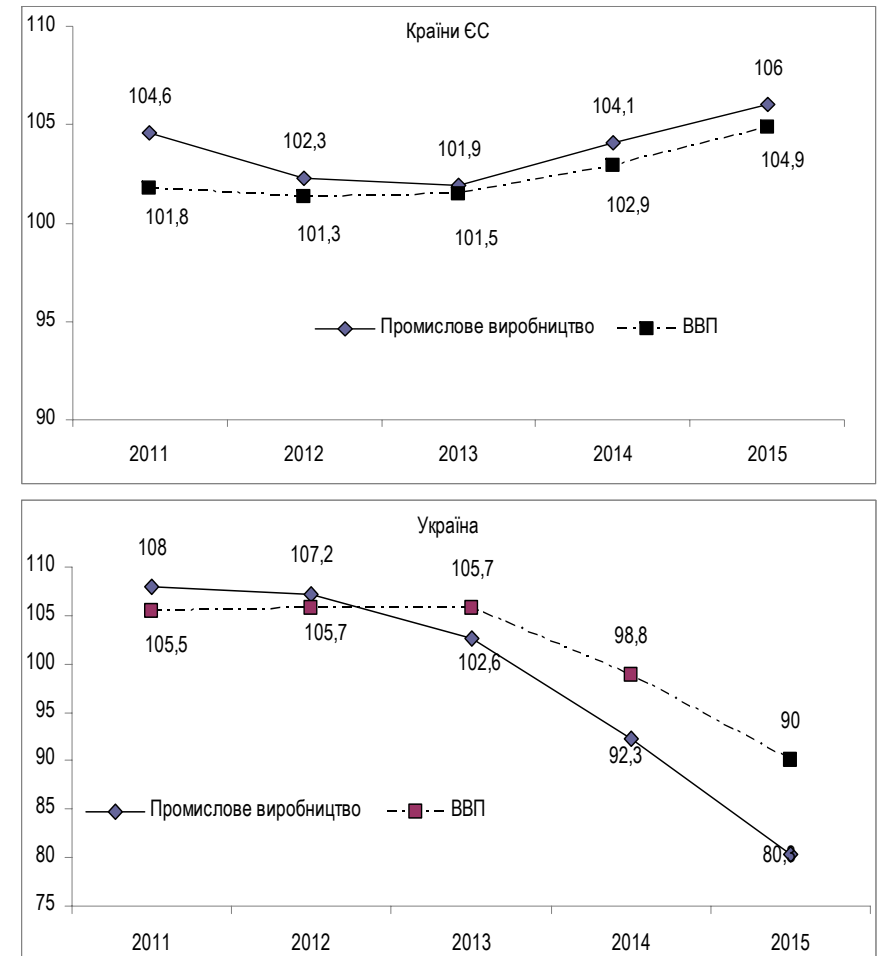

Рис. 1.1. Динаміка індексів промислового виробництва та ВВП країн ЄС, 2010=100

Джерело: щодо країн ЄС побудовано за даними Євростату: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>; щодо України – за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; ВВП за 2015 р. розраховано за даними Нацбанку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=29318383>

Водночас аналіз динаміки індексів промислового виробництва та ВВП країн ЄС протягом 2011–2015 рр. свідчить про те, що більш динамічно промисловий розвиток відбувається у країнах – нових членах ЄС порівняно зі старими країнами й у здійсненні неоіндустріальних перетворень у цих країнах існують певні особливості, так само як усередині цих груп також є помітні відмінності залежно від ефективності промислової політики країн (Додаток А.2).

1.2.1. Країни – старі члени ЄС

Протягом останніх років у країнах – старих членах ЄС відбулася переорієнтація стратегічних пріоритетів промислового розвитку з вирішення власне виробничо-галузових та експортних проблем на:

- інноваційний та високотехнологічний розвиток промислового виробництва; підтримку пріоритетних секторів промисловості з метою підвищення глобальної конкурентоспроможності;
- інклюзивний розвиток;
- сприяння веденню бізнесу;
- комерціалізацію інноваційних технологій;
- формування системи забезпечення кваліфікованими кадрами.

Займаючи, як вже зазначалося, лідируючі позиції за показниками глобальної конкурентоспроможності, країни – старі члени ЄС протягом останніх років послабили свої позиції в рейтингу показників промислової конкурентоспроможності. Так, зокрема у **Великій Британії** у 2013 р. порівняно з 2008 р. показник доданої вартості переробної промисловості на душу населення в постійних цінах 2005 р. скоротився майже на 10%, а показник експорту продукції переробної промисловості на душу населення в постійних цінах 2005 р. скоротився майже вдвічі (Додатки А.3, А.4).

За загальним індексом конкурентоспроможності ця країна опустилася на 11-те місце у європейському і на 19-те місце у світовому рейтингу промислової конкурентоспроможності з 7-го та 14-го місця відповідно у 2010 р. (Додаток А.2). У відповідь на повільне відновлення економіки після світової фінансової кризи Банк Англії запровадив майже нульову відсоткову ставку, став здійснювати кількісне монетарне стимулювання економіки. Реалізацію політики кількісного пом'якшення планується продовжувати, доки не завершиться післякризове відновлення економіки¹⁵. Також банк спільно з Казна-

¹⁵ Кричевська Т. Монетарне стимулювання економіки: сучасні теоретичні дискусії та практичні підходи // Економічна теорія. – 2013. – № 3. – С. 67–99.

чейством запровадили тривалу Програму стимулювання кредитування бізнесу і населення Funding for Lending Scheme¹⁶.

Крім монетарних механізмів для стимулювання промисловості, Велика Британія традиційно використовує митні регулятори. Це, зокрема, так звані **вільні зони** (ВЗ), запит на створення яких може подаватися будь-якою фізичною або юридичною особою. На цих територіях товари, що вироблені поза ЄС, розглядаються як такі, що перебувають поза межами ЄС. Імпортні мита та ПДВ сплачуються лише у випадку, якщо вони вивозяться за межі ВЗ, або споживаються безпосередньо в зоні. Зазначені пільги поширюються на зберігання, фасування, переробку товарів із застосуванням низьких і високих технологій. Інші пільги, включаючи місцеві, не передбачені. Також урядом Великої Британії для депресивних територій передбачено створення на термін 10 років **зон підприємництва** (ЗП), на території яких діє значно ширший перелік пільг і переваг, серед них: заявки від фірм, що розміщені в ЗП, на певні митні послуги обробляються позачергово, оскільки розглядаються як пріоритетні (питання звільнення від сплати імпортного мита з товарів, що ввозяться з країн – не членів ЄС, для їхньої наступної переробки та експорту за межі ЄС; створення митних складів)¹⁷.

На відміну від інших країн – старих членів ЄС лише **Німеччина** стабільно утримує за індексом глобальної конкурентоспроможності (2015/2016) 4-те місце, а за індексом промислової конкурентоспроможності (2013 р.) – 1-ше місце серед 144 країн світу, за індексом легкості ведення бізнесу (2016 р.) – 15-те місце серед 189 країн світу (Додатки А.2, А.8).

Питаннями формування і реалізації промислової політики ФРН займається Федеральне міністерство економіки та енергетики Німеччини, зокрема, Генеральний директорат промислової політики Федерального міністерства економіки та енергетики Німеччини, що є центром для контакту різних секторів промисловості на федеральному рівні. До його завдань входить розробка економічних і технологічних важелів, що мають важливе значення для пріоритетних секторів промисловості країни (автомобілебудування, аерокосмічна та морська індустрія, біотехнології та генна інженерія, елект-

¹⁶ News Release – Bank of England and HM Treasury announce launch of Funding for Lending Scheme [Електронний ресурс] / офіц. веб-сайт Банку Англії. – Режим доступу : <http://www.bankofengland.co.uk/publications/-pages/news/2012/067.aspx>

¹⁷ Свободные зоны в Великобритании [Електронний ресурс] / Центр стратегических разработок при Правительстве РФ. – Режим доступу : http://www.rosez.ru/zone_britain.html

рична і електронна промисловість, точна механіка і оптика, гірничодобувна промисловість, хімічна і фармацевтична промисловість тощо).

Особлива увага при цьому приділяється підтримці розвитку промислового сектора на інноваційній основі, спрощенню введення бізнесу, нарощуванню кількості й поліпшенню якості робочих місць і забезпеченню більшої соціальної згуртованості, зокрема за такими напрямками¹⁸:

- сировина і природні ресурси;
- охорона навколишнього природного середовища;
- цифрові технології та економіка знань; індустрія 4.0 (у рамках четвертої промислової революції).

Реалізація цих завдань забезпечується прийняттям і виконанням урядових програм. Зокрема, з метою забезпечення промислових виробників необхідною сировиною і джерелами енергії в довгостроковій перспективі урядом Німеччини прийнято Програму спеціальної ефективності використання ресурсів «PROGRESS», головною метою якої є сприяння ефективності використання енергії шляхом надання ринкових стимулів, інформації та консультацій, підтримки освіти і наукових досліджень, зміцнення добровільних бізнес-ініціатив від промисловості і громадянського суспільства.

З метою здійснення прориву в галузі інформаційних технологій у сфері виробництва промислового обладнання та розвитку промислових секторів Німеччини у 2013 р. прийнята спільна Програма уряду Німеччини, промислових асоціацій і науки – «Індустрія 4.0» (так званий «проект майбутнього» федерального уряду Німеччини)¹⁹. У рамках цього проекту для сприяння розвитку досліджень та інновацій федеральне міністерство економіки та енергетики здійснює фінансування двох програм «Autonomics для Industrie 4.0» і «Smart Service World» (близько 100 млн євро).

1.2.2. Країни – нові члени ЄС

Сучасна промислова політика країн – нових членів ЄС характеризується високою ефективністю на загальному тлі Євросоюзу, а тому заслуговує на увагу. Свідченням ефективності промислової політики таких країн, як Польща, Чехія, Словаччина, є динамічне зростання обсягів промислового виробництва, розширення сектора середньо- і високотехнологічних виробництв

¹⁸ Challenges for a Modern Industrial Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bmw.de/EN/Topics/Economy/Industrial-policy/modern-industrial-policy.html>

¹⁹ The future of industry – Made in Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.plattform-i40.de/I40/Redaktion/EN/Standardartikel/plattform.html>

переробної промисловості, посилення ваги експортного потенціалу промисловості у національній економіці та у світовій торгівлі (Додатки А.1, А.2). Поступовий прогрес, що спостерігається за сукупними результатами діяльності промисловості, забезпечує регулярне підвищення рівня промислової конкурентоспроможності цих країн у світових рейтингах (Додатки А.3 – А.9).

Тривалі тренди зростання економіки Польщі помітно перевищують динаміку 27 країн ЄС. Запорукою швидкого розвитку економіки країни є підвищення продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва завдяки впровадженню нових технологій та інвестиціям. Значною мірою такі досягнення стали наслідком реалізації заходів промислової політики.

На прикладі Польщі видно, як у промисловій політиці еволюційно змінювались підходи від переважно вертикальних до горизонтальних. За даними Європейської комісії, сьогодні заходи горизонтальної підтримки становлять понад 70% від загального обсягу державної допомоги в Польщі. Основні пріоритети горизонтальної промислової політики передбачають ринкові умови, стабільне і передбачуване законодавство, доступність фінансових, трудових, інноваційних ресурсів.

Ключовими передумовами успіху промислової політики країни стали:

– стимулювання промислового експорту. У рамках урядової програми підтримки експорту з Республіки Польща підприємства-експортери можуть залучати кредитні ресурси на довгостроковій основі під страхове покриття польської страхової агенції «Корпорація страхування експортних кредитів» (Export Credit Insurance Corporation Joint Stock Company (KUKE))²⁰. Кошти залучаються для фінансування постачання польської продукції на експорт;

– підтримка інвестицій у провідні галузі за різними категоріями (нові інвестиції, прямі іноземні інвестиції, створення нових робочих місць тощо). Як інструменти сприяння інвестиціям використовуються спеціальні інвестиційні режими, урядові гранти за Програмою підтримки інвестицій (що мають важливе значення для економіки на 2011–2020 рр.), ресурси структурних фондів ЄС тощо. За рівнем інвестиційної конкурентоспроможності Польща займає високі місця як у ЄС, так і у світі (за оцінками 2013–2015 рр.);

– пільгові інвестиційні режими, що діють на території 14 спеціальних економічних зон (СЕЗ). Сприятливі умови ведення господарської діяльності на цих територіях передбачають податкові пільги, полегшені процедури працевлаштування, якісне інфраструктурне забезпечення;

²⁰ Export Credit Insurance Corporation Joint Stock Company (KUKE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kuke.com.pl/en/about-kuke/>

– фінансове сприяння інноваційно-технологічному поступу економіки у рамках програми інтелектуального розвитку («Kredyt na innowacje technologiczne», Programu Inteligentny Rozwój). Наприклад, компанії, які впроваджують нові технології, можуть отримати необмежений кредит. Такий кредит надається позичальнику комерційним банком за певною процедурою, при цьому посередником виступає Національний економічний банк країни;

– полегшений доступ до фінансових ресурсів для малих і середніх підприємств (МСП). Діє багато державних програм сприяння МСП переважно у формі грантів і кредитів, які фінансуються з коштів державного бюджету та європейських фондів. Внесок МСП у ВДВ країни перевищує 51%, а частка у загальній зайнятості – 68%. Стимулювання розвитку МСП, особливо в інноваційних галузях, які виготовляють продукцію з високою доданою вартістю для уряду є пріоритетним;

– підтримка промислового розвитку регіонів як складової розвитку країни²¹;

– стабільність і висока інноваційність фінансового сектора у пропозиції послуг для підприємств. Варшавська фондова біржа є найбільш відомим фінансовим закладом у регіоні Східної і Центральної Європи, що являє собою площадку для торгівлі фінансовими інструментами, відкрити для емітентів з Польщі та інших країн;

– постійна адаптація адміністративного регулювання до потреб підприємств, полегшення умов ведення ділової активності за допомогою сервісних електронних систем (електронна реєстрація підприємств, вхід у бізнес-середовище і вихід з нього, одержання дозволів на будівництво).

Аналогічні заходи з розбудови промислового потенціалу економіки здійснюються і в інших країнах групи. Зокрема, у Чехії особлива увага надається підтримці промисловості у секторі МСП і покращенню умов для залучення іноземних інвестицій²². Державна програма «Підприємництво та інновації 2007–2013», що діяла в Чеській Республіці, забезпечила «розширку вузьких

²¹ Одна з нещодавніх програм, прийнятих урядом, – «Сілезія 2.0. – Програма підтримки промислової провінції Сілезії і Малопольської західної»: Dokument «Śląsk 2.0 – Program wsparcia przemysłu województwa śląskiego i małopolski zachodniej» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/dokument-slask-20-program-wsparcia-przemyslu-wojewodztwa-slaskiego-i.html>

²⁴ ²³ Programy financování /ČEB/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ceb.cz/ru/dlya-investorov/programy-financovani/>;

місць» у діяльності МСП за напрямками: створення фірм, сприятливе середовище для підприємництва та інновацій, міжнародне співробітництво, розвиток технологічних платформ тощо. В рамках програми МСП, які працюють в обробній промисловості, у галузях біотехнологій, нанотехнологій тощо, надавалися дотації на закупівлю нових технологій на суму до 60% від їхньої вартості. Також МСП отримували гарантії за банківськими інвестиційними кредитами, мали можливість отримувати кредити з фіксованою відсотковою ставкою 3% річних строком до 9 років, з відстрочкою платежу на 5 років.

Державна підтримка експорту, виходу на нові ринки збуту, диверсифікації географічної структури поставок є неодмінним елементом промислового розвитку. Експортна стратегія Чеської Республіки на 2012–2020 рр., передбачає: збільшення до 2020 р. кількості інноваційних експортоорієнтованих МСП; поступову переорієнтацію чеського експорту на нові ринки збуту тощо. Невід'ємною частиною системи державної підтримки експорту виступає спеціалізований Чеський експортний банк, який надає послуги торговельно-го та інвестиційного фінансування²³.

Міжнародне співробітництво, особливо з провідними індустріальними країнами, слугує основою промислового розвитку країн групи. У Чехії існують програми промислового співробітництва та інновацій, виконання яких забезпечує інтеграцію чеської економіки до єдиного європейського ринку і вбудовування у технологічні ланцюжки глобальної економіки²⁴. При цьому діють інструменти стимулювання тісних коопераційних зв'язків чеських підприємств з транснаціональними компаніями²⁵.

²³ Programy financování /ČEB/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ceb.cz/ru/dlya-investorov/programy-financovani/>;

Експортний кредит /ČEB/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ceb.cz/ru/co-delame/uvery/odberatelsky-uver/>

²⁴ Zdroje financování z EU v období 2007–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessinfo.cz/cs/dotace-a-financovani/zdroje-financovani-z-eu/zdroje-financovani-z-eu-2007-2013.html>

²⁵ Резолюція №499 уряду Чеської республіки від 28 червня 2010 року [Електронний ресурс] / офіц. портал для підприємців та експортерів. – Режим доступу : www.businessinfo.cz/;

EUREKA – Evropská spolupráce v oblasti aplikovaného a průmyslového výzkumu a vývoje [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/eureka-evropska-spoluprace-v-oblasti-5198.html>;
Realizace projektů zahraniční rozvojové spolupráce ČR v roce 2013 v gesci MPO [Еле-

Таким чином, важливими елементами промислової політики країн – нових членів ЄС є такі:

- фінансова підтримка та стимулювання промислового експорту;
- сприяння інвестиціям у промисловість;
- стимулювання інноваційно-технологічного розвитку;
- полегшення доступу до фінансових ресурсів для промислового бізнесу, особливо МСП;
- підтримка промислового розвитку регіонів;
- активність фінансового сектора у пропозиції послуг для підприємств;
- постійне удосконалення адміністративного регулювання відповідно до потреб підприємств;
- сприяння налагодженню міжнародного співробітництва у галузі промисловості.

1.2.3. Пострадянські країни – члени ЄС

Литва, Латвія та Естонія увійшли до складу ЄС у 2004 р. Динаміку економічного розвитку балтійських країн в останні роки найкраще характеризують показники зміни ВВП та промислового виробництва (Додаток А.1). Якщо у 2011 р. **Естонія** була єдиною країною – членом ЄС, яка продемонструвала найвищий рівень економічного зростання – +7,6%, то у 2015 р. ВВП в усіх трьох країнах збільшився на 19%, а приріст промислового виробництва становив у середньому приблизно 30%. Аналіз макроекономічних показників свідчить про помітне економічне зростання у цих країнах, основним чинником якого є зростання промислового виробництва. З 2011 р., за даними Євростату, UNIDO та Світового банку, країни входять до переліку найбільш динамічно зростаючих економік Європи, що підтверджується позитивними змінами їхніх рейтингів у глобальній та промисловій конкурентоспроможності. Після кризи 2008–2009 рр. основною тенденцією розвитку цих країн стало відродження великих виробництв. Відбулася зміна стратегічних пріоритетів – орієнтація на випереджальний розвиток сфери послуг змінилась на відновлення і розвиток матеріального виробництва. У **Латвії** як пріоритетні види промислової діяльності виділяють виробництво продовольства і напоїв, виробів із деревини, мінеральних добрив та фармацевтичних продуктів, металу та металевих виробів, комп'ютерного, електрон-

ктронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/realizace-projektu-zahranicni-rozvoje-spoluprace-cr-v-roce-2013-v-gesci-mpo-46714.html>

ного, електричного і оптичного устаткування, телекомунікацій, програмування. Провідними галузями **литовської** промисловості є метало- і деревообробка, виробництво продуктів харчування. Республіка є світовим лідером у виробництві високоенергетичних мікросекундних лазерів і високошвидкісних параметричних світлових генераторів.

Найбільш успішною серед «малих» економік Європи є економіка **Естонії**. Відповідно до методики оцінки Світового банку економіка Естонії є однією із «тих, що відбулися», а не «тих, що розвиваються» серед економік нової Європи. У країні стрімко розвиваються інформаційні та комунікаційні технології, випереджальними темпами зростає сектор електроніки та електрообладнання. У загальному обсязі доданої вартості переробної промисловості майже третина продукції (29% у 2008 р. та 27% у 2013 р.) є продукцією середньо- та високотехнологічного секторів (Додаток А.5). Такий високий показник питомої ваги середньо- та високотехнологічної промислової продукції у створенні доданої вартості передбачає, що саме промисловість створює передумови для розвитку та впровадження інновацій. Сьогодні у Естонії намагаються посилено підтримувати високотехнологічні ініціативи: за рівнем закупівель хайтек-продуктів урядом Естонія займає 15-й рядок рейтингу Індексу глобальної конкурентоспроможності (2012).

Важливим політичним документом у розвитку промислової діяльності Естонії є програма «Зелена книга промислової політики», головна мета якої підвищити конкурентоспроможність промисловості країни на міжнародному ринку. «Зелена книга» – це довгостроковий політичний прогноз, складений на період до 2030 року і на короткострокові періоди тривалістю по два роки, зараз уже вироблено план дій на 2016–2018 рр.²⁶

У країнах Балтії значний розвиток отримала політика точкової інноваційної підтримки, яка спрямована на підтримку НДДКР в окремих галузях економіки та передбачає ефективне залучення приватного сектора і спільне фінансування²⁷. Сутність точкової інноваційної політики полягає у тому, що вона має зумовити розповсюдження нових знань у локальному масштабі та сприяти прискоренню економічного зростання. В Естонії трьома ключовими сферами досліджень, розробок та інновацій були: інформаційні

²⁶ Зелена книга промислової політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://regnum.ru/news/polit/2108879.html>

²⁷ Політика підтримки інновацій – ЕБРР. Доклад о переходном процессе за 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr14r.pdf

технології та розвиток інформаційного суспільства, біомедицина і матеріалотехнології. Було створено Естонську асоціацію інформаційних технологій і телекомунікацій (EAITT) – галузеве об'єднання, що відіграє провідну роль у розвитку кластерів та професійної освіти. Початок інноваційної політики Естонії офіційно набув чинності в 2000 р., коли відбулося обговорення першого варіанту стратегії «Естонія – країна знань» (ЕКЗ) на період з 2002 по 2006 р. В її основу було покладено досвід Фінляндії та Швеції, з урахуванням особливих можливостей розвитку країни, наявного у неї науково-дослідного потенціалу і структури національної економіки, а також інших стратегій Естонії у сфері розвитку. Стратегії ЕКЗ розроблені на три періоди (2002–2006 рр., 2007–2013, 2014–2020 рр.), основною їх ціллю було збільшення валових витрат на НДДКР та сприяння створенню технопарків і регіональних бізнес-інкубаторів. Міжнародне співробітництво використовувалося не тільки як засіб для залучення зарубіжних знань і технологій, а й як спосіб накопичення критичної маси фахівців у складі науково-технічних груп, а також запобігання «втечі мізків». Залучення приватного сектора також сприяє зміцненню програм у галузі освіти і професійної підготовки, що фінансуються державою.

Головним локомотивом зростання економіки балтійських країн є збільшення експорту (Додаток А.2), що стало можливим завдяки широкому торговельно-економічному партнерству з країнами ЄС. Зокрема, у Естонії експорт в останні роки зростає на 20% щорічно. Позитивна динаміка показників обсягів експорту на душу населення свідчить, що національні виробники знаходять попит не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому ринку, а отже, економіка цих країн працює не тільки на експорт, а й на внутрішній розвиток країни.

Серед основних інструментів, що застосовуються країнами для розвитку, є:

- реалізація великих інфраструктурних об'єктів із залученням стратегічних інвесторів та фінансування через структурні фонди ЄС для модернізації та відновлення виробництва (у Литві – перспективи будівництва нової Вісагінської АЕС за допомогою стратегічного інвестора – японської компанії HITACHI, будівництво терміналу з прийому зрідженого газу тощо);
- підтримка високого рівня використання державних електронних послуг, яка сформована й успішно діє у Естонії, потребує підвищеної уваги до удосконалення системи захисту даних. Шлях до розвитку цього напрямку уряд Естонії вбачає у створенні надійних систем захисту особистих даних, експортуванні технологічної інфраструктури електронних послуг до інших

країн (як у державному, так і в приватному секторах), що сприятиме залученню іноземного капіталу;

- захист іноземних інвестицій та наданих кредитів за умов проведення реорганізації структур підтримки бізнесу в рамках державної реформи, що пропонується здійснити через внесення змін до Закону про іноземців відносно відміни імміграційних квот, спрощення процесу подачі заявки і продовження виду на проживання для іноземних інвесторів, які вкладають гроші в економіку Естонії;

- виправлення регіональної нерівності;

- підтримка малого та середнього бізнесу через поліпшення умов для підприємців-початківців, що вступили в дію з 1 липня 2015 р., з метою сприяння діяльності стартапів, яким будуть забезпечені більш широкі можливості для залучення капіталу та організації відносин між акціонерами.

1.3. Стратегічні варіанти неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу

Світовою наукою на основі тривалих дискусій було виділено п'ять основних узагальнених стратегій, що можуть бути використані для здійснення неоіндустріальних перетворень: імпортозаміщуюча індустріалізація; експортоорієнтована індустріалізація; індустріалізація, основана на ресурсах; експортні зони; індустріалізація через інновації²⁸.

Розглянемо їх детальніше з відзначенням можливостей їхнього застосування в Україні.

Імпортозаміщуюча індустріалізація спирається в першу чергу на внутрішній ринок і традиційно фокусується на виробництві готової продукції. Встановлено, що такий підхід може бути життєздатним протягом певного часу в країнах зі значними внутрішніми ринками і здатністю правильно визначати джерела динамічних порівняльних переваг.

Вітчизняні підприємства за цієї стратегії, як правило, ізольовані від конкуруючого імпорту, проте це не може відбуватись протягом тривалого часу. Тому для успіху стратегії важливо спрямовувати протекціоністські заходи виключно на ті галузі, які, врешті-решт, здатні стати конкурентоспроможними

²⁸ Low Patrick and Tijaja Julia. Global Value Chains and Industrial Policies. E15Initiative [Електронний ресурс]. – Geneva: International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and World Economic Forum, 2013. – Режим доступу : www.e15initiative.org

на міжнародному рівні на стійкій основі. Галузі ж, нездатні стати конкурентоспроможними, не повинні мати преференцій без зазначеного кінцевого терміну.

Найбільш очевидним інструментом цієї стратегії є тарифи, також деякі країни вдаються і до кількісних обмежень імпорту. Однак тарифні заходи можуть бути обмежені, наприклад, для членів СОТ, чи зобов'язаннями в рамках угод про преференційну торгівлю тощо. Тобто для економіки, яка активно інтегрується в глобальні світові ринки, а саме такою є Україна, ця стратегія не може розглядатись як довгострокова. Крім того, за сучасних умов внутрішній ринок є досить вузьким, що також ускладнює реалізацію подібної стратегії. Водночас для окремих галузей вона може бути застосована. Це, перш за все, стосується тих виробництв, які були витіснені з російського ринку і через невідповідність стандартам не можуть бути в коротко- і середньостроковому періоді переорієнтовані на ринки інших країн або ті виробництва, які мають компенсувати розрив коопераційних зв'язків із російськими підприємствами, що постачали вітчизняним виробникам комплектуючі тощо.

Як свідчить світова практика, успішності застосування цієї стратегії сприяють ефективні консультації з приватним сектором, галузевими експертами, групами споживачів, органами з питань конкуренції, науководослідними інституціями, які допоможуть виявленню вузьких місць та розкриттю можливостей, одночасно пом'якшуючи вплив від бажаних необґрунтовано отримати преференції.

Експортоорієнтована індустріалізація спирається на експорт та диверсифікацію вітчизняної економіки. Ця стратегія передбачає, щоб, де це можливо, входи на внутрішній ринок надавались за світовими цінами, а експортний продукт субсидувався для компенсації більш дорогих матеріалів вітчизняного походження. Поряд із тим вітчизняний ринок не є сильно захищеним від конкуруючого імпорту, а підтримка промисловості практично не застосовується протягом певного періоду часу, оскільки бенефіціари знають, що вони повинні конкурувати на міжнародному рівні, щоб вижити. Цей підхід був успішно використаний деякими країнами Південно-Східної Азії у другій половині ХХ ст.

При цьому ця стратегія може починатися з експорту продукції низького рівня обробки з поступовим підвищенням у структурі експорту високотехнологічної продукції. Стратегія може спиратись і на проміжні продукти, дозво-

ляючи країнам зосередитися на частини виробництва, де вони вже мають порівняльну перевагу.

Тут, як і в попередньому випадку, слід відзначити, що використання ключового інструменту стратегії (субсидування експорту) обмежується сучасними правилами світової торгівлі. Водночас, оскільки стандарти дедалі частіше відіграють певну роль у координації міжнародного виробництва та обміну, успіх реалізації стратегії залежить від узгодження зусиль із підвищення потенціалу дотримання стандартів.

Власне цю стратегію на сьогодні використовує Україна. Певною мірою вимушено, оскільки в умовах значної девальвації гривні та вузького внутрішнього ринку експортна діяльність для багатьох підприємств стала джерелом отримання високого доходу чи просто єдиною умовою виживання. Заходи держави щодо підтримки експортерів є також складовою механізму реалізації цієї стратегії. На наш погляд, вона може бути обрана як довгострокова для забезпечення відродження й розвитку промислового потенціалу країни у разі планомірного застосування заходів із поліпшення структури експорту і запобігання ризикам експортозалежності.

Індустріалізація, що базується на ресурсах, є стратегією, яка може застосовуватися у випадку, коли країна має значні обсяги сировини і потенціал для переробки цієї сировини на місцевому рівні для експорту. Ключовим інструментом політики є податок на експорт на сировину, що знижує його внутрішню ціну. В довгостроковому періоді ця стратегія негативно позначиться на внутрішньому ринку, особливо якщо виробники (переробники) фінансово неспроможні або внутрішнього потенціалу обробки буде недостатньо, чи обробка є комерційно нездійсненною.

У вітчизняній практиці елементи цієї стратегії можна спостерігати щодо олієнасіння, лісу-кругляку чи металобрухту. Зазначимо, що у минулому правила СОТ не обмежували використання експортних мит, але це змінилося для деяких країн, що приєдналися до СОТ в останні роки. Деякі угоди про преференційну торгівлю також містять положення, що стосуються експортних мит. Угода про ЗВТ з ЄС так само передбачає поступове зниження ставок експортних мит з їх подальшим обнуленням. Тож протягом семи років Україна повністю зніме експортні бар'єри щодо олієнасіння, які свого часу дали змогу не тільки запобігти руйнації олійно-жирової галузі, але й здійснити її повну модернізацію, налагодити виробництво відповідно до світових стандартів та закріпитись на світових ринках із готовою продукцією. Протилежна ситуація склалася в деревообробній галузі, де готова

продукція не є конкурентоспроможною і експортоспроможною як ліс-кругляк і зняття експортних бар'єрів створює значні ризики для деревообробників. Натомість спроби уряду країни використовувати захисні заходи натикаються на критику європейських партнерів.

Експортні переробні зони можуть розглядатись як підвид експорто-орієнтованої індустріалізації, але, як демонструє світова практика, вони можуть бути одним із небагатьох життєздатних варіантів для країн із вузьким внутрішнім ринком та слабкою забезпеченістю ресурсами. Зони розмежовані як екстериторіальні для фіскальних і регуляторних цілей і, як правило, мають необхідну інфраструктуру для виробництва на експорт. Це часто може бути трохи більше, ніж збірка або легкі виробничі операції, які майже повністю спираються на імпорتنі ресурси. Успішні експортні переробні зони можуть розвиватися здебільшого просто з робочих місць для некваліфікованих робітників. Вони могли б бути інкубатором для інновацій і поступового розвитку прямих і зворотних зв'язків, розширюючи спектр супутніх товарів і захоплюючи собі значну частку ланцюжка доданої вартості.

Недоліком цієї стратегії є високий ризик швидкої «втечі» інвестицій за несприятливих умов, а також існування подібних зон часто забезпечується за рахунок низьких трудових та екологічних стандартів.

Законодавством України створення подібних зон не передбачено.

Світовий досвід засвідчує, що незалежно від основної цільової спрямованості стратегії – використання ресурсного потенціалу, імпортозаміщення чи експортна орієнтація (залежно від стану економіки тієї чи іншої країни, наявної ресурсної бази та обраних пріоритетів економічної політики) – її успішна реалізація може бути забезпечена лише за умови поєднання обраної стратегії із так званою **стратегією індустріалізації через інновації**.

Слід зазначити, що відмінністю цієї стратегії є не тільки її здатність поєднуватись з іншими моделями, забезпечуючи, як вже зазначалось, більш швидкий та тривалий ефект, а й, якщо реалізація інших стратегій вимагає головним чином відповідних регулюючих дій держави, то ця стратегія реалізується насамперед за допомогою заходів на макрорівні і ключову роль в її реалізації відіграють саме підприємства, а не держава. І основним поштовхом для здійснення підприємствами інноваційної діяльності має бути не можливість отримання від держави пільг (а саме на цьому чомусь переважно зосереджується увага більшості вітчизняних дослідників і, на жаль, обмежуються інтереси окремих «підприємств-інноваторів»), а природне для

бізнесу бажання отримати більш високий прибуток, зміцнити конкурентні позиції, закріпитись на нових ринках.

Стратегія індустріалізації через інновації передбачає своєчасне впровадження сучасних засобів праці на заміну застарілих, застосування прогресивних форм і методів організації виробництва, дозволяє забезпечити більш високу ефективність виробництва порівняно з існуючою. І головною перешкодою для її реалізації дотепер, на наш погляд, була не стільки слабкість державної підтримки, скільки більш висока «доходність», отримувана від олігархічного тиску і корупції. Із подолання цих ганебних явищ безальтернативність модернізації виробництва та впровадження інновацій як шляху забезпечення стійкості та успішності бізнесу ставатиме дедалі очевиднішою. Однак наразі є достатньо прикладів, коли величезні статки виникали за рахунок державних пільг та/або дотацій, чи за рахунок доступу до керування державною власністю.

Таким чином, для ефективного вирішення завдань неоіндустріальної трансформації вітчизняного промислового потенціалу та інтеграції в глобальні виробничі ланцюжки з більшою часткою доданої вартості Україні доцільно спиратися на комбінацію експортоорієнтованої та інноваційно спрямованої стратегій індустріалізації. Поряд із тим на етапі реформ для тих видів діяльності, що мають місткий внутрішній ринок, високий потенціал імпортозаміщення і конкурентоспроможності, не варто відмовлятися від застосовування протекціоністських методів підтримки (переважно тарифних методів), де це ще можливо.

ОЦІНКА ГОТОВНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ДО НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

2.1. Концептуальні підходи до виявлення специфічних ознак нової індустріалізації промислового комплексу в розрізі основних промислових груп

Щоб окреслити перспективи неоіндустріальної моделі розвитку української промисловості, необхідно здійснити аналіз оціночних показників динаміки розвитку промисловості за основними промисловими групами (MIGs)²⁹ та визначити спільне і відмінне між їх агрегованими угрупованнями. Для виявлення специфічних ознак неоіндустріальної трансформації промислового комплексу в рамках основних промислових груп (MIGs) запропоновано за допомогою системи оціночних показників визначити ознаки спеціалізації досліджуваних MIGs (за основними промисловими групами) у певному інтервалі часу з метою оцінки їх конкурентних переваг і можливостей щодо виробництва промислової продукції.

Аналіз Класифікатора КВЕД-2010 (NACE Rev.2) щодо агрегованих угруповань товарів за основними промисловими групами (MIGs) дозволив визначитися з промисловою класифікацією, яка ґрунтується на світових стандартах та передбачає розподіл товарних номенклатурних позицій за п'ятьма основними категоріями: промислові товари тривалого використання, споживчі товари короткострокового використання, товари проміжного споживання, інвестиційні товари та енергія. Співставлення цих агрегованих груп (MIGs) з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД 2014) дало нам можливість сформулювати перелік промислових товарів, диференційованих за кінцевим споживанням. Зокрема, до зазначених агрегованих угруповань включені такі групи MIGs (Бокс 2.1).

²⁹ Виділені відповідно до методики, запропонованої згідно з Регламентом Комісії (ЄС) №656/2007 від 14 червня 2007 р., що вносить зміни до Регламенту (ЄС) №5862001 від 25 березня 2001 р., яким внесено зміни до Постанови Ради (ЄС) №1165/98 від 19 травня 1998 р. щодо використання короткострокової статистики підприємств.

Класифікація	Приклади
Товари проміжного споживання	Добування металевих руд 07, добування інших корисних копалин та розроблення кар'єрів 08, виробництво продуктів борошно-мельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів 10.6, виробництво готових кормів для тварин 10.9, ткацьке виробництво 13.2, лісопилне та стругальне виробництво 16, виробництво паперу та паперових виробів 17, виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах 20.1, виробництво пестицидів і іншої агрохімічної продукції 20.2, виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик 20.3, виробництво штучних і синтетичних волокон 20.7, виробництво гумових і пластмасових виробів 22, виробництво іншої неметалевої продукції 23, металургійне виробництво 24, оброблення металів та нанесення покриття на метали; механічне оброблення металевих виробів 25.6, виробництво столових приборів, інструментів і металевих виробів загального призначення 25.7, виробництво електронних компонентів і плат 26.1, виробництво магнітних і оптичних носіїв даних 26.8, виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури 27.1, виробництво батарей і акумуляторів 27.2, виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв 27.3, виробництво електричного освітлювального устаткування 27.4, виробництво іншого електричного устаткування 27.9
Інвестиційні товари	Виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів 25.1, виробництво металевих баків, резервуарів і контейнерів 25.2, виробництво парових котлів, крім котлів центрального опалення 25.3, виробництво зброї та боєприпасів 25.4, виробництво комп'ютерів і периферійного устаткування 26.2, виробництво обладнання зв'язку 26.3, виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників 26.5, виробництво радіологічного, електрометричного й електротерапевтичного устаткування 26.6, виробництво машин і устаткування, н.в.і.у. 28, виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів 29, будівництва суден і човнів 30.1, виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу 30.2, виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування 30.3, виробництво військових транспортних засобів 30.4, виробництво медичних і стоматологічних інструментів і матеріалів 32.5, ремонт і монтаж машин та устаткування 33

Закінчення боксу 2.1.

Класифікація	Приклади
Споживчі товари короткострокового використання	Виробництво харчових продуктів (за номенклатурою) 10.1-12, виробництво інших текстильних виробів 13.9, виробництво одягу 14, виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів 15, поліграфічна діяльність і надання пов'язаних із нею послуг 18, виробництво мила та мийних засобів 20.4, виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів 21, виробництво спортивних товарів 32.3, виробництво ігор та іграшок 32.4, виробництво продукції, н.в.і.у. 32.9
Споживчі товари тривалого використання	Виробництво електронної апаратури побутового призначення для приймання, записування та відтворення звуку й зображення 26.4, виробництво оптичних приладів і фотографічного устаткування 26.7, виробництво побутових приладів 27.5, виробництво транспортних засобів, н.в.і.у. 30.9, виробництво меблів 31, виробництво ювелірних виробів, біжутерії та подібних виробів 32.1, виробництво музичних інструментів 32.2
Енергія	Добування кам'яного та бурого вугілля 05, добування сирої нафти та природного газу 06, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення 19, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря 35, забір, очищення та постачання води 36.

Джерело: складено за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Групування основних промислових груп (MIGs) передбачає формування сукупностей галузей / видів промислової діяльності та окремих виробництв, які характеризуються схожими способами або тривалістю використання їхньої продукції, а також призначенням продукції щодо споживання. Виявлення значимих груп пропонується методом сприятиме вирішенню таких завдань, як:

- кількісне вивчення показників розвитку угруповань, оцінка впливу та їхньої частки у оборонній промисловості країни;
- реалізація промислової політики держави щодо формування перспективних і конкурентоспроможних галузевих комплексів та виробництв і визначення механізмів впливу на функціонування галузей промислового виробництва з точки зору реалізації неоіндустріальної стратегії розвитку вітчизняної промисловості (за видами промислової діяльності, що входять до основних промислових груп (MIGs));

- оцінка регулюючого впливу заходів промислової політики (на основі аналізу характерних ознак спрямованого впливу на визначені групи);
- узгодження позицій різних сторін (бізнесу, науки, держави) з приводу покращення підприємницького середовища та перспектив набуття українською промисловістю сучасного рівня конкурентоспроможності;
- можливість порівняння індустріального розвитку в часі, що визначає домінування певних основних промислових груп за основними показниками розвитку промисловості: переважання певної групи товарів в обсязі реалізованої продукції, дослідження останніх тенденцій у виробництві та споживанні певних груп промислових товарів, участь груп у забезпеченні експортного потенціалу країни тощо.

Ступінь досягнення заявлених цілей та вирішення завдань розвитку промисловості визначається за допомогою цільових показників – індикаторів, які згідно із Збірником статистичних вимог (Компендіуму), Регламенту Ради ЄС № 1165/98 від 19.05.98 (зі змінами) (STS), є найбільш поширеними показниками у статистичних дослідженнях за основними промисловими групами (MIGs):

- індекси промислової продукції (ІПП) для характеристики виробництва за основними промисловими групами (MIGs);
- динаміка обсягів реалізованої промислової продукції (оборот);
- динаміка обсягів надходжень нових замовлень у галузях переробної промисловості, у тому числі обсяги зовнішніх замовлень;
- частка зовнішніх замовлень у нових замовленнях за галузями переробної промисловості.

При визначенні конкурентоспроможних галузей промисловості принципово був обраний підхід, який передбачає зосередження уваги на продукції, що наразі є конкурентоспроможною. Проте конкурентоспроможність нових промислових виробництв повинна охоплювати перш за все зміни в номенклатурі продукції, що випускається. На наш погляд, це повинні бути не тільки ті виробництва й галузі, чий розвиток визначається специфічними особливостями країни – географічними, кліматичними, геополітичними та іншими. Слід приділити увагу як питанням доцільності відновлення традиційних для країни видів промислової діяльності, що нині переживають важкі часи, так і розвитку можливостей для відкриття нових високотехнологічних промислових виробництв. Галузі, віднесені до розряду конкурентоспроможних, повинні вирізнятися випереджаючими темпами розвитку, специфічними особливостями, які потенційно зможуть забезпечити їхню конкурентоспромож-

ність (зокрема, це наявність природних і набутих конкурентних переваг – сировинної бази, значного експортного потенціалу, сприятливості до новацій, потужної виробничої та наукової бази, високої якості людського капіталу, готовності до проведення реформ на галузевому та інституційному рівні, здатності функціонувати у нових умовах міжнародної торгівлі, рівня технологічного розвитку). Забезпечення конкурентоспроможності є основним критерієм ефективності промислового виробництва та системи управління промисловістю, а наявність відповідної стратегії та заходи, вжиті для її реалізації, визначають вектор промислового розвитку на майбутнє та динаміку досягнення основних її індикаторів.

2.2. Стан та особливості неоіндустріальної трансформації галузей з виробництва промислових товарів

Нинішній стан промисловості можна охарактеризувати як кризовий, що проявляється у прискореному падінні промислового виробництва, деіндустріалізації, архайзації структури промисловості, зниженні її конкурентоспроможності.

Упродовж останніх років відбувається поглиблення кризи у промисловості, що проявляється у прискореному падінні промислового виробництва. Зокрема, падіння триває з 2012 р. і становило -0,5% у 2012 р. (порівняно з попереднім періодом), -4,3% – у 2013 р., -10,7% – у 2014 р. та -13,0% – у 2015 р. (табл. 2.1). Ще швидшими темпами скорочується виробництво у переробній промисловості, якій належить ключова роль у модернізації всієї економіки, – на 2% у 2012 р., 7,1 – у 2013 р., 10,1 – у 2014 р., 12,6% у 2015 р.

Продовжуються процеси деіндустріалізації національного господарства. Занепад промисловості призводить до скорочення зайнятості у галузі. У промисловості нині зосереджено 15,6% усього зайнятого населення (проти 16% у попередньому 2014 р.). За даними Європейської комісії, одне робоче місце в переробній промисловості країн ЄС створює від 0,5 до 2 робочих місць в інших секторах³⁰, зокрема, промисловість забезпечує також робочі місця в суміжних сферах, передусім транспорті й торгівлі. Тож, три-

³⁰ Антоненко Г., Захаров А. Чи потрібна Україні промислова політика? : аналітична записка [Електронний ресурс] / Центр економічної стратегії. – 2015. – Режим доступу : http://ces.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/ces_industrial_policy_20150810_ukr.pdf

валі негаразди у промисловості виступають суттєвим чинником кризи всього національного господарства.

Таблиця 2.1

Окремі показники роботи промисловості України у 2011–2015 рр.*

Показник	2011	2014	2015
Індекс промислової продукції, % до відповідного періоду попереднього року	108,0	89,9	87,0
у т.ч. продукції переробної промисловості	109,7	90,7	87,4
Частка промисловості у ВВП, %	22,9	19,4	20,1
у т.ч. переробної промисловості	12,8	11,4	12,1
Зайняте населення, тис. осіб	3352,7	2898,2	2573,9
Експорт, млрд дол. США	61,5	44,0	29,3
Індекс капітальних інвестицій, %	141,6	74,3	80,1

Джерело: складено за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Скорочення виробництва в галузях промисловості протягом 2011–2015 рр. відповідно позначилось і на зменшенні обсягів валового внутрішнього продукту. Питома вага промисловості у структурі ВВП скорочується (з 22,9% у 2011 р. до 20,1% у 2015 р.). Те саме спостерігається у переробній галузі, частка якої у ВВП зменшилася з 12,8% у 2011 р. до 12,1% у 2015 р. Аналіз структури промисловості за основними видами економічної діяльності показує, що добувна та переробна промисловість разом формують майже 80% промислової продукції, а постачання електроенергії, газу та води становить 20,1% (2015 р.) (рис. 2.1). У структурі реалізованої промислової продукції поступово зростає частка добувної промисловості, а питома вага переробної промисловості знижується (мінімальний екстремум – у 2013 р. (61,8%). Внесок сектора переробної промисловості у структуру валової доданої вартості, що сформована промисловістю, теж скорочується (рис. 2.2).

Такі зміни відбулися насамперед за рахунок скорочення питомої ваги багатьох основних галузей спеціалізації у створенні валової доданої вартості, зокрема металургії, хімічної, легкої промисловості тощо. Звуження ролі переробної промисловості у створенні ВВП є ознакою економічного занепаду і технологічної відсталості економіки країни.

У доповіді UNIDO «Industrial Development Report 2016 (The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development)» експерти зазначають, що згідно зі щорічним рейтингом UNIDO за Індексом промислової конкурентоспроможності (CIP) Україна у

Розділ 2. Оцінка готовності промислового комплексу України...

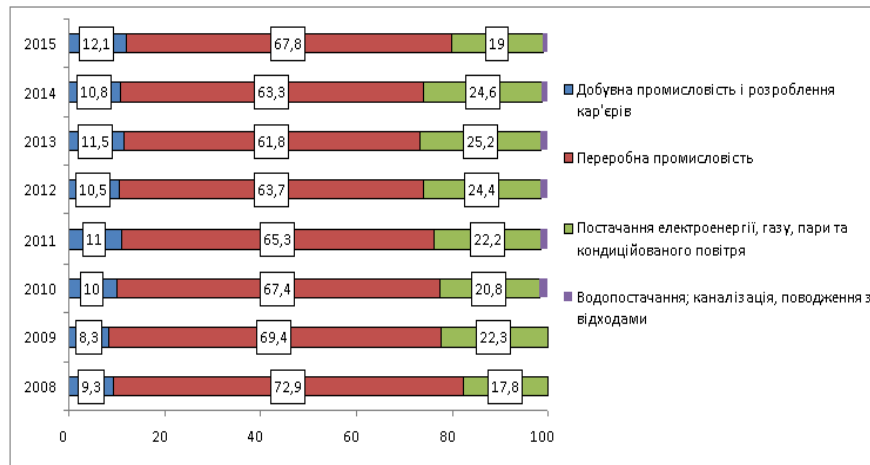

Рис. 2.1. Структура реалізованої продукції за видами промислової діяльності за 2008–2015 рр., %

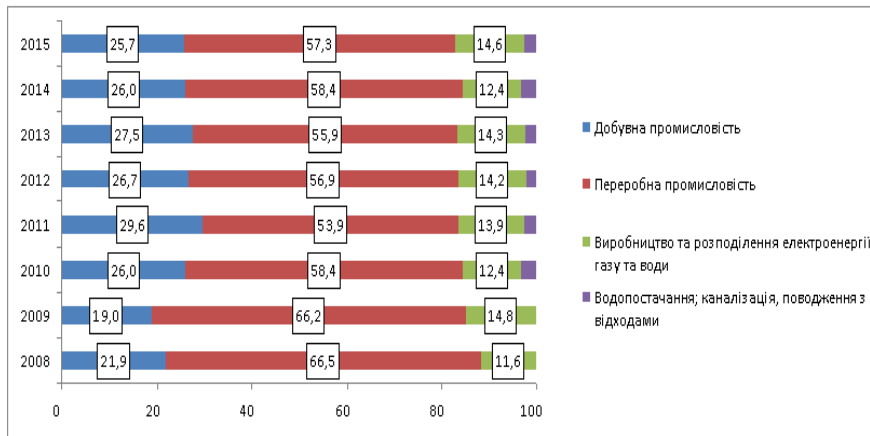

Рис. 2.2. Структура валової доданої вартості за видами промислової діяльності за 2008–2015 рр.*

* Дані наведено:

- за 2008–2009 рр. – з урахуванням тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь;
- за період 2010–2015 рр. – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь;
- за 2014–2015 рр. – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: обидва рисунки побудовано за даними Держстату України.

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

2013 р. посідала 55 місце з-поміж 144 країн світу³¹. Порівняно з 2008 р. Україна поступилася у рейтингу двома позиціями, і сталось це, зокрема, за рахунок зниження показників обсягів експорту продукції переробної промисловості на душу населення, зменшення частки експорту продукції переробної промисловості у товарному експорті та частки середньо- і високотехнологічної продукції в експорті переробної промисловості (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Складові Індексу промислової конкурентоспроможності України у 2008 та 2013 рр.

Індикатор Індексу конкурентоспроможності України	2008		2013	
	місце	значення	місце	значення
Додана вартість переробної промисловості (ДВПП) на душу населення, дол. США у пост. цінах 2005 р.	86	375,0	86	358,7
Експорт продукції переробної промисловості на душу населення, дол. США у поточних цінах	59	1233,9	64	1088,6
Частка доданої вартості середньо- і високотехнологічної продукції в загальному обсязі ДВПП, %	42	33,9	42	33,9
Частка ДВПП у ВВП, %	33	17,0	34	17,0
Частка експорту середньо- і високотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту переробної промисловості, %	46	45,0	53	42,3
Частка експорту переробної промисловості в загальному обсязі товарного експорту, %	43	85,6	56	77,8
Частка країни у доданій вартості світової переробної промисловості ДВПП, %	-	0,00	53	0,18
Частка країни в обсязі світової торгівлі продукцією переробної промисловості, %	-	0,01	40	0,39

Джерело: складено за даними UNIDO Industrial Development Report 2016 «The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development». – С. 227.

³¹ UNIDO Industrial Development Report 2016 «The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development». – С. 204–207.

Архаїчна структура промислового виробництва в Україні та військово-політичний конфлікт на сході України та окупація Криму на сьогодні є основними чинниками втрати ринків і падіння експорту, що призвело до зниження конкурентоспроможності економіки. Відновлення такої структури промислового потенціалу країни, яка існувала до подій 2014 р., багатьма експертами вважається недоцільним. У першу чергу для здійснення нової індустріалізації в Україні необхідні: створення нових інфраструктур, які стимулюватимуть випуск нових видів продукції і відновлення підприємств і промислових виробництв; формування ефективного бізнес-середовища, в умовах реалізації нового антикорупційного законодавства та реформування державної конкурентної політики здатного забезпечити «на рівних» розвиток вітчизняної промисловості та зростання рівня конкурентоспроможності промислової продукції; сприяння розвитку регіональних кластерів як точок економічного зростання, що визначатимуть конкурентоспроможність та перспективи розвитку регіонів; створення надійної системи підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів для промислового комплексу країни як основи ефективної реалізації стратегії розвитку промисловості, і, особливо, у сфері підготовки керівників та спеціалістів, які здатні забезпечити інноваційний розвиток підприємств та ефективно впровадження високих технологій.

Для вирішення проблеми удосконалення регулювання промислової діяльності та формування нової промислової політики й механізмів впливу на промисловий розвиток країни, вважаємо, що важливо сконцентруватися на горизонтальному підході, який полягає у створенні сприятливих умов для стимулювання ефективної роботи промислових ринків із питань покращення інфраструктури, впровадження інновацій, підтримки експортерів, надання міжнародної та технічної допомоги для модернізації і реконструкції виробництв. Щоб уникнути ризиків прийняття управлінських рішень у корупційний спосіб, політичного та суто лобістського «проштовхування питань» зацікавленими групами, на наш погляд, є доцільним оцінити готовність промислового комплексу до неоіндустріальних змін за агрегованими угрупованнями промислових товарів, що входять до складу певних промислових груп (MIGs), і які відбивають специфічні особливості, переваги й недоліки, притаманні відповідним промисловим виробництвам і галузям.

Основою для визначення конкурентоспроможності вітчизняних промислових товарів, окрім зазначених вище, нам послужили дані про обсяги реалізованої продукції, експорт та імпорт продукції переробної промисловості.

Аналізуючи показники промисловості у 2013–2015 рр. (за основними промисловими групами (MIGs), зазначимо, що сукупна частка продукції галузей, які входять до груп *Товари проміжного споживання, Інвестиційні товари, Споживчі товари тривалого використання та Споживчі товари короткострокового використання*, у структурі реалізованої продукції, становила у 2015 р. 70,9% (Додаток Б). Решта припадає на товари групи *Енергія*, які у цій роботі не розглядатимуться.

За даними Державної служби статистики України (ДССУ), частка продукції проміжного споживання у структурі реалізованої продукції (2015 р.) становила 38,4%, інвестиційних товарів – 6,9%, споживчих товарів короткострокового використання – 24,6%, споживчих товарів тривалого використання – 1%, що свідчить про переважну орієнтацію вітчизняної промисловості на виробництво товарів з нижчим ступенем переробки. Частка інвестиційних товарів є низькою, що свідчить про низький технічний рівень промислового виробництва і про процеси обмеження зростання продуктивності праці, зайнятості, реальних доходів, а отже, сповільнення економічного зростання в галузі. У структурі реалізованої продукції промисловості переважають сировинно-добувні та низько- та середньотехнологічні види виробництв: хімічної, металургійної, іншої неметалевої мінеральної продукції (*товари проміжного споживання*) та харчових продуктів, зокрема олії та м'ясопродуктів (*споживчі товари короткострокового використання*).

Індекси промислової продукції – як за агрегованими угрупованнями, так і за більшістю показників промислових виробництв – демонструють негативну динаміку обсягів виробництва. Найглибшого падіння упродовж останнього року (2015 р.) зазнали такі види промислової діяльності, як:

- виробництво труб, порожнистих профілів і фітингів зі сталі (-41,1%), кування, пресування, штампування, профілювання; порошкова металургія (-32,9%) (*товари проміжного споживання*);
- виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу (-58,6%), виробництво медичних і стоматологічних інструментів і матеріалів (-53,4%), виробництво автотранспортних засобів (-50,6%), виробництво машин і устаткування для добувної промисловості та будівництва (-33,3%), виробництво машин і устаткування для металургії (-28,4%) (*інвестиційні товари*);
- виробництво цукру (-30,5%) (*споживчі товари короткострокового використання*);
- виробництво електронної апаратури побутового призначення (-67,1 %), виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (-28,7%) (*спо-*

живчі товари тривалого використання).

Суттєво знизився випуск продукції у експортоорієнтованих виробництвах – металургії, хімічній промисловості, продукції машинобудування. В економічній структурі виробництва (за 2015 р.) зменшилась частка галузей з високим ступенем споживання, зокрема: частка виробництва електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури у структурі становить 0,5%, виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів – 0,4%, виробництва залізничних локомотивів і рухомого складу – 0,4%, виробництва будівельних металевих конструкцій і виробів – 0,3% (Додаток Б).

Подібне відбувається всупереч загальносвітовій тенденції зростання обсягів виробництва інноваційної та наукомісткої продукції. Макроекономічний розвиток країни значною мірою залежить як від ступеня її інтегрованості у міжнародну торгівлю, так і від ступеня її технологічного розвитку. Таке падіння промислового виробництва загалом і особливо наукомістких виробництв інвестиційного спрямування спричинює негативні наслідки деградації та руйнування національної економіки, стрімку втрату конкурентних позицій України на світових ринках.

Структура зовнішньої торгівлі, яка відображає участь країни в міжнародному поділі праці, показує, що експортна спеціалізація України також залишається переважно сировинною та концентрується на товарах із низьким і невисоким ступенем переробки (Додаток В). Експортні потоки України характеризуються поки ще слабкою диверсифікацією щодо товарної номенклатури переробної промисловості та ступенем концентрації на зарубіжних ринках. До переліку основних українських експортних промислових товарів входять здебільшого споживчі товари та товари проміжного споживання, які потребують подальшої обробки. Структура обробленого експорту свідчить, що найбільш затребуваними продуктами українського виробництва є прокат та вироби із чорних і кольорових металів, хімічна продукція, продукція машинобудування та електротехнічні вироби, добрива, гумово-технічна продукція, продукція деревообробки, олія, готові харчові продукти, кондитерські вироби, борошномельна продукція, тютюнові вироби.

Аналіз даних зовнішньої торгівлі (Додаток В) демонструє обвальну статистику експорту в усіх угрупованнях; зростання ж обсягів експорту у 2015 р. відбулось лише у виробництві готових кормів для тварин (*товари проміжного споживання*), виробництві тютюнових виробів та виробництві оптичних приладів і фотографічного устаткування (*споживчі товари*). Значно

знизився експорт інвестиційних товарів та споживчих товарів тривалого використання. Зменшення від'ємного торгового сальдо у більшості товарних груп на тлі значного падіння обсягів експорт, не компенсується зростанням внутрішнього виробництва, а скорочення відповідного імпорту балансується скороченням попиту, що викликано звуженням внутрішнього споживання.

Ідея неоіндустріалізації України полягає у тому, щоб в умовах експортоорієнтованої промислової політики створити великий експортний сектор, який стане надійним джерелом надходження в країну іноземної валюти; забезпечити участь прямих іноземних інвестицій у формуванні галузей промисловості (як традиційних, так і нових): авіа- та суднобудування, приладобудування, сільгоспмашинобудування, ІТ-технологій, фармацевтики, сучасних енергоефективних будматеріалів, потужного агропромислового сектора, сучасного оборонно-промислового комплексу. Стратегія неоіндустріальної трансформації промислового комплексу має ґрунтуватися на постулаті, що саме переробна промисловість повинна стати основним джерелом економічного зростання, забезпечивши значний річний приріст валової доданої вартості.

На наш погляд, на сьогодні доцільно здійснити оцінку конкурентоспроможності промислових товарів, які можуть бути потенційно конкурентними за умови активних заходів з виходу на нові ринки (зберігають свою конкурентоспроможність) навіть у нинішніх умовах обвального падіння галузевих показників. Для виміру конкурентоспроможності промислової продукції скористаємося такими показниками³², як:

– відношення експорту до імпорту у відсотках (показник β характеризує зовнішньоторговельне сальдо товару на світових ринках; показник $\beta < 100\%$ демонструє, що продукт має від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, а, отже, має низьку конкурентоспроможність);

– частка імпорту у внутрішньому споживанні у відсотках (γ - коефіцієнт імпортої залежності, що розраховується для продукції, яка імпортується).

Дані табл. 2.3 свідчать, що конкурентоспроможність більшості видів вітчизняної промислової продукції на світових ринках є низькою.

³² Фальцман В. Российские товары на мировом рынке: как измерить конкурентоспособность? // Современная Европа. – 2014. – № 1. – С. 5–16.

Таблиця 2.3

Конкурентоспроможність промислової продукції (за основними промисловими групами (MIGs)), експорт Е та імпорт І, млн дол. США

Продукція промислового виробництва за MIGs	Показник	2013	2015	2015/2013, %	Оцінка конкурентоспроможності
Товари проміжного споживання					
Продукція металургійного виробництва 24	Е	14314,5	8077,2	56,4	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	2122,6	683,9	32,2	
	β	674,4	1181,0		
Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах 20.1	Е	3356,4	1625,8	48,4	Перехід від високого значення до низького (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	2087,2	1670,2	80,0	
	β	160,8	97,3		
Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння 16	Е	1143,7	1107,2	96,8	Висока, зростає, обсяги експорту тримаються майже на тому ж рівні
	І	404,1	148,2	36,6	
	β	283,0	747,1		
Виробництво паперу та паперових виробів 17	Е	1080,8	535,1	49,5	Низька, але зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	1798,4	847,1	47,1	
	β	60,1	63,2		
Виробництво гумових і пластмасових виробів 22	Е	784,8	412,5	52,5	Дуже низька (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	4565,9	2645,3	57,9	
	β	17,2	15,6		
Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури 27.1	Е	778,6	250,0	32,1	Низька, падає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	1085,2	380,4	35,0	
	β	71,7	65,7		
Виробництво іншої неметалевої продукції 23	Е	582,2	331,6	56,9	Низька (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	1127,5	509,4	45,2	
	β	51,6	65,0		
Виробництво проводів, кабелів і електромотажних пристроїв 27.3	Е	230,6	176,2	76,4	Низька (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	895,7	697,2	77,8	
	β	25,7	25,3		
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів	Е	137,2	118,0	86,0	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	26,0	14,0	53,8	
	β	527,7	842,8		

Продовження табл. 2.3

Продукція промислового виробництва за MIGs	Показник	2013	2015	2015/2013, %	Оцінка конкурентоспроможності
Інвестиційні товари					
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу 30.2	Е	2448,7	210,8	8,6	Висока у 2013 р., експорт та імпорт катастрофічно впав у 2015 р. ³³
	І	340	37,2	10,9	
	β	720,2	566,6		
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань 28	Е	2389,7	1586,0	66,4	Низька, падає
	І	5434,7	1784,9	32,8	
	β	43,9	88,8		
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування 30.3	Е	311,8	190,6	61,1	Висока, але падає (при падінні обсягів експорту)
	І	54,6	54,9	100,5	
	β	571,0	347,2		
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів 29	Е	285,2	160,5	56,3	Дуже низька.
	І	5109,3	1496,9	29,3	
	β	5,6	10,7		
Виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів 25.1	Е	219,0	101,5	46,3	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	214,6	60,1	28,0	
	β	102,0	168,9		
Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників 26.5	Е	210,3	110,6	52,6	Низька, падає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	302,5	171,4	56,6	
	β	69,5	64,5		
Виробництво обладнання зв'язку 26.3	Е	201,9	169,8	84,1	Низька, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	990,7	697,6	70,4	
	β	20,4	24,3		
Споживчі товари короткострокового використання					
Виробництво олії та тваринних жирів 10.4	Е	3507,1	3299,9	94,1	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	400,2	182,4	45,5	
	β	876,3	1809,1		
Виробництво інших харчових продуктів 10.8	Е	1987,8	1464,4	73,7	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	1502,9	768,6	51,1	
	β	132,3	190,5		
Виробництво молочних продуктів 10.5	Е	515,0	177,6	34,4	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	241,5	34,3	14,2	
	β	213,2	517,8		
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів 10.7	Е	413,1	267,9	64,8	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	І	215,8	85,6	39,7	
	β	191,4	312,9		

³³ Через політично обумовлену втрату ринків і окупацію територій, де було зосереджені виробництва цих товарів, скоротився експорт. Водночас переорієнтація на нові зовнішні ринки не відбулася і є малоімовірною без модернізації виробничих потужностей

Розділ 2. Оцінка готовності промислового комплексу України...

Закінчення табл. 2.3

Продукція промислового виробництва за MIGs	Показник	2013	2015	2015/2013, %	Оцінка конкурентоспроможності
Перероблення та консервування фруктів і овочів 10.3	E	404,2	183,9	45,5	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	297,7	113,9	38,2	
	β	135,8	161,4		
Виробництво напоїв 11	E	369,7	183,6	49,7	Низька, але зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	603,3	232,7	38,5	
	β	61,3	78,9		
Виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів 20.4	E	348,1	172,6	49,6	Низька (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	1286,9	905,0	70,3	
	β	27,0	19,07		
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів 15	E	340,4	259,4	76,2	Низька, але зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	1012,1	398,1	39,3	
	β	33,6	65,1		
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів 21	E	250,8	155,4	61,9	Дуже низька (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	3094,8	1367,0	44,2	
	β	8,1	11,4		
Виробництво одягу 14	E	164,9	96,9	58,7	Низька, але зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	376,8	159,4	42,3	
	β	43,7	60,7		
Споживчі товари тривалого використання					
Виробництво меблів 31	E	573,5	312,4	54,5	Низька, але зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	1516,4	570,2	37,6	
	β	37,8	54,8		
Виробництво побутових приладів 27.5	E	554,7	397,2	71,6	Висока, зростає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	447,1	162,0	36,2	
	β	124,0	245,2		
Виробництво електронної апаратури побутового призначення 26.4	E	461,9	137,7	29,8	Низька, падає (при падінні обсягів експорту та імпорту)
	I	794,9	250,2	31,5	
	β	58,1	55,0		
Виробництво транспортних засобів, н.в.і.у. 30.9	E	20,5	15,2	74,1	Відсутня
	I	284,9	122,9	43,1	
	β	7,2	12,3		
Виробництво оптичних приладів і фотографічного устаткування 26.7	E	11,0	18,2	165,4	Низька, але зростає (при зростанні обсягів експорту)
	I	49,5	28,5	57,5	
	β	22,2	63,8		

Джерело: складено за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Однак, незважаючи на зниження показників зовнішньої торгівлі українськими товарами протягом 2013–2015 рр., можна зробити висновок, що галузі, які в таких умовах володіють значним експортним потенціалом,

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

і є найбільш конкурентоспроможними на сьогоднішній день. На зовнішніх ринках Україна сьогодні може підтвердити свою конкурентоспроможність лише щодо деяких видів промислової продукції, зокрема:

Бокс 2.2

<i>Товари проміжного споживання</i>	Продукція металургійного виробництва 24. Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння 16. Виробництво продуктів борошно-мел'но-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів
<i>Інвестиційні товари</i>	Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування 30.3. Виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів 25.1
<i>Споживчі товари короткострокового використання</i>	Виробництво олії та тваринних жирів 10.4. Виробництво інших харчових продуктів 10.8. Виробництво молочних продуктів 10.5. Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів 10.7. Перероблення та консервування фруктів і овочів 10.3
<i>Споживчі товари тривалого використання</i>	Виробництво побутових приладів 27.5

Найбільш загрозливою для України є не стільки низька конкурентоспроможність продукції, підприємств, галузей і національної економіки в цілому, скільки можливість її системного відриву від групи провідних країн – через несумісність технологій, низьку здатність економіки до інвестицій та інновацій. Обвал експорту промислових товарів негативно позначається на фінансовій та валютній стабільності всієї економіки країни, проте саме імпорту становить основу техніки і технологій, які призначаються для інноваційної модернізації промисловості.

Додаток Д містить дані про конкурентоспроможність та імпортозалежність України щодо промислової продукції в розрізі угруповань MIGs, і, зокрема, щодо інвестиційної продукції як каталізатор інноваційних змін у промисловості. Проведений аналіз імпортозалежності України щодо промислової продукції свідчить про досить високий її рівень у групах інвестиційних товарів та споживчих товарів тривалого використання. На прикладі групи споживчих товарів короткострокового споживання можна чітко простежити різницю між товарами продовольчими, які менше залежать від імпорту, і товарами непро-

довольчими, які демонструють високу імпорту залежність. Серед товарів проміжного споживання лише металургійна продукція має відносно низький коефіцієнт імпортової залежності. Проте слід зауважити, що частка продукції вітчизняного виробництва у структурі внутрішнього споживання скоротилась за аналізований період майже за всіма групами (виняток становлять окремі промислові групи споживчих товарів короткострокового використання – виробництво м'ясних, молочних, хлібобулочних виробів, одягу, фармацевтики). Частка ж імпортованих комплектуючих для виробництва побутової техніки та продукції машинобудування зросла в рази.

Індикаторами майбутньої конкурентоспроможності вітчизняної промисловості можуть виступати пріоритети іноземних інвестицій. Якщо взяти за 100% усі іноземні інвестиції в українську переробну промисловість (а це 85% ПІІ у промисловість на 31.12.2015 р.), то серед розглянутих видів економічної діяльності найбільшу питому вагу мають іноземні інвестиції в металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування (46,8%), та виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (21,4%). На виробництво хімічних речовин і хімічної продукції припадає 6,6% іноземних інвестицій, виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – 9,7%, виробництво продукції машинобудування – 7,1%, виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність – 3,7%, виробництво меблів та іншої продукції – 2,1%, текстильне виробництво, виробництво одягу, виробництво шкіри та виробів зі шкіри – 1%, виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів – 0,4% ПІІ. Отже, майже половина (46,8%) іноземних інвестицій у переробну промисловість іде на розвиток традиційної для української економіки експортоорієнтованої сфери металургії та виробництва металевих виробів, що сприяє консервації існуючої низької технологічної структури виробництва.

У структурі надходжень нових замовлень на виробництво промислової продукції (2015 р.) 41,6% припадає на продукцію проміжного споживання, 42,6% – на інвестиційну продукцію. За досліджувані роки суттєво знизилась обсяги надходжень нових замовлень на виробництво промислової продукції за видами промислової діяльності: «Виробництво електричного устаткування» та «Виробництво інших транспортних засобів». Також простежується динаміка до зниження обсягів та значного скорочення частки іноземних замовлень за видами діяльності «Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції» та «Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції» (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка обсягів надходжень нових замовлень на виробництво промислової продукції у 2013–2015 рр.

(за видами діяльності, що віднесені до основних промислових груп)

Назва групи промислових товарів за MIGs, видів промислової діяльності	Код КВЕД 2010 (NACE Rev.2)	Обсяг нових замовлень на виробництво промислової продукції, млн грн			З нього обсяг іноземних замовлень, млн грн			% до обсягу нових замовлень за видом діяльності		
		2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
По групі Товари проміжного споживання:										
у тому числі:										
текстильне виробництво	13 ³⁴	2418,7	2946,8	4635,7	626,7	973,2	1460,5	25,9	33,0	31,5
виробництво паперу та паперових виробів	17	11840,3	13884,4	17842,0	4274,3	5158,9	6268,6	36,1	37,2	35,1
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	20	43477,0	40501,9	48125,8	18367,6	12617,2	12235,4	42,2	31,2	25,4
виробництво електричного устаткування	27 ³⁵	17531,7	15244,4	16209,5	7226,4	6010,8	7140,8	41,2	39,4	44,1
По групі Інвестиційні товари:										
у тому числі:										
виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	25 ³⁶	15881,5	16094,0	19180,2	4950,3	5015,8	5368,7	31,2	31,2	28,0
виробництво машин і устаткування, н.в.и.у.	28	27498,7	24590,4	34110,7	13739,6	12494,9	20450,8	50,0	50,8	60,0
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	29	9350,9	10223,7	12320,6	4477,5	5448,2	7962,2	47,9	53,3	64,6
виробництво інших транспортних засобів	30 ³⁷	35519,8	25811,7	23236,1	21520,9	18994,6	16446,8	60,6	73,6	70,8
По групі Споживчі товари короткострокового використання:										
у тому числі:										
виробництво одягу	14	2038,0	2896,5	4873,7	1206,3	1865,6	3012,7	59,2	64,4	61,8
поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації	18	5422,1	5749,7	6905,0	329,1	384,1	553,3	6,1	6,7	8,0

³⁴ Товари цієї групи входять також до угруповання «Споживчі товари короткострокового використання».

³⁵ Товари групи 27 віднесені також і до угруповання «Споживчі товари тривалого використання» (виробництво побутових приладів).

³⁶ Товари групи 25 віднесені також і до угруповання «Товари проміжного споживання».

³⁷ Товари групи 30 також входять до угруповання «Споживчі товари тривалого використання».

Закінчення табл. 2.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів	21	9455,3	11633,1	14912,8	1119,1	1664,5	1906,7	11,8	14,3	12,8
По групі Споживчі товари тривалого використання:										
у тому числі: виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	26 ³⁸	5243,7	5619,5	6300,7	3009,6	3383,6	2913,2	57,4	60,2	46,2
Усього:										

Джерело: складено за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Тож реформуванню «традиційних» галузей промисловості в Україні і забезпеченню розвитку високотехнологічних виробництв альтернативи немає. Світовий досвід свідчить, що обсяг доходів від реалізації та експорту промислових і споживчих товарів стимулює економічне зростання, дає можливість приділяти більше уваги розвитку сучасних виробничих потужностей та інвестувати у розвиток високотехнологічної інфраструктури та освіти. Країни і компанії прагнуть перейти на новий технологічний рівень, а також підвищити рівень економічного добробуту. На тлі поєднання цифрового і матеріального аспектів виробництва використання інноваційних технологій набуває більш важливого значення для підвищення конкурентоспроможності як на рівні підприємств, так і держав загалом. Високотехнологічні галузі фактично формують глобальний виробничий ландшафт у більшості країн з розвинутою економікою і, як виявляється, можуть запропонувати чіткий шлях для досягнення або підтримки промислової конкурентоспроможності.

Проведений аналіз узагальнених показників стану промисловості зобов'язує до більш детального розгляду особливостей, які впливають на нинішній розвиток промислового виробництва в Україні та визначають готовність провідних галузей до неоіндустріальних змін.

2.3. Перспективи неоіндустріального розвитку України: тенденції, проблеми, потреби, механізми впливу на функціонування промислових галузей

З метою визначення основних проблем, які перешкоджають українським підприємствам розкрити свій промисловий потенціал, нами було проведено опитування ринково активних підприємств (126 виробників у різних сферах ділової активності), що регулярно представляють свої здобутки на численних міжнародних виставках і орієнтовані на інноваційний розвиток. Звичайно, це опитування не відображає загальну картину щодо проблем інтеграції бізнесу до світового ринку, хоча й дозволяє виокремити найголовніші бар'єри для українських підприємств.

У ході опитування було визначено ключові проблеми, які суттєво впливають на розвиток промислового виробництва та заважають розкриттю експортного потенціалу підприємств. Більшість респондентів вважають, що найбільш проблемними для бізнесу на сьогодні є: високий рівень внутрішніх податків (61,9%), великий відсоток за кредитом (53,2), відсутність державної підтримки експорту (40,5), неповернення ПДВ (35,7) (рис. 2.3).

Більшість представників опитаних компаній не висловлюють оптимізму щодо перспектив розвитку своїх підприємств. Важкий фінансовий стан своїх підприємств відзначили майже 10% опитаних, а на недостатнє фінансове забезпечення поскаржились понад 30% респондентів. Для цих підприємств першочерговими тактичними завданнями є недопущення банкрутства і досягнення фінансової стійкості.

Понад 70% опитаних підприємств досі плекають надію на державну підтримку, особливо законодавчу та в гарантуванні експортних кредитів, і вважають ці види підтримки найбільш необхідними. Серед основних видів інформаційної підтримки, якої зажадали 42% опитаних, керівники підприємств вирізняють дистанційні програми підвищення кваліфікації, розповсюдження методичних рекомендацій та актуалізованої інформації про ринки збуту та інформування про розвиток кон'юнктури ринків окремих товарів і регіонів. Більшість респондентів не має інформації про такі міжнародні програми допомоги бізнесу, як «Горизонт 2020», Eurostars, COSME тощо, а обізнані у цьому питанні одиниці не виявляють наміру долучатися до їхньої реалізації.

³⁸ Група 26 включає не тільки споживчі товари тривалого використання, але й інвестиційні та товари проміжного споживання.

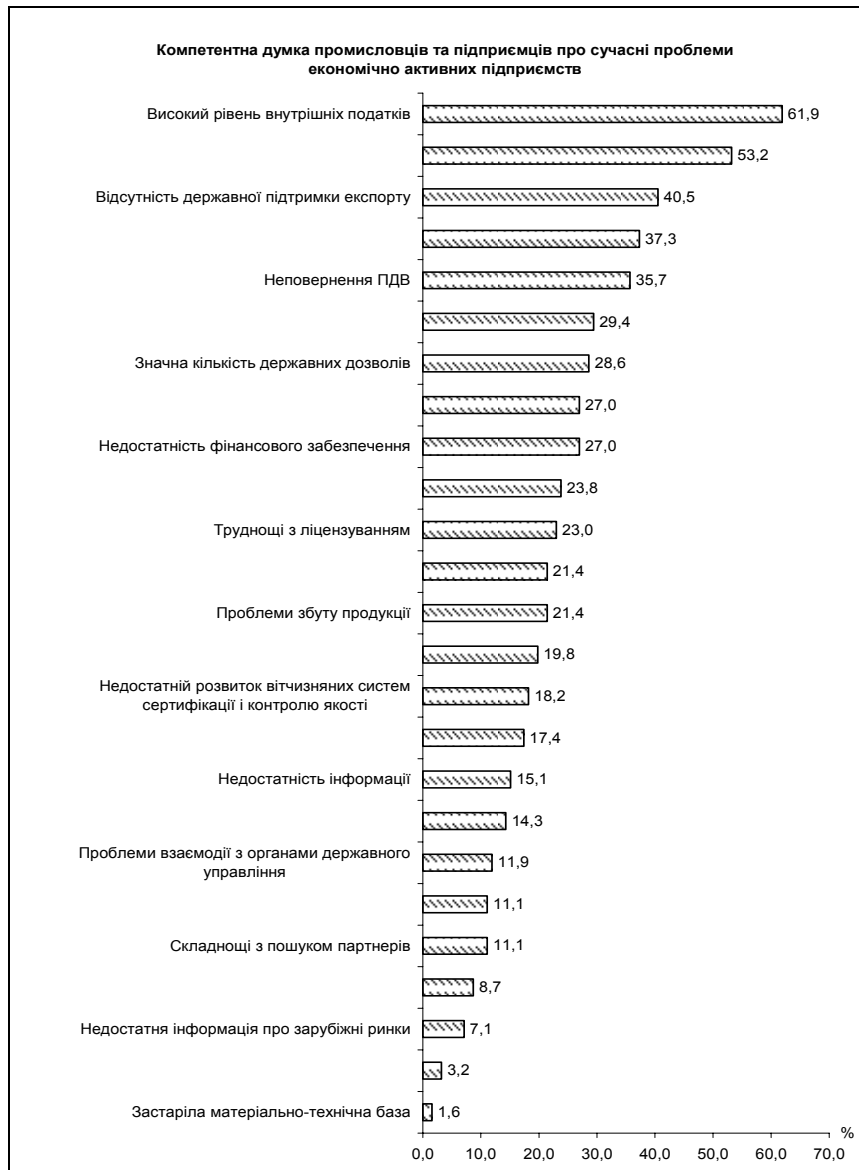

Рис. 2.3. Основні фактори, що перешкоджають ЗЕД

Джерело: за результатами анкетного опитування, проведеного науковими співробітниками відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Опитування дало змогу інтегрувати бачення підприємцями необхідних кроків для проведення якісних змін у структурі промислового виробництва за допомогою наукових підходів та дійти таких висновків:

- основними індикаторами для проведення якісних змін на підприємстві на сьогодні є можливість оновлення основних засобів, заміна застарілого зношеного обладнання на більш продуктивне сучасне; створення економічних і фінансових умов для активізації інновацій у виробництві; впровадження і розвиток прогресивних систем управління виробництвом; розроблення нової організації праці та виробництва;

- результативність у вирішенні проблемних питань може бути досягнута шляхом системної синергії, коли створюються механізми забезпечення взаємодії державних важелів підтримки і потенціалу підприємницького середовища. Серед першочергових завдань такого симбіозу – розроблення стратегії розвитку ЗЕД (Експортної стратегії), налагодження системної роботи державних органів щодо активного просування і захисту інтересів вітчизняних експортерів за кордоном, створення Експортно-кредитного агентства, яке може вирішити проблему недостатності обігових коштів українських експортерів шляхом надання короткострокових кредитів на експортно-імпорتنі операції терміном до 6 місяців тощо;

- з метою усунення бар'єрів для розвитку малого і середнього бізнесу, задіяного до експорту (до яких респонденти віднесли *надмірний валютний контроль за операціями з експорту, недосконалий механізм відшкодування ПДВ, обтяжливість валютного регулювання для експортерів при зменшенні строку повернення валютної виручки тощо*), необхідно підвищити ефективність функціонування умов і принципів здійснення підприємницької діяльності, сприяти дебіюкратизації процедур регулювання експортних операцій та знаходженню компромісу між вимогами законодавства й економічними реаліями через внесення змін до нормативно-правових актів;

- у сфері прямого регулювання ключовим заходом є реформування податкової системи та впровадження прозорих механізмів податкового адміністрування. Так, однією з проблем для українського бізнесу є неповернення ПДВ. Створення прозорої, діючої системи відшкодування ПДВ може сприяти не тільки активізації вітчизняних експортерів, а й залученню іноземних інвесторів.

Важливим етапом дослідження є конкретизація інноваційно-інвестиційних передумов та особливостей здійснення неоіндустріальної трансформації за основними промисловими групами та обґрунтування механізмів впливу на функціонування галузей промислового виробництва,

характерних для певних угруповань, з точки зору реалізації неопіндустріальної стратегії розвитку вітчизняної промисловості.

2.3.1. Товари проміжного споживання

2.3.1.1. Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини

Деревообробна промисловість є однією з небагатьох галузей реального сектора економіки, що демонструє поступове зростання, незважаючи на складні умови функціонування, а її розвиток має значний вплив на економічне зростання (рис. 2.4).

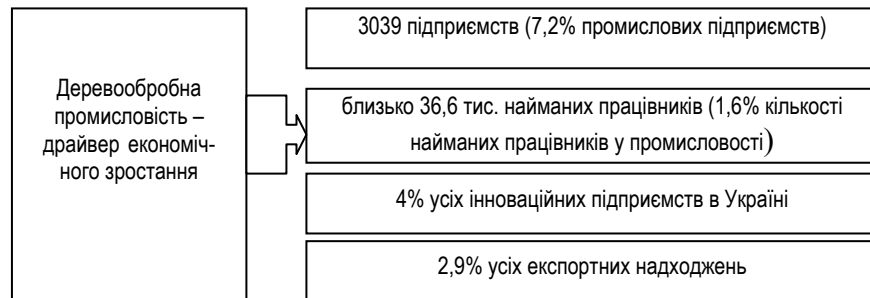

Рис 2.4. Внесок деревообробної галузі в економічний розвиток промисловості України, 2015 р.

Джерело: складено за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Загрозливі чинники зовнішнього середовища, такі як: втрата традиційних ринків збуту; розрив коопераційних зв'язків та економічні санкції Росії; руйнація виробничого потенціалу на сході України через проведення воєнних дій не зчинили сильного руйнівного впливу на деревообробну промисловість, яка демонструє поступове зростання обсягів реалізованої продукції з 7,4 млрд грн у 2010 р. до 18,5 млрд грн у 2015 р.

За 2015 р. вітчизняними виробниками було вироблено: деревини уздовж розпиленої чи розколотої, завтовшки більше 6 мм – 1,9 млн куб. м, деревини хвойних порід у вигляді погонажу – 14,1 тис. т, деревини листяних порід у вигляді погонажу – 69,1 тис. т; фанери клеєної – 186 тис. куб. м, плит деревостружкових необроблених – 1,3 млн куб. м, шпона лущеного – 59,1 тис. куб. м, шпона струганого – 53,0 млн. кв. м, паркету дерев'яного щитового – 605 тис. кв. м, вікон, двері, їх рами та пороги, з деревини – 2,4 млн кв. м.

На сьогодні провідними переробниками деревини та виготовлення виробів з неї є: ТОВ «Кроно-Україна», ТОВ «Кроноспан УА», ПрАТ «Коростенський завод МДФ», ТОВ «Свиспан Лімітед», ТОВ «Костопільський фанерний завод», ДП «Бродівське лісове господарство».

Таким чином, для внутрішнього ринку виробів з деревини характерні такі *тенденції розвитку*: освоєння нових видів імпортозамінної продукції, зокрема, виробництво сучасних деревних плиткових матеріалів та продукції лісохімії; подолання дефіциту сировини (особливо для целюлозно-паперової промисловості); створення сприятливих умов для імпорту європейського обладнання та технологій, що є передумовою здійснення модернізації галузі; зниження її енергомісткості за рахунок отримання енергії з відновлювальних деревних джерел, розвиток виробництва біопалива; використання можливостей міжнародної технічної допомоги: отримання грантів на впровадження інноваційних енергозберігаючих проектів, доступу до донорських фінансових ресурсів, консалтингової допомоги.

Для виробництва конкурентоспроможної продукції деревообробні підприємства потребують значних капіталовкладень на відновлення техніки та технологічних процесів, упровадження сучасних систем управління тощо. Головною перешкодою впровадження нових технологічних процесів та устаткування на деревообробних підприємствах в Україні є недостатність фінансування. Основним джерелом інвестицій у деревообробну сферу є власні фінансові кошти, частка яких у 2015 р. становила 86,4%. Інноваційні роботи за рахунок коштів державного бюджету за останнє десятиріччя фінансувалися лише двічі, водночас їх частка становила лише 0,05% у 2012 р.

Обсяг капітальних інвестицій деревообробних підприємств у 2015 р. становив 2622,7 млн грн³⁹, його частка у загальній структурі інвестицій у промисловість залишається надто низькою – 3,0% у 2015 р. Залучення іноземних інвестицій у деревообробну сферу України є перспективним, але й надто ризикованим напрямом, оскільки інвестиційний клімат у державі несприятливий, а ризики капіталовкладень в економіку значні. Більшість іноземних інвестицій у деревооброблення спрямовані в Румунію, Білорусь та Росію. Так, у Румунії, поряд із кордоном України, побудовано новий завод ДСП компанії «Egger» (Австрія). Поряд із цим заводом виросло лісо-

³⁹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

пильне виробництво компанії «Швайхгофер» потужністю 1 млн куб. м пиломатеріалів у рік, відходи якого будуть використані як сировина для виробництва ДСП. Другий потужний завод ДСП побудувала компанія «Кастамона» в повіті Муреш, що також розташований дуже близько від кордону України. Значні інвестиції в будівництво заводів ДСП у Білорусі та Росії зробила компанія «Кроноспан» (Швейцарія). Всі ці компанії розглядали можливість інвестування в Україну, але через великий ризик відмовилися від цих проектів на користь інших країн⁴⁰.

Отже, першочерговим завданням є відновлення сприятливого інвестиційного клімату. Ефективним засобом для цього є впровадження системи державних гарантій, підвищення якості інституціонального середовища; забезпечення макроекономічної стабільності; стійке зниження і підтримання на низькому рівні інфляції; імплементація екологічних та соціальних стандартів.

Вирішенню інвестиційної проблеми деревообробної промисловості сприятиме створення кластерів як ефективною форми державно-приватного партнерства, що була успішно апробована в інших країнах. Деревообробний кластер дозволяє поєднати зусилля деревообробних підприємств, регіональних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, фінансово-кредитних установ, навчальних і науково-дослідних закладів у напрямі встановлення партнерських відносин щодо розширеного відтворення потенціалу деревообробного виробництва та залучення коштів на інвестиційні потреби виробництва. Створення кластеру передбачає залучення як грантових ресурсів, так і бюджетних коштів. Крім того, до його реалізації будуть залучені всі зацікавлені сторони: влада, деревообробні підприємства та громадські організації. У підсумку ж створення кластеру сприятиме глибинній переробці деревини в регіоні, дозволить залучити в галузь нові інвестиції та підвищити конкурентоспроможність місцевих виробників⁴¹. Як успішний приклад можна навести діяльність Кластеру деревообробки та меблевого виробництва (ДОМВ), створений у 2010 р. як об'єднання деревообробних та меблевих підприємств, які працюють з деревиною у Західній Україні.

Кластер ДОМВ є господарською асоціацією, цілями діяльності якої є: розширення ринків збуту продукції компаній-членів та ринків продукції з деревини загалом; впровадження нової продукції, покращення технологій та реалізація інноваційних проектів; підвищення компетенцій працівників, розширення доступу до людського капіталу; налагодження співпраці з державними органами⁴⁵.

Важливою для модернізації деревообробної сфери є співпраця деревообробних виробників у межах кластеру, що дозволяє використати можливості фінансової і технічної міжнародної допомоги, як це було здійснено Кластером ДОМВ. Об'єднання виробників отримало підтримку проекту RERAM від ЄС та агенції економічного розвитку Knowledge Networks, що дало змогу створити Раду лісового сектора, яка виконує функції дорадчого органу при облдержадміністрації та розробляє стратегічні плани розвитку галузі, проводить заходи з підвищення ефективності використання лісових ресурсів, вивчає соціальні та екологічні аспекти розвитку лісового сектора, а також дає рекомендації та консультує зацікавлені сторони з питань правильності прийняття управлінських рішень⁴².

Однією з болючих проблем галузі є кадровий потенціал. Першочерговими завданнями є реалізація трудового потенціалу і, зокрема, підготовка та залучення молодих фахівців. Дефіцит кваліфікованих кадрів зумовлений міграцією молодих робітників за кордон, стагнацією професійної освіти, невідповідністю знань та навичок молодих спеціалістів потребам виробництва тощо. Все це вимагає реформування кадрового забезпечення як на рівні підприємств, так і на регіональному і державному рівнях управління. Сприяти вирішенню такого завдання може комплексне впровадження дуальної системи навчання шляхом колаборації державних освітніх установ та виробників. Поглиблення співпраці з реальним сектором, переміщення акцентів до набуття професійних компетенцій у режимі реального виробничого процесу з подальшим працевлаштуванням, адаптація навчальних програм до потреб виробників сприятиме подоланню розриву між існуючим кваліфікаційним рівнем молодих фахівців та реальними кадровими вимогами підприємств. До того ж виробники наголошують на доцільності впровадження системи преференцій та податкового стимулювання для тих

⁴⁰ Сагалъ С.З. Аналіз потенціалу лісового сектора України та виявлення факторів, що гальмують його інноваційний розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://caravan&trans.com/wp&content/uploads/2014/05.pdf>

⁴¹ На Буковині створюють деревообробний кластер [Електронний ресурс] // Український лісовод. – Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/17318>

⁴² Кластер деревообробки та меблевого виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.domv.lviv.ua/wpfc-forum-2015>

бізнес-одиниць, які братимуть активну участь у такій інтегрованій системі підготовки кадрів.

Основні проблеми деревообробної промисловості:

- застаріла матеріально-технічна база та високий ступінь спрацювання наявного виробничого потенціалу, що не дає змоги випускати продукцію високої якості;
- технологічне відставання від світового рівня характеризується недостатністю інноваційної активності деревообробних підприємств;
- незбалансованість внутрішнього ринку, що характеризується незадовільним попитом на круглі лісоматеріали;
- недостатність виробничих потужностей із переробки деяких сортів лісової сировини;
- нерівні умови доступу виробників до сировини, обумовлені порушенням конкурентного середовища в галузі;
- високі ціни на енергоносії, матеріали та транспортні тарифи, що створює неконкурентне середовище на вітчизняному ринку та призводить до високої собівартості виготовлюваної продукції.

Основні потреби деревообробної промисловості: створення ефективного механізму проведення закупівель деревинної сировини з метою врегулювання ринку деревини та встановлення чітких і зрозумілих правил її реалізації; формування важелів впливу зі створення продукції із значною часткою доданої вартості, тобто розвитку глибокої переробки деревини в країні, а не вивезення її як сировини для іноземних товаровиробників; приведення транспортних тарифів, зокрема залізничного транспорту на внутрішні перевезення, у відповідність із транзитними та введення мораторію на їхнє підвищення; проведення інноваційного оновлення матеріально-технічної бази з метою зниження виробничих витрат та доведення якості продукції до міжнародних стандартів.

Механізми стимулювання розвитку деревообробної промисловості:

- встановлення рівноправних і партнерських відносин між лісовою і деревообробною галузями на основі формування ринково орієнтованого механізму закупівель деревини з метою стабільності у забезпеченні сировиною вітчизняних деревообробних підприємств;
- переорієнтація на виробництво товарів із високою доданою вартістю через законодавчо-правові, інституційні та фінансово-економічні механізми стимулювання;
- розвиток екологічно відповідального споживання лісопродукції;

- поліпшення національних процедур встановлення походження деревини відповідно до міжнародних стандартів;
- запровадження єдиної системи електронного обліку деревини та перегляд правил торгівлі з метою сприяння рівноправного доступу на ринок виробників;
- реформування системи професійної освіти та посилення співпраці освітніх закладів і підприємств з метою забезпечення виробництва кваліфікованими кадрами;
- забезпечення рівних, недискримінаційних умов споживання деревини для суб'єктів господарювання, що використовують її як сировину для подальшої переробки.

2.3.1.2. Виробництво паперу та паперових виробів

У виробництві паперу та паперових виробів задіяне 946 підприємств, на яких працює 28 тис. найманих працівників. У 2015 р. обсяг виробництва паперу та картону знизився на 17% і становив 812 тис. т, при цьому 50% вітчизняної продукції експортувалося. Зазначимо, що річний обсяг споживання паперу та картону в Україні становив 1,1 млн т та скоротився приблизно на 27%. Таке падіння пов'язане зі зниженням потреби в тароупаковці через скорочення обсягів продажу підприємств харчової промисловості. За поточний рік було імпортовано 0,7 млн т паперу та паперових виробів.

Вітчизняні підприємства передусім виробляють тароупакувальні види паперу і картону, гофрокартон, вироби санітарно-гігієнічного призначення (туалетний папір, рушники, серветки), тобто все, що можна зробити при переробці вторинної сировини. Проте працюють підприємства, що виробляють папір, з імпортованої целюлози. В Україні виробництво целюлози більш ніж 10 років відсутнє. Весь обсяг целюлози, необхідний для виробництва білого та газетного паперу, імпортується з країн Балтії, Республіки Білорусь, Польщі тощо. Навіть якщо сировина виробляється в Україні, то целюлоза все одно імпортна. Звернемо увагу, що вітчизняні виробники виробляють тільки 15 тис. т офсетного паперу в рулонах при потребах 80 тис. т.

На сьогодні провідними виробниками паперу та картону є: ПрАТ «Київський картонно-паперовий комбінат», ПАТ «Рубіжанський картонно-тарний комбінат», ТзОВ «Монді Пекеджінг Бегс Юкрейн», дочірнє підприємств «Тетра Пак Україна», ТОВ «Трипільський пакувальний комбінат», ТОВ «Житомирський картонний комбінат».

Основні проблеми у целюлозно-паперовій галузі:

- незабезпечення підприємств первинним волокном українського виробництва, що змушує більшість з них імпортувати целюлозну сировину;
- недостатній рівень (50%) збору вторинної сировини (макулатури) для виробництва більш дешевого паперу;
- зростання цін на закупівлю макулатури за кордоном, через що підприємства витрачають значні кошти на закупівлю сировини замість того, щоб вкладати їх у модернізацію виробництва;
- відсутність надійних і постійних постачальників сировини – макулатури із-за кордону;
- моральне та фізичне зношування обладнання, що використовується для виготовлення продукції, та, як наслідок, виникнення затримки у її випуску;
- висока енерго- та водомісткість технологічного процесу виготовлення паперу;
- високий рівень конкуренції у цій галузі промисловості;
- жорстка податкова політика держави;
- недостатня якість вітчизняної целюлозно-паперової продукції.

Основні потреби целюлозно-паперової галузі: підвищення технічного рівня підприємств шляхом здійснення модернізації та реконструкції встановлених виробничих потужностей за допомогою імпорту технологічного обладнання, яке не виготовляється в Україні, застосування енергоощадних технологій, проведення науково-технічних досліджень із впровадженням їхніх результатів у виробництво вітчизняних галузевих підприємств, впровадження системи комплексної переробки сировини.

Механізми стимулювання розвитку целюлозно-паперової галузі:

- заохочення до інноваційного розвитку шляхом впровадження технологічних та продуктових інновацій, що дасть можливість отримати паперову продукцію з абсолютно новими властивостями;
- забезпечення розвитку ринку вторинної сировини (макулатури) як бази для вітчизняного виробництва паперу і картону, частка якої в композиції целюлози перевищує 80%;
- створення умов для відкриття целюлозного виробництва на основі використання деревини як сировини в комплексі з паперовим виробництвом та виробництвом деревної маси з використанням однорічних рослин, що допоможе вирішити питання із задоволення потреб підприємств целюлозно-паперової промисловості первинною волокнистою сировиною – целюлозою та деревною масою.

2.3.1.3. Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах

Вітчизняна хімічна промисловість завжди розглядалася як ключова галузь, оскільки хімічне виробництво в Україні розвивалось досить динамічно і швидкозростаючими темпами, особливо сектори азотної хімії та виробництво добрив. Інвестиційна привабливість та фінансова спроможність вітчизняної хімічної галузі тісно пов'язана з коливаннями цінової кон'юнктури на світових ринках. Основні чинники здешевлення хімічної продукції – обвал вартості енергоносіїв, що стало світовою тенденцією, підвищення турбулентності світової економіки та зниження попиту на зовнішніх ринках, – також впливають і на зниження ефективності роботи хімічних підприємств.

Стан та тенденції розвитку. Сучасний профіль високотехнологічної хімічної промисловості України формують, насамперед, підприємства азотного напрямку, що входять до групи Ostchem. Група консолідує чотири українські підприємства хімічної галузі (ПАТ «Концерн Стирол», (м. Горлівка), ПАТ «Азот», (м. Черкаси), ПАТ «Рівнеазот», (м. Рівне), ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання Азот»), найбільшу дистрибуційну мережу ПрАТ «УкрАгроНПК» і спеціалізований морський порт «Ніка-Тера». Чотири промислові гіганти країни з виробництва азотних добрив, що випускають аміачну селітру і КАС, зараз – через складну кризову ситуацію в країні – втратили значну частину свого виробництва. Крім підприємств групи Ostchem, ринкове середовище у галузі *виробництва добрив* створюють інші потужні вітчизняні товаровиробники – ПАТ «Суміхімпром»; ПАТ «Дніпроазот»; ВАТ «Одеський припортовий завод» тощо.

У галузевій структурі хімічної промисловості переважає виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, що об'єднує 164 великих та середніх підприємств і 1161 мале підприємство, де нині працює близько 80 тис. осіб (2014 р). Специфіка ринку хімічних речовин і хімічної продукції характеризується деякими особливостями, адже частка обсягів реалізації продукції великими підприємствами становила у 2014 р. 61,8% (а у 2011 р. – 72%), водночас питома вага цих підприємств у ринковій структурі знизилась до 0,8% (з 2,8% у 2013 р.).

Особливості розвитку. Хімічна промисловість України щорічно може випускати понад 5 млн т аміаку, близько 4 млн т карбаміду, 2,5 млн т селітри, понад 1 млн т карбамідо-аміачної суміші, близько 200 тис. т амофосу. Існує великий попит на складні комплексні добрива, приблизно у обсязі 1

млн т на рік, проте вітчизняна промисловість може забезпечити внутрішній ринок цією продукцією на рівні не більше 600 тис. т у рік.

До 2014 р. на підприємства концерну Ostchem, припадало 100% виробництва аміачної селітри та соди і понад 50% виробництва аміаку та карбаміду, на його підприємствах вироблялися такі унікальні продукти, як метанол, адіпінова та оцтова кислота, капролактамі.

Проте військова та політична ситуація в Україні вносить корективи і в питання конкуренції на промислових ринках України. Два підприємства, що входять до структури холдингу Ostchem – «Концерн Стирол» і ПрАТ «Северодонецьке об'єднання Азот» (обидва розташовані в Донбасі), були зупинені ще на початку травня 2014 р. Ще два підприємства компанії – ПАТ «Рівнеазот» і Черкаський «Азот», які після чотиримісячного простою у 2015 р. були запущені тільки наприкінці вересня, значно скоротили випуск азотних добрив. За словами президента Союзу хіміків України О.Голубова, «виробництво аміаку зменшилося на 38% (до 1 млн т), карбаміду – на 39% (до 550 тис. т), аміачної селітри – на 25% (до 1,2 млн т)»⁴³, а нарощування виробництва стане можливим лише за умов ритмічної роботи хімічних підприємств та закінчення воєнних дій на території Донбасу.

Після втрати великих підприємств Криму (ЗАТ «Кримський титан», «Кримський содовий завод», ВАТ «Бром») лише ПАТ «Сумихімпром» залишається найбільшим підприємством із виробництва діоксиду титану та складних добрив. Єдиним в Україні та Європі виробником титанової губки є ДП «Запорізький титано-магнієвий комбінат», що впроваджує передові технології та удосконалює виробництво титанових зливків і сплавів завдяки проведеній модернізації обладнання та автоматизації операційного процесу.

Рентабельність азотного бізнесу знижується із подорожчанням природного газу, і цей бізнес стає ризикованим і менш привабливим, ніж титановий, який забезпечує виробництво сировиною українського видобутку (ільменитовим концентратом), що дозволяє налагодити технологічно зв'язане виробництво титанових продуктів – від видобутку до глибокого переділу цього продукту в Україні, яке здійснюється на Запорізькому титано-магнієвому комбінаті (ЗТМК) і ПАТ «Сумихімпром».

⁴³ У IV кварталі очікується підвищення цін на міндобрива [Електронний ресурс] // Пропозиція. – 2016. – 1 грудня. – Режим доступу : <http://propozitsiya.com/ua/u-iv-kvartali-ochikuyetsya-pidvyshchennya-cin-na-mindobryva>

Галузь завжди була експортоорієнтованою – частка експорту хімічних продуктів у загальній структурі експорту товарів становила 12–13%, проте в останні 5–7 років вона знизилась до 6–8%. У 2014 р. у зовнішній торгівлі України відбулися суттєві зміни, що характеризувалися загальним значним скороченням обсягів експорту – на 13,5% (або 8392,4 млн дол. США), у тому числі до країн СНД – на 31,3%. Попри значну девальвацію гривні це призвело до від'ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу – (-468,3) млн дол. США. Найвагомим чинником скорочення експорту став важкий політичний конфлікт з Російською Федерацією та втрата експортоорієнтованих промислових підприємств Донбасу і АР Крим.

На традиційних для України галузевих експортних ринках відбуваються зміни: спостерігається поступове звуження ринків збуту аміачної селітри через значну кількість тарифних і нетарифних обмежень на ринках як розвинених, так і нерозвинених країн; змінюється структура ринку мінеральних добрив через зниження експорту азотних добрив і зростання експорту карбаміду. Постачання ж добрив, зокрема аміачної селітри, на внутрішній ринок стримується особливостями вітчизняного оподаткування. На розвиток підгалузі впливає також підвищення залізничних тарифів на вантажоперевезення та тарифів на експедирування вантажів. Отже, в умовах економічних коливань та зміни ринкової кон'юнктури на основні експортні товари української хімії слід зазначити, що дедалі важливішу роль починають відігравати економічні, політичні та технологічні фактори відтворення конкурентного середовища, які забезпечують ефективність макроекономічної політики.

Фактори сприяння/стримування розвитку галузі:

- основними конкурентними перевагами для української хімічної промисловості на сьогодні залишаються територіальне розташування, наявність сучасних хімічних заводів, транспортна інфраструктура, розвинена мережа залізничних шляхів і портів, узгодженість дій підприємств, локальність і компактність концентрації виробництва;
- потенціал хімічної промисловості України неможливий без потужного наукового потенціалу. Досвід техніко-економічних досліджень і науково-інформаційної діяльності в галузі прикладної хімії та хімічної технології мають провідні установи: ДП «Черкаський НДІТЕХІМ», ТОВ «НТЦ «Алвіго», ТОВ «Хімтехнологія», ПАТ «Інститут «ВНДІХІМПРОЕКТ», ДУ «Державний науково-дослідний та проектний інститут основної хімії»;

➤ основні ризики лежать у площині політичної та фінансової нестабільності у країні, зростанні адміністративного тиску на галузь, згортанні виробництва на відчужених і прилеглих до них територіях.

Деякі роки поспіль спостерігається спад у виробництві хімічних речовин і продукції: якщо у 2011 р. індекс випуску продукції становив 128,0%, то вже у 2012 р. – 96%, у 2013 р. – 83,1%, у 2014 р. – 85,8%. Щодо низки ключових продуктів хімічної промисловості вітчизняні виробники втрачають конкурентоспроможність навіть на внутрішньому ринку. *Головними проблемами*, які пояснюють відставання хімічної галузі, можна вважати такі: імпортозалежність країни за всім спектром комплексних добрив і неконкурентоспроможність за цими видами продукції; несприятлива цінова кон'юнктура на світовому та вітчизняному ринках сировини напівпродуктів та кінцевої продукції; високі ціни на сировину, електроенергію і зростання залізничних тарифів на вантажоперевезення; висока капіталомісткість і вартість утримання основних фондів, тривалий період окупності інвестицій; низька доступність фінансових ресурсів і високе податкове навантаження на підприємства галузі; недостатній розвиток системи стандартів і контролю якості хімічної продукції; недостатній розвиток кадрового, технологічного потенціалу хімічної промисловості; загострення конкуренції на ринках збуту за джерела сировини; зміна умов виробництва та виробничих відносин.

Потреби галузі. Головними потребами галузі є нагальна необхідність впровадження на підприємствах галузі інвестиційно-інноваційних проектів, спрямованих на технічне переозброєння хімічного комплексу з метою матеріало- та енергозбереження, модернізація з метою енергозбереження і зменшення споживання дорогої сировини та реконструкція діючих виробництв, налагодження виробництва нових видів продукції з високою доданою вартістю на основі більш глибокої переробки як вітчизняних сировинних ресурсів природного походження, так і промислових хімічних речовин, забезпечення хімічною продукцією внутрішнього ринку та поліпшення міжгалузевої кооперації, розвитку імпортозаміщення в галузі, гармонізація вітчизняної бази стандартів з міжнародними.

В умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС особливої ваги набуває здійснення комплексу організаційно-технічних та фінансово-економічних заходів щодо подальшого розвитку підприємств та забезпечення хімічною продукцією внутрішнього ринку; оптимізація вітчизняної сировинної бази у зв'язку із зростанням імпортозалежності за окремими видами первинної сировини, мінералів, газу тощо; законодавчого врегулювання проблемних питань

стосовно створення пільгових умов для залучення інвестиційних фінансових ресурсів та підтримки вітчизняного виробника. Першочерговим завданням постає залучення інвестицій у модернізацію хімічного виробництва.

Механізми впливу та пріоритети неоіндустріального розвитку. Зважаючи на необхідність активізації внутрішнього ринку хімічної продукції, пріоритетними мають стати *проекти з розширення діючих виробничих потужностей та модернізації внутрішнього виробництва на базі більш глибокого перероблення вітчизняної хімічної сировини* – продуктів азотної хімії, продуктів органічного напрямку, титанової продукції, серед яких:

- запровадження заходів для відродження власної сировинної бази, зокрема, *сприяння розробленню сировинних ресурсів у Львівській та Івано-Франківській областях (запаси калійних руд до 6,8 млрд т), відновлення видобування калійної руди в обсязі 300 тис. т/рік (з перспективою збільшення видобутку до 1,0–1,3 млн т/рік) на ПАТ «Стебницьке ГХП «Полімінерал»;* *розробка Кропивенського родовища фосфоро-титанових руд;*

- організація виробництва нових продуктів замість імпортованих шляхом поглибленої переробки сировинних ресурсів і продуктів, на основі яких можна виробляти товарну продукцію з більш високою доданою вартістю. *Впровадження проектів із модернізації виробництва капролактама, адипінової кислоти, аміачної селітри, карбаміду (вітчизняні проекти – понад 30 – уже 10 років апробовані на заводах Росії, Білорусі, Болгарії, Литви, Китаю, Узбекистану тощо); будівництво заводів з виробництва кальцинованої сировини для скляної промисловості (на базі сировинних ресурсів мм. Калуш та Слов'янськ);*

- підвищення конкурентоспроможності вироблюваної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом модернізації діючих підприємств, реконструкції, створення інфраструктури під нову модель економіки, що в умовах України забезпечить економічне зростання та закладе передумови майбутніх структурних змін матеріального виробництва у країні. *Зокрема, це реалізація проектів з модернізації та реконструкції виробництва ряду мінеральних добрив (ПАТ «Суміхімпром»); будівництво цеху із виробництва сірчаної кислоти, реконструкція обладнання для виробництва фосфорних добрив (ПрАТ «Дніпровський завод мінеральних добрив»); будівництво нових агрегатів синтезу аміаку та виробництва вапняково-аміачної селітри (ПАТ «Рівнеазот»); модернізація та реконструкція цехів з виробництва аміаку та карбаміду, КАС, капролактаму, неконцентрованої азотної кислоти (ПАТ «Азот») тощо;*

- з метою створення відповідних умов для стабільного розвитку виробництва міндобрив та забезпечення потреб агропромислового комплексу України в агрохімікатах та засобах захисту рослин необхідне сприяння у погодженні проекту Закону України «Про стимулювання розвитку промисловості з виробництва мінеральних добрив, засобів захисту рослин та інших агрохімікатів для агропромислового комплексу»;

- нарощування потужностей з випуску діоксиду титану удосконалених марок на ПАТ «Суміхімпром», для чого підприємство потребує будівництва 1 км додаткових комунікацій. Модернізація виробництва дозволить підприємству випускати 3600–3800 т марочного асортименту діоксиду титану покращеної якості.

Важливим чинником активізації внутрішнього ринку є забезпечення цінової конкурентоспроможності вітчизняного аміаку та карбаміду відповідно до ціни імпортованого природного газу як визначальної складової собівартості хімічної продукції. Висока ціна енергоресурсів на виробництво товарної продукції може компенсуватися іншими факторами – сприятливою географічною логістикою, наявністю унікального аміакопроводу, можливостей до переорієнтації з товарного аміаку на технологічний для виробництва добрив, можливостями щодо поліпшення інфраструктури об'єктів, розширення мережі сховищ, зокрема, будівництвом сховища для рідкого аміаку (ПАТ «Рівнеазот»).

Працювати у напрямі імпортозаміщення можуть виробництва, що випускають високотехнологічну наукомістку продукцію, зокрема, освоєння та застосування нових комплексних добрив пролонгованої дії та збагачених життєво необхідними мікроелементами, комплексних добрив із заданими наперед властивостями.

Сценарій модернізації та інноваційного розвитку у виробництві продукції основної хімії передбачає стимулювання диверсифікації виробництва і підвищення конкурентоспроможності хімічної промисловості. Реалізації цього напрямку сприятиме розроблення Програми модернізації хімічної промисловості, що має включати заходи для залучення інвестицій. Одним із шляхів залучення інвестицій є включення планів модернізації хімічного виробництва у Стратегію модернізації економіки України з перспективою використання можливостей європейських програм (Європейська технологічна платформа, Горизонт 2020, NoGAP), спрямованих на створення і передачу наукових досягнень бізнесу. Зокрема, у Євросоюзі запущено проєкт грантової угоди NoGAP для покращення співпраці в питаннях пере-

дачі ліцензій, створення спільних підприємств, реалізації комерційних угод, одержання доступу до міжнародних фінансів. Ідея проєкту полягає в тому, що ті, хто потребує технологій, надсилають координатору проєкту заявки на їх отримання, а ті, хто такі технології пропонує (здебільшого учасники з Німеччини та інших країн ЄС) – надсилають координатору пропозиції щодо передачі технологій. Європейська технологічна платформа «Стійка хімія» – форум, який об'єднує промисловість, науку, державні органи та широке коло інших зацікавлених організацій. Найбільша рамкова програма Єврокомісії Горизонт 2020 (розрахована на 2014–2020 рр.) об'єднує усі існуючі програми ЄС з фінансування досліджень та інновацій і дає можливість українським науково-дослідним організаціям скористатися своїми перевагами та отримати гранти, що надає Європейська дослідницька рада.

2.3.1.4. Виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції

Україна є одним із найбільших імпортерів пестицидів у Східній Європі. У 2005–2014 рр. валовий імпорт засобів захисту рослин (ЗЗР) в Україну невпинно зростав. Середньорічні темпи приросту українського ринку ЗЗР у 2009–2014 рр. становили в середньому 8,5%, що вище за світові показники на 2–4%. Загальний обсяг імпорту пестицидів становив майже 1 млрд дол. США – тільки за останні п'ять років ринок збільшився удвічі й у 2014 р. імпорт ЗЗР сягнув 1,01 млрд дол. США (у 2015 р. – 0,7 млрд дол. США).

Особливості розвитку. Частка вітчизняних виробників на ринку ЗЗР – менше 10% його обсягу (2015). Власне виробництво ЗЗР в Україні зосереджено на підприємствах: ТОВ «Фабрика агрохімікатів» (Черкаси), ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Зоря» (Рубіжне, Луганська обл.), українській дочці ТОВ «Альфа Хімгруп» (Київ). В Україні виробництво ЗЗР є генеричним. Основні підприємства з виробництва ЗЗР – ТОВ «Фабрика агрохімікатів» і ТОВ «НВП Зоря» (в минулому – Рубіжанський казенний хімічний завод «Зоря») – займаються здебільшого формуляцією пестицидів з китайської сировини. З 2014 р. із зони розгортання активних бойових дій до Черкас був евакуйований ТОВ «Донецький завод хімічних реактивів «Донецьк-реактив», який облаштовується на виробничих майданчиках колишнього ПАТ «Черкаське «Хімволокно». Для запуску повного циклу виробництва ЗЗР на оновлених потужностях власники підприємства планують вкласти близько 1,5 млн євро, залучивши до фінансування своїх

партнерів – німецьку компанію KirschPharma. Певну інвестиційну привабливість має також Черкаський державний завод хімічних реактивів.

Проблеми розвитку галузі. Висока залежність від імпорту пестицидів та іншої агрохімічної продукції, а також сировини для їхнього виробництва – щорічно Україна витрачає на закупівлю імпортованих пестицидів 0,7–1,0 млрд дол. США.

Уведення додаткового збору (5%) на імпорт пестицидів суттєво підвищило ціну на засоби захисту рослин на українському ринку.

Проблемою є високий рівень фальсифікату на українському ринку та дешевої китайської продукції, головним чином, через те, що Україна нічим не обмежувала імпорт китайських пестицидів і вони потрапляють на ринок за укладеними раніше кредитними угодами.

Дуже гострою є проблема накопичення небезпечних відходів агрохімії та їхня утилізація. З 2,7 тис. сховищ для непридатних пестицидів у країні 48% перебувають у незадовільному стані, 47% – у задовільному, і лише 5% – у хорошому.

В Україні відсутня система вилучення та знешкодження фальсифікатів та непридатних ЗЗР (оборот яких на ринку сягає на сьогодні 20%).

Механізми впливу на функціонування галузі:

- з метою створення виробництва хімічних засобів захисту рослин на базі промислового комплексу вжити заходів для налагодження власного виробництва ЗЗР в Україні та підвищення ефективності існуючих заводів, зокрема, реалізувати проект з виробництва ЗЗР на потужностях ТОВ «Заводу хімічних реактивів «Донецьк-реактив»», що мають необхідну інфраструктуру, виробничу базу та кваліфіковані кадри; створення нових заводів, зокрема у Дніпропетровську та Шостці Сумської області на базі міських підприємств;

- удосконалення системи освіти й науки для забезпечення галузі кваліфікованими виробничими та науковими кадрами;

- розроблення державної програми щодо боротьби з підробками на ринку пестицидів і створення системи дієвого нагляду за цим ринком; створення ефективних інструментів опосередкованої боротьби з контрафактом (зокрема, через реалізацію різноманітних програм фінансової підтримки аграріїв із залученням постачальників засобів захисту рослин);

- застосування нових інструментів для удосконалення митної політики через впровадження такого інструменту, як «профілі ризиків», що поліпшить ситуацію з удосконаленням системи огляду вантажів. Згода на спів-

працю бізнесу з митними органами щодо наповнення системи ризиків дозволить автоматично вважати вантаж «білим» та надасть можливість прискорювати процес оформлення і проходження вантажів; у протилежному випадку компанія-постачальник потрапить до «червоного сектора» із детальним оглядом багажу та перевіркою документів.

2.3.1.5. Виробництво лакофарбової продукції

На сьогодні в Україні працюють чотири заводи лакофарбової продукції з приватними інвестиціями та один – з реальними іноземними інвестиціями. У сегменті органорозчинних ЛФМ лідирують десять виробників (українських та іноземних): ТОВ ПП «ЗІП», ПП «Полісан», ТОВ «Лакофарбовий завод «Аврора», ТОВ «Елак», ТОВ «Завод нових технологій», ТОВ «Беловський завод «Радуга», ТОВ «Омега», ПП «Емаль», ЗАТ «Коростеньський завод «Янтар», ТОВ «Композит-Сервіс». Їхня ринкова частка у виробництві продукції – 86%. На ринку водно-дисперсійних матеріалів лідирують переважно імпортовані виробники. Частка дев'яти з них на вітчизняному ринку становить 87% (2011 р.), це: ТОВ «Сніжка-Україна», ТОВ СП «Мефферт Ганза Україна», ТОВ ПП «ЗІП», ТОВ «Тіккуріла», ЗАТ «Поліфарб Україна», ТОВ «Капарол Дніпро», ТОВ «Фейдал Україна», ТОВ «Біловський завод «Радуга», ТОВ «Елак».

Виробники лакофарбових матеріалів (ЛФМ), які можуть забезпечити потребу України у фарбах і лаках побутового та загальновиробничого призначення, зараз працюють у половину своєї потужності (щорічний обсяг виробництва становить 250–350 тис. т більш ніж на 600 млн дол. США, або 6–7 кг/особу (в ЄС – 14 кг/особу). Обсяг українського ринку лакофарбової продукції наближається до 1 млрд дол. США.

Позиції українських виробників є сильними у випуску архітектурних фарб, однак випуск індустриальних фарб не надто великий. Нові вимоги до екологічності, зносостійкості, хімічної, пожежної та гігієнічної безпеки фарб вимагають модернізації потужностей, вдосконалення технологій та підготовки висококваліфікованих фахівців, які можуть розробити рецептуру і контролювати процес виробництва та якість продукції. Відсутність фахівців-технологів уже призвела до істотного відставання вітчизняних лакофарбових підприємств від іноземних конкурентів за деякими напрямками. Наприклад, у виробництві сучасних високорентабельних індустриальних матеріалів для підприємств аерокосмічної, машинобудівної, вагонобудівної, суднобудівельної, нафтогазової та інших галузей, які 80% спеціальних ЛФМ змушені купувати за кордоном, тоді як вітчизняні потужності за наявності

фахівців дозволяють не лише налагодити виробництво індустриальних ЛФМ і наситити внутрішній ринок, а й експортувати цю продукцію.

Проблеми розвитку галузі. Серйозною проблемою у розвитку лакофарбової галузі наразі є зниження ролі науки у виробництві, відсутність висококваліфікованого персоналу та небажання випускників профільних ВНЗ працювати на виробництві. Тільки ТОВ «Лакофарбовий завод «Аврора» (м. Черкаси) та ТОВ «Завод нових технологій» (Дніпропетровська обл., м. Синельникове) зберегли науково-виробничі відділи. Головна причина такого стану криється у відсутності комунікацій між ВНЗ та виробниками. Перспективи інноваційного майбутнього галузі безпосередньо залежать від підготовки вузьких фахівців-технологів, які могли б розробляти рецептуру, визначати потреби галузі і ставити завдання суміжникам щодо створення нових продуктів.

Інша проблема, яка може спричинити зниження конкурентоспроможності української лакофарбової продукції, пов'язана із неоднозначним вживанням митними органами кодів УКТЗЕД до напівфабрикатів (замінників чистого розчинника уайт-спірит, який використовується при виробництві лаків і фарб), що імпортуються. Суміші напівфабрикатів класифікуються (з 2014 р.) за товарними позиціями 2710 УКТЗЕД (тобто «Уайт-спірит» та «Бензини спеціальні»), на які поширюється обкладення акцизним податком. Це вже призвело до здорожчання продукції і, як наслідок, – зменшення обсягів виробництва лаків (на 30–50%) і самого імпорту напівфабрикатів.

Крім того, на розвиток галузі негативно впливають проблеми з виплатою дивідендів, захистом власності, який пов'язується із запровадженням онлайн сервісу отримання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а також позиції вітчизняних товаровиробників значно послаблює валютне регулювання ринку.

Механізми впливу на функціонування галузі:

- забезпечити розроблення та реалізацію програми розвитку лакофарбової галузі. Світовий досвід щодо впровадження інноваційно-інвестиційних проектів за державними програмами свідчить, що комплектуючі для виробництва продукції повинні бути тільки вітчизняного виробництва. Це сприятиме економічному зростанню галузі;

- з метою покращення інвестиційного клімату в галузі та здешевлення позикових коштів для вітчизняного товаровиробника передбачити в програмі розвитку лакофарбової галузі механізм надання державних субсидій

для відшкодування витрат на сплату відсотків за кредитами, отриманими в кредитних установах, для нового будівництва, реконструкції та технічного переозброєння діючих підприємств, а також на рефінансування раніше отриманих кредитів на реалізацію інвестиційних проектів;

- сприяти локалізації виробництва високотехнологічної продукції на території України (наприклад, у 2013 р. завершено будівництво сучасного лакофарбового заводу у смт Хлібодарське (Біляївський район Одеської області), за проектом міжнародної компанії з виробництва лакофарбових матеріалів EskaroGroup AB (Швеція). Завод відповідає вимогам концепції «екологічної чистоти», що передбачає застосування найсучасніших технологій для виробництва водно-дисперсійних матеріалів, безпечних для навколишнього середовища, а також використання відповідної сировини);

- розвивати нові форми співробітництва бізнесу з профільними ВНЗ країни, що здатні не лише розробляти технічні завдання на нову продукцію, але й виробляти матеріали в необхідних кількостях. Зокрема, ДП КБ «Південне», після розриву зв'язків з російськими постачальниками та гостро відчуючи потребу в спеціальних лакофарбових матеріалах, розробило технічні завдання і спільно з Українським державним хіміко-технологічним університетом виготовило емаль для зовнішньої поверхні ракет із відображувальними оптичними властивостями;

- з метою наближення програм ВНЗ до потреб ринку запропонувати Міністерству і науки (МОН) України внести зміни до системи навчання з тим, щоб забезпечити залучення асоціацій і роботодавців до розроблення нових стандартів освіти, дозволити університетам самостійно створювати навчальні програми з урахуванням потреб бізнесу.

2.3.1.6. Виробництво штучних і синтетичних волокон

Альтернативою і доповненням до натуральних волокон у виробництві текстилю є хімічні волокна, чиї властивості можна змінювати у широких межах для використання як у чистому вигляді, так і в сумішах. Історично Україна мала власну базу виробництва хімічних волокон, яка була створена у 1960–1970 рр. Ще донедавна підгалузь об'єднувала 5 спеціалізованих підприємств у Чернігові, Києві, Черкасах, Житомирі. Нині жодне з цих підприємств не працює. З 1996 р. не випускав продукцію (віскозне волокно) Сокальський завод хімволокна, вже у 2000-х роках припинили роботу БАТ «Київське хімволокно» (2006), ПАТ «Черкаське хімволокно» (2008), ПАТ «Чернігівське хімволокно» (2009). Випуск продукції здійснювався лише на

БАТ «Житомирський завод хімічного волокна» (з 1998 по 2008 рр. працював із перебоями, з 2008 по 2012 рр. не працював після масштабної пожежі). Зараз на його території функціонує понад двадцять невеликих суб'єктів господарювання, що виробляють продукції на суму близько 1 млрд грн. На території ліквідованого заводу ПАТ «Чернігівське хімволокно» працюють два підприємства: ТОВ «Укркорд» і ТОВ «Монофіломент». Новостворене підприємство «Укркорд» використовує новітнє обладнання від «Чернігівського волокна», проте власник підприємства змінив технологічні схеми, зокрема, відмовився від процесу виробництва нитки та закуповує її в Китаї або Європі.

Особливості розвитку. На сьогодні у підгалузі склалося вкрай складне становище, пов'язане з майже повною відсутністю матеріально-технічної бази виробництва. Відсутність вітчизняної сировини, використання застарілих технологій виробництва синтетичних волокон і ниток, зниження попиту текстильної та інших галузей промисловості в цій продукції, фінансова нестабільність підприємств, втрата суміжних виробництв через кризовий стан економіки призвели до закриття провідних підприємств, через що виробництво хімічних волокон і ниток за 1991–2014 рр. скоротилося більше ніж у 16 разів і становило: у 2013 р. – 12,52 тис. т, у 2014 р. – 10,87 тис. т, у 2015 р. – 10,77 тис. т (довідково: 1990 р. – 179,2 тис. т). Частка штучних волокон у 2010 р. становила 52%, у 2012 р. – 48%, даних про розподіл загального випуску по видах за 2014 р. немає.

Проблеми галузі

Нечисленні вітчизняні виробники штучних волокон є представниками малого та середнього бізнесу і не можуть забезпечити всього асортименту хімічних волокон, який потрібен текстильникам, автомобілістам, будівельникам, оборонному комплексу тощо. Вкрай необхідним є відновлення повномасштабного виробництва штучних та синтетичних волокон, особливо нових видів продукції.

У цьому зв'язку важливою є втрата технологій повного циклу виробництва штучних волокон, звуження асортименту вироблюваної продукції та проблеми із забезпеченням сировиною. Як показує аналіз статистичних даних, майже все виробництво нині становлять нитки філаментні синтетичні та нитки монофіламентні синтетичні, стрічкові та подібні з матеріалів текстильних синтетичних. Значна частина текстильних ниток експортується.

Механізми впливу на функціонування галузі:

– створення сприятливих умов для започаткування цільовими інвесторами промислового виробництва штучних і синтетичних волокон, що може бути відновлене на базі виробничих майданчиків колишніх гігантів галузі – ПАТ «Чернігівське хімволокно» та БАТ «Житомирський завод хімічного волокна» – і трансформоване в центри інновацій та сучасних послуг, які можуть стати драйвером здійснення економічних реформ та зростання прямих іноземних інвестицій у регіонах;

– реалізація проектів щодо створення нових видів продукції (хімічних волокон «Армалон» (високоміцні, високомодульні синтетичні арамідні, що застосовуються для засобів індивідуального бронезахисту, спеціального вогнезахисного одягу для рятувальників та пожежників, високоякісних конструкційних матеріалів для літакобудування і ракетобудування, автомобілебудування, суднобудування) та електропровідних волокон, ниток і тканин типу бікарболон («тканина-невидимка», що застосовується як екранне покриття для захисту від радіолокаційного знаходження військової техніки та живої сили), які використовуються в оборонному комплексі (*технологія розроблена українськими вченими, а обладнання для їхнього виробництва виготовляється на ПАТ «Київський експериментальний машинобудівний завод «Стенд»*);

– реалізація проектів зі створення виробництва вуглецевих волокон і композитів на їхній основі (використовуються в машинобудуванні, авіа- та суднобудуванні, *обладнання для виробництва розроблено на ПАТ «Київський експериментальний машинобудівний завод «Стенд»*);

– надання підтримки розвитку композиційних матеріалів і виробів із них у рамках реалізації Програми модернізації хімічної промисловості, зокрема, через надання пільгових довгострокових кредитів і фінансового лізингу, спрямованих на створення нових високотехнологічних виробництв.

2.3.2. Інвестиційні товари

2.3.2.1. Виробництво продукції машинобудування

Машинобудування відіграє надзвичайно важливу роль в економічному розвитку, забезпечуючи технологічну компоненту модернізації економіки. На сьогодні в Україні до машинобудівних належить 5,1 тис. промислових підприємств із загальною кількістю працівників 488,8 тис. осіб. Машинобудування забезпечує 7% реалізованої продукції промисловості, 55% продукції машинобудування, реалізованої за межі України (від загального обсягу

реалізованої продукції). На його частку у 2014 р. припадало 18,3% експорту і 23,8% товарного імпорту, а за 2015 р. – відповідно, 18,4 і 24% (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Формування та використання ринкових ресурсів
продукції машинобудування, млн дол. США**

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Виробництво	16903	17590	13617	7915	4748
% до попереднього року		104,1	77,4	58,1	60,0
% до 2011 р.		104,1	80,6	46,8	28,1
Споживання	25054	26769	22468	12596	8444
% до попереднього року		106,8	83,9	56,1	67,0
% до 2011 р.		106,8	89,7	50,3	33,7
Експорт	11895	13286	10615	7361	4783
% до виробництва	70,4	75,5	78,0	93,0	100,7
Імпорт	20046	22465	19466	12042	8488
% до виробництва	118,6	127,7	142,9	152,1	178,8
% до споживання	80,0	83,9	86,6	95,6	100,4
Сальдо	-8151	-9179	-8851	-4681	-3705
Коефіцієнт покриття імпортом експорту	0,59	0,59	0,55	0,61	0,56

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату України з урахуванням зміни офіційного курсу національної грошової одиниці.

Найбільший приріст обсягу випуску в натуральному виразі відносно 2014 р. зафіксовано серед таких важливих видів машинобудівної продукції, як: машини фільтровані або очисні для рідини; устаткування холодильне або морозильне та помпи теплові; елементи баластні для ламп і трубок газорозрядних тощо; апаратура електрична для комутації або захисту електричних схем; машини пральні та машини для сушіння одягу побутові. Водночас значне падіння відбулося за зазначений період у виробництвах вагонів вантажних та вагонів-платформ; радіаторів центрального опалення без електричного підігріву; інструментів та апаратури, гідравлічної або пневматичної; лічильників електроенергії; конвертерів і машин ливарних, виливниць і ковшів для металургії; приладів напівпровідникових.

За останні 5 років у розвитку внутрішнього ринку посилюється вплив зовнішнього фактора, що спричинив зменшення експорту машинобудівної продукції. Також через негативні політико-економічні події за 2014 р. експорт продукції машинобудування скоротився з 10,6 до 7,4 млрд дол. США (на 30,2%), та, відповідно, за 2015 р. – до 4,8 млрд дол. США. Експортна

орієнтація вітчизняного машинобудування зросла з 70,4% у 2011 р. до 100,7% у 2015 р.

Втрата російського ринку, який раніше споживав 60% вітчизняного експорту продукції машинобудування, стимулювала українських виробників переорієнтовуватися на ринки країн ЄС та інші країни. Після підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, введення ЄС у дію автономних торговельних преференцій, частка продукції машинобудування до країн ЄС у загальній структурі експорту мала тенденцію до зростання, а імпорт залишився без змін. Так, у загальній структурі експорту продукції машинобудування частка до ЄС зросла з 30,4% (2014 р.) до 42,3% (2015 р.), Азії – з 8,9 до 13,1%, Африки – з 2,3 до 2,8%, Америки – з 1,7 до 2,9%, одночасно зменшуючись до країн СНД з 55,6% (2014 р.) до 38,6%.

Найбільш місткими позиціями у зовнішній торгівлі продукцією машинобудування з країнами ЄС є товарні групи за кодами 84 – реактори ядерні, котли, машини та 85 – електричні машини, а у розрізі товарів: дроти, кабелі, двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни. Їхня частка у структурі експорту машинобудівної продукції до країн ЄС становить, відповідно, 18,5 і 72,5% (разом 91% до загального обсягу експорту підгрупи).

У рейтингу країн – імпортерів української продукції машинобудування лідером є країни ЄС. Серед основних покупців української продукції машинобудування з країн ЄС слід виділити: Угорщину, Німеччину, Польщу, Чехію (рис. 2.5).

На другому місці в рейтингу імпортерів залишаються країни СНД (у тому числі Росія), але обсяг експорту до них тільки за останній рік упав на 55% – до 1,8 млрд дол. США. Серед них виділяється Казахстан, куди експортується електричне, нафтогазове і металургійне обладнання.

Серед провідних імпортерів – Індія і Китай, які, крім традиційних машинобудівних товарів, купують українські авіадвигуни. За останній рік Індія піднялася в рейтингу ключових імпортерів на чотири позиції саме за рахунок цієї категорії, що пов'язано з другим етапом ремоторизації українського військово-транспортного літака АН-32, яка тепер проходить на індійському виробничому майданчику.

У 2015 р. на перше місце серед української продукції машинобудування, що відправляється на експорт, замість вагонів вийшли автокомпоненти. За цей рік Україна експортувала проводи ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники на 1037 млн дол США (22% від загального експорту

машинобудування). Ця продукція переважно поставлялася у Велику Британію, Німеччину, Польщу, Угорщину та Чехію.

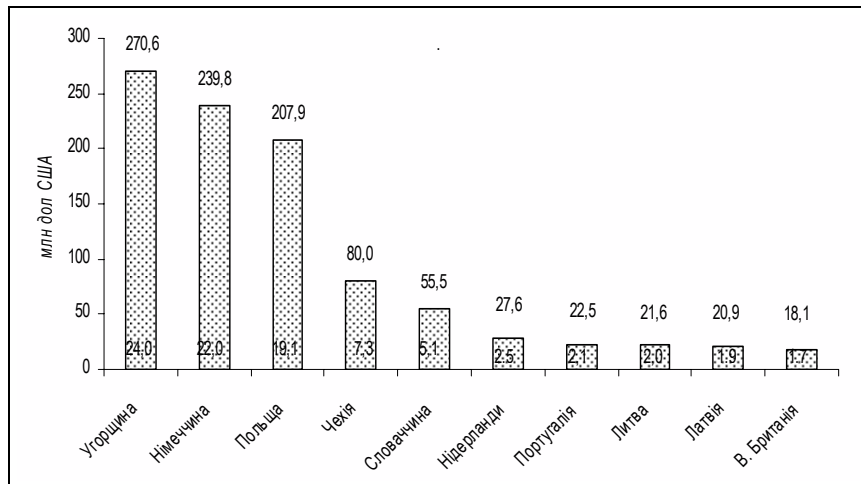

Рис. 2.5. ТОП-10 країн ЄС – покупців української продукції машинобудування

Джерело: розрахунки авторів за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Суттєвою рисою зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування є значне переважання імпорту. Загальний обсяг імпорту продукції машинобудування за 2014 р. зменшився на 36% і за 2015 р. знизився з 12 млрд дол. США до 8,5 млрд дол. США. У структурі товарної пропозиції за 2011–2015 рр. його частка по відношенню до споживання зростає з кожним роком: 2011 р. – 80%; 2012 р. – 83,9; 2013 р. – 86,6; 2014 р. – 95,6; 2015 р. – 100,4%. Експортне покриття імпорту протягом останніх років було меншим за одиницю, так, у 2011р. – 0,59, а у 2015р. – 0,56, унаслідок чого від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі перетворилося в національну проблему галузевого розвитку (табл. 2.6).

Основні позиції українського імпорту займає переважно високотехнологічна машинобудівна продукція, зокрема, готові вироби, компоненти та складові в межах кооперації та безпосереднього споживання, що імпортується в основному з країн СНД – 15% (у 2015 р.), ЄС – 44,1 та Азії – 31,4% (рис. 2.6).

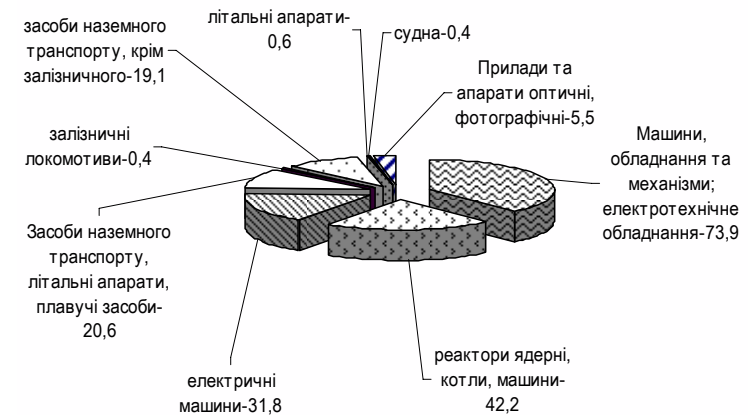

Рис. 2.6. Структура імпортової продукції машинобудування за 2015 р., %

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Основною з характеристик виробничої бази машинобудування є стан основних засобів. На сьогоднішній день технічна база машинобудування країни характеризується незначними темпами оновлення і значним відсотком зношування, який на 2015 р. становив 75,02%. Однак у підгалузях стан основних засобів неоднорідний: надзвичайно зношені фонди у виробництві інших транспортних засобів.

Інвестиційна активність у галузі зросла на 14,8%. Частка капітальних інвестицій у машинобудівну промисловість України за 2015 р. досягнула 7,2% від загального обсягу, освоєного в промисловості. Головним джерелом фінансування залишаються власні кошти підприємств. До того ж фінансові труднощі змушують більшість підприємств купувати імпортне використане виробниче обладнання.

На сучасному етапі модернізацію наукомісткого машинобудування визначає швидкість впровадження і поширення інновацій. Останні два роки в машинобудуванні активізувалась інноваційна діяльність. Понад 15% усіх машинобудівних виробництв закупівлі за кордоном машин і обладнання віддають перевагу іншим видам інновацій. Лише 13,2% машинобудівних підприємств проводять внутрішні та зовнішні науково-дослідні роботи. Отже, попит на інновації залишається обмеженим.

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності в машинобудуванні залишаються власні кошти підприємств (92,7% загального обсягу витрат на інновації). Досить значні кошти з державного бюджету на інноваційну діяльність (31,2 млн грн, або 17% від загального обсягу) отримали підприємства транспортного машинобудування. Наразі іноземні інвестиції залучили тільки виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції та машин і устаткування, віднесених до інших угруповань.

Інноваційні процеси у звітному періоді впроваджували 109 підприємств, причому в середньому на кожне припадає 5 процесів. Позитивною динамікою вирізнялось виробництво автотранспортних засобів, де кількість впроваджених технологічних процесів відносно попереднього року зросла в 1,7 раза.

Водночас 2015 р. виявився переламним в обсягах реалізованої інноваційної машинобудівної продукції, частка якої зросла до 31,6%. На тлі галузей машинобудування часткою реалізованої інноваційної продукції, що була новою для ринку, помітно вирізняються виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції та виробництво електричного устаткування (відповідно, 71,4 та 80,6%).

Основними проблемами в галузі на сьогодні є:

- надзвичайно висока залежність від імпорту високотехнічного обладнання та складових;
- втрата російського ринку через політику імпортозаміщення РФ, санкції, скорочення та здорожчання імпорту комплектуючих виробів;
- спрощення процедур технічного регулювання, стандартизації та сертифікації та формування міждержавного механізму нострифікації вітчизняних технічних вимог на ринках країн – членів ЄС;
- неналагодження інституційних механізмів підтримки інвестування: індустриальних парків, державно-приватного партнерства, національного проектування;
- обсяг державних програм підтримки залишається незначним;
- відсутній доступ до міжнародного ринку довгострокових кредитів.

Пріоритетними потребами у машинобудуванні можна вважати такі: стимулювання попиту на вітчизняну продукцію; підвищення якісних характеристик вітчизняної продукції; поступовий перехід з випуску складових на виробництво готових виробів: випуск повнокомплектних суден і кораблів, автомобілів.

Підняття на новий рівень вітчизняного машинобудування сприятиме

наближення системи технічного регулювання до технічних регламентів ЄС і систем стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду. Впровадження техрегламентів дозволить захистити внутрішній ринок від небезпечної техніки, усунути технічні бар'єри в торгівлі та спростити умови постачання вітчизняної техніки на ринки ЄС та третіх країн.

Новітніми орієнтирами осучаснення продукції машинобудування є: екологічність, зниження ресурсо- та енергоспоживання; персоніфікація; інтеграція продукції та обслуговування; скорочення часу виробництва продукції та її життєвого циклу; інтеграція устаткування в «розумні» інтелектуальні системи. Прикладом відповідності їм є обладнання для систем вентиляції та кондиціонування компанії «ВЕНТС», що розробила і впровадила програми управління вентиляційним обладнанням за допомогою iPad і iPhone. Ця компанія володіє найбільшою сучасною виробничою базою в Європі і самостійно виробляє повний спектр обладнання для систем вентиляції та кондиціонування.

Підвищення конкурентоспроможності машинобудівних виробництв відбувається через економічно-організаційні трансформації високотехнологічних виробництв в Україні та розширення співробітництва на міжнародному рівні у напрямках:

- створення інтеграційних структур та інноваційних організаційних форм: індустриальних (промислових) та технопарків, кластерів, транскордонних об'єднань;
- входження до глобальних ланцюгів через: проведення прикладних наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт в інтересах іноземного замовника; кооперацію в єдиному організаційно-технологічному процесі із закордонними постачальниками;
- створення спільних виробництв для завоювання певних ніш, у тому числі на ринках третіх країн;
- переходу від виробництва з імпортних комплектуючих через пристосування продукції до вітчизняних умов і, головне, до локалізації виробництва та трансферу іноземних технологій.

Прикладами таких процесів є:

- в автомобільній галузі – поглиблення кооперації зі світовими виробниками. Найбільший німецький виробник кабелю Leoni, відкривши у Львівській області завод з виробництва кабельної продукції для нових моделей автомобілів Opel та інвестувавши в цей проект 40 млн євро, має наміри запустити

другий завод⁴⁴. Цей сегмент відноситься до таких, де глобальні ланцюжки доданої вартості ініціюються виробниками і контролюються світовими ТНК. В Україні 10 підприємств випускають комплектуючі для відомих в усьому світі автомобільних брендів, таких як: Audi, BMW, Daimler, Skoda, Volkswagen, Nissan. Це такі підприємства, як: ВО «Карпати», «Точприлад», «Тайко Електронікс Юкрейн Лімітед», «Костал Україна», «Кромберг енд Шуберт Україна», «SEWS Україна», «БЕТ Аутомотив Україне», «Бош Україна»;

- на ринку сільськогосподарського машинобудування промисловці для виходу на європейський ринок створюють спільне виробництво з орієнтацією на випуск складної функціональної і ґрунтообробної техніки для сільгоспвиробників. Так, індустриальна група «УПЕК» спільно з провідним британським виробником Larrington Trailers під маркою «Лозовські машини» розпочинає серійне виробництво причепа з самовідвальним кузовом⁴⁵. Через уведений мораторій на експорт товарів з Росії в Україну виробники стали закуповувати агрегати і комплектуючі в ЄС, що сприяло розвитку подальшої співпраці з країнами ЄС та третіми країнами. Подальшій диверсифікації ринків збуту ВАТ «Харківський тракторний завод» сприяв меморандум про взаєморозуміння і співпрацю, який передбачає спільне виробництво зернозбиральних комбайнів із фінською компанією Sampo Rosenlew Ltd та комплектація продукції двигунами Volvo⁴⁶.

- створення індустриальних парків: «Соломоново» (спеціалізація: машинобудування, виробництво автомобілів); «Долина» (приладобудування, електроніка, елементи автомобілебудування); «Львівський індустриальний парк «Рясне-2» (виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування); «Індустриальний парк «Коростень» (автомобілебудування, електроніка, виробництво енергозберігаючого обладнання); «Центральний» (машинобудування для енергетики); «Перший український індустриальний

парк (автомобілебудування); «iPark» (приладобудування, автомобілебудування, робототехніка); «Кривбас» (машинобудування);

- на ринку транспортного машинобудування прикладом партнерства з метою виходу на нові зовнішні ринки є втілення проекту між ПАТ «Авто-КрАЗ» та індійською компанією Shri Lakshmi Defence Solutions LTD щодо багатоцільового автомобіля-бронетранспортера. Цей проект орієнтований на ринки Індії та інших країн Південно-Східної Азії, Африки та Латинської Америки.

Державне сприяння машинобудівним виробництвам повинно стосуватись: стимулювання випуску продукції для внутрішнього ринку та процесів імпортозаміщення на ринках імпортої продукції (міського транспорту, станків та обладнання, електроінструментів і побутових приладів); нейтралізації високих ризиків інвестиційної діяльності приватних та іноземних інвесторів.

Активізація розвитку галузі потребує орієнтації підприємств машинобудування на задоволення внутрішніх потреб держави, в першу чергу шляхом: завантаження потужностей вагонобудівних компаній через держзамовлення за рахунок емісії на виробництво 20 тис. нових вантажних вагонів для Укрзалізниці; надання підприємствам, що розгортають виробництво імпортозаміщуючих товарів, в оренду на пільгових умовах вільних виробничих площ, що перебувають у державній власності; сприяння розбудові галузеутворюючих науково-технічних напрямів, що забезпечать формування та реалізацію значимих для економіки України проектів; надання державної підтримки заходам із трансферу технологій та закупівлі ліцензій на виробництво високотехнологічного устаткування.

Заради підвищення ефективності підприємств і залучення інвестицій необхідно здійснити: акціонування, корпоратизацію державних підприємств, стимулювання утворення інтегрованих структур, зокрема в космічній галузі та енергетичному машинобудуванні; сприяти створенню транскордонних об'єднань, зокрема виробників кабельної та канатної продукції (ПАТ «Одескабель», ПрАТ «Стальканат-Сілур» та Lacon Electronic S.R.L. (Румунія); для співробітництва з приватними іноземними компаніями необхідно доопрацювати Закон України «Про державно-приватне партнерство», передбачивши можливість участі державних підприємств у державно-приватних структурах, прозорий механізм для мотиваційної участі іноземних компаній та умови для збереження вітчизняних виробництв, зокрема оборонного та подвійного спрямування.

⁴⁴ Украина: может появиться второй завод концерна Leoni AG [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrmach.dp.ua/2015/10/28/ukraina-mozhet-poyavitsya-vtoroj-zavod-koncerna-leoni-ag.html#more-62532>

⁴⁵ Силивончик А., Васильева Н. Беспредел желания. Несмотря на возросшую стоимость ресурсов, интерес аграрных компаний к агротехническим новинкам не снижается // Бизнес. – 2016. – 7–15 февраля.

⁴⁶ Украина ПАО «Харьковский тракторный завод» им. С. Орджоникидзе» подписало контракт на закупку двигателей Volvo AB [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrmach.dp.ua/2015/10/09/ukraina-pao-xarkovskij-traktornyj-zavod-im-s-ordzhonikidze-podpisalo-kontrakt-na-zakupku-dvigateljev-volvo-ab.html#more-61633>

В умовах, коли основним джерелом фінансування інновацій виступають власні кошти та зростає вартість залучення позикових коштів, держава повинна сприяти залученню міжнародної донорської допомоги. Програми кредитування для здійснення інвестицій мають бути створені у співпраці з такими організаціями, як МФК, ЄБРР та ЄІБ.

Не останню роль в неопіндустріальних трансформаціях машинобудування відіграє кадрове забезпечення. За високого рівня вимог до професіоналізму й рівня освіти керівників, менеджерів та інженерно-технічних кадрів рівень забезпеченості ними машинобудівних підприємств скорочується. Доцільно збільшити обсяги державного замовлення на технічні спеціальності за напрямками «електротехніка та електромеханіка», «машинобудування», «матеріалообробка», «матеріалознавство», «інформатика та обчислювальна техніка».

На світовому ринку позиції машинобудування забезпечують спеціалізація, інтеграція та кооперація виробництва, активна інноваційна політика, державна кредитна, страхова, дипломатична, інформаційна та маркетингова підтримка у завоюванні нових ринків. Наприклад через: ефективне використання механізму Ради експортерів та інвесторів при МЗС для виходу на зовнішні ринки продукції українських виробників; проведення міжнародних інвестиційних форумів для інформування асоціацій та корпорацій країн-партнерів про можливості інвестування, зокрема у машинобудівну промисловість України; забезпечення ефективної співпраці асоціацій підприємств з об'єднаннями іноземного бізнесу в Україні (Європейська бізнес-асоціація тощо) з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій у національну економіку, включення українських компаній у міжнародні технологічні та виробничі процеси, їхньої участі у міжнародних виставках, тендерах.

2.3.3. Споживчі товари короткострокового використання

2.3.3.1. Виробництво харчових продуктів

Харчова промисловість України відіграє важливу роль для економічного розвитку країни. Вона є одним із системоутворюючих елементів національної економіки, забезпечує потреби у продовольстві внутрішнього продовольчого ринку, сприяє формуванню експортного потенціалу країни та збільшенню бюджетних і валютних надходжень (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Внесок харчової промисловості в економічний розвиток України (2014 р.)

Джерело: складено за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Масштабні виклики, пов'язані як із внутрішніми економічними та політичними зрушеннями, так і з несприятливою кон'юктурою на ключових для України світових ринках, спричинили революційні зміни в торговельно-економічних відносинах України як у географічному, так і в галузевому розрізі, зокрема, вивівши харчову індустрію в драйвери економіки країни. Так, у 2015 р. продовольча продукція, майже половину з якої (42%) становила продукція харчової промисловості, посіла перше місце у вітчизняному експорті, посунувши металургію, що традиційно посідала його десятиріччями, а також випередивши машинобудування і хімічну промисловість. Частка харчової промисловості в обсязі реалізованої промислової продукції досягла у 2015 р. свого історичного максимуму – 22,6%.

Водночас, за даними Держстату, індекс промислової продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в Україні (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь) у 2015 р., порівняно з 2014 р., становив 88,8%. Відбулося скорочення обсягів виробництва більшості видів харчових продуктів порівняно з 2014 р., зокрема, виробництва шоколаду, та готових харчових продуктів, що містять какао (на

21,3%), молока рідкого обробленого (на 11,3%), масла вершкового (на 11,4%), сиру свіжого неферментованого (на 9,4%), сирів жирних (на 4,8), йогурту та інших ферментованих чи сквашених молока та вершків (на 9,4%). Через зменшення обсягів виробництва деяких видів підкацизних товарів у 2015 р. порівняно з 2014 р. знизилися обсяги виробництва пива солодового, крім пива безалкогольного та пива із вмістом алкоголю менше за 0,5% (на 19,6%), лікерів та інших спиртних напоїв (на 16,1%) і горілки із вмістом спирту менше за 45,4% (на 13%). У зазначений період відбулося скорочення обсягів виробництва продукції олійно-жирової галузі: спредів та сумішей жирових – на 30,9%, маргарину і жирів подібних – на 30,1% і олії соняшникової нерафінованої – на 5,7%. Також зменшено обсяги виробництва продукції інших галузей харчової промисловості, зокрема виробів ковбасних, соків фруктових та овочевих, їхніх сумішей, овочів консервованих натуральних, борошна, цукру, більшості круп, пшеничного хліба та виробів хлібобулочних, печива солодкого і вафель, соусів і приправ і прянощів змішаних, продуктів молоко-вмісних, вод натуральних мінеральних та напоїв безалкогольних та інших.

За сучасних економічних умов тенденції щодо скорочення обсягів виробництва та експорту продукції харчової промисловості можуть продовжуватися і в майбутньому. Так, подальше падіння курсу гривні може призвести до зростання обсягів експорту сільськогосподарської сировини, а не харчових продуктів з високим рівнем обробки. Також це може призвести до втрати українськими харчопереробними підприємствами вітчизняної сировини для виробництва продукції.

Досить загрозливою з позицій продовольчої безпеки, враховуючи хронічне недоспоживання населенням України (відносно раціональних норм) плодоовочевої продукції, є ситуація на споживчих ринках вітчизняних консервів фруктових-ягідних (57,7% внутрішнього продовольчого ринку). За останні п'ять років вітчизняні виробники консервів фруктових-ягідних втратили 10% внутрішнього ринку. Основною причиною цього є значна залежність від постачання сировини, 30–40% якої втрачається через неналежні умови зберігання як у господарствах, так і на переробних підприємствах, жорстка конкуренція з іноземними виробниками, низька технічна оснащеність виробництва, понад 80% якого є застарілим. На граничній межі продовольчої безпеки перебуває і частка вітчизняної продукції на ринках виробів макаронних, консервів і готових рибопродуктів, а також консервів овочевих, овочів і фруктів перероблених.

Разом із тим на сьогодні українські споживачі на 90–98% забезпечені вітчизняними консервами та продуктами м'ясними, м'ясом копченим, соло-

ним і ковбасними виробами, молоком і молочними продуктами, продукцією олійно-жирової галузі, цукром, слабоалкогольними та безалкогольними напоями, водами мінеральними.

Загрозливими чинниками внутрішнього і зовнішнього середовища для розвитку вітчизняної харчової промисловості в останні декілька років є: втрата значної частини традиційних ринків збуту харчової продукції через загострення проблем у політичних і торговельно-економічних відносинах із РФ, проведення антитерористичної операції на території Донецької і Луганської областей, анексії Криму Росією, несприятлива кон'юнктура на ключових для України світових ринках, коливання світових валют та сировинних цін, нестабільність курсу національної валюти, низька конкурентоспроможність українських харчових продуктів порівняно з аналогічною продукцією країн ЄС і розвинених країн світу.

З іншого боку, значне скорочення обсягів експорту на традиційних для України ринках збуту харчових продуктів стимулювало вітчизняні харчопереробні підприємства до пошуку і освоєння нових ринків збуту, модернізації виробництва, приведення систем виробництва харчових продуктів у відповідність до міжнародних та європейських вимог якості та безпечності продукції тощо. Так, протягом 2014–2016 рр. збільшили обсяги експорту і розширили географію поставок харчової продукції підприємства молочної галузі, переробки олійних культур, м'ясної промисловості до Китаю, Єгипту, Саудівської Аравії, Ірану, Іраку, Алжиру, деяких країн Африки та частково ЄС.

Основними механізмами реалізації політики розвитку харчової промисловості неоіндустріального типу є такі.

1. *Модернізація та реконструкція, розширення діючих і будівництво нових виробничих потужностей відповідно до вимог і нормативів ЄС щодо виробництва безпечної та якісної продукції.* Статистичні дані свідчать, що понад 40% основних засобів галузі мають період функціонування 20 і більше років, що негативно відображається на ефективності виробництва підприємств. Такий стан значною мірою обумовлений недостатнім рівнем забезпеченості окремими видами потужностей із переробки сільськогосподарської продукції та високим (40–55%) рівнем їхнього зношування, незначною глибиною переробки сировини, віддаленістю об'єктів переробної промисловості від джерел постачання сільськогосподарської сировини, відсутністю виробництва переважної частини технологічного обладнання. Довідково: за експертними оцінками, в умовах імплементації положень про

ЗБТ з ЄС для модернізації харчопереробних підприємств України, які б могли конкурувати з європейськими підприємствами за рівнем якості виробленої продукції на рівних умовах, потрібно до 10 млрд дол. США.

2. *Ефективне використання ресурсів на підприємствах харчової промисловості, що передбачає забезпечення реалізації енергоефективних заходів на харчових підприємствах (перехід на альтернативні види палива, заміна обладнання на більш енергоефективне), переробку відходів, забезпечення глибокої переробки сировини при випуску продукції тощо.*

3. *Розвиток галузевої науки та наукове забезпечення харчової промисловості, що є беззаперечною і стратегічно важливою в умовах розв'язання завдань щодо подолання кризових явищ в галузі та досягнення сталого економічного зростання.*

4. *Сприяння інноваційному розвитку харчової промисловості, розвитку високотехнологічних, інноваційних, інвестиційно привабливих напрямів харчопереробного виробництва, що передбачає інтеграцію традиційних технологій з сучасними біотехнологіями і нанотехнологіями; впровадження новітніх технологій виробництва харчових продуктів, не лише комерційно вигідних, а й екологічних та економічно доступних для малозабезпечених верст населення, впровадження інформаційних ІТ-технологій для комп'ютеризованого керування замкненими технологічними циклами, планування та моніторинг використання ресурсів харчової промисловості.*

5. *Стимулювання розвитку перспективних секторів харчової промисловості через запровадження спеціальних податкових режимів і забезпечення пільгових умов доступу до виробничої інфраструктури в межах індустріальних парків, регіональних і виробничих кластерів, технологічних платформ тощо, що сприятиме створенню в Україні належних умов для розвитку бізнесу, конкурентних з умовами в інших країнах (система оподаткування, пільгові умови оренди земельних ділянок, звільнення від сплати певних податкових платежів тощо). Світовий досвід свідчить, що це є не тільки ефективним інструментом впливу на розвиток промисловості, але й сприяє соціально-економічному розвитку і підвищенню конкурентоспроможності регіону, активізації інвестиційної діяльності, створенню нових робочих місць, розвитку сучасної виробничої і ринкової інфраструктури тощо.*

6. *Гармонізація українських стандартів відповідно до міжнародних вимог безпеки та якості продукції харчової промисловості, впровадження на підприємствах харчової промисловості міжнародних систем управління безпекою харчових продуктів, що повинно бути підтверджено одним з*

міжнародних сертифікатів щодо системи менеджменту безпеки харчових продуктів: FSSC 22000, IFS, BRC, GlobalGAP, SQF. Слід зауважити, що в умовах дії положень поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПЗБТ) між ЄС та Україною гармонізація законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів відіграватиме важливе значення як для експорту продукції харчової промисловості, так і для внутрішнього ринку харчових продуктів. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» №1602-VII, який набрав чинності з 20 вересня 2015 р., передбачає поступовий перехід в Україні на модель європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі «від лану до столу», а також на процедурах НАССР. Положення цього Закону суттєво зменшують кількість адміністративних процедур, державного контролю та скасовують дозвільні процедури, яких не існує в ЄС. Встановлюються деталізовані вимоги до процедур державного контролю харчових продуктів на ринку України та імпортової продукції відповідно до європейської практики. Оскільки запровадження НАССР потребує часу та певних ресурсів, закон містить окремі норми, які набудуть чинності лише через 2–5 років з дня його опублікування. Зокрема, 20 вересня 2016 р. набрав чинності розділ VII Закону – Загальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами, згідно з яким оператори ринку зобов'язані забезпечувати здоровий та чистий стан рослин і тварин, що мають вплив на здоров'я людини. Крім того, передбачений перехідний період для п. 2 ч. II ст. 20, ст. 21 та п. 4 ч. I ст. 64 Закону. Ці статті набирають чинності 20 вересня 2017 р. – для потужностей, які провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей); 20 вересня 2018 р. – для потужностей, які провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких відсутні необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей); 20 вересня 2019 р. – для малих потужностей (підприємства, де працює до 5 осіб). Також 20 вересня 2019 р. набирає чинності ч. I ст. 36 Закону щодо продажу продуктів домашнього виробництва на агропродовольчих ринках за умови підтвердження їхньої придатності за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії, яка є на агропродовольчому ринку.

7. *Діяльність органів державної влади, що передбачає інформаційний супровід серед бізнесу та населення щодо майбутніх змін, які стосуються санітарних та фітосанітарних заходів, що сприятиме зміцненню кон-*

курентних позицій вітчизняних харчопереробних підприємств, мінімізації негативного сприйняття українськими виробниками змін, які матимуть не завжди позитивні наслідки через додаткові витрати виробників стосовно підвищення якості продукції.

8. *Розширення географії поставок і диверсифікація експорту харчових продуктів, нарощування експорту харчових продуктів до третіх країн, зокрема до таких, як Китай, Єгипет, та країн Азії та Африки, що мають місткі ринки і зацікавлені в довгостроковому співробітництві.* На сьогодні Україна експортує агропродовольчу продукцію до близько 190 країн світу.

9. *Розроблення заходів стимулювання попиту, зокрема продовольчого субсидування,* оскільки, як показує практика, встановлення граничних цін та торговельних надбавок не вирішує ситуації, а часто загострює її, погіршуючи умови для вітчизняного виробника, який реагує на них або згортанням виробництва, або погіршенням споживчих цінностей продукції. Особливістю розвитку харчової промисловості є значна залежність її розвитку від розміру доходів населення. Так, зменшення доходів споживачів не просто обмежує обсяги споживання, а призводить до переорієнтації попиту на користь товарів зі значним вмістом дешевих замінників сировини тваринного і рослинного походження, значним вмістом консервантів, штучних ароматизаторів, барвників та інших домішок, що потрапляють на наш ринок переважно з імпортом. За експертними оцінками, на сьогодні помітну частку в загальному обсязі продажу на внутрішньому ринку промислових харчових продуктів займають неякісні, фальсифіковані товари, споживання яких може завдати шкоду життю і здоров'ю споживачів. Наприклад, за різними оцінками, 30–60% алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що реалізуються в Україні, виготовлені незаконно.

10. *Ліквідація прихованого імпорту промислових харчових продуктів на внутрішньому ринку України* через запровадження спеціального маркування для продукції, що вироблена в Україні з української ж сировини, як це робиться, наприклад, в Швеції, де відповідна продукція супроводжується написом «Scan» та жовто-блакитною стрічкою. Оскільки в обсяги продукції, виробленої в Україні, статистика включає як продукцію, вироблену з вітчизняної сировини, так і ту, яка проходить лише кінцеву обробку, а інформація про походження сировини на етикетці зазвичай відсутня, то ковбаса з бразильського м'яса чи молоко з польського порошку на ринку фігурують як стовідсотковий вітчизняний продукт, тим самим спотворюючи реальну кар-

тину імпортової експансії на внутрішньому ринку промислових продовольчих товарів і знижуючи ефективність заходів із підтримки вітчизняного аграрного сектора та розвитку агропромислової інтеграції.

11. *Урахування світових тенденцій розвитку харчової промисловості і науки.* Так головними глобальними трендами розвитку виробництва харчових продуктів є: виробництво екологічно-чистих харчових продуктів; виробництво органічної продукції та їжі швидкого приготування; впровадження новітніх технологій із застосуванням досягнень біотехнології, нанотехнології, заморожування і сушіння та інших сучасних технологічних процесів; виробництво харчових продуктів з глибинним процесом переробки, що передбачає мінімальні або нульові відходи.

2.3.3.2. Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів

Фармацевтична промисловість є важливою складовою формування високотехнологічного потенціалу України. Вітчизняна фармацевтика досить динамічно розвивається, є лідером європейського вектора інтеграції в країні, оскільки давно орієнтована на роботу за європейськими стандартами виробництва, дистрибуції, лабораторної практики тощо. Проте галузь потребує структурного оновлення, модернізації, впровадження інноваційних технологій, удосконалення регуляторної та законодавчої бази.

Господарська діяльність у виробництві *фармацевтичної продукції* активізується переважно на великих і середніх підприємствах. Найвищу динаміку зростання демонструють великі підприємства – їхня частка у ринковій структурі у 2014 р. збільшилась до 2,8 проти 1,3% у 2011 р., а частка працівників великих підприємств у 2014 р. становила 33,8%. Зростає також частка великих підприємств і в обсязі реалізованої продукції. Такі тенденції свідчать про збільшення рівня концентрації виробництва на великих підприємствах та формування передумов для переділу фармацевтичного ринку між основними вітчизняними гравцями у бік домінування великих підприємств.

Фармацевтика є однією із найперспективніших сфер для залучення інвестицій. Навіть у складний з точки зору виникнення гострих економіко-політичних проблем в Україні 2014 р. обсяги капітальних інвестицій у галузь зросли на 19,7% порівняно із попереднім.

Українські виробники випускають здебільшого препарати-генерики і не можуть конкурувати зі світовими виробниками у створенні оригінальних продуктів. Лідерами української фарміндустрії є: ПАТ «Фармак», фарма-

цевтична Корпорація «Артеріум», ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця», ПАТ «Науково-виробничий центр «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» (БХФЗ), ПАТ «Київський вітамінний завод» (КВЗ), ТОВ «Фармацевтична компанія «Здоров'я» (Харків), ПАТ «Фармстандарт-Біолік» (Харків), ТДВ «Українсько-бельгійське СП «ІнтерХім» (Одеса), «Екофарм», Житомирська фармацевтична фабрика, «Фітофарм».

Фактори сприяння розвитку фармацевтичної галузі:

➤ галузь зберігає стабільні позитивні темпи економічного зростання протягом тривалого періоду, проте у 2015 р. індекс промислової продукції становив 92,4% порівняно з попереднім роком;

➤ досить високий рівень гармонізації законодавчої та нормативної бази з відповідними європейськими директивами і нормами ЄС;

➤ фармацевтичний бізнес – як зростаюча та стійка до кризи галузь – є привабливим для залучення інвестицій. *Прикладом такої зацікавленості є тривале співробітництво Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) з фармацевтичною компанією «Фармак», що за останні 2–3 роки освоїла понад 600 млн євро на проекти модернізації свого виробництва. З 2016 р. ЄБРР розпочав співробітництво ще із 5 фармацевтичними компаніями України;*

➤ галузь має потенційні можливості для розвитку, що визначаються існуванням значного історичного досвіду вітчизняного виробництва сироваток і вакцин, сформованої наукової школи мікробіології та вірусології, міцної науково-дослідної бази для виробництва генериків.

Особливості розвитку виробництва. З 2012 р. уведено в дію Закон України «Про приєднання України до Конвенції про розробку Європейської фармакопеї». Згідно з цим законом Україна отримала статус члена Європейської фармакопейної комісії, а отже, для неї стали обов'язковими європейські стандарти якості лікарських засобів. Усі 115 підприємств фармацевтичної промисловості отримали сертифікати GMP – Належної виробничої практики (Good Manufacturing Practice), що дозволяє їм експортувати продукцію до багатьох країн світу. З 2011 р. триває реалізація пілотних проєктів із запровадження державного регулювання цін на лікарські засоби для лікування осіб з гіпертонічною хворобою та регулювання цін на інсулін.

На фармацевтичному ринку України спостерігаються тенденції до зростання консолідації між компаніями-виробниками і активізації процесів злиття та поглинання (у 2015 р. фармкомпанія «Дарниця» отримала дозвіл АМКУ на концентрацію для купівлі понад 50% акцій БХФЗ, що дозволить їй

потрапити до трійки лідерів українського фармринку із сукупною часткою 4,75%). З 2011 р. триває реалізація пілотних проєктів із запровадження державного регулювання цін на лікарські засоби для лікування осіб з гіпертонічною хворобою та регулювання цін на інсулін. Становлення конкурентних ринкових відносин тісно пов'язане із проведенням дерегуляції фармацевтичного ринку, що полягає у спрощенні процедури реєстрації лікарських препаратів, дозвільних процедур, відміні ліцензування імпорту активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ) тощо.

Основними *тенденціями* 2013–2015 рр. на фармацевтичному ринку України стали:

– глобалізація ринку фармацевтичної продукції, що простежується у змінах на ринках сировини (раніше сировина закуповувалась в Індії, Китаї, зараз – у Європі та інших розвинених регіонах); зацікавленість великих фармацевтичних компаній у випуску генериків через підтримку уряду та держави щодо виробництва біопрепаратів, онкологічних препаратів, препаратів для лікування серцево-судинних захворювань тощо; вітчизняні фармацевтичні компанії воліють самі займатися дослідженнями і маркетингом, проте простежується тенденція до використання аутсорсингу для проведення випробувань, тестувань або виробництва продукції;

– технологічний прогрес сприяє тому, що фармацевтичний ринок України викликає зацікавленість у інвесторів завдяки можливостям у створенні нових компонентів;

– значним є вплив політики імпортозаміщення на розклад сил поміж фармацевтичними компаніями, коли за останні роки на ринку суттєво зросла частка вітчизняних виробників порівняно з часткою іноземних компаній (до 37% (2015 р.) проти 28% (2011 р.) у грошовому вираженні). Водночас жорсткі інфляційні процеси цього періоду та девальвація національної валюти, що створюють непомірний тиск на галузь, призводять до зниження споживання ліків та заміщення дорогих ліків більш дешевими в аптекарському сегменті через низьку купівельну спроможність населення;

– посилення боротьби з контрабандою ліків і введення нових норм їхньої сертифікації (станом на 18.08.2016 р. до «Державного реєстру лікарських засобів України» МОЗ внесено інформаційні дані щодо 12814 ЛЗ, з яких: вітчизняні – 3857, іноземні – 8957). Головним нововведенням 2013 р. стало обов'язкове маркування препаратів за стандартами GMP, що передбачає проходження обов'язкової спеціальної сертифікації виробничих потужностей для всіх виробників лікарських засобів. У результаті на початок

2016 р. кількість вітчизняних виробників на фармринку скоротилась до 115 – які отримали ліцензію на виробництво лікарських засобів (порівняно зі 140 у 2010 р.);

– набрання чинності нових умов ліцензування імпорту (з 01.12.2013 р.). Серед основних вимог до імпортерів фармацевтичної продукції: запровадження імпортерами деталізованих операційних процедур у рамках системи контролю якості, впровадження систем управління ризиками, здійснення лабораторного аналізу імпортованих препаратів та переоформлення догвірних взаємовідносин із іноземними виробниками та постачальниками, контроль якості та ціноутворення лікарських препаратів;

– з 2015 р. систему держзакупівель ліків змінено і передано до компетенції міжнародних організацій, зокрема ВООЗ і ЮНІСЕФ, чим підвищується прозорість та відкритість системи держзакупівель.

Проблеми розвитку. Інтерес міжнародних інвесторів до галузі стримується через нестабільність законодавчої та правової системи, особливо через часті зміни в податковому та митному законодавстві, зарегульованість українського фармринку. Схвалення останніх законодавчих актів (*проект Закону від 26.05.2016 р. № 4484 «Про внесення змін до ст. 9 Закону «Про лікарські засоби» (щодо державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів)», який передбачає спрощену реєстрацію препаратів, що виготовляються та використовуються у країнах із сильними регуляторними органами – США, Швейцарії, Японії, Австралії, Канаді та ЄС, і підписання Договору між Міністерством охорони здоров'я України (МОЗ) та Програмою Розвитку ООН (ПРООН) в Україні 27 жовтня 2015 р., який дозволяє закуповувати лікарські засоби та вироби медичного призначення відкрито та прозоро через механізм міжнародних закупівель) є дієвими кроками на шляху до європейської інтеграції, проте зберігаються застереження щодо неоднозначності сприйняття цих документів вітчизняними фармацевтичними виробниками. Стурбованість провідних вітчизняних фармацевтичних компаній викликана застереженням щодо недопуску вітчизняних виробників до тендерних процедур.*

Розвиток фармацевтичної галузі гальмується через нереформованість вітчизняної системи охорони здоров'я та відсутність Національної стратегії розвитку охорони здоров'я в Україні.

Галузь експортоорієнтована переважно на країни пострадянського простору. Основні напрямки поставок – Узбекистан, Росія, Казахстан, Білорусь та Молдова. За досліджуваний період частка експорту фармацевтичної

продукції у загальному експорті промислових товарів не перевищувала 0,4%, тоді як питома вага імпортової фармацевтичної продукції в загальному імпорті є досить суттєвою – близько 4%. Ефективним шляхом піднесення економіки фармацевтичної галузі має стати стимулювання виробництва, орієнтованого на експорт до європейських країн, а головним вектором розвитку стає вихід на європейські ринки.

Високою є залежність вітчизняних фармацевтичних компаній від імпорту проміжних товарів – субстанцій, АФІ – вихідних для виробництва кінцевої продукції. Є передумови для запуску виробництва основних субстанцій, які можна виробляти у промислових масштабах, необхідні лише нові технології та великі інвестиції.

За останні 20 років в Україні не було зареєстровано жодного оригінального препарату (нової молекули). Такі тенденції щодо відсутності нових власних наукових розробок фармацевтичних препаратів гальмують модернізаційні процеси в галузі, загрожують відставанням від провідних країн світу у виробництві високотехнологічної продукції та зростанням закупівель імпортних аналогів.

Можливе посилення державного регулювання та контролю фармацевтичної галузі України може призвести до обмеження рентабельності фармацевтичного бізнесу. Українські фармацевтичні компанії знову зіштовхнулися з проблемами, характерними для 2009–2013 рр., а саме: високою вартістю кредитних та інвестиційних ресурсів, які необхідні для реалізації проектів розвитку та розширення виробничих потужностей, що на тлі посилення конкуренції на ринку призводить до загострення дефіциту обігових коштів фармацевтичних підприємств.

Потреби галузі. Для вирішення проблем із залученням коштів для розширення діяльності фармпідприємств важливо:

– сприяння щодо можливостей отримання пільгових кредитів для розширення діяльності та інноваційного розвитку підприємств (можливо, на державно-приватній основі). Зараз інноваційна діяльність підтримується власними коштами (реінвестиціями) у розвиток підприємства в усіх сферах господарської діяльності;

– удосконалення податкового законодавства з метою зниження податкового навантаження, що виникає при ввезенні на митну територію України сучасного, інноваційного, високотехнологічного обладнання для створення нових та модернізації існуючих потужностей фармацевтичних підприємств, а також створення системи податкових стимулів для експортерів.

Враховуючи європейський інтеграційний напрям України, важливим є сприяння держави у створенні платформ для зустрічей підприємців та інвесторів, фондів венчурного капіталу та бізнес-інкубаторів з метою надання більш широких можливостей власникам капіталу щодо вибору об'єктів для інвестицій.

Ефективним напрямом розвитку інноваційної діяльності на основі досвіду більшості промислово розвинених країн світу стає розвиток технологічних парків як ініціатора провадження інноваційної політики щодо сприяння виробництву конкурентоспроможної продукції. Реалізація інноваційних та інвестиційних проектів технопарків у фармацевтиці поки що обмежується одним діючим проектом, інформація про який доступна на сайті Державного агентства з питань електронного урядування України (проект технопарку «Розробка та впровадження у виробництво нових імпортозаміщуючих готових лікарських засобів», зареєстрований 18.05.2009 р. (НТК «Інститут монокристалів», м. Харків, виконавець – ПАТ «Фармак»). Перспективи діяльності та створення нових технопарків із фармацевтичним напрямом в Україні тісно пов'язані з удосконаленням законодавства в питанні фінансової підтримки, цільових субсидій держави та можливостей щодо надання технічної допомоги для стимулювання розробки й виробництва інноваційних лікарських засобів та створення умов для локалізації фармакологічного виробництва з метою вбудовування у світові промислові ланцюжки виробництва.

У контексті реалізації умов щодо сприяння інноваційному розвитку через надання технічної допомоги з країн ЄС необхідно створити умови для впровадження сучасних методів та технологій економічно доцільної обробки великих обсягів даних з метою отримання інформації, яка не тільки вплине на розвиток фармацевтичного бізнесу та підвищить його прибутковість, а й поглибить науково-інноваційну складову прикладних фармацевтичних досліджень.

Окремо постає питання покращення науково-дослідницького та виробничого потенціалу галузі для розвитку венчурних проектів у фармакології. Іноземні інвестори відзначають наявність в Україні кваліфікованого кадрового потенціалу, відносну незайнятість ринку, а також наявність державних програм підтримки бізнесу в галузі фармацевтики. Також береться до уваги, що українські виробничі потужності мають значний потенціал для нарощування, де можна виготовляти широкий спектр фармацевтичних препаратів за найновішими світовими рецептурами. Водночас поліпшення потребують

якісні показники препаратів, виробничі портфелі та поглиблення знань спеціалістів, що працюють у галузі. Для відновлення темпів зростання фармацевтичного сектора набуває важливості державне інвестування в освіту, підготовку та перепідготовку кадрів.

Модернізація регуляторної та нормативно-законодавчої бази фармацевтичного сектора економіки передбачає обов'язкове застосування технічних регламентів щодо медичних виробів, запроваджених Постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів» від 02.10.2013 р. №753, «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*» від 02.10.2013 р. №754, «Про затвердження Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують» від 02.10.2013 р. №755, що вступили в дію з 1 липня 2016 р. і можуть серйозно вплинути на оборот імпорту виробів медичного призначення. Неврегульованість окремих питань, які нечітко визначені в техрегламентах, можуть заблокувати використання виробів медичного призначення на всій території України.

Механізми впливу на неоіндустріальну перебудову фармацевтичної галузі.

Для підприємств фармацевтичного сектора, які зосереджені на впровадженні науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок та освоєнні високотехнологічної експортоорієнтованої продукції, слід забезпечити:

- розвиток інноваційної фармацевтики з орієнтацією на внутрішній ринок. Необхідно збільшити витрати на НДДКР до 10% від обороту виробників фармацевтичної продукції; стимулювати промислове зростання вітчизняного фармацевтичного ринку через надання фінансових преференцій фармацевтам, які вдаються до непатентованих лікарських препаратів. Зокрема, здійснення інноваційних заходів з економного використання енергетичних ресурсів та підвищення якості продукції передбачено на «ПП «Фармацевтична фабрика «НВО «Ельфа» та ПАТ «Біоветфарм»; освоєння нових видів продукції на ПрАТ «Ліктрави»;

- розроблення – шляхом внесення змін до Закону України «Про лікарські засоби» (щодо забезпечення прозорості виробництва та безпеки лікарських засобів) від 02.12.2014 р. №1199 та прийняття нової редакції Програми захисту вітчизняного товаровиробника – механізму та шляхів вбудовування вітчизняної фармацевтичної галузі у світові промислові ланцюжки виробництва (щодо стимулювання створення технологічних парків із розроблення та виробництва інноваційних лікарських засобів; створення умов

для локалізації виробництва і пошук можливостей будівництва в Україні великими іноземними фармкомпаніями заводів повного (завершеного) циклу для виробництва аналогів імпортованих препаратів або нарощування їхніх потужностей на вже діючих підприємствах). Зокрема, будівництво Компанією «Біофарма» нового сучасного НВК «Біофарма» (2016) стало прикладом плідного співробітництва з іноземними компаніями. Це перше біофармацевтичне виробництво, побудоване за останні роки в Україні «з нуля». Інвестори – американська компанія Horizon Capital і голландський банк розвитку FMO (за 1,3 року освоєно понад 40 млн дол. США). Завод було спроектовано Linde Engineering (Німеччина) – міжнародною інженеринговою компанією з великим досвідом роботи у фармацевтичній галузі, він відповідає сучасним нормативним вимогам і вимогам GMP (Good Manufacturing Practice);

➤ забезпечення розвитку вітчизняного виробництва АФІ. Вирішення цього питання може бути реалізовано на підприємствах МСБ, причому для цього сектора підприємництва можливості створюються одразу у двох сегментах: виробництво АФІ для місцевого ринку (через залучення іноземних технологій та налагодження виробництва на території України) та виробництво АФІ для великих фармацевтичних компаній (виробництво хімічних речовин, які використовуються великими транснаціональними компаніями);

➤ стимулювання створення нових динамічних конкурентних кластерів та індустриальних парків із розробки та виробництва інноваційних лікарських засобів (зокрема таких, як інвестиційний проект зі створення нового виробництва активних фармацевтичних інгредієнтів в індустриальному парку «Свема» (виробник – ПАТ «Фармак»). Позитивним досвідом європейських кластерних моделей регіонального економічного розвитку у сфері фармацевтики та біотехнологій є Скандинавський кластер, який об'єднує чотири регіони (Турку (Фінляндія); Осло (Норвегія); Гетеборг (Швеція); Копенгаген (Данія)). У кластері реалізується низка перспективних дослідницьких проектів, що спрямовані на вирішення завдань у сфері лікування серцево-судинних захворювань, онкології, а також створення біоматеріалів та здорових технологій. Сутність цього проекту полягає у значній державній та урядовій фінансовій підтримці кластерних програм – частково на національному, частково на регіональному рівнях; реалізації кластерних програм і регіональних стратегій, що передбачають як бюджетні асигнування, так і цільові гранти, пільги та інші преференції; допомозі пріоритетним кластерним структурам через реалі-

зацію стратегії на засадах ДПП; створенні стратегічних центрів національного рівня та значній кількості довгострокових ініціатив із підтримки розвитку кластерів; тісному співробітництві між академічним середовищем, фармацевтичними компаніями та представниками влади, які займаються охороною здоров'я;

➤ сприяння реалізації процесу трансформації управління в галузі та підтримки ІТ, а також формуванню нових принципів управління бізнесом, підходів до розробки ІТ-систем та впровадженню нового інструментарію взаємодії. Ключовим сегментом для розвитку фармацевтики в Україні має стати науково-дослідницька діяльність (R&D). В основі підходу для розробок у сфері фармацевтики на сьогодні лежить концепція, що базується на бізнес-процесі від ідеї до випуску на ринок, а отже, усьому, що стосується роботи з ідеями, трендами, новими тенденціями, виробничими випробуваннями, роботи з постачальниками щодо якості та обсягів поставок, клінічних випробувань, сертифікації та реєстрації субстанцій і препаратів в органах влади і планів виведення продукту на ринок;

➤ удосконалення способів державного забезпечення лікарськими засобами та оптимізації умов державних закупівель, забезпечивши механізм децентралізації процесу закупівель та рівномірного протягом року його фінансування. Внести як доповнення до Закону України «Про державні закупівлі» норму закону, що дозволяє при оцінці та співставленні тендерних заявок при закупівлі препаратів враховувати індивідуальну сприйнятливості препаратів, які приймають пожиттєво (наприклад інсулін). Забезпечити здійснення тендерних закупівель лікарських препаратів на відкритих засадах, із наданням однакових та рівних умов компаніям (в тому числі й вітчизняним), що беруть участь у тендері; обов'язково враховуючи особливості використовуваних препаратів при лікуванні важких хвороб (цукровий діабет, туберкульоз, СНІД, гепатит, онкозахворювання, гемофілія, муковісцидоз тощо), корисність препаратів для кожної людини та індивідуальну сприйнятливості і не вважати найменшу оціночну вартість препаратів визначальним фактором;

➤ сприяння підвищенню кваліфікації фахівців лабораторної справи, ознайомленню їх з новітніми технологіями та професійним сучасним обладнанням у фармацевтиці, лабораторній медицині, ветеринарній медицині; забезпечити навчання у майстер-класах на діючому обладнанні з можливістю персонального тестування, отримання консультацій у експертів галузі, ознайомлення з новими методами і методиками у фармацевтиці, науці та медицині;

➤ сприяння у створенні платформ для зустрічей підприємців та інвесторів, фондів венчурного капіталу та бізнес-інкубаторів, з метою надання більш широких можливостей власникам капіталу щодо вибору об'єктів для інвестицій;

➤ запровадження певних преференцій (повернення ПДВ за експортовану фармацевтичну продукцію, надання гарантій кредитування та забезпечення захисту експортерів від ризиків, пільгові умови кредитування для стимулювання розроблення і виробництва високотехнологічної фармацевтичної продукції, надання пільг для новостворюваних підприємств з виробництва ліків, зокрема, на ввезення нового високотехнологічного обладнання тощо).

Майбутнє розвитку української фармацевтики та можливості виходу на європейський ринок залежать від запровадження сучасних механізмів системного реформування галузі охорони здоров'я – впровадження страхової медицини, прийняття європейських стандартів лікування, запровадження механізму референтних цін, побудови нової державної системи забезпечення лікарськими препаратами.

2.3.3.3. Виробництво текстильних виробів та одягу

Виробництво текстильних виробів та одягу відіграє важливу роль в економіці, зокрема, обслуговуючи потреби населення в товарах першої необхідності та забезпечуючи своєю продукцією увесь господарський комплекс країни. В Україні частка галузей легкої промисловості у доданій вартості переробної промисловості скоротилася і становить: текстильного виробництва – 0,4% та виробництва одягу – 0,6%. Потенціал виробництва текстильних виробів та одягу скорочується, наприклад, станом на 2015 р. був сконцентрований на 2,4 тис. підприємствах, де працює 62,4 тис. працівників. На ринку відсутні стимули для збільшення підприємств, характерне дроблення бізнесу і фіктивне підприємництво задля оптимізації оподаткування, попри існуючі бізнес-групи: ТК-Group, "Відіван", Концерн "Воронін", Концерн "Ярослав", Arber Group, "Олтекс".

Індекси промислової продукції свідчать про нестійку динаміку у текстильному виробництві, виробництві інших текстильних виробів та виробництві одягу. І хоча результат за 3 роки щодо цих виробництв був негативний відносно до 2012 р. (відповідно 93,9%; 93,4; 89,4%), але в цілому темпи падіння менші, ніж у легкій промисловості (до 85,4% від 2012 р.). На тлі цих виробництв виділяється ткацьке виробництво, яке за 2015 р. демонструє незначне зро-

стання (109,4%), але цей приріст, на жаль, не компенсує падіння попередніх років. У структурі вироблених тканин переважають тканини з ниток синтетичних та штучних комплексних – 85%. Причому їх виробництво, на противагу виробництвам інших видів тканин, за 2015 р. продемонструвало зростання на 8,9%. Серед виробництва одягу стійку тенденцію збільшення випуску показали виробництва суконь трикотажних машинного або ручного в'язання та костюмів спортивних, лижних, купальних.

До проблем виробництва текстильних виробів та одягу слід віднести: скорочення внутрішнього попиту населення; надмірну експортоорієнтованість галузі; недостатній контроль процесів імпорту-експорту; тінізацію ринку та його насичення імпортованими товарами, ввезеними із заниженням митної вартості та контрабандно (обсяг тіньової складової становить 61,2%).

Водночас починаючи з 2014 р. зростає розмір закупівель речового майна для потреб Збройних сил України, який у 2016 р. може досягти 1,5 млрд грн. До співпраці з Міністерством оборони залучено 40 національних виробників, електронний процес відбору пропозицій здійснюється на майданчику ProZorro.

Спостерігалось скорочення сировинної бази текстильної промисловості та значна залежність легкої промисловості від імпортованої сировини: пряжі, бавовняних і сумішевих тканин, нетканих матеріалів, ниток синтетичних та штучних, вати, фурнітури, технічного обладнання. В умовах дефіциту сировини та проміжної продукції для виробництва одягу більшість виробників змушені застосовувати давальницьку схему виробництва. Товарна структура зовнішньоекономічної діяльності демонструє чіткий зв'язок між імпортом сировини та експортом готових виробів (Додаток Л). Отже, виробництво одягу переробляє 15,1% від загального обсягу імпорту давальницької сировини, виробляючи з неї 14,1% готової продукції. Основними позиціями імпорту давальницької сировини є: бавовна, синтетичні та штучні штапельні волокна, нитки синтетичні та штучні, трикотажні полотна, вовна, вата. Ця сировина перетворюється на товари груп 61–63 зі значною часткою доданої вартості – близько 50%.

Потреби розвитку ринку полягають в імпортозаміщенні одягу текстильного та трикотажного, тканин із хімічних волокон і ниток та розширенні сировинної бази через збільшення власного виробництва льону, вовни й налагодження виробництва хімічних ниток та волокон (поліамідних, поліефірних).

На сьогоднішній день технічна база у виробництві текстилю та одягу характеризується меншим, ніж щодо переробної промисловості ступенем зношування основних засобів (48,6%) та незначними темпами оновлення.

Упродовж 2012–2014 рр. у виробництві текстильних виробів, одягу, зростала кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, але в 2015 р. їхня кількість впала до 40, або 13,2% обстежених. Причому серед напрямів інноваційної діяльності переважало придбання машин та обладнання, навчання та підготовка персоналу, проведення внутрішніх НДР, які підприємства здійснювали за власні кошти та кошти державного бюджету.

Відповідно, в 2 рази скоротилися обсяги реалізованої інноваційної продукції – до 112,8 млн грн., або 0,8% від загальних. Однак більшість продукції (50,1%) була для ринку інноваційною. Водночас стрімко зросла кількість придбаних як в Україні, так і за її межами нових технологічних процесів. За межі України експортовано тільки 1,7% інноваційної продукції.

Особливістю легкої промисловості України є виняткова експортна спрямованість на два економічні об'єднання (ЄС та СНД), що породжує значні ризики при зміні зовнішньоекономічної кон'юнктури та необхідність диверсифікації ринків збуту. Якщо зв'язки з підприємствами СНД склались історично, то країни ЄС стали провідними партнерами в ході виживання промисловості в ринкових умовах, із впровадженням давальницьких схем діяльності на більшості підприємствах. Причому протягом останніх років частка ЄС в обсягах експорту товарів легпрому зростає.

На тлі скорочення обсягів виробництва й експорту текстилю та одягу, їхній імпорту скорочувався більшими темпами. Тож, якщо у 2013 р. імпорту перевищував експорт у 2,6 рази, то у 2015 р. – в 1,7. Для внутрішнього ринку характерне переважання тіньового виробництва, високий рівень присутності імпортованих товарів 31,8% і тільки 7,0% становить легальна вітчизняна продукція. У 2015 р. частка продажу імпортованого одягу становила 45,9%, а інших текстильних товарів – 61,7%. Водночас зросла експортна спрямованість інших текстильних товарів до 49,1%. При цьому в досліджуваному періоді експорт скоротився на 7,7%, що свідчить про труднощі у конкуренції з іноземними виробниками на зовнішніх ринках. У товарній структурі експорту переважають готові вироби: одяг, текстильні вироби та вата, у структурі імпорту, навпаки, волокна, пряжа, тканини (Додаток К).

Основним пріоритетом галузі є імпортозаміщення за рахунок достатнього рівня якості та асортименту при конкурентних цінах за товарними позиці-

ями: трикотажного та текстильного одягу, трикотажного полотна, готових сумішевих тканин, вовняних пряжі і тканин, білизни постільної та столової.

Експортній орієнтації сприяють процеси створення торгово-промислових комплексів з виробництва і торгівлі текстильною продукцією та швейними виробами або спеціалізованих торговельних платформ для вітчизняних виробників. Це сприяє фірмовій торгівлі і створенню власних товарних знаків. Також протягом останніх років формуються національні бренди, охоплюючи частково ланцюжок створення доданої вартості: дизайн, виробництво сировини, проміжних матеріалів, маркетингу. Взагалі виробництво текстилю та одягу відноситься до таких, де глобальні ланцюжки доданої вартості ініціюються споживачами і, у випадку України, контролюються ТНК за допомогою толінгу.

У розвитку світової легкої промисловості намітилися певні тенденції: розширення асортименту продукції через нові споживчі, медико-біологічні та функціональні властивості, підвищення вимог до якості, дизайну, орієнтацію попиту на індивідуалізацію продукції. В технологічному розвитку світової легкої промисловості за сировинним напрямом переважає орієнтація на використання нових видів сировини та створення волокон високих технологій, волокнистих композитів та функціональних волокон різного призначення: медичного, енергетичного, космічного, океанографічного, протипожежного застосування, для електроніки, для сільського господарства і рибництва, для спеціального одягу і конструкцій. Набувають поширення антимікробні тканини, з властивостями мімікрії, нанофінішною обробкою, текстильні матеріали технічного призначення та неткані матеріали, друк виробів на 3D-принтері.

Деякі світові орієнтири розвиваються і в Україні. Так, NICE Interactive представила віртуальну приміркову Nice Fit – програму, розроблену на основі технологій доповненої реальності з використанням сенсора Kinect, що пов'язана з хмарними сховищами, з яких завантажуються попередньо підготовлені 3D-моделі одягу⁴⁷. БАТ «Наносвіт» та компанія «Nano Union» впроваджують нанотехнології у виробництво проміжної продукції та текстильних виробів різноманітного призначення. Проте для комерціалізації нанотехнологій та їхнього масового застосування необхідно розробити

⁴⁷ В Украине появилась виртуальная примерочная [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business.ua/articles/companies/V_Ukraine_poyavilas_virtualnaya_primerochnaya-40202/?sphrase_id=212844

нормативно-технічну документацію і подолати фінансово-економічні та виробничі обмеження.

Відчутною перешкодою для подальшого прискореного розвитку галузі є дефіцит кваліфікованих кадрів. Водночас нові вимоги до кваліфікації, пов'язані з інформатизацією сучасного простору, автоматизацією виробничих процесів, змінюють ринок праці. В цих умовах найбільш ефективним інструментом виступає соціальне партнерство між роботодавцями, службами зайнятості, державними та місцевими органами управління. Роботодавці бажають залучати до виробництва кваліфікованих робітників, з належним професійно-освітнім рівнем та кваліфікацією, що дають змогу працювати на сучасному обладнанні, оволодівати сучасними виробничими технологіями. Так, фахівці Національного галузевого партнерства в легкій промисловості Fashion Globus Ukraine запропонували Міністерству освіти і науки України та навчальним закладам допомогу в підготовці кадрів через: лекції про сучасний обробіток сировини і тренди розвитку, надання можливості стажуватися на сучасній техніці, а також працевлаштування студентів.

Серед недавніх регуляторних заходів, що вплинули на виробництво текстильних виробів та одягу, слід назвати:

- зміну Державних санітарних норм та правил «Матеріали та вироби текстильні, шкіряні і хутрові. Основні гігієнічні вимоги». Зараз виробникам при виготовленні панчішно-шкарпеткових виробів для дітей віком до 3 років дозволяється використовувати штучні волокна, а синтетичні волокна – до 25% від вмісту;
 - відміну пільги з оподаткування прибутку. За час її дії 191 підприємство зекономило 250 млн грн, які витрачено на розвиток.
- Отже, для розвитку галузі та стимулювання експорту українських текстильних матеріалів та виробів необхідне сприяння:
- зниженню залежності від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання;
 - інституційним зрушенням із формуванням нових організаційних форм та мережевих структур;
 - спрощенню проведення митних процедур: запровадженню єдиного митного тарифу, а не повної та пільгової ставки; уніфікації ставки ввізного мита на пряжу бавовняну – на рівні 0,1%;
 - полегшенню адміністрування податків: запровадженню єдиної системи оподаткування, без поділу на фізичних осіб спрощеної системи опо-

даткування (без сплати ПДВ) та платників ПДВ загальної системи оподаткування; із своєчасного повернення ПДВ, для детінізації виробництва розподілити сплату ставки єдиного соціального внеску на підприємство і робітників порівну;

- звільненню іноземного інвестора від сплати ввізного мита та застосування податкових векселів з ПДВ строком на 3 роки при ввезенні нового обладнання, устаткування або комплектуючих виробів;
- налагодженню зв'язків українських виробників із провідними виробниками ЄС, для чого слід посилити поінформованість провідних європейських корпорацій про можливості України шляхом створення галузевих каталогів продукції, підтримки участі українських виробників у спеціалізованих виставках за кордоном, проведення власних виставок у провідних країнах світу;
- участі українських виробників у спеціалізованих виставках за кордоном: у Польщі: Fashion Fair Poznan – Міжнародній виставці товарів для дому та текстилю; Німеччині – Heimtextil, Ethical Fashion Show, Techtextil; Білорусі – «БелТЕКСлегпром»; Туреччині – IFExpo, Міжнародній виставці трикотажних і панчішно-шкарпеткових виробів, Istanbul Yarn Fair – Міжнародній виставці пряжі та волокна; Литві – Baltic Fashion & Textile Vilnius;
- просуванню української продукції профільних галузевих семінарів або конференцій з використанням можливостей двосторонніх робочих груп з питань співробітництва у рамках спільних міжурядових комісій з торговельного, економічного, наукового, технічного, промислового та культурного співробітництва;
- забезпечення співпраці з об'єднаннями іноземного бізнесу в Україні (Європейської бізнес-асоціації тощо) з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій в національну економіку, включення українських компаній у міжнародні технологічні та виробничі процеси, їхньої участі у міжнародних тендерах.

Врахування зазначених заходів зумовить трансформацію структури підприємств, легалізацію ринку текстильних виробів та одягу, зростання та інтеграцію існуючого бізнесу, посилення конкурентних позицій на світових ринках.

2.3.3.4. Виробництво взуття та виробів зі шкіри

Вітчизняне виробництво шкіри, виробів зі шкіри та взуття нині перебуває у стані тривалої стагнації, що є парадоксальним, адже галузь є потенційно

високорентабельною з швидким обігом фінансових ресурсів і поверненням інвестиційних коштів. Тож розбудова цієї галузі та становлення вітчизняного товаровиробника є актуальною проблемою з огляду на важливість забезпечення населення країни товарами першої необхідності.

Сучасне виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів налічує 400 підприємств (середніх – 61 і малих – 339), на яких працює 19,1 тис. найманих працівників, що становить 0,9% найманих працівників промисловості України. Частка галузі у структурі реалізованої продукції промисловості України у 2015 р. становила всього 0,2%. У галузевій структурі реалізованої продукції 57% припадає на виробництво взуття та 43% на дублення шкур і оздоблення шкіри, виробництво дорожніх виробів, сумок, лимарно-сідельних виробів; вичинку та фарбування хутра. Основні показники розвитку галузі наведені в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Основні показники розвитку виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів за 2011–2015 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Обсяги реалізованої продукції, млн грн	2581,6	2275,0	2274,0	2691,1	4156,7
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	105,3	85,9	92,7	84,0	84,5
Частка продукції галузі у загальному обсязі промислової продукції, %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3
Кількість підприємств, од.	412	408	446	397	400
Кількість найманих працівників підприємств, тис. осіб	20,5	21,4	20,3	18,8	19,1
Частка працівників галузі у загальній кількості найманих працівників промисловості, %	0,7	0,7	0,7	0,8	0,9
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	95,3	81,3	82,5	-148,4	473,0
Чистий прибуток (збиток), млн грн	65,8	52,9	55,5	-202,7	377,8
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	5,0	5,7	5,2	2,2	8,3
Капітальні інвестиції, млн грн	126,4	62,2	117,4	114,8	221,9

Джерело: складено за даними Держстату України: Діяльність суб'єктів господарювання: 2015 : стат.зб. – К. : Держстат України, 2016. – 483 с.; Капітальні інвестиції в Україні за 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 роки : стат. бюлетені [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Тенденції розвитку галузі. Останніми роками спостерігаються нестабільні темпи зростання обсягів у виробництві шкіри, виробів зі шкіри та взуття. Тоді як у 2011 р. був зафіксований позитивний темп зростання виробництва як

в цілому по галузі, так і в окремих її виробництвах, крім виробництва шкіри, у 2012–2013 рр. простежувалася тенденція до уповільнення, а у 2014–2015 рр. – стрімке скорочення обсягів виробництва продукції (рис. 2.8). Відзначимо, що у 2013 р. тільки у дубленні й оздобленні шкіри, а також вичинці та фарбуванні хутра спостерігалось нарощування обсягів виробництва. У виробництві взуття починаючи з 2013 р. спостерігалася тенденція до уповільнення темпів зростання обсягів. Скорочення обсягів виробництва протягом останніх двох років призвело до ще більшого занепаду галузі: закриття підприємств і, як наслідок, скорочення кількості працюючих у галузі.

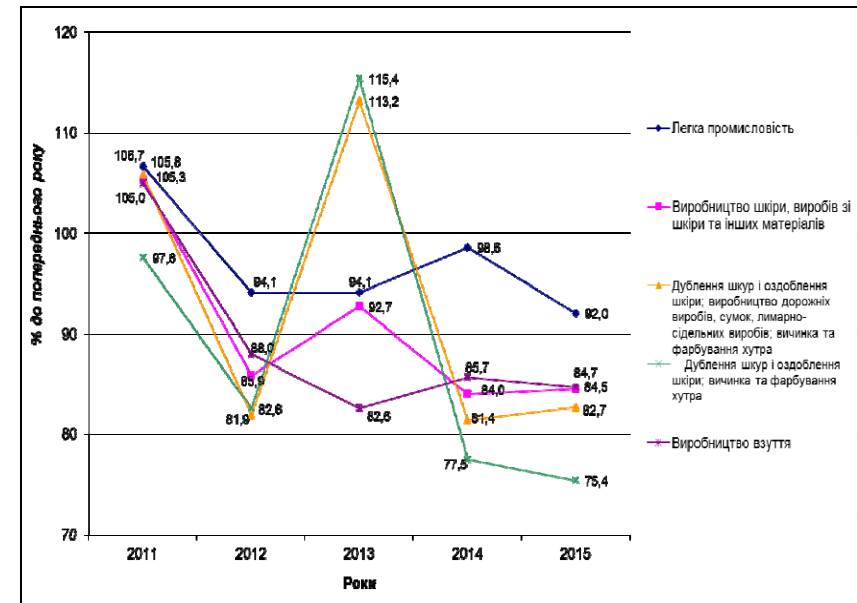

Рис. 2.8 Динаміка виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів за видами промислової діяльності за 2011–2015 рр., %

Джерело: складено та розраховано за даними Держстату України «Індекси промислової продукції»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

За роки незалежності України скоротилося виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів у натуральному вигляді у десятки разів майже за всю номенклатурою. У 2015 р. вітчизняними підприємствами було вироблено 23,0 млн пар взуття, що на 16,4% менше рівня попереднього року, та на 18,1% менше від рівня 2011 р; 1,9 млн шт. саквояжів, валіз та дорожніх сумок, що на 13,6% менше рівня попереднього року та у 2,4 раза менше

від рівня 2011 р.; 219 тис. шт. сумок дамських зі шкіри, що майже удвічі менше рівня попереднього року та у 3,4 раза менше від рівня 2011 р. Наразі галузь не може забезпечити існуючі потреби населення. На сьогодні місткість українського ринку взуття – 70–80 млн пар (по 1–2 пари на людину). У 2015 р. у розрахунку на одного мешканця України вироблено лише 0,5 пари взуття, тоді як у 1990 р. випускалось 3,8 пари.

Сучасні тенденції та проблеми розвитку у виробництві шкіри, виробів зі шкіри та взуття зумовлені ринковими трансформаціями в господарському комплексі, запровадженням інноваційної моделі розвитку економіки країни, змінами в геополітичному становищі України.

Основними проблемами, що перешкоджають розвитку сфери виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, є:

- сировинна та асортиментна залежність галузі внаслідок недостатніх обсягів виробництва імпортозамінної продукції (нестача шкіри та відсутність комплектуючих: каблуків, ниток, іншої фурнітури та хімії для виробництва шкіри: дубителів, барвників, жируючих) та через вивезення з України шкіряного напівфабрикату;

- присутність на внутрішньому ринку тіншового імпорту продукції, завезеної з порушенням митних правил (заниження митної вартості) та походженням з КНР, поширення товарів second hand. За оцінкою експертів асоціації «Укрлегпром», обсяги контрабанди взуття в 6 разів перевищують легальний імпорт. Значний обсяг товарів надходить в Україну з порушенням митних правил: спостерігається заниження митної вартості у разі імпорту готової продукції, тоді як на імпорт сировини та обладнання для вітчизняної галузі митна вартість невиправдано завищується. Найгострішою проблемою є тотальне засилля імпортової продукції на вітчизняному ринку, походженням з Китайської Народної Республіки. Зазвичай ця продукція дуже низької якості та не відповідає санітарно-гігієнічним нормам. За даними Держстату України, частка імпорту виробів зі шкіри з КНР у загальних обсягах імпорту за 2015 р. становила 72%, а взуття – 67%⁴⁸;

- зношування спеціалізованого обладнання та низький рівень залучення інвестицій на модернізацію та технічне переоснащення підприємств;

⁴⁸ Розраховано за даними Держстату України: Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТЗЕД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- значне збільшення собівартості продукції через стрімке зростання цін на імпорту сировину та енергоносії;

- брак висококваліфікованих професійних кадрів на підприємствах, зокрема взуттєвоків.

Подолання негативних тенденцій та явищ є вкрай важливим для розвитку вітчизняної шкіряної та взуттєвої промисловості. Невиправдано повільний розвиток цих сфер виробництва та серйозні диспропорції між якісними та ціновими показниками товарів на внутрішньому ринку зумовлені відсутністю системного підходу до реформування вітчизняної легкої промисловості. Основним пріоритетом галузі має бути імпортозаміщення за рахунок виробництва високоякісного взуття, шкіри та виробів зі шкіри.

Наразі Україні потрібно зосередитися на врівноваженні економічних інтересів усередині країни як підґрунті для розширення збуту та виходу національних виробників на ринки Європейського Союзу. Європейський Союз є перспективним ринком для збуту взуття, де середнє споживання – 4–5 пар взуття на рік на одного мешканця.

Для створення стабільних перспектив розвитку виробництва взуття необхідно насамперед усунути недобросовісну конкуренцію імпортової продукції, постійно підвищувати якість та розширення асортименту продукції вітчизняним виробникам за рахунок впровадження новітніх світових і вітчизняних розроблень та технологій, удосконалити законодавство у галузі виробництва взуття у межах національних інтересів та відповідно до міжнародних норм.

Основні драйвери у сфері виробництва взуття і виробів зі шкіри

Розвиток виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів цілком залежить від стану розвитку підприємницького середовища в країні, при цьому галузь є однією з перспективних для розвитку підприємництва. Флагманами з виробництва вітчизняного взуття на сьогодні є компанія «Талан», СП ТОВ «РИФ-1» (ТМ InBlu), Запорізька взуттєва фабрика МІДА, Чернігівська виробнича фірма «Берегиня», Львівська взуттєва фабрика «СтеПТер», компанія «Bistfor» та взуттєва фабрика «Сапан» (м. Бровари), ТОВ «Літма», Львівська ТМ «Лідер». Провідними виробниками вітчизняної шкіри та виробів із шкіри є «Кожевник», ТОВ «Томіг», шкірзавод «Велес», ЗАТ «Чинбар».

Динамічний розвиток шкіряного виробництва може бути забезпечений лише у такому підприємницькому середовищі, де ресурсні та технологічні чинники органічно доповнені організаційними та інституційними. Аналіз

розвитку шкіряного та взуттєвого виробництва у світі показує, що його ефективність залежить від можливостей використання переваг від розміщення та кооперації основних, допоміжних та інфраструктурних виробництв. На практиці така взаємодія відбувається у формі кластерної мережі⁴⁹.

Відомі кластери шкіряного та взуттєвого виробництва розміщені:

- у італійських провінціях Венето (Vicenza and Treviso), Toscana (Pisa, Pistoia, Firenze and Arezzo), Marche (Macerata, Ascoli Piceno);
- у Індії – Santiniketan, Sodpur, Kanpur;
- у Бразилії – Rio Grande do Sul, San Paulo, Minas Gerais;
- у Китаї – Guangzhou Huaduqu, Wenzhou Longwanqu.

В Україні у 2011 р. у сфері виробництва взуття та виробів зі шкіри було засновано кластер з виробництва шкіри та шкіряних виробів у м. Київ. Кластер створений з метою збереження та розвитку орієнтованих на експорт виробництв; розширення виробництва для внутрішнього ринку; створення додаткових робочих місць; прискорення інноваційного оновлення продукції.

Наразі шкіряний кластер ще перебуває на стадії становлення і досі не може трансформуватися у ефективну структуру, що сприяла б розвитку виробництва та вирішенню проблем підприємництва. Ця ситуація зумовлена рядом управлінських та інституційних перешкод: відсутністю нормативно-правового регламентування діяльності кластерів; відсутністю державної політики, що забезпечує системний підхід та організацію взаємодії різноманітних рівнів виконавчої влади при реалізації кластерних проєктів і, як наслідок, відсутністю організаційної та фінансової підтримки кластерних ініціатив; недостатністю інформованості представників органів виконавчої влади і бізнесу у питаннях застосування кластерного підходу; нестачею оборотних коштів; недобросовісною конкуренцією на внутрішньому ринку; надлишками виробничих площ та високими витратами на підтримання інфраструктури; залежністю від закупівлі імпортованих матеріалів, барвників, обладнання; недостатністю підготовлених спеціалістів з питань кластерних організаційних технологій; відсутністю ефективної методологічної бази, яка забезпечує застосування кластерних технологій.

Перспективні напрями розвитку виробництва взуття і виробів із шкіри

- *Розвиток вітчизняної сировинної бази за рахунок поглибленої переробки шкірсировини.* Така необхідність зумовлена потребою вітчизняних

підприємств з виробництва взуття та виробів зі шкіри у шкірсировині власного виробництва, що є якіснішою та за ціною більш доступною, ніж імпортована. Нарощення обсягів виробництва вітчизняної шкірсировини також позитивно вплине на збереження та збільшення робочих місць в Україні.

- *Відмова від толінгових схем виробництва та налагодження власного виробництва продукції з використанням вітчизняних і місцевих сировинних ресурсів.* Перед будь-яким взуттєвим підприємством рано чи пізно постає дилема: працювати за схемами з давальницькою сировиною (надаючи, по суті, лише послуги з виробництва) або розпочати власне виробництво повного циклу. Схеми з давальницькою сировиною є надійнішими. Вони дають невеликий, але стабільний дохід. Разом із тим власне виробництво може забезпечити значно більший прибуток, проте несе більші ризики.

- *Реалізація існуючого потенціалу імпортозаміщення, що вплине на поліпшення цінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів на внутрішньому ринку.* Напрямами імпортозаміщення у взуттєвій промисловості є збільшення виробництва взуття, обмеження імпорту товарів, що були у використанні, зниження залежності від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання, розширення виробництва традиційної для України сировини для взуттєвої та шкіряної промисловості – натуральної шкіри. Необхідне здійснення моніторингу ефективності пільг для взуттєвої та шкіряної промисловості, зокрема щодо звільнення від ПДВ операцій з імпорту необроблених шкір та звільнення від оподаткування прибутку підприємств взуттєвої та шкіряної промисловості, що не використовують давальницьку сировину.

- *Розширення сфери збуту і вихід на нові ринки, зокрема на ринок ЄС.* Необхідно виробити гнучку й ефективну торговельну політику, що сприяла б як захисту національних виробників на внутрішньому ринку, так і створенню умов для вільної ринкової конкуренції. Для завоювання стійких конкурентних позицій на внутрішньому ринку вітчизняні виробники мають проводити заходи щодо поліпшення якості, підвищення наукоємності продукції, зниження її собівартості, забезпечувати більш гнучке реагування підприємств на запити споживачів. Щодо виходу на зовнішній ринок, перш за все європейський, необхідно налагодження довгострокових партнерських відносин та відходу від неефективних схем давальницької сировини.

- *Оптимізація структури середніх і малих підприємств з метою посилення конкурентоспроможності та гнучкості виробництва.*

⁴⁹ Паливода О.М., Плаван В.П. Стратегічний розвиток шкіряної промисловості України на основі кластерів // Вісник КНУТД. – 2014. – № 4. – С. 69–78.

- *Впровадження інновацій та модернізація виробництва.* Щоб бути конкурентоспроможними на внутрішньому та зовнішньому ринках, підприємства мають проводити модернізацію виробництв шляхом модернізації старого та впровадження нового сучасного устаткування та обладнання, впроваджувати нові технології.

- *Застосування міжнародної сертифікації продукції та стандартизації процесів виробництва як складових управління якістю.*

- *Створення та популяризація українських брендів взуття та виробів зі шкіри.*

- *Створення центрів гуртової торгівлі з повним асортиментом від сировини та фурнітури до готових виробів.*

- *Розвиток торгових платформ та електронної комерції.*

Обґрунтування ефективних механізмів державного впливу на функціонування сфери виробництва взуття і виробів зі шкіри.

Зважаючи на те, що у сфері виробництва взуття і виробів зі шкіри всі підприємства є малими та середніми, актуально стає обґрунтування механізмів стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва з виробництва взуття і виробів зі шкіри.

Фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка розвитку МСП у сфері виробництва взуття та виробів зі шкіри має бути спрямована на створення стабільної і гнучкої системи фінансово-кредитного забезпечення МСП, що передбачає розвиток сучасних механізмів фінансової підтримки, в тому числі державних закупівель, лізингових операцій, мікрокредитування. Держава не має достатніх ресурсів для реалізації державних програм мікрокредитування малих і середніх підприємств, тому відповідну діяльність можна було б фінансувати за рахунок програм міжнародної технічної допомоги та міжнародних фінансових організацій. Основними напрямками є:

- розширення можливостей доступу суб'єктів МСП з виробництва взуття та виробів зі шкіри до фінансових ресурсів, у тому числі коштів міжнародних організацій, грантових установ і фондів через програми фінансової допомоги;

- налагодження співпраці фінансово-кредитних установ із суб'єктами МСП. Однією з форм фінансової підтримки малих і середніх підприємств із виробництва взуття та виробів зі шкіри є кредитування за пільговими ставками та часткове відшкодування державою відсоткової ставки за кредитами комерційних банків.

Держава може використовувати непрямі засоби підтримки, такі як гаран-

тування ризиків, а також зниження витрат на адміністративні послуги (перш за все для проходження різноманітних дозвільних процедур), що дасть змогу малим і середнім підприємствам з виробництва взуття та виробів зі шкіри акумулювати додаткові ресурси для власного розвитку.

Інший спосіб отримати фінансування – *інвестиції* – також є проблемним на сьогодні через несприятливе бізнес-середовище і недовіру інвесторів. Сприяти залученню іноземних інвестицій у МСП має схвалення законопроекту зі стимулювання інвестицій в Україні. Серед основних стимулів для інвесторів в законопроекті пропонується – зменшення ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ) на 50% до додаткової чисельності робочих місць, звільнення інвестора від сплати ввізного мита та застосовування податкових векселів з ПДВ строком на 3 роки при ввезенні нового обладнання, устаткування або комплектуючих виробів, а також зменшення ставки плати за землю не менше ніж на 50%. Також пропонується застосовувати в Україні прискорену амортизацію або поділ ризиків при амортизації основних засобів шляхом віднесення на витрати 50% їхньої вартості в перший рік експлуатації. Головними умовами для отримання зазначених стимулів – встановлення мінімального граничного обсягу інвестицій у 500 тис. євро та створення інвестором в Україні не менше 25 нових робочих місць. Зазначимо, що обладнання, яке використовується для виробництва взуття, – 100% імпортоване, саме тому ухвалення цього закону дуже важливе для підприємств з виробництва взуття.

2.3.3.5. Поліграфічна галузь

Для України, що має стратегічний потенціал для розвитку поліграфічної галузі, умови її зростання залежать від швидкої адаптації до інформаційних платформ шляхом конвергенції мережевих та поліграфічних технологій (WEB-to-Print).

Основні проблеми галузі такі: недостатнє забезпечення поліграфічних підприємств виробничими ресурсами, що спричиняє високу залежність від імпорту; зношене та застаріле технічне й технологічне обладнання більшості підприємств ставить під загрозу подальший розвиток галузі; недостатня якість поліграфічного виконання та змістовного наповнення української книги; порушення економічних і технологічних зв'язків у системі виробництва друкованої продукції; значна кількість імпортованої друкованої продукції на книжковому ринку; високий рівень руху робочої сили, який має системний характер, чим послаблюється конкурентоспроможність підприємств; недосконалість санітарно-гігієнічних стандартів на видання для дітей

та юнацтва; нерозвиненість книгорозповсюдження в Україні, недостатність попиту на вітчизняну продукцію; недостатній рівень професіоналізму кадрового складу.

Для України, що має стратегічний потенціал для розвитку поліграфічної галузі, скорочення поточного відставання в ефективності функціонування значною мірою залежить від дії ефективних інструментів державного менеджменту.

Потребами поліграфічної галузі є: зростання попиту на цифрові технології і, відповідно, перехід від друкованої продукції до цифрових носіїв, що призводить до зниження попиту на друковану продукцію та примушує підприємства поліграфічної галузі диверсифікувати свою операційну діяльність задля впровадження інноваційної продукції; освоєння нових для поліграфії ніш у сфері електронної комунікації; використання цифрових технологій, які не тільки скорочують терміни редакційно-видавничого процесу, а й якісно змінюють його, розширюють професійні можливості фахівців; формування ефективної системи моніторингу виробничих процесів та управління якістю, забезпечення безперервного контролю показників якості сировини і готової продукції; задоволення потреб споживачів у друкованій продукції.

Механізми впливу на розвиток поліграфічної галузі:

- ліквідація диспропорційності розташування підприємств у регіонах, яка призводить до деформації структури промисловості, зменшення задоволення потреб споживачів у друкованій продукції;
- закупівля державою видавничої та поліграфічної продукції;
- формування кластерної системи взаємодії поліграфічних підприємств, які забезпечують зв'язок з підприємствами та організаціями різної галузевої приналежності – інформаційно-видавничими центрами, постачальниками технологічного обладнання та витратних матеріалів, корпораціями ринкової інфраструктури, державними і місцевими органами управління.

2.3.4. Споживчі товари тривалого використання

2.3.4.1. Виробництво меблів

Меблева промисловість є однією з найбільш динамічних галузей виробничої промисловості. Майже 1,4 тис. працюючих в Україні підприємств (близько 32,8 тис. працівників) виробляють понад 12,5 млн шт. меблів різного призначення, що постачаються на внутрішній і зовнішній ринки. За

розмірами підприємств на ринку галузі переважають малі підприємства – їхня частка становить 91,7% від загальної кількості підприємств галузі. Внаслідок падіння попиту на меблі через значне їх подорожчання, за останні два роки в Україні спостерігалось скорочення обсягів виробництва меблів: у 2014 р. – на 1,6% та у 2015 р. на 12,4%. Провідними виробниками меблів є «Модерн-Експо», ПАТ «Новий стиль», ТОВ «Морган Феніче», ТОВ «Арт-Пром», ТзОВ «Мебель-Сервіс», компанія «Меркс».

До основних проблем галузі відносяться: недостатня кількість та якість вітчизняних комплектуючих, що обумовлює використання імпортованих комплектуючих; відволікання значних обсягів оборотного капіталу в зв'язку з необхідністю сплати мита на ввезене обладнання, та ПДВ, компенсація якого відбувається після запуску обладнання в експлуатацію; нестача сучасних оригінальних дизайнерських рішень та висока дизайнерська складова витрат на розробку нових зразків; обмеженість досвіду співробітників та недостатність фахівців високої кваліфікації; дефіцит необхідних для переозброєння і поточної діяльності фінансових коштів та складність отримання кредитів для меблевих підприємств; зниження ступеня соціальної відповідальності менеджменту меблевих підприємств; економічна та фінансова неспроможність суб'єктів господарювання; повільність грошового обігу в галузі через неможливість швидкої та прибуткової реалізації продукції.

Галузь потребує: переорієнтації вітчизняних виробників на випуск меблів середньої цінової категорії, на які зберігається попит на внутрішньому та зовнішньому ринках; розвитку виробництва вітчизняних прогресивних конструкційних матеріалів, зокрема деревоволокнистих плит середньої щільності (MDF), застосування яких як конструкційного матеріалу дозволить значно знизити матеріаломісткість і собівартість меблів та, відповідно, підвищити ефективність їхнього виробництва та конкурентоспроможність продукції; ліквідації тіньового виробництва меблів, що призводить до розвитку недобросовісної конкуренції та негативно впливає на економіку держави.

Механізми впливу на функціонування галузі:

- співпраця з органами державної влади з метою поліпшення державної політики та підвищення інвестиційної привабливості меблевої промисловості;
- сприяння лібералізації та дерегуляції бізнесу;
- сприяння покращенню існуючих податкових норм і процедури відшкодування ПДВ;

- оптимізація ставок ввізного мита на меблі;
- скасування антидемпінгових квот на імпорту плит ДСП;
- покращення забезпечення підприємств галузі матеріалами вітчизняного виробництва: плитами ДСП та МДФ, фурнітурою, лаками та фарбами;
- впровадження стратегії імпортозаміщення на основі підвищення наукоємності продукції та комерціалізації наукових відкриттів;
- сприяння створенню лісопромислового кластеру, який охопить виробництво деревини та продуктів її переробки, паперу та картону, меблів, поліграфічного та пов'язаного з ним обладнання, що забезпечить конкурентні переваги перед основними торговельними партнерами.

2.4. Оборонно-промисловий комплекс України в умовах неоіндустріальної трансформації

Оборонна промисловість – через стратегічне, іміджеве значення та міжгалузеві зв'язки усередині країни – стає точкою зростання внутрішнього ринку та міжнародної співпраці завдяки військово-технічному співробітництву та експорту продукції з високою доданою вартістю. Діяльність оборонної промисловості вже зараз забезпечує Україні місце в десятці провідних світових експортерів озброєння та покращення позицій провідної компанії ОПК – ДК «Укроборонпром» в ТОП-100 оборонних компаній світу⁵⁰. Оскільки підвищення державних витрат у сектор оборонної промисловості у розмірі 1% ВВП зумовлює зростання ВВП на 1,5%⁵¹, то вкладення коштів у ОПК забезпечує необхідний ефект мультиплікації у цивільних галузях та, за наявності певних замкнутих циклів виробництва продукції оборонного і подвійного призначення та впровадження програми імпортозаміщення, зумовлює зростання частки доданої вартості у вітчизняній продукції.

Виробничі потужності підприємств ОПК дозволяють випускати продукції на 50 млрд грн, а щорічні обсяги експорту можуть сягати не менш ніж 2,0 млрд дол. Водночас виробничо-технологічна база ДК «Укроборонпром» характеризується надлишком і суттєвим зношуванням основних фондів – 66,7%. Хоча за останні роки найбільший суб'єкт господарювання ОПК – ДК

«Укроборонпром» наростив виробництво продукції у рази, досягши у 2015 р. 600 млн дол., та підписав експортні контракти на 1,3 млрд дол.

Українські підприємства потенційно володіють конкурентоспроможністю на світових ринках у широкому сегменті виробництва продуктів військового і подвійного призначення. До основних напрямів належать: розробка і виробництво ракетної техніки; розробка і виробництво літаків спеціального призначення (на базі військово-транспортної авіації); розробка і виробництво високоточних засобів ураження (керовані боєприпаси); розробка і виробництво радіолокаційної техніки і засобів оптико-електронної розвідки; розробка і виробництво авіаційних, корабельних двигунів, двигунів для бронетехніки, крім автомобілів військового призначення; модернізація авіа-техніки; розробка і виробництво бронетехніки; а також весь комплекс військового кораблебудування (без артилерійського озброєння кораблів).

Для ОПК характерне накопичення проблем через тривале державне недофінансування та наявність організаційно-інституціональних проблем, зокрема нездійснення приватизації та стримування розвитку приватної ініціативи. До проблемних напрямів функціонування українського ОПК слід віднести: незначну кількість замкнених циклів виробництва оборонної продукції; неефективність діючої системи управління ОПК; відсутність чітко визначеної програми розвитку науково-технічної, технологічної та виробничої бази оборонної промисловості; низький рівень продуктивності праці, значну енергоємність виробництв; повільну переорієнтацію на стандарти НАТО; високий рівень конкуренції щодо аналогічних товарів; нестачу кваліфікованих кадрів; порушення термінів виконання державного оборонного замовлення; втрату традиційних ринків експорту продукції військового призначення та термінову необхідність знижувати рівень імпортозалежності від Російської Федерації.

Вирішуючи вже зазначену проблему, ДК «Укроборонпром» підписав договори про співробітництво з 14 областями, залучивши до реалізації програми імпортозаміщення 285 вітчизняних підприємств машинобудівної галузі України та майже 200 тис. співробітників цивільних підприємств, які задіяні у виготовленні матеріалів і 900 одиниць комплектуючих для оборонної промисловості з усіх регіонів України. Кооперація поєднує установи освіти, науки та підприємства інших галузей промисловості та сфери послуг: інжинірингові компанії, логістичні, ІТ-компанії. Вже проведено імпортозаміщення елементної бази засобів протиповітряної оборони ЗС України, зокрема для ЗРК «Бук-М1» і ЗРК-300.

Загальносвітові технологічні, конкурентні та ринкові зрушення, що відбуваються у сфері безпеки і оборони, роблять перспективними драйверами

⁵⁰ Top-100 for 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://people.defensenews.com/top-100/>

⁵¹ Офіційний сайт ДК «Укроборонпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukroboronprom.com.ua/uk/reportazh-z-pres-konferentsiyi-pidsumky-2-rokiv-roboty-dk-ukroboronprom.html>

виробництва: безпілотних систем, високоенергетичної зброї і боєприпасів, надчутливих датчиків, сенсорних приладів спеціального призначення, поєднаних з послугами віртуального навчання/тренування, обробки і аналізу великих масивів інформації в хмарних технологіях, штучного інтелекту. Ці високотехнологічні продукція і послуги вже реалізуються підприємствами ОПК з урахуванням вимог щодо параметрів, екологічності експлуатації, зниження енергоспоживання; персоніфікації завдяки модульності побудови, взаємосумісності озброєнь, інтегрованих у системи/платформи.

Продовжується співпраця ВНЗ і наукових установ з оборонними підприємствами у напрямках: розробка систем космічних апаратів; створення сучасних телекомунікаційних систем і систем зв'язку й локальної навігації воєнного призначення; розробка засобів і систем захисту, виявлення та відслідковування об'єктів воєнного призначення; створення нових матеріалів для використання у виробках воєнного призначення; розробка методів та інформаційних технологій для виявлення терористичних загроз, протидії зовнішнім загрозам, кібернетичного захисту інформаційних систем та інших⁵². Завдяки напрацюванням і запуску наносупутника НТУУ «КПІ» запрошено до міжнародного проекту формування інформаційно-дослідної мережі «Cube-50». Тому, враховуючи переваги проектів малих космічних апаратів щодо маси, а отже, нижчих витрат на розробку, випробовування, запуск, експлуатацію та утилізацію⁵³ і зростання глобального сегмента малих супутників – протягом десяти років цей сегмент збільшився майже на 200%⁵⁴, доцільна спеціалізація ракетно-космічної галузі України на цьому ринку.

До порівняно нових високотехнологічних і зростаючих секторів ринку слід віднести розробку, виробництво та обслуговування безпілотних лі-

тальних апаратів (БПЛА). За прогнозами, до 2024 р. цей сектор у світі зросте до 12,5 млрд дол., причому на військові БПЛА припадатиме 75% обсягу реалізації⁵⁵. Однак найбільші темпи зростання будуть притаманні ринку цивільного/комерційного використання (19%), а для військового сегмента – 5%. Особливості інформації, отриманої з аналізу метричних даних та спектральної діагностики камер і сенсорів БПЛА, дозволяють застосовувати її у вирішенні широкого спектра як військових, так і цивільних завдань. Зараз в Україні широко розвивається виробництво БПЛА, які застосовують в АТО для розвідки, розмінування, а також в аграрному секторі для ефективного управління процесом сівби, підвищення врожайності та зниження витрат на добрива.

Підвищення конкурентоспроможності оборонних виробництв відбувається через інтеграційні трансформації і розширення співробітництва та кооперації на міжнародному рівні в напрямках: створення інтеграційних структур та інноваційних організаційних форм; входження до глобальних ланцюгів через: проведення прикладних наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт в інтересах іноземного замовника; кооперацію в єдиному організаційно-технологічному процесі із закордонними постачальниками; створення спільних виробництв для завоювання певних ніш, у тому числі на ринках третіх країн.

Прикладами таких процесів є:

- співпраця в таких глобальних проектах ЄС, як: супутникова навігаційна система EGNOS-Galileo; створення для ракети-носія «Вега» розробки європейського та італійського космічних агентств маршового двигуна РД-868Р для четвертого ступеня; програми із дистанційного зондування Copernicus; дослідження та інновації FP7 і Horizon 2020; співпраця ДП «Івченко-Прогрес» в проектах CESAR, AERO-Ukraine, ESPOSA;
- впровадження ДП «Антонов» сучасних схем військово-технічного співробітництва, включно з переданням технологій, налагодженням частини виробництва на території країни – експлуатанта авіаційної техніки, оснащенням літаків іноземними вузлами та комплектуючими, в тому числі двигунами західного виробництва;

⁵² Ільченко М.Ю. Досвід і можливості Київської Політехніки у виконанні науково-технічних розробок подвійного використання. Перспективи науково-технологічного забезпечення оборонно-промислового комплексу України (Київ, 22–23 вересня 2015) ; відп. ред. В.С.Шовкалюк. – К.: ТОВ «Міжнародний виставковий центр», 2015.– С. 24.

⁵³ Nano/Microsatellite Market Assessment: SpaceWorks Enterprises, Inc. (SEI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sei.aero/eng/papers/uploads/archive/SpaceWorks_NanoMicrosat_Market_Feb2013.pdf

⁵⁴ 2013 Commercial Space Transportation Forecasts [Електронний ресурс] // FAA Commercial Space Transportation (AST) and the Commercial Space Transportation Advisory Committee (COMSTAC). – Режим доступу : http://www.faa.gov/about/office_org/headquarters_offices/ast/reports_studies/forecasts/

⁵⁵ Camhi J. The drones report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessinsider.com/intelligence/research-store?IR=T#/THE-DRONES-REPORT/p/47962272/category=11987294>

• започаткування завдяки Європейській бізнес-асоціації проекту підтримки українських виробників Unlimit Ukraine щодо розвитку ніші комерційного використання безпілотних літальних апаратів. Українські стартапери отримали можливість експорту наукових розробок, окремих комплектуючих і готових дронів⁵⁶. Також розширюється позитивний досвід співпраці компаній «Антонов» і «Мотор Січ» з підприємствами Польщі, Австрії, Чехії.

Однак протягом двох десятиріч процес інтеграції в авіаційній промисловості України відбувалися під впливом суб'єктивних факторів, без належного наукового обґрунтування, забезпечення замовленнями, в умовах збитковості більшості виробничих підприємств, за відсутності дієвої стратегії розвитку галузі. Зараз у рамках розпочатої реструктуризації ОПК у структурі «Укроборонпрому» створено літакобудівний кластер – «Українську авіабудівну корпорацію», до якого увійшли ключові підприємства авіапрому. Також у кластері можуть брати участь не тільки державні компанії, а й приватні авіапідприємства будь-якої форми власності. На основі підприємств ДК «Укроборонпром» з метою збереження їхнього наукового, конструкторського, технологічного потенціалу та ефективного використання виробничих площ заплановано створити кластери: підприємств бронетехніки, артилерійського озброєння, спецтехніки; суднобудування; високотехнічного озброєння та боєприпасів; радіотехніки та електроніки. Це прискорить процес імпортозаміщення і дасть новий імпульс науково-технічного розвитку держави в цілому.

Водночас зволікання з виконанням законодавчо закріпленої вимоги досягнення критеріїв, необхідних для членства у ЄС та переходу на стандарти НАТО, зокрема «Угоди із стандартизації» (Standartization Agreement, STANAG), породжує значні ризики втрати зовнішніх ринків. Для створення державою вітчизняного випробувального полігонного комплексу тільки заплановано закупівлю обладнання у рамках державного оборонного замовлення на 2016 р. ДК «Укроборонпром» має намір перейти на виробництво техніки за стандартами НАТО до 2020 р., для чого концерну необхідно близько 21 млрд грн⁵⁷. Така орієнтація у вимогах до продукції ОПК зумов-

лює необхідність проходження виробом перевірки та випробувань у спеціалізованих, визнаних на міжнародному рівні лабораторіях, яких в Україні немає. Тимчасовим виходом може стати аренда на безоплатній основі силовими відомствами лабораторій та баз даних і знань приватних підприємств⁵⁸, хоча вони все одно не сертифіковані за міжнародними вимогами.

Розвиток державно-приватного партнерства (ДПП) в оборонно-промисловій сфері розглядається як джерело модернізації ОПК шляхом залучення ресурсів і як альтернатива приватизації об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення.

Досвід ЄС, Великої Британії, Франції, США, Ізраїлю свідчить про застосування ДПП при оренді інфраструктури оборонного призначення, концесії оборонних підприємств, проведенні НДДКР⁵⁹.

У розвинених країнах держава ініціювала створення розгалуженої мережі інституцій та координаторів ДПП в оборонно-промисловій сфері: DARPA (США), DSTL (Велика Британія), INBAL (Ізраїль). В Україні настільки масштабне завдання не ставилося і тільки недавно в результаті підприємницької ініціативи створено Українське агентство перспективних науково-технічних розробок «UA.RPA». Воно створює мережевий кластер високих технологій як об'єднання високотехнологічних компаній і венчурних інвесторів, що спеціалізуються на виробництві продукції подвійного призначення.

Досі в ОПК співробітництво між державою і приватними компаніями розвивалось без довгострокової перспективи, тільки за окремими проектами, і то не зовсім вдало, оскільки навіть задекларовані пріоритетні проекти не реалізовувались. Віднедавна успіхи в реалізації досвіду з інтеграції інноваційних структур навколо проектів оборонного та подвійного спрямування показують технопарки «Київська політехніка» та «Інститут монокристалів» разом з іншими науковими організаціями та ДК «Укроборонпром». У нинішніх умовах формуються приватні організації інноваційної інфраструктури,

dlya-perehoda-ukroboronproma-na-standartyi-nato-neobhodim-21-milliard-grivn-gendirektor.html

⁵⁸ Ткач В. Ловушка типа STANAG // Defense Express. Экспорт оружия и оборонный комплекс Украины. – 2016. – № 5–6. – С. 2–5.

⁵⁹ Завгородня М.Ю. Досвід іноземних країн у впровадженні прогресивних форм державно-приватного партнерства в оборонно-промисловій сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/iefprompolit/analitika/dosvid-inozemnih-kraien-u-vprovadzenni-progresivnih-form-derzavno-privatnogo-partnerstva-v-oboronno-promislovij-sferi>

⁵⁶ Новый проект Unlimit Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eba.com.ua/uk/information-support/eba-news/important/item/33323-2016-1-15-1716/33323-2016-1-15-1716>

⁵⁷ Для перехода "Укроборонпрома" на стандарты НАТО необходим 21 млрд грн: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/industry/1268780->

зокрема грантовий фонд «Борщ Foundation», що сприяє пришвидшеній реалізації проектів до 1 млн грн.

Розвиток державно-приватного партнерства здатний збільшити можливості забезпечення потреб силових структур вітчизняною продукцією (за рахунок отримання іноземних технологій, реалізації спільних проектів, придбаних ліцензій). Проте застосуванню механізмів державно-приватного партнерства в оборонно-промисловому комплексі України перешкоджають проблеми:

- відсутність законодавчо закріпленого ефективного механізму надання державної підтримки ДПП в ОПК;
- обмежене і неритмічне фінансування військово-технічних програм, недосконале ціноутворення і умови оплати НДДКР; дефіцит реальних пропозицій щодо інвестиційного співробітництва;
- недосконала законодавча база з інтелектуальної власності; застарілі практики застосування положень про державну таємницю, відсутність відповідних кваліфікованих кадрів у сфері ОПК;
- відсутність доступної інформаційної бази за програмами переозброєння армії і відсутність у замовника обґрунтованих загальних тактико-технічних вимог до перспективного озброєння;
- необхідність підвищення темпів ефективності ОПК і нерентабельність прямих приватних інвестицій;
- утруднений доступ до кредитних ресурсів (адже продукція ОПК з тривалим циклом проектування і виробництва вимагає довгострокових кредитів на сприятливих умовах).

До заходів, які повинні сприяти розвитку ОПК України, відносяться:

- затвердження обґрунтованої Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2020 р., закону «Про виробництво військової техніки» та інших законів;
- вдосконалення механізмів фінансування проектів, у тому числі через страхування ризиків, пільгове кредитування і державні гарантії під банківські кредити;
- оптимізація процедур реалізації проектів ДПП, спрямованих на створення нових підприємств;
- корпоратизація державних підприємств ДК «Укроборонпром»;
- спрощення порядку прийняття на озброєння ЗСУ ініціативних розробок ОВТ;

- надання на сайті Мінекономіки доступу до інформаційної бази оборонної продукції, необхідної українському ОПК та ЗСУ;
- вдосконалення системи захисту прав на результати інтелектуальної діяльності, застосування виплат роялті при серійному виробництві ОВТ;
- зниження податкового навантаження на державні підприємства оборонної сфери щодо відрахування 75% чистого доходу.

Отже, необхідними складовими прискореного розвитку ОПК є як ефективність законодавчо-правової основи діяльності, систематичні і великі вкладення в дослідження і розробки, розвиток підприємництва та вдосконалення виробничої бази, так і формування щільної мережі взаємодії між суб'єктами військового і цивільного сектора економіки, інструментом формування яких стає державно-приватне партнерство.

* * *

Таким чином, в Україні сформована модель промислового виробництва з превалюванням низько- та середньотехнологічних, матеріало- та енергомістких галузей виробництва, які орієнтовані на зовнішні ринки збуту, в той час як галузі, що забезпечують зростання внутрішнього ринку, скорочують свою частку у доданій вартості. Найболючішими проблемами для українського бізнесу сьогодні є високий рівень внутрішніх податків, великі відсотки за кредитами, відсутність державної підтримки експорту, неповернення ПДВ.

Ключові проблеми виробництва, що характеризують випуск, зокрема товарів проміжного споживання, полягають у: нестачі потужностей з виробництва продукції або переробки сировини; звуженні асортименту сировини та проблемах з її забезпеченням; високих цінах на енергоносії, матеріали та транспортні тарифи, що не сприяє формуванню конкурентного середовища на вітчизняному ринку і підвищує собівартість вироблюваної продукції; недостатньому розвитку системи стандартів та контролю якості продукції. Окремо постає проблема втрати ринків збуту продукції, оскільки проміжна продукція традиційно надходила переважно на ринки країн СНД і, в першу чергу, Росії. Досить болючими проблемами для розвитку української інвестиційної продукції стають надзвичайно висока залежність від імпорту високотехнічного обладнання та складових; також втрата російського ринку, скорочення та здорожчання імпорту комплектуючих виробів; спрощення процедур технічного регулювання, стандартизації та сертифікації та формування міждержавного механізму нострифікації вітчизняних технічних вимог на ринках країн – членів ЄС; неналагодження інституційних механізмів підтримки інвестування індустріальних парків, державно-

приватного партнерства, національного проектування; відсутність доступу до міжнародного ринку довгострокових кредитів. Для галузей, що орієнтовані на споживче використання, експортна орієнтація країни може поставити їх на межу виживання, оскільки ця група товарів виявилась дуже чутливою до зростання долара та згорання ринку. Крім того, до типових для цієї групи товарів проблем відносяться: несприятлива кон'юнктура на ключових для України світових ринках; висока залежність від імпортованої сировини та імпортних комплектуючих; скорочення внутрішнього попиту; дефіцит кваліфікованих кадрів; дефіцит фінансових коштів і високі ставки за кредитами; втрата традиційних ринків збуту.

Критичними чинниками, які нині гальмують розвиток промисловості і формують негативне тло для проведення неоіндустріальних змін, є: брак стратегічного бачення щодо необхідності перетворень в економіці, деіндустріалізація економіки, неможливість у короткі строки подолати корупцію, значний відсоток тіньової економіки, зростання контрабанди та порушення митних правил через створення «сірих зон», невдала фіскальна політика, несприятливість умов підприємницької діяльності, повільна несистемна дерегуляція економіки, суттєве падіння платоспроможного попиту, що сповільнює економічне зростання і прискорює збідніння населення, втрата репутації надійного платника, послаблення фінансування науки та освіти. Відсутність стратегії розвитку промисловості також не сприяє інноваційному розвитку і нарощенню конкурентоспроможності. Створення такої стратегії та успішність її реалізації має бути обумовлена об'єктивністю передбачення і можливостями переходу промислового виробництва від секторів з низхідною віддачею (виробництво сировини і АПК) до секторів зі зростаючою віддачею (технології, інтенсивна переробка, розвиток сфери послуг). Ключ до стабільного розвитку полягає у взаємодії секторів з низхідною і зростаючою віддачею в рамках одного ринку праці.

Головним чинником у вирішенні стратегічних завдань щодо нарощування конкурентоспроможності країни в умовах такого переходу стає якість людського капіталу. Сучасні технології і машини здатні до рішучого витіснення людської праці, що веде до її технологічного заміщення через комп'ютеризацію та поширення інформаційних технологій. Нові технології та інформатизація сучасного простору, автоматизація виробничих процесів в промисловості дуже швидко змінюють різні галузі промисловості, а разом з ними – й ринок праці. Весь час змінюються типи навичок, яких потребують роботодавці. Технології змінюють потреби бізнесу і вирішення його поточних проблем ускладнюються відсутністю потрібних навичок. Більшість робіт-

ників мають розуміти необхідність постійно вчитися і підвищувати кваліфікацію, щоб бути спроможними працювати у видозмінених та нових галузях промисловості. Значна їх частина змушена перекваліфіковуватися, оскільки їхні місця в майбутньому будуть зайняті роботами, комп'ютерами та іншими розумними машинами. Зміна професійних вимог і промислова автоматизація на новій інноваційній базі конче потребує також осучаснення системи підготовки кадрів, адже висока кваліфікація кадрів є саме тим чинником, який може забезпечити ефективність і конкурентоспроможність промислового виробництва. Дефіцит кваліфікованих кадрів у промисловості стає дедалі відчутнішою перешкодою для її прогресивного розвитку.

Україна може стати промисловою платформою для ЄС. Для багатьох українських виробничих напрямів сьогодні відкриваються нові можливості в результаті поглиблення та поєднання технологічних змін, глобалізації та використання Інтернету. Через підвищення ступеня «відкритості» світу зростає й конкуренція в промисловості, а Інтернет стає потужним механізмом для створення нових ідей та передачі інформації. Неоіндустріалізація передбачає появу промислових технологій і секторів, для яких витрати на працю стають менш значущі, ніж доступність якісних НДДКР та близькість до споживача. Наприклад, НДДКР стає ключовим сегментом для розвитку фармацевтики в Україні, зокрема, при формуванні нових принципів управління фармацевтичним бізнесом, підходів до розробки ІТ-систем та впровадження нового інструментарію взаємодії у галузі. Наявним у цій сфері вже є вектор на «діджиталізацію» (спілкування через Інтернет), у тому числі й діджиталізацію процесів НДДКР, впровадження нових тенденцій, що базуються на хмарних технологіях, інформаційних технологіях великих даних (Big Data) та Інтернеті речей.

Для сучасного світу характерною є відсутність галузевих пріоритетів з точки зору інноваційності або відсталості, тому що у будь-якому промисловому секторі (галузі) можуть бути застосовані як сучасні, так і «відсталі» технології. У другому випадку проблема технологічного інноваційного прориву переходить з галузевого на рівень підприємств. Водночас у кожному секторі є ІТ-компоненти, що допомагають залучити інвестиції у галузі. Зокрема, у виробництві взуття і виробів із шкіри вже стає можливим розширення асортименту вітчизняного взуття за рахунок налагодження виробництва суцільнополімерного взуття високої якості, високотехнологічного взуття з полімерними деталями складної форми та полімерного взуття, створеного за технологією 3D-друку. На наш погляд, важливо акцентувати увагу на розвитку інновацій у традиційних галузях – навіть не стільки для створення

нових технологій чи завоювання нових ринків, скільки розвивати насамперед інновації, спрямовані на здешевлення виробництва вітчизняної продукції, підвищувати з їх допомогою її конкурентоспроможність.

Поки що для ІТ-сектора українська промисловість залишається досить terra incognita, оскільки існує великий дисбаланс в тому, що новостворювані стратегії хай-тек мало стосуються проблеми деіндустріалізації країни. Відсутність нових технологій та недосконалість інноваційної інфраструктури, насамперед у таких надважливих галузях з виробництва інвестиційних товарів, як машино- та приладобудування, не дозволяють здійснити високотехнологічний прорив⁶⁰. На більшості промислових підприємств домінує культура 2.0, характерними ознаками якої є домінування права сильного, величезні крос-функціональні бар'єри, слабкі комунікації, майже нульова співпраця з ринком поза межами виробничих бізнес-процесів, вторинність НДДКР і всіх хай-тек речей у стратегіях інвестицій. На додаток до всього цього – глибока рецесія і корупція. Усе це призводить до того, що, не знайшовши попиту на внутрішньому ринку, український сектор ІТ переорієнтовується на експорт у розвинені країни, а представники промислового інжинірингу та хай-тек зорієнтовані переважно на країни, що розвиваються.

Майбутнє у розвитку промисловості набуває нових форм, проте не всі нинішні промислові технології можна адаптувати до Індустрії 4.0. Крім того, й відсутність стимулів до інноваційної діяльності не викликає бажання займатись інноваціями. Уповільнити процес падіння промисловості та розпочати новий етап її розвитку, де ІТ-сектор має стати локомотивом і каталізатором технологічної трансформації української промисловості, неможливо без вивчення нових форм регулювання та розроблення механізмів впливу промисловості.

Формування ефективної державної політики неоіндустріальної трансформації промислових виробництв вимагає здійснення таких заходів неоіндустріального впливу:

1) для розвитку галузей, що входять до агрегованого угруповання «Товари проміжного споживання»:

- створення умов для відкриття виробництв на основі використання власної сировинної бази та більш глибокого перероблення сировини (*целюлозно-паперове виробництво, виробництво деревини, виробництво основної хімічної продукції, виробництво ЛФМ*);

- впровадження великих інфраструктурних та інноваційних проектів модернізації діючих підприємств (*виробництво основної хімічної продукції*);
- сприяння створенню нових високотехнологічних виробництв і нових видів продукції, стимулювання інноваційного розвитку шляхом впровадження технологічних і продуктових інновацій (*целюлозно-паперове виробництво, виробництво ЛФМ, виробництво добрив, виробництво хімічних волокон*);
- орієнтація на імпортозаміщення промислових товарів за рахунок створення власного імпортозамінного виробництва (*виробництво пестицидів, целюлозно-паперове виробництво*);
- удосконалення інструментів митної політики (*виробництво пестицидів, виробництво ЛФМ*);
- створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу з метою підвищення рівня їхньої інноваційності та можливостей локалізації виробництва високотехнологічної продукції в Україні (*виробництво ЛФМ*);
- сприяння формуванню та реалізації нових організаційних форм – індустріальних парків та виробничих кластерів як ефективних форм державно-приватного партнерства (*деревообробна промисловість, виробництво хімічної продукції*);

2) для розвитку галузей, що входять до агрегованого угруповання «Інвестиційні товари» (продукція машинобудування):

- створення інтеграційних структур та інноваційних організаційних форм – індустріальних (промислові) парки та технопарки, кластери, транс-кордонні об'єднання;
- прискорення технологічного розвитку промислових комплексів шляхом їхнього входження до глобальних ланцюгів доданої вартості через спільне проведення НДДКР та реалізацію спільних коопераційних проектів з іноземними замовниками;
- створення спільних виробництв з країнами ЄС та іншими країнами;
- сприяння локалізації виробництва на території України і трансферу іноземних технологій;
- удосконалення законодавства;
- залучення міжнародної донорської допомоги;
- підвищення кваліфікації кадрів і підтримки трудових династій у машинобудуванні;

3) для розвитку галузей, що входять до агрегованого угруповання «Споживчі товари короткострокового використання»:

⁶⁰ Юрчак А.В. Движение 4.0: не сбится с цели [Електронний ресурс] // Промышленность. – Режим доступа : <http://appau.org.ua/?p=2>

- удосконалення регуляторної політики держави (*виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних препаратів та фармацевтичних продуктів, легка промисловість*);
- створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу з метою підвищення рівня інноваційності МСП та можливості стати частиною глобального ланцюга поставок (*виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних препаратів і фармацевтичних продуктів, легка промисловість, виробництво взуття та виробів із шкіри*);
- удосконалення системи державних закупівель (*поліграфічна промисловість, виробництво основних фармацевтичних препаратів і фармацевтичних продуктів, легка промисловість*);
- модернізація та розширення діючих і будівництва нових потужностей відповідно до вимог законодавства ЄС щодо безпечності та якості продукції (*виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних препаратів і фармацевтичних продуктів*);
- сприяння створенню індустріальних парків, регіональних і виробничих кластерів, технологічних платформ (*виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних препаратів і фармацевтичних продуктів*);
- поліпшення виходу на нові ринки, зокрема ринки ЄС (*виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних препаратів та фармацевтичних продуктів, легка промисловість, виробництво взуття та виробів із шкіри*);
- підвищення кваліфікації кадрів і посилення зв'язків з наукою (*виробництво харчових продуктів, виробництво основних фармацевтичних препаратів та фармацевтичних продуктів*);
- прискорення гармонізації стандартів відповідно до міжнародних вимог безпеки та якості продукції, впровадження на підприємствах міжнародної системи управління безпекою (*виробництво харчових продуктів*);
- орієнтація на імпортозаміщення промислових товарів за рахунок створення власного імпортозамінного виробництва (*виробництво взуття та виробів із шкіри*);
- сприяння локалізації виробництва/будівництва заводів великими іноземними компаніями (*виробництво основних фармацевтичних препаратів та фармацевтичних продуктів*);
- удосконалення митного та податкового законодавства (*легка промисловість*);

4) для розвитку галузей, що входять до агрегованого угруповання «Споживчі товари тривалого використання» (виробництво меблів):

- заходи сприяння лібералізації та дерегуляції бізнесу;
- інструменти удосконалення митної політики;
- удосконалення інструментів торговельного захисту;
- заходи з реалізації існуючого потенціалу імпортозаміщення;
- сприяння створенню кластерів у галузі.

До заходів, які сприятимуть розвитку **оборонно-промислового комплексу** України, відносяться: затвердження державної цільової програми реформування та розвитку ОПК на період до 2020 р.; вдосконалення механізмів фінансування проектів та оптимізація процедур реалізації проектів ДПП, спрямованих на створення нових підприємств; захист прав інтелектуальної власності; удосконалення податкового та корпоративного законодавства; поліпшення інформаційного забезпечення.

Запропонована система заходів дозволить прискорити формування неоіндустріальної економіки України. Виявлені секторальні особливості у розвитку основних промислових груп дозволяють надати рекомендації щодо коригування секторальної політики, орієнтованої на конкретні групи товарів. Так, складовими політики щодо виробництва стандартних промислових товарів повинні стати швидкий доступ до інфраструктури, зниження інвестиційних та операційних витрат та обмеження вивозу стратегічної сировини. Для товарів, що виробляються в контрольованих іноземними ТНК ланцюгах доданої вартості, політика повинна передбачати існування режиму вільної митної зони, сприяння інвестиціям. Для товарів, у виробництві яких українські виробники завдяки НДДКР зберігають контроль ланцюгів доданої вартості, важливими є заходи з підтримки експорту, стимулювання внутрішнього попиту (інфраструктурні проекти, держзамовлення) та спільне з державою фінансування НДДКР.

Ураховуючи зазначене, оцінка регулюючого впливу заходів промислової політики (на основі аналізу характерних ознак спрямованого впливу на означені промислові групи) дозволяє визначити основні механізми впливу та пріоритети неоіндустріального розвитку промисловості:

- надання пріоритетності реалізації інвестиційних проектів із розширення діючих виробничих потужностей та модернізації внутрішнього виробництва на базі більш глибокого перероблення місцевої сировини та напівпродуктів, використання сучасних технологій, створення замкнутих технологічних циклів у виробництві продукції;

- сприяння організації нових сучасних переробних виробництв і створення нових видів продукції через реалізацію завдання щодо впровадження проектів із розвитку сучасних імпортозаміщуючих виробництв, які здатні виробляти конкурентну товарну продукцію, що не поступається імпортним аналогам, на основі впровадження сучасних технологій, сприяння локалізації виробництва на території України, кооперування для організації спільних підприємств;
- сприяння для входження до глобальних ланцюгів вартості через: проведення прикладних наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт в інтересах іноземного замовника; кооперацію в єдиному організаційно-технологічному процесі із закордонними постачальниками;
- створення інтеграційних структур та інноваційних організаційних форм: індустріальних (промислових) і технопарків, кластерів, транскордонних об'єднань;
- стимулювання диверсифікації виробництва і підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції шляхом поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, подолання технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС; заходи з підвищення рівня гармонізації технічних регламентів та національних стандартів з міжнародними та європейськими;
- удосконалення системи освіти й науки для забезпечення промисловості висококваліфікованими кадрами; модернізація взаємовідносин та формування нових механізмів взаємодії між університетами та бізнесом;
- використання можливостей європейських програм, спрямованих на створення і передачу наукових досягнень бізнесу.

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

3.1. Інвестування неоіндустріалізації: оцінка макроекономічних передумов

Переосмислення значення промисловості для економіки стало характерною особливістю сучасного посткризового етапу світового розвитку. Після пережитого драматичного обвалу світових фінансових ринків прийшло усвідомлення того, що ключ до довгострокового економічного зростання перебуває у промисловому секторі. Адже промисловість характеризується найбільшим мультиплікативним впливом на економіку, стимулюючи інноваційну діяльність, гарантуючи одержання лівової частки експортних доходів, формуючи попит на сировинні та енергетичні ресурси, створюючи та підтримуючи мільйони робочих місць, забезпечуючи високий рівень заробітної плати, наповнюючи податковими платежами державну скарбницю та державні соціальні фонди, отже, забезпечуючи стійкість і конкурентоспроможність економіки. Вектор розвитку провідних економік світу нині спрямовано на неоіндустріалізацію, тобто проведення масштабних структурних змін в індустріальному базисі господарства на основі інноваційних технологій⁶¹.

Безсумнівно, що курс на структурну трансформацію економіки, відродження промислового потенціалу і технологічне оновлення є вкрай актуальним для України. Стан перманентної кризи у національній економіці, низький рівень економічного розвитку і суспільного добробуту, технологічна деградація виробничого потенціалу, низька конкурентоспроможність значної частини продукції українського виробництва переконливо свідчать про безперспективність чинної деіндустріальної моделі економіки та необхід-

⁶¹ Зміст програми промислового ренесансу ЄС розглянуто у публікації: Модернізація українського промислового сектора у контексті ренесансу промисловості ЄС // Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця та чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". – К., 2016. – С. 60.

ність вибудовування іншої моделі, яка б ґрунтувалася на новій індустріалізації. **Україна, зазнаючи військово-політичної, економічної та інформаційної інтервенції, не має іншого вибору, як відроджувати промисловість і тим самим відновлювати силу економіки, що є найнадійнішою основою для зміцнення держави.** Питання стоїть рубя: або неоіндустріальна держава, або «крах проекту»!⁶² Завдання розвитку промислового виробництва і реалізації політики нової індустріалізації включено до пріоритетів діяльності уряду країни⁶³.

Ключова тема, що виникає у зв'язку з підготовкою до проведення неоіндустріалізації, стосується спроможності економіки забезпечити її інвестиціями. Проблема інвестування у промислове виробництво особливо загострилася після світової фінансової кризи, коли утворився інвестиційний розрив і для приватних інвесторів ускладнився доступ до ринків капіталів. Це зумовлює актуальність дослідження макроекономічних передумов нагромадження капіталу та виявлення інвестиційних можливостей проведення нової індустріалізації економіки країни.

Методологічні аспекти тематики інвестування у процесі індустріалізації в історичній ретроспективі розглядалися в роботах П.Кругмана⁶⁴, К.Переса⁶⁵, Ж.Вентури і Х. Воса⁶⁶, Д.Айземана і В.Сушко⁶⁷ М.Яремски⁶⁸, Ю.Голанда⁶⁹ та

⁶² Ляшенко В.І., Котов Є.В. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті ; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – К., 2015. – 196 с.

⁶³ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про План пріоритетних дій уряду на 2016 рік» від 27 травня 2016 р. № 418-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.go.ua>

⁶⁴ Krugman Paul R. Deindustrialization, Reindustrialization, and the Real Exchange Rate // NBER Working Paper. – May 1988. – No. 2586 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w2586>

⁶⁵ Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / пер. с англ. – М. : Изд-во «Дело» АНХ, 2011. – 232 с.

⁶⁶ Ventura Jaume, Voth Hans-Joachim. Debt into growth: how sovereign debt accelerated the first industrial revolution [Електронний ресурс] // NBER Working Paper. – June 2015. – No. 21280. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w21280>

⁶⁷ Aizenman Joshua, Sushko Vladyslav. Capital flow types, external financing needs, and industrial growth: 99 countries, 1991–2007 [Електронний ресурс] // NBER Working Paper. – July 2011. – No. 17228. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w17228>

інших іноземних економістів. Докладні дослідження еволюції інвестиційної моделі у національній економіці в умовах макроекономічних дисбалансів представлені у публікаціях І.Крючкової⁷⁰ та колективу авторів з Інституту економіки та прогнозування НАНУ⁷¹. Окремі проблеми нагромадження капіталу та інвестування у модернізацію і технологічний розвиток виробництва висвітлювались у роботах В.Зимовця⁷², Т.Богдана⁷³, А.Даниленка, Н.Шелудько⁷⁴, Л.Шаблістої⁷⁵, Г.Єршової, О.Саліхової⁷⁶. Незважаючи на значні досягнення у дослідженні інвестиційних процесів в економіці, поява специфічних викликів, зумовлених світовою хвилею нової індустріалізації, спонукає до подальших наукових розвідок. Зокрема, потребує дослідження стан, тенденції та умови інвестиційного забезпечення неоіндустріалізації національної економіки.

⁶⁸ Jaremski Matthew S. National banking's role in U.S. industrialization, 1850–1900 [Електронний ресурс] // NBER, Working Paper – February 2013. – No. 18789. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w18789>

⁶⁹ Голанд Ю.М. Опыт индустриализации при нэпе и его использование в современных условиях // Вопросы экономики. – 2013. – № 10. – С. 109–135.

⁷⁰ Крючкова І.В. Макроструктурні чинники інвестиційних криз в економіці України впродовж 1991–2015 рр. // Економіка і прогнозування. – 2016. – №1. – С. 23–38.

⁷¹ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні : кол. моногр. / за ред. д-ра екон. наук Скрипниченко М.І. ; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – К., 2015. – 544 с.

⁷² Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку / НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – С. 234–249; Зимовець В.В. Нагромадження капіталу реального сектора та економічна політика держави // Вісник інституту економіки та прогнозування. – 2013. – С. 39–46.

⁷³ Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 10. – С. 20–27.

⁷⁴ Даниленко А.І., Зимовець В.В., Шелудько Н.М. Декапіталізація фінансового сектора економіки України: причини і наслідки // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 4. – С. 7–28; Шелудько Н.М. Кредитний механізм реалізації інвестиційної політики : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.08 / ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". – К., 2008. – 40 с.

⁷⁵ Проблеми формування, використання та відтворення капіталу підприємств реального сектора економіки за сучасних умов // Вплив кризи на фінанси реального сектора економіки України та шляхи їх оздоровлення : монографія. – К., 2014. – С. 256–330.

⁷⁶ Саліхова О.Б., Бак Г.О. Іноземні технології як детермінанти інвестиційно-інноваційних процесів в Україні // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 2 (35). – С. 93–105.

Очікувати повороту економічного курсу до нової моделі можна за умови здійснення великих інвестицій у розвиток промисловості, особливо у її високотехнологічний сегмент. Узагальнення підходів до формування фінансових засад індустріалізації економіки, які реалізовувалися у світовій практиці в історичній ретроспективі, дозволяє виокремити набір класичних макро-економічних передумов, а саме: високу частку національних заощаджень у ВВП; координацію процесів національних заощаджень та інвестицій у пропорціях, необхідних для нарощення валового нагромадження основного капіталу; підтримання попиту на інвестиції, що існує в умовах, коли гранична ефективність інвестицій перевищує норму позичкового відсотку; доступні умови для залучення інвестицій у реальний сектор з фінансових ринків; державне стимулювання заощаджень та інвестицій у реальний сектор; закриття лазівок для виведення капіталу з економіки за тіньовими схемами; обмеження впливу ефекту витіснення на ринок інвестиційних ресурсів; зниження економічних і політичних ризиків інвестування коштів в економіку країни; сприяння припливу іноземних інвестицій; поліпшення ділового клімату в країні та запобігання процесам бізнес-еміграції за кордон.

У світлі перелічених передумов проаналізуємо стан інвестиційної готовності економіки України до проведення нової індустріалізації. Оцінки макро-економічної ситуації свідчать про те, що економіка країни все ще залишається в стані глибокої інвестиційної кризи⁷⁷. Упродовж останніх семи років економіка не отримувала належного інвестування, тому у 2016 р. передумови для відновлення економічного зростання, а надто для відродження промисловості, відсутні. Підтвердженням цього є ціла низка аналітичних даних.

Зокрема, в економіці України разом із кризовим падінням ВВП скорочується валове нагромадження основного капіталу (далі – ВНОК) (рис. 3.1). Причому динаміка скорочення ВНОК випереджала динаміку ВВП. Так, індекс зміни ВНОК упродовж 2010–2015 рр. становив 0,72, а індекс ВВП – 0,89. Водночас норма ВНОК зменшилася з 17,0 до 13,3% ВВП. Отже, придбання нових основних засобів в економіці скорочується, зменшується його норма, що унеможлиблює модернізацію матеріального базису економіки.

⁷⁷ Крючкова І.В. Макроструктурні чинники інвестиційних криз в економіці України впродовж 1991–2015 рр. – С. 35; Геєць В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи // Економіка і прогнозування. – 2016. – №1. – С. 7–22. – С. 7.

Рівень ВНОК, що установився в Україні, є чи не вдвічі меншим за середньосвітовий, що становив 23,3% у 2014 р.⁷⁸. Загалом у світовому вимірі Україна належить до останньої групи з 20 країн (поміж майже 190) із найнижчим рівнем ВНОК. До цієї групи входять переважно слаборозвинені країни, що у світовому поділі праці спеціалізуються на аграрному виробництві, а також низькотехнологічних і добувних видах промислової діяльності. Група перших представлена країнами, де відбувається динамічний промисловий розвиток, і до неї входять Китай (ВНОК якого перевищує 44%), країни Східної Азії і Тихого океану (41%), Білорусь (34%).

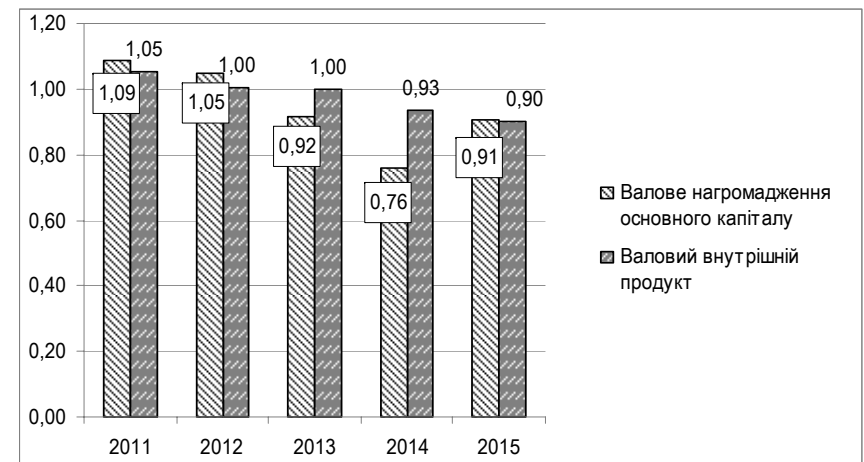

Рис. 3.1. Індекс ВВП і валового нагромадження основного капіталу до попереднього року за 2011–2015 рр.

Джерело: Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Інвестування у виробничий капітал є центральним фактором економічного зростання. Згідно з оцінками міжнародних організацій для досягнення сталого економічного зростання валове нагромадження основного капіталу (gross fixed capital formation) повинне бути не нижчим за 20–25% ВВП⁷⁹

⁷⁸ Gross fixed capital formation (% of GDP) [Електронний ресурс] // World Development Indicators. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS>

⁷⁹ The least developed countries report 2015 [Електронний ресурс] // UNCTAD/LDC/2015. – Режим доступу : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/Ldc2015_en.pdf – p II

(дещо більшим у країнах з економіками, які розвиваються і наздоганяють, та меншим у розвинених країнах, у структурі економіки яких переважає сфера послуг⁸⁰). У періоди активної промислової модернізації ВНОК у різних країнах зазвичай перевищує 30% ВВП і навіть сягає 46% ВВП, як це було в Кореї та Китаї⁸¹. Порівняно з іншими країнами низький рівень ВНОК в Україні і негативні тенденції його зміни відображають дедалі більший брак інвестицій, що унеможлиблює здійснення інноваційно-технологічного оновлення промислових потужностей та індустріального відродження економіки.

Нестача інвестицій пов'язана з тим, що економіка та сектор нефінансових корпорацій – як центральний у сенсі неоіндустріалізації – зазнали суттєвої декапіталізації. Втрати капіталу, що на макrorівні відображаються у від'ємних значеннях показника «чисте заощадження», в економіці досягали -0,8% ВВП і його піковий період припав на 2013–2014 рр. У реальному секторі втрати перевищили -8,2% ВВП і тривали понад шести років з 2009 р. до II кв. 2015 р. (табл. 3.1.). Від'ємні значення чистих заощаджень свідчать про неспроможність сектора покривати власні витрати власними доходами, його боргову залежність, відсутність коштів на придбання активів і неможливість накопичувати капітал. Тривале домінування тенденцій до скорочення норми чистих заощаджень і втрати капіталу відображає скрутний фінансовий стан секторів економіки загалом і безпосередньо реального сектора. Деякі ознаки зупинки тенденцій до втрати капіталу у реальному секторі з'явилися тільки у другому півріччі 2015 р. і, судячи з даних за I–II кв. 2016 р., ще зберігаються.

З падінням норми чистих заощаджень стрімко зростала боргова залежність економіки, особливо сектора нефінансових корпорацій (НФК). Ступінь обтяженості цього сектора боргами, оцінювана за показником «чисте запозичення», хвилюподібно змінювалася у межах 1–12% ВВП упродовж 2004–2014 рр., досягаючи пікових значень -11,1% ВВП у 2008 р. та -12,4% ВВП у 2012 р. (табл. 3.1). Тривала переобтяженість реального сектора боргами, його нездатність вчасно повертати залучені кошти негативно позначилася на загальному стані економічної системи, рівень боргової залежності якої досягав -6,8% ВВП. Сполучення низької норми чистих заощаджень

(від'ємних її значень) та високого рівня боргової залежності створило фундамент для декапіталізації реального сектора, що підштовхнуло розгортання процесів втрати капіталу в економічній системі в цілому.

Таблиця 3.1

Окремі показники рахунку операцій з капіталом в економіці та секторі нефінансових корпорацій за 2004–2015 рр., % ВВП

Показник	2004	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Уся економіка										
Чисте заощадження	17,5	13,9	11,1	4,7	7,6	6,4	0,9	-3,3	-0,8	3,7
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	10,1	-3,5	-6,8	0,1	-0,1	-4,7	-6,2	-6,7	-1,5	1,8
Валове нагромадження основного капіталу	21,8	26,4	25,2	17,7	18,2	18,6	20,2	18,0	14,1	13,3
Нефінансові корпорації										
Чисте заощадження	4,3	2,4	0,6	-3,0	-4,7	-4,8	-7,2	-8,2	-1,0	1,3
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	-1,4	-9,6	-11,1	-4,1	-9,2	-11,2	-12,4	-10,9	-1,6	0,4
Валове нагромадження основного капіталу	15,9	20,2	18,6	14,2	13,5	14,5	15,7	13,5	10,8	9,3

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Безумовно, давалася взнаки також:

– надмірність державних витрат, не забезпечених доходами бюджету. Дефіцит зведеного бюджету наростав упродовж тривалого часу і його розмір досяг -4,5% ВВП у 2014 р. та -1,6% ВВП у 2015 р.⁸². Чисті заощадження сектора загального державного управління мали тільки від'ємні значення у 2009–2015 рр., поступово зменшуючись від -6,3% ВВП до -0,5% ВВП. Необхідність покривати бюджетний дефіцит за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень у зростаючих обсягах посилювало боргове навантаження на економіку;

⁸⁰ Casini Paolo, Kay Neil, Pantea Smaranda. EU Structural Change 2015 / Konstantin Pashev (ed.) ; European Commission. – С. 8.

⁸³ Саліхова О.Б., Бак Г.О. Іноземні технології як детермінанта інвестиційно-інноваційних процесів в Україні. – С. 93–105.

⁸² Бюджет України 2015 : стат. зб. / Міністерство фінансів України. – К., 2016. – С. 11.

– стрімке зниження обсягів чистих заощаджень домогосподарств (зі 161,9 млрд грн у 2010 р. до 20,5 млрд грн у 2015 р., або з 15% ВВП до 1%). Відповідно, відбувалися негативні зміни у масштабах економічних відносин домогосподарств і фінансового сектора як його основних кредиторів;

– початок зовнішньої агресії в Україні у 2014 р., що дав поштовх до розгортання процесів декапіталізації у фінансовому секторі⁸³. Панічне вилучення заощаджень з банківської системи вкладниками та скорочення норми чистих заощаджень домогосподарств, різке зростання і без того надмірного державного споживання, погіршення фінансових результатів підприємств реального сектора після розірвання господарських зв'язків з окупованими територіями промислово інтенсивних регіонів Сходу і Півдня України – сполучення цих чинників неминуче призвело до таких процесів. Декапіталізація фінансового сектора супроводжувалася втратою доступу до світових фінансових ринків і втечею капіталу з країни (посилена «евакуацією» під загрозою втрати внаслідок війни), наростанням негативного сальдо платіжного балансу. Перекривати дефіцит поточного рахунку платіжного балансу запозиченнями приватного сектора на зовнішньому ринку стало надзвичайно складно.

У підсумку дія чинника дефіциту капіталу поширилася на всі сектори економічної системи. У свою чергу брак чистих заощаджень спричинив кризовий стан передусім реального сектора, що дедалі погіршує умови нагромадження основного капіталу, унеможливаючи навіть просте його відтворення.

Зі стрімким падінням ВНОК пов'язане гальмування процесів оновлення основного капіталу і підвищення рівня зношування основних засобів. Хоча ступінь зношування основних засобів в економіці загалом скоротився з 84 до 60% у 2014–2015 рр. (передусім завдяки таким інфраструктурним галузям, як транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність), проте у промисловості він збільшився до 77%, а у переробній промисловості – до 76% (рис. 3.2). При цьому основні засоби вітчизняної переробної промисловості переважно не належать до сучасного технологічного укладу, на відміну від розвинених економік, – лівова їхня частка припадає на низько- і середньонизькотехнологічні сектори, що поглиблює технологічну відсталість галузі. Отже, на тлі катастрофічного старіння основних засо-

⁸³ Даниленко А.І., Зимовець В.В., Шелудько Н.М. Декапіталізація фінансового сектора економіки України: причини і наслідки. – С. 7–28.

бів і технологічної відсталості виробничої бази рівень ВНОК, який існує в економіці країни, не відповідає потребам проведення модернізації, а надто нової індустріалізації.

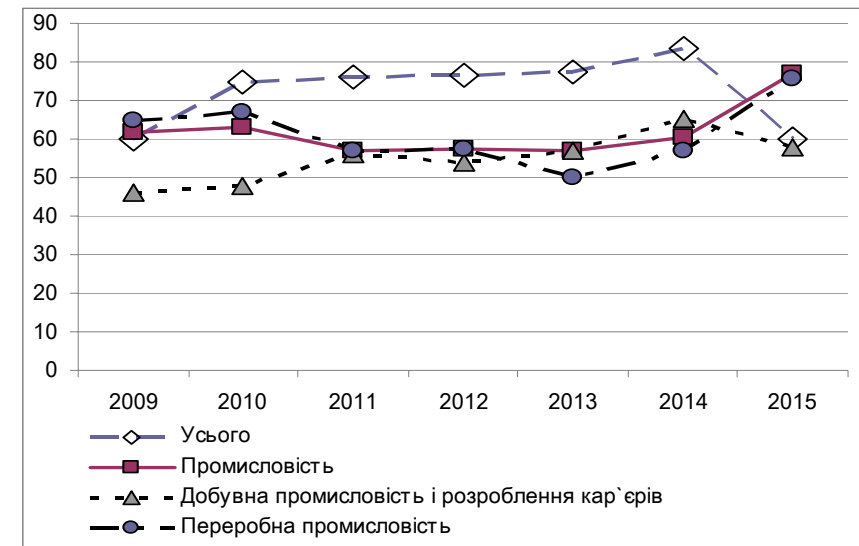

Рис. 3.2. Ступінь зношування основних засобів за видами економічної діяльності за 2009–2015 рр., %

Джерело: Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу : – <http://www.ukrstat.gov.ua>

Безпосереднім чинником реального падіння ВНОК разом із підвищенням ступеня зношування основних засобів виступає низький рівень накопичення валових заощаджень. Валові заощадження виступають базовим інвестиційним ресурсом економіки, які відрізняються від чистих заощаджень на величину споживання основного капіталу. Скорочення валових заощаджень було тривалою тенденцією (з 30,6% у 2004 р. до 10,4% у 2013 р.) і тільки у 2014 р. відновилося зростання – до 16,2% ВВП у 2015 р. (рис. 3.3). До того ж у 2015 р. було подолано розрив між валовим заощадженням і валовим нагромадженням, на покриття якого залучаються зовнішні інвестиційні ресурси. Проте зростання валових заощаджень у 2015 р. не вплинуло на зміну тенденцій у валовому нагромадженні основного капіталу, що продовжувало зменшуватись. Вочевидь тут дається взнаки нецільове використання амортизаційних коштів в економіці, оскільки існує суттєвий розрив між валовим нагромадженням і чистим заощадженням. Рівень заощаджень, що склався в Україні в останні роки, далеко відстає від середньосвітового, який

становив 24,3% (2014 р.), а особливо від країн-лідерів: Китаю (48,7%), Кореї (34,5), навіть Білорусі (28,6%)⁸⁴. Тривале сполучення спадних тенденцій у динаміці валових заощаджень і валового нагромадження основного капіталу свідчить, що в країні функціонує економічна модель, яка зумовлює розмивання ресурсів розвитку, гальмує оновлення основного капіталу, не забезпечує потреби розширеного та навіть простого економічного відтворення, тому воно відбувається лише у звужених масштабах.

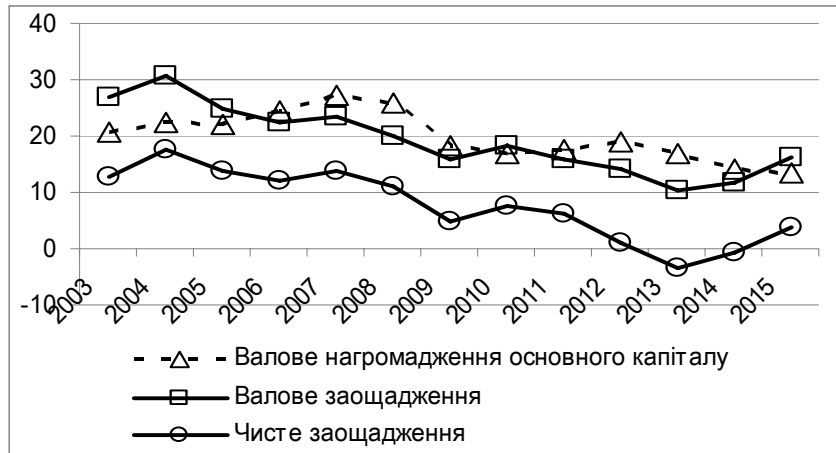

Рис. 3.3. Динаміка валового нагромадження основного капіталу, валового і чистого заощадження за 2003–2015 рр., % до ВВП

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Нефінансові корпорації роблять для інвестування розвитку економіки найбільше – їх внесок становив 73–80% від сукупного обсягу ВНОК у 2003–2015 рр., що еквівалентно 11–20% ВВП (рис. 3.4). Саме з інвестиціями у реальний сектор і безпосередньо у промисловість пов'язуються перспективи нової індустріалізації. Роль решти інституційних секторів економіки у сукупному нагромадженні основного капіталу обмежується 27% відповідно (у тому числі участь сектора загальнодержавного управління зменшилась з 19% у 2004 р. до 7% у 2014 р., тоді як домашніх гос-

⁸⁴ Gross savings (% of GDP) [Електронний ресурс] / World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNS.ICTR.ZS?view=chart>

подарств зростає з 5 до 13%, фінансових корпорацій залишалася незмінною – 2%).

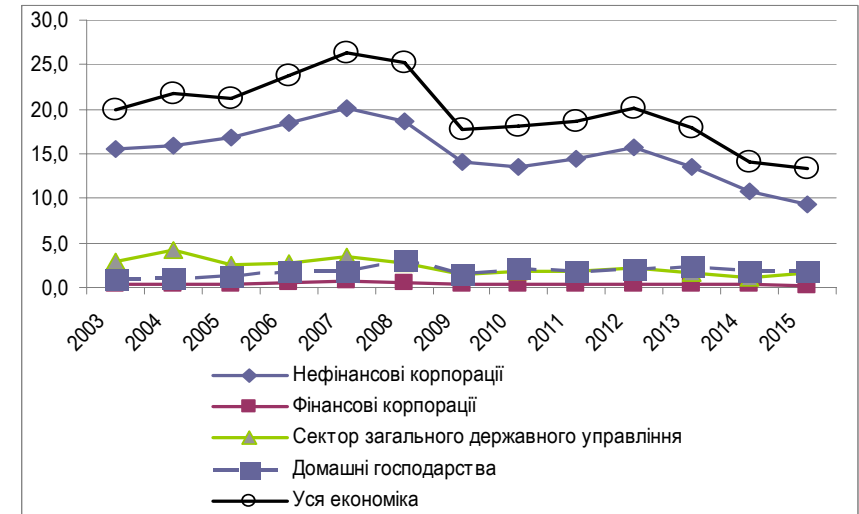

Рис. 3.4. Валове нагромадження основного капіталу за інституційними секторами економіки за 2003–2015 рр., % до ВВП

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Зрушення у динаміці національних заощаджень відбувалися на тлі падіння реальних наявних доходів і глибоких диспропорцій у їх розподілі між інституційними секторами (рис. 3.5, 3.6). Зокрема, сектор нефінансових корпорацій мав би формувати основну частину інвестиційного ресурсу економіки, що відповідало б його ролі у валовому нагромадженні основного капіталу, але так відбувалося далеко не завжди. НФК посідали провідне місце у формуванні валових заощаджень економіки упродовж періоду спостережень двічі (у 2003–2008 рр. та 2014–2015 рр.). В останні 2 роки їх частка перевищила 62% у сукупних валових заощадженнях, що відповідає 8–10% ВВП. З часу світової фінансової кризи домашні господарства вийшли на перші позиції та забезпечували левову частку в сукупних валових заощадженнях (54–96%, або 9–15% ВВП, упродовж 2009–2013 рр.). Проте з 2014 р. структурні пропорції валових заощаджень змінилися – частка домашніх господарств скоротилася до 18%, або 3% ВВП у 2015 р. Внесок сектора фінансових корпорацій у формування сукупних валових заоща-

джен (СВЗ) досягав пікових значень у 2009 р. (понад 37%, або 6% від ВВП), тож у середньому становив 15%, або 2% від ВВП. Сектор загального державного управління мав від'ємні валові заощадження упродовж 2009–2014 рр. (в обсязі -2–29% від СВЗ, або -0,3–4,7% ВВП) унаслідок перманентного перевищення його кінцевих споживчих витрат над валовим наявним доходом і тільки у 2015 р. було одержано позитивні валові заощадження (6% від сукупних, або 1,0% ВВП).

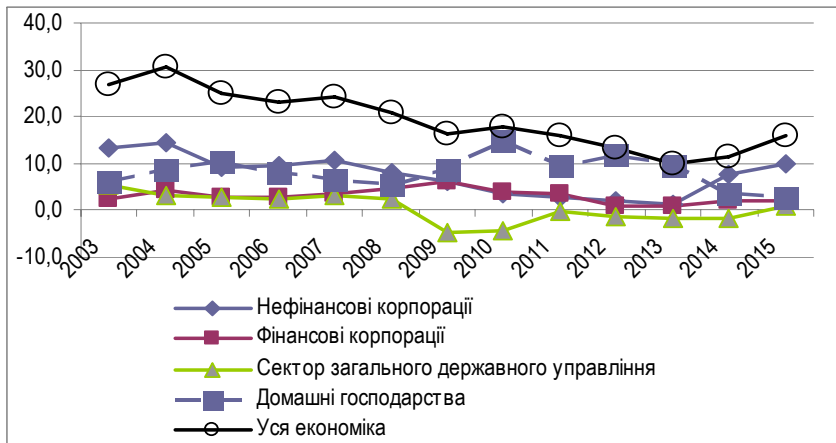

Рис. 3.5. Валові заощадження у валовому наявному доході інституційних секторів економіки за 2003–2015 рр., %

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Розподіл валових наявних доходів між інституційними секторами дисонує з пропорціями їх участі у валовому нагромадженні основного капіталу. Наприклад, незначний розмір валових наявних доходів сектора НФК заважає йому виконувати належну роль у формуванні інвестиційних ресурсів. Так, питома вага сектора у валових наявних доходах економіки невпинно скорочувалася після 2007 р. – з 10,5 до 1,2% у 2013 р. (рис. 3.6), тоді як його частка у сукупному валовому нагромадженні основного капіталу не падала нижче 74%, або 11% ВВП. Тривале існування диспропорції між валовими наявними доходами НФК і валовим нагромадженням основного капіталу гальмувало формування власних інвестиційних ресурсів, оскільки середньорічний розрив між ними становив 8,4% ВВП упродовж 2004–2014 рр., а подеколи досягав 14% ВВП. Тож валові наявні доходи НФК далеко не

відповідають здійснюваному ними валовому нагромадженню основного капіталу, а дефіцит інвестиційних ресурсів покривається за рахунок залучення коштів із фінансового ринку.

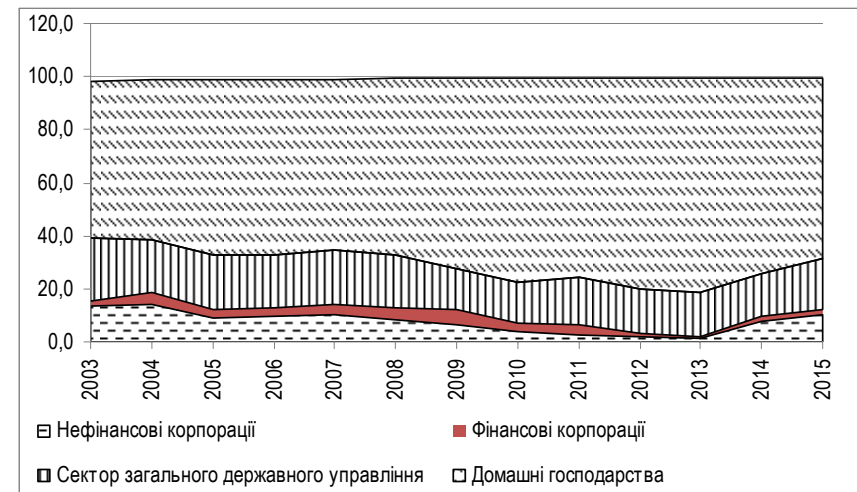

Рис. 3.6. Розподіл валового наявного доходу між інституційними секторами за 2003–2015 рр., %

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

В умовах кризи падіння доходів усіх секторів пропорції розподілу валового наявного доходу між інституційними секторами змістилися на користь НФК – їх частка зросла до 7,5–10,0% ВВП у 2014–2015 рр. Тепер частка валових наявних доходів НФК формально наблизилася до мінімальної безпечної межі (9,7%⁸⁵), необхідної для структурної гармонізації міжсекторального розподілу доходів. Зростання валового наявного доходу НФК має створити у перспективі можливості для інвестицій у розвиток, зважаючи на те, що весь цей дохід формує валові заощадження. Разом із тим для здійснення модернізації економіки і накопичення відповідних обсягів інвестиційних ресурсів питома вага НФК у валовому наявному доході мала би бути не меншою за 12,3% від ВВП упродовж щонайменше 6–7 років⁸⁶ за умови

⁸⁵ Крючкова І.В. Макроструктурні чинники інвестиційних криз в економіці України впродовж 1991–2015 рр. – С. 26.

⁸⁶ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні. – С. 151.

економічного зростання. Наприклад, у тих країнах ЄС, які посідають високі позиції у світі за індексом промислової конкурентоспроможності⁸⁷, частка НФК у валовому наявному доході економіки є вищою порівняно з іншими країнами і становить 11–13% у Німеччині, 13–19% – Польщі, 15–17% – у Чехії (табл. 3.2). Це дозволяє корпораціям формувати достатній інвестиційний ресурс за власні кошти. У вітчизняній економіці внаслідок довготривалого недоотримання реальним сектором необхідного рівня валового наявного доходу, спричиненого порушенням економічно обґрунтованого розподілу доходу між інституційними секторами, відбувалося звуження основних джерел нагромадження основного капіталу та недобір інвестиційного ресурсу.⁸⁸ У підсумку замість необхідного для неоіндустріалізації економіки інвестиційного прогресу панував регрес, що унеможлиблювало позитивні структурні зрушення і пригнічувало потенціал зростання на середньострокову перспективу.

Основним осередком одержання валового наявного доходу є домашні господарства. На їх користь розподіляється 60–80% сукупного валового наявного доходу економіки (рис. 3.6). Домашні господарства в середньому накопичують половину валових заощаджень економіки (23–96% від сукупного обсягу упродовж 2003–2014 рр., або 6–15% ВВП), тож їм належить центральне місце у формуванні інвестиційного ресурсу (рис. 3.5). Проте останнім часом домогосподарства втрачають це місце – їхня частка у сукупних валових заощадженнях скоротилася до 18%, або 2,9% ВВП (2015 р.), тобто до мінімальних значень за весь період спостережень. Зазначені зміни мали негативний вплив на формування інвестиційних ресурсів економіки та нагромадження основного капіталу. Причинами цих змін стали:

– втрата домогосподарствами можливості заощаджувати кошти внаслідок падіння їхніх реальних доходів і зростання кінцевих споживчих витрат. Зокрема, індекс реальних наявних доходів населення порівняно з 2013 р становив 88,5% у 2014 р. та 77,8% у 2015 р.⁸⁹, тобто за два роки доходи зменшилися на 31,2%. Водночас кінцеві споживчі витрати домогосподарств за

номіналом залишалися майже незмінними, проте їхній обсяг перевищував валові наявні доходи (в середньому на 4% щороку у 2013–2015 рр.). При цьому у структурі населення абсолютно переважають бідні верстви, питома вага яких зросла до 68%⁹⁰. Отже, доходні джерела для формування заощаджень відсутні у переважній частині домогосподарств;

Таблиця 3.2.

Частка нефінансових корпорацій у сукупному валовому наявному доході в країнах ЄС та в Україні у 2009–2015 рр.

Країна	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	У середньому
Італія	7,1	7,9	8,2	7,7	8,0	8,8	8,8	8,1
Греція	10,3	9,3	9,7	10,1	11,2	11,1	10,1	10,3
Франція	8,5	9,5	9,3	8,4	8,7	8,9	10,1	9,1
Португалія	6,5	7,3	7,2	9,1	10,2	10,8	10,5	8,8
Сполучене Королівство	10,4	11,8	12,4	11,0	11,1	11,5	10,6	11,3
ЄС (28 країн)	11,0	12,1	12,1	11,6	11,9	12,2	12,5	11,9
Німеччина	11,2	13,0	13,1	12,5	13,0	13,1	13,5	12,8
Швеція	13,9	17,2	14,6	12,7	13,3	13,0	13,6	14,0
Бельгія	15,0	13,3	12,1	12,9	13,9	13,3	13,6	13,4
Словенія	11,9	11,8	12,8	12,0	13,6	15,8	14,5	13,2
Фінляндія	15,0	16,1	14,3	13,6	12,9	14,2	14,6	14,4
Данія	11,9	12,8	14,1	14,8	15,0	15,4	14,6	14,1
Норвегія	13,7	14,2	13,6	14,3	15,2	16,7	15,6	14,8
Чеська Республіка	15,1	14,7	14,7	15,7	14,8	15,7	15,9	15,2
Іспанія	13,8	15,4	14,0	14,2	16,0	15,7	16,7	15,1
Нідерланди	19,0	18,8	19,6	20,4	18,2	16,6	18,2	18,7
Польща	15,5	15,0	16,3	16,1	16,8	16,9	18,5	16,4
Румунія	22,5	21,3	23,7	25,4	9,9	25,0	25,1	21,8
Ірландія	10,0	14,2	17,0	21,1	24,1	20,2	30,0	19,5
Україна	6,2	3,6	2,7	1,9	1,2	7,5	10,0	4,7

Джерело: Gross disposable income of non-financial corporations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>; Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

– падіння обсягів заощаджень і, як наслідок, нестача інвестиційних ресурсів, що зумовлене втратою довіри суспільства до фінансового сектора. Оцінки довіри власників заощаджень до фінансового сектора країни показують, що інтенсивність залучення заощаджень через фінансовий сектор

⁸⁷ Competitive Industrial Performance Report 2012/2013 [Електронний ресурс] / UNIDO. – Режим доступу : www.unido.org; Industrial Development Report 2016 [Електронний ресурс] / UNIDO. – Режим доступу : www.unido.org

⁸⁸ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні. – С. 129.

⁸⁹ Соціально-економічний розвиток України за січень–серпень 2016 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – 2016. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁹⁰ Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 11–21.

впала з 80% у 2013 р. до 21 та 14% у 2014 р. та 2015 р., відповідно⁹¹. Тож частка валових заощаджень, яка акумулюється у фінансовому секторі, упродовж 2013–2015 рр. скоротилася у 6 разів. За такого мізерного рівня залучення заощаджень банки та інші фінансові інститути майже повністю втрачають фінансовий потенціал для перетворення заощаджень на інвестиційний ресурс для реального сектора економіки;

– заміщення організованих форм розміщення заощаджень домашніх господарств неорганізованими. Нестабільність грошово-кредитної системи у країні та недовіра до її інституцій призводить до масового вилучення коштів з банків і змушує домогосподарства вдаватися до неорганізованих форм заощаджень (зберігати готівку у національній та іноземній валюті під подушками або у скляних банках – хто як собі придумає⁹²). За різними оцінками, у населення «на руках» перебуває від 22 до 86 млрд дол. готівки⁹³. Ці кошти перетворилися на непрацюючі фінансові активи на тлі дефіциту інвестиційних ресурсів для економіки;

– надзвичайне поглиблення розшарування домогосподарств за рівнем доходів та нерозвиненість альтернативних форм капіталізації накопичених заощаджень;

– статки найбагатшої частини населення накопичуються у готівковій формі поза фінансовим сектором і не використовуються на валове нагромадження капіталу, отже, не стають інвестиціями. Підсумки е-декларування доходів державних чиновників яскраво продемонстрували, що тільки народні депутати зберігають понад 9,2 млрд грн грошових коштів, із яких 6,7 млрд грн у готівці перебувають поза фінансовим сектором (тоді як обсяг грошової бази в Україні сягає 355 млрд грн. і поза банківської системи перебуває близько 290 млрд гривневої готівки⁹⁴). Подібна поведінка можнов-

⁹¹ Даниленко А.І., Зимовець В.В., Шелудько Н.М. Декапіталізація фінансового сектора економіки України: причини і наслідки. – С. 23–24.

⁹² "Деньги надо хранить в банках": Холодницкий показал, как одиозный судья Чаус оригинально хранил "доходы" [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2016. – 10 августа. – Режим доступу : <http://www.unian.net/society/>

⁹³ Сколько в Украине долларов [Електронний ресурс] // Минфин. – 2016. – 21 октября. – Режим доступу : minfin.com.ua

⁹⁴ Легенди декларацій. Хто приголомшив Україну своїми статками [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/10/31/609596/>; Е-декларации: после кульминации наступает развязка, затем финал или эпилог [Електронний ресурс] / блог Олександра Гончарова. – Режим доступу : [blogs.lb.ua](http://blogs.lb.ua;); У народных депутатов около 9,2 млрд грн, из которых

ладців, між іншим, може свідчити про недовіру до економічної системи, якою вони керують, про несприятливий інвестиційний клімат і високі ризики інвестування;

– нерозвиненість прямих форм участі домогосподарств у інвестиційному процесі, фрагментарність зв'язків між домогосподарствами та суб'єктами реального сектора з використанням цінних паперів як джерела фінансування розвитку підприємств (пайового фінансування) не сприяють капіталізації заощаджень населення.

Заощадження сектора ЗДУ починаючи з 2009 р. мають тільки від'ємні значення (від -4,7 до -0,3% ВВП) (рис. 3.5), тому цей сектор фактично не бере участі у формуванні національних заощаджень, а поглинає їх. Дефіцит бюджету держава покриває шляхом позики коштів на внутрішньому та зовнішньому фінансовому ринку, а також емісійним шляхом⁹⁵. Наприклад, середньорічний обсяг облігацій внутрішньої державної позики, що перебуває у власності НБУ, комерційних банків, нерезидентів тощо, невпинно зростає – з 328,1 млрд грн у 2014 р. до 491,0 млрд грн у 2015 р., а станом на 01.11.2016 р. – 540,4 млрд грн⁹⁶. Зазначені суми перевищують обсяги валового нагромадження основного капіталу економіки у 1,5 та 1,9 раза відповідно. Ці кошти держава використовує на «латання дірок» у державних фінансах (відшкодування податку на додану вартість, кредитування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, збільшення статутних капіталів збиткових державних компаній⁹⁷), тобто на цілі, далекі від інвестування реального сектора. Залучення державою надмірних обсягів ресурсів, акумульованих фінансовим сектором, спричинює посилення ринкового попиту на позикові кошти і, таким чином, зростання ціни на них (відсоткової ставки), перерозподіл ринкової пропозиції на користь держави як позичальника, що спотворює ринкові механізми розміщення ресурсів. Високі відсоткові ставки, що сплачуються за державними цінними паперами, демотивують банки креди-

6, 7 млрд – наличные [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://censor.net.ua/news/412887/u_narodnyh_deputatov_okolo_92_mlrld_grn_iz_kotoryh_67_mlrld_nalichnye_gerus

⁹⁵ Виктор Ющенко готов сменить Гонтареву [Електронний ресурс] // Минфин. – 2016 р. – 17 августа. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/2016/08/17/23407299/>

⁹⁶ ОВДП, які знаходяться в обігу, за сумою основного боргу [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/files/T-bills_debt.xls

⁹⁷ Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3. – С. 29

тувати інших клієнтів. Держава виступає конкурентом для решти позичальників, яких вона витісняє з ринку позикових ресурсів, залучаючи великі обсяги цих ресурсів на покриття дефіциту бюджету⁹⁸.

З огляду на поглинання державою позикових ресурсів їх пропозиція для приватних інвесторів зменшується, що гальмує їх інвестиційну активність⁹⁹. Імпульс від розширення внутрішніх державних позик передається в економіку, уповільнюючи інвестиційну діяльність у реальному секторі, закладаючи підвалини під подальше збереження високої вартості кредитування, спричинюючи продовження роботи механізму викачування доходів із реального сектора економіки до фінансових посередників, вихолощує інвестиційні джерела з економіки загалом; оскільки такі «надлишкові» доходи фінансових корпорацій не трансформуються в інвестиційні джерела, вагома частка національних заощаджень не капіталізується в національній економіці. Заощадження сектора домашніх господарств теж не стають повноцінним джерелом інвестицій, оскільки перетворюються на непрацюючі фінансові активи на тлі дефіциту фінансових ресурсів для інвестування економіки¹⁰⁰.

Таким чином, тривале перевищення витрат на державне споживання над доходами бюджету призводить до негативних інвестиційних ефектів – вилучення джерел нагромадження основного капіталу з реального сектора економіки, зменшення пропозиції та здорожчання кредитних ресурсів, зниження інвестиційного попиту, уповільнення інвестиційної діяльності тощо. Внаслідок перерозподілу ресурсу національних заощаджень на покриття бюджетного дефіциту економіка стрімко втрачає власний інвестиційний потенціал, стає неспроможною забезпечувати навіть просте відтворення основного капіталу. Домінування упродовж останніх років тенденції до звуження внутрішніх джерел розвитку не дозволяє сподіватися на реалізацію проекту неоіндустріалізації на основі національних ресурсів у найближчій перспективі.

Участь сектора фінансових корпорацій у сукупному валовому нагромадженні капіталу економіки обмежується 2%, або 0,3% ВВП (рис. 3.4). Водночас сектор формує невелику частину валових заощаджень економіки – у

⁹⁸ Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку. – С. 235–236

⁹⁹ Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України. – С. 22.

¹⁰⁰ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні. – 142.

середньому 16%, або 3% ВВП (рис. 3.5). У довгостроковому періоді рівень підтримки інвестиційного процесу сектором ФК знижується. Зокрема, реальні обсяги вкладень фінансового сектора у сектор НФК скоротились протягом 2014–2015 рр. не менш ніж на 25%, відбувається часткове заміщення ринкових форм фінансування підприємств сурогатними (кредиторською заборгованістю, значною мірою простроченою)¹⁰¹. Також слабшає роль фондового ринку у фінансуванні НФК¹⁰², про що свідчить майже десятикратне зниження рівня капіталізації лістингових компаній у ВВП в 2015 р., незначні обсяги пайового фінансування НФК (менше 3% ВВП)¹⁰³. Причиною цього виступає декапіталізація фінансового сектора, що органічно пов'язано з декапіталізацією інших секторів. Фахівці наголошують на проблемі дисфункціональності фінансового сектора, особливо в частині виконання кредитно-інвестиційних функцій, нерозв'язність якої гальмує міжгалузеву мобільність капіталу та консервує застарілу структуру виробництва¹⁰⁴. За недостатності довіри суспільства до фінансових інститутів і скорочення ресурсної бази (передусім унаслідок низької норми заощаджень у секторі домогосподарств) послаблюється функціональна спроможність сектора фінансових корпорацій до трансформації заощаджень на інвестиції. Тож недостатність капіталу фінансових інститутів перешкоджатиме відновленню обсягів боргового та пайового фінансування реального сектора економіки, утруднюватиме запуск ринкових механізмів економічного пожвавлення.

Цілком слушним є прогноз стосовно того, що підприємства реального сектору, в тому числі промислові, у короткостроковому періоді можуть розраховувати лише на власні ресурси, а банківська система та фондовий ринок не зможуть надати їм фінансову підтримку і поштовх до відновлення економічної активності¹⁰⁵. Разом із тим нині підприємства реального сектора перебувають у незадовільному фінансовому стані, потерпають від нестачі наявних доходів, про що свідчить їх низька прибутковість і велика

¹⁰¹ Даниленко А.І., Зимовець В.В., Шелудько Н.М. Декапіталізація фінансового сектора економіки України: причини і наслідки. – С. 22–23.

¹⁰² Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. – С. 31.

¹⁰³ Даниленко А.І., Зимовець В.В., Шелудько Н.М. Декапіталізація фінансового сектора економіки України: причини і наслідки. – С. 25.

¹⁰⁴ Там само. – С. 7–8.

¹⁰⁵ Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. – С. 31.

кількість збиткових підприємств. Наприклад, рентабельність операційної діяльності підприємств промисловості дискретно скорочувалася з 4,9 до 0,8% упродовж 2008–2015 рр.¹⁰⁶. Частка підприємств, які одержали збитки, становила 27–43% у загальній кількості підприємств у цей же період¹⁰⁷. Фінансовий результат підприємств промисловості, які одержали прибуток, у середньому за рік становив 4,6% ВВП, а підприємств, які одержали збиток – -6,9% ВВП, тобто обсяги збитків перевищували обсяги прибутків і сукупний результат був від’ємним. Упродовж останніх трьох років промисловість мала чисті збитки, величина яких сягала -11,3% ВВП. Зважаючи на те, що чистий фінансовий результат підприємств слугує найвагомішим чинником динаміки валового нагромадження основного капіталу¹⁰⁸, мусимо констатувати: збитковість промислової діяльності негативно впливає на інвестиційний процес, зумовлює звужене відтворення виробничого потенціалу.

Не менш істотною перепорою для процесів відтворення у промисловості є часто-густо нецільове використання амортизаційних відрахувань. Унаслідок збитковості та великої дебіторської заборгованості амортизаційні відрахування здебільшого використовуються підприємствами для фінансування поточної діяльності замість того, щоб спрямовуватися на інвестиції та інновації. Таким чином, значний дефіцит фінансових ресурсів змушує підприємства нехтувати необхідністю використання амортизаційних відрахувань на цілі модернізації виробництва, а натомість спрямовувати всі наявні ресурси на підтримку поточної діяльності. Саме з цієї причини ВНОК продовжує скорочуватись, незважаючи на зростання норми валових заощаджень у 2015 р.

Крім того, важливими чинниками, що спричиняють виведення капіталу з господарського обороту НФК, є тінізація та офшоризація економіки, що досягли величезних масштабів. Так, за інтегральними розрахунками Мін-економрозвитку України, рівень тіньової економіки в Україні становив 34–43% до обсягу офіційного ВВП упродовж 2010–2015 рр., у т.ч. 43% – у 2014

¹⁰⁶ Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁷ Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁰⁸ Богдан Т., Богдан І. Моделювання впливу боргової політики на економічний розвиток України. – С. 20–27.

р. та 40% – у 2015 р.¹⁰⁹. Ступінь офшоризації економіки показують міжнародні оцінки: за роки незалежності з країни до офшорів було виведено коштів на суму 117–167 млрд дол. США, що відповідає 1,5–2 річним ВВП¹¹⁰. Переважна частина великих приватних компаній країни контролюється холдингами (фінансово-промисловими групами), які входять до складу офшорних фінансових мереж. Основні потоки капіталу, що надходять до України та виходять з неї (понад 90%), також рухаються через офшорні та спаринг-офшорні юрисдикції. Так само рухаються прямі іноземні інвестиції, кредити, позики тощо. Тіньові та офшорні схеми дозволяють виводити кошти з підприємств¹¹¹, залишаючи їх збитковими, а прибутки накопичувати на приватних рахунках за межами країни.

Таким чином, нестійкість фінансового стану центральної ланки реально-го сектора (промисловості) спричинює нестачу власних коштів і боргову залежність, не дозволяє підтримувати належний рівень валових заощаджень, а отже, і ВНОК, необхідний для забезпечення хоча б простого відтворення виробничого капіталу. Постійне скорочення чистого прибутку підприємств – основного джерела їхніх заощаджень та інвестицій, збільшення кількості збиткових підприємств призводять до затухання інвестиційної активності у підприємницькому секторі, особливо у промисловості. Тож продовження тенденцій до зниження рівня доходів і прибутків нефінансових корпорацій є небезпечним, оскільки унеможлиблює накопичення заощаджень і спричинює поглиблення інвестиційної кризи. За таких фінансових умов не може йтися навіть про просте відтворення виробничого сектора економіки, а про неоіндустріалізацію – і поготів.

Інституційні сектори економіки вдаються до запозичень з метою покриття дефіциту фінансових ресурсів. Оскільки потреби в інвестиційних ресурсах на внутрішньому ринку перевищують обсяги заощаджень, то велика частина інвестицій фінансується за рахунок імпорту капіталу у вигляді пря-

¹⁰⁹ Тенденції тіньової економіки в Україні у І кв. 2016 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=RozvitokRealnogoSektoraEkonomiki>

¹¹⁰ Кораблін С. Офшорне виснаження [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 13 травня. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/ofshorne-visnazhennya-.html>

¹¹¹ Микола Янковський стає на Заході символом української корупції [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 16 липня. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/LAW/>

мих інвестицій, портфельних інвестицій та інших (рис. 3.3, 3.7). Проте у 2014 р. унаслідок різкого погіршення політико-економічної ситуації в країні та вивезення капіталу з економіки у надзвичайних обсягах зовнішні джерела припливу капіталу виявилися малодоступними, що ускладнило умови інвестування.

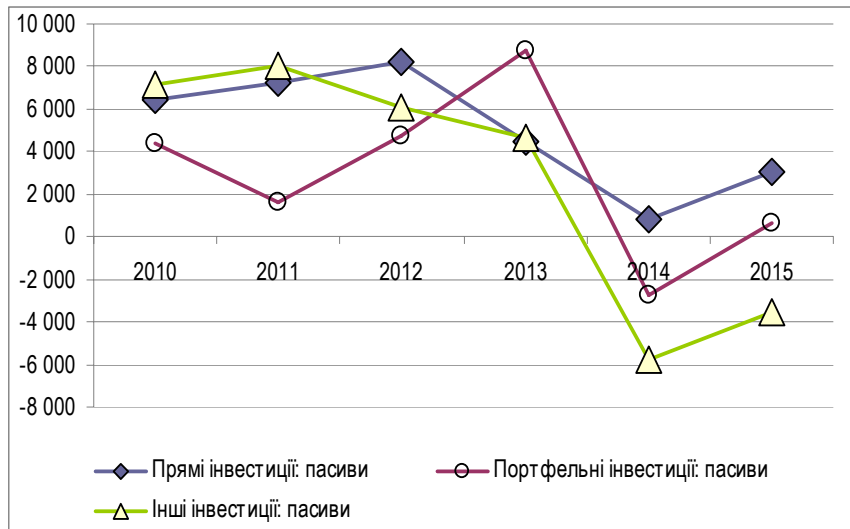

Рис. 3.7. Динаміка статей фінансового рахунку платіжного балансу України у 2010–2015 рр., млн. дол. США

Джерело: Динаміка платіжного балансу України (відповідно до КПБ6) [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/>

Сектор нефінансових корпорацій накопичив чистих запозичень в обсязі, що відповідає 9–12% ВВП упродовж 2010–2013 рр., а сектор ЗДУ – 3–7% ВВП (рис. 3.8). Обсяг чистих запозичень НФК у разі перевищує валові заощадження, що негативно позначається на здатності інвестувати в оновлення виробництва (нагромаджувати основний капітал) і дестабілізує розвиток сектора. Різке обмеження можливостей залучення позик у 2014 р. і вплив капіталу спричинили звуження чистих запозичень, передусім сектора НФК, до -1,6% ВВП, а у 2015 р. ЗДУ – до -2,3%.

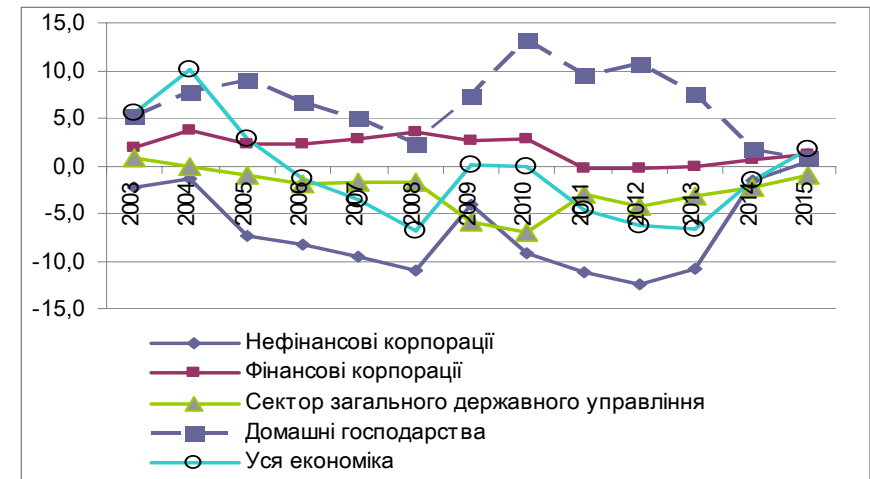

Рис. 3.8. Зміни в активах рахунку капіталу за статтею чисте кредитування (+), чисте запозичення (-) за інституційними секторами економіки за 2003–2015 рр., % до ВВП

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Зазначені доходи від власності включають виплати відсотків власникам фінансових активів (за кредитами, цінними паперами тощо), дивідендів акціонерам, рентні платежі за використання землі та надр. Суми доходів від власності, що виплачуються резидентами резидентам та іншим країнам світу¹¹², підскочили з 25 млрд грн, або 9% ВВП у 2003 р., до понад 432 млрд грн (або 27% ВВП) у 2014 р. (рис. 3.9). Наприклад, сектор НФК упродовж 2009–2015 рр. через канал виплати доходів від власності щорічно витрачав суми, еквівалентні 10,5–14,1% ВВП, або майже 100% обсягу нагромадження основного капіталу. Високі питомі витрати НФК на виплату доходів від власності негативно впливають на його власну інвестиційну спроможність, адже його валові заощадження були принаймні вдвічі меншими (1,3–7,6% ВВП), валове нагромадження основного капіталу дискретно зменшувалося (з 14,2% ВВП до 10,8%), тоді як його частка у загальному ВНД коливалася у межах 1,2–7,5% (рис. 3.4–3.6).

¹¹² Відображається у витратній частині рахунку розподілу первинного доходу.

Природно, що витрати на обслуговування і виплату боргів здорожують собівартість продукції та зменшують прибутки підприємств. Відповідно, зі зміною прибутків, які слугують джерелом заощаджень і базою оподаткування, скорочуються інвестиційні ресурси економіки і доходи бюджету. Водночас використання зовнішніх запозичень та інших видів залучених фінансових активів як джерела фінансування ВНОК посилює зворотний рух коштів на обслуговування і виплату боргів, виплату доходів від власності, тож і до певного зменшення національних заощаджень.

Баланс доходів від власності за секторами економіки свідчить про те, що сектор НФК перетворився на чистого платника цих доходів, тоді як решта секторів переважно є одержувачами (рис. 3.10). Сектор фінансових корпорацій щорічно акумулює у себе до 70% сукупного обсягу відповідних доходів, а домашніх господарств – до 30%. Незважаючи на вагомість доходів від власності, що надходять до сектора ФК, збільшують його валовий наявний дохід і дозволяють сформувати заощадження, лише 17% його валових заощаджень використовується на валове нагромадження основного капіталу (у середньорічному вимірі за період 2003–2015 рр.).

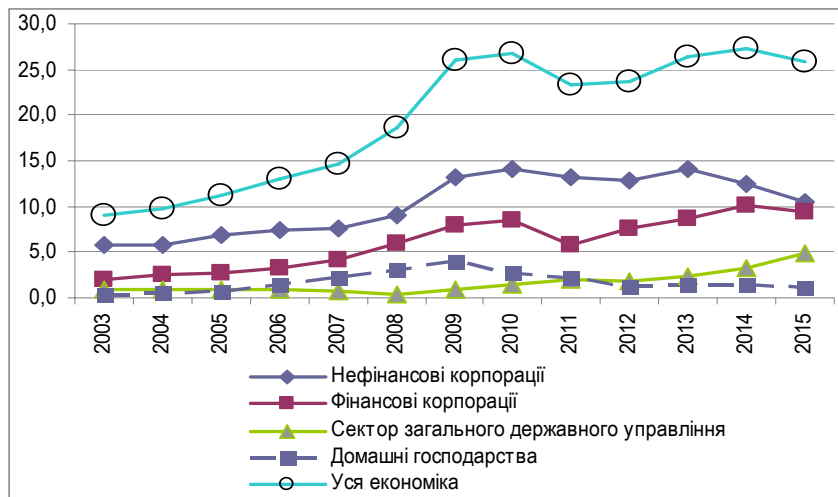

Рис. 3.9. Доходи від власності у витратній частині рахунку розподілу первинного доходу за інституційними секторами економіки за 2003–2015 рр., % до ВВП

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

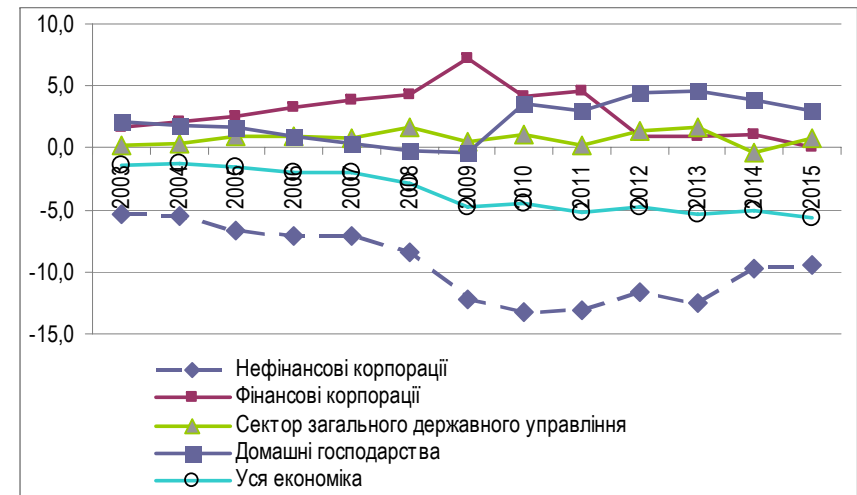

Рис. 3.10. Сальдо доходів від власності за інституційними секторами економіки за 2003–2015 рр., % до ВВП

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Сплата такого виду доходу від власності, як відсотків за кредитами, є надто обтяжливою витратою для НФК, зважаючи, по-перше, на ступінь їх закредитованості, по-друге, на ціни на кредитні ресурси. Зокрема, борги за кредитами, залученими НФК, сягали 42–49% ВВП упродовж 2009–2015 рр. (рис. 3.11). В абсолютному вимірі кредиторська заборгованість сектора НФК невпинно зростає, що посилює дефіцит фінансових доходів у секторі та негативно впливає на процеси відтворення виробництва.

Середньозважені відсоткові ставки за новими кредитами, наданими резидентам НФК у національній валюті, становили 11–22% річних у зазначений період¹¹³. Зауважимо для порівняння, що у цей же час рівень відсоткових ставок на комерційні кредити у країнах Єврозони дискретно зменшувалася від максимуму 4,7% до мінімуму 0,9% за довгостроковими кредитами¹¹⁴

¹¹³ Процентні ставки за новими кредитами нефінансовим корпораціям за цільовим спрямуванням у розрізі валют [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>

¹¹⁴ Long-term interest rates [Електронний ресурс] / ОЕСД – Режим доступу : <https://data.oecd.org>

та від 1,6 до -0,13% – за короткостроковими¹¹⁵. Орієнтовна ціна на гроші в Україні, що визначається за обліковою ставкою, змінювалася у межах 14–30% річних тільки у 2015 р. та 6,5–14,0% у 2009–2014 рр.¹¹⁶. За таких відсоткових ставок НФК в Україні щорічно сплачують суми відсотків за кредитами, які досягають майже 11% ВВП. В інших країнах облікові ставки (Interest Rates) встановлюються центральними банками на низькому рівні, що забезпечує цінову доступність кредитних коштів для позичальників. Наприклад, упродовж 2009–2015 рр. облікова ставка у країнах Єврозони дискретно зменшувалася з 2,5 до 0,05%¹¹⁷, у Польщі змінювалася аналогічним чином – з 5,0 до 1,5%, у Китаї хвилеподібно коливалася у межах 4,4–6,6% (із тенденцією до зниження, починаючи з II кв. 2012 р.)¹¹⁸, у США постійно трималася на позначці 0,25%¹¹⁹. Як бачимо, ціна на гроші в Україні порівняно з іншими країнами є вищою у декілька разів, аналогічно – й кредитні ставки. Величина витрат сектора НФК на сплату відсотків за кредитами стала еквівалентною майже 80% обсягу нагромадження основного капіталу сектора. Рівень кредитних ставок створює ефект заборонного бар'єра для розгортання інвестиційних процесів у секторі, а тому поглиблює інвестиційну кризу.

Згадуваний рівень цін на кредити задає невинуватим завищений орієнтир прибутковості інвестицій, що негативно позначається на інвестуванні у реальний сектор. Відомо, що можливий обсяг прибуткових інвестицій обернено функціонально залежить від норми відсотка на позиковий капітал. Інвестування у реальний сектор відбувається за умови, що ефективність інвестицій перевищує рівень відсоткової ставки, інакше воно не окупиться, принесе збитки приватному інвестору, тому втрачає сенс. Чим вищим є рівень кредитної ставки, тим вужчим стає поле для ефективних інвестицій,

¹¹⁵ Short-term interest rates [Електронний ресурс] / ОЕСД – Режим доступу : <https://data.oecd.org/interest/short-term-interest-rates.htm#indicator-chart>

¹¹⁶ Облікова ставка Національного банку України [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>; Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку, млн грн [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=13718706>

¹¹⁷ Euro Area Interest Rate 1998–2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com>

¹¹⁸ China Interest Rate 1996–2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com>

¹¹⁹ United States Fed Funds Rate 1971–2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com>

а тому скорочуються обсяги інвестування у реальний сектор економіки, що і спостерігається нині.

Отже, цінові параметри на кредитні ресурси, які НФК залучають в Україні, є неконкурентними за світовими мірками і такими, що деструктивно впливають на інвестиційний процес, а саме – переобтяжують корпорації витратами на сплату відсотків за кредитами, посилюють відплив доходів, розмивають здатність до нагромадження основного капіталу, дестимулюють інвестування у реальний сектор національної економіки. В умовах дії надвисоких ставок кредитні ресурси втрачають роль джерела інвестицій навіть для простого відтворення, тим більше – нової індустріалізації економіки.

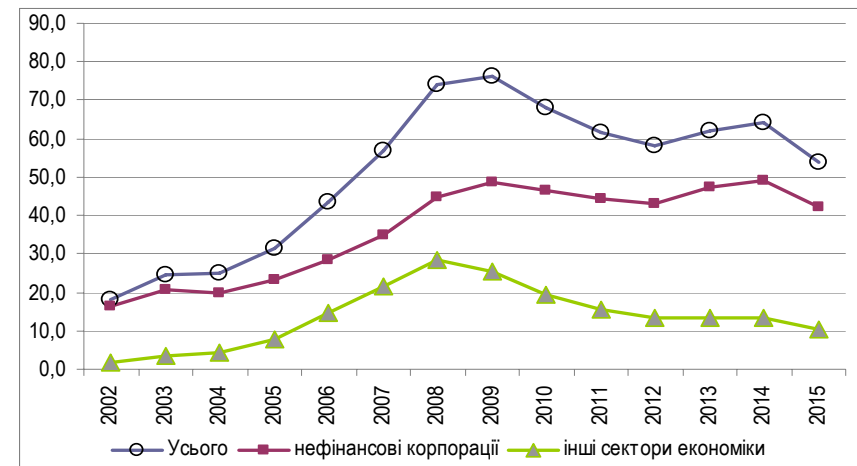

Рис. 3.11. Кредити, надані резидентам, за секторами економіки за 2002–2015 рр. (залишки коштів на кінець періоду), % до ВВП

Джерело: Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>

Отримувачами певної частини доходів від власності є нерезиденти. Оскільки в економіку України залучено значні обсяги іноземного капіталу, то виведення доходів від власності, що здійснюється в іноземній валюті, впливає на волатильність фінансового ринку. Волатильність особливо посилюється у періоди політико-економічної нестабільності, як це відбулося в Україні у 2014 р., коли відплив капіталу ішов лавиною. У той час було встановлено адміністративні обмеження на шляху руху капіталу, зумовлені необхідністю стабілізації ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках країни, недопущення використання фінансової системи країни для

відмивання грошей і фінансування тероризму¹²⁰. Зокрема, потрапили під заборону виплати доходів від власності щодо купівлі та перерахування іноземної валюти з метою повернення за кордон дивідендів іноземному інвестору. Фактично було унеможливлено репатріацію дивідендів, нарахованих іноземним інвесторам за 2014–2015 рр. Пізніше, з середини 2016 р., умови репатріації дивідендів було пом'якшено, що сприяло певному поліпшенню інвестиційного клімату¹²¹. Проте негативні ефекти від початкового рішення вже проявилися в економіці і продовжують діяти.

Не менш жорстким обмеженням, з огляду на його вплив на інвестиційний клімат у країні, стала вимога щодо обов'язкового продажу 75% валюти, що приходить до країни як іноземні інвестиції¹²². Продаж 75% інвестиційних коштів ніс ризики курсових втрат, що особливо відчутні в умовах перманентного падіння курсу національної валюти. Скасування вимоги обов'язкового продажу інвестиційних потоків¹²³ після понад дворічного терміну її дії було очікуваним і позитивним мотиваційним фактором для повернення інвестицій у країну.

На практиці заборони та обмеження на рух капіталу призвели до погіршення інвестиційного клімату, викликали негативні інвестиційні та податкові ефекти. Зокрема, відбулося викривлення структури інвестицій – довгострокові прямі інвестиції капітального характеру (в основні засоби, у технологічні активи) стали заміщуватися кредитами і портфельними інвестиціями. Експерти зауважують, що за умов обмеження виплати дивідендів справжніх

¹²⁰ Постанова Правління Національного банку України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 01.12.2014 №758 із змінами, внесеними згідно з Постановами Національного банку від 08.12.2014 № 799; від 15.01.2015 № 22; від 24.02.2015 № 130 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>; Негоденко О. Плата за ризик. Розподіл прибутку та виплата дивідендів [Електронний ресурс] // Справочник економіста. – 2016. – 04 березня. – Режим доступу : <http://economist.net.ua/node/693>

¹²¹ Постанова Національного банку України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 08.06.2016 №342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

¹²² Постанова Правління Національного банку України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 01.12.2014 № 758 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

¹²³ Постанова Правління Національного банку «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 07.06.2016 №342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

іноземний або український інвестор, який встиг вивести свої капітали за кордон, навіть не розглядатиме варіант капітального фінансування – тільки кредитування¹²⁴. Однак це неминуче збільшує витрати позичальників, створює негативний податковий ефект, оскільки прибуток виводиться через виплату відсотків, а отже, розмивається податкова база. Звичайно, боргове фінансування (саме через податкові вигоди) було поширене ще до заборони на виплату дивідендів, але в теперішніх умовах воно стало взагалі безальтернативним. Крім того, зазначені обмеження відлякують справжніх іноземних інвесторів, натомість не заважають руху коштів офшорних компаній, бізнес-схеми яких дозволяють уникати будь-яких регуляторних впливів держави. Варто зауважити, що нормативно-правові та цінові обмеження, що діють на грошово-кредитному ринку, в Українському союзі промисловців і підприємців називають чи не основними негативними чинниками ділового клімату країни¹²⁵. Несприятливий діловий клімат країни призводить до посилення бізнес-еміграції національного капіталу за кордон. За останні два роки близько 60 тис. підприємств вивели свої капітали до країн Євросоюзу та Китаю, на Кіпр тощо¹²⁶.

Зі згадуваною зміною структури іноземних інвестицій об'єктивно пов'язане виникнення додаткових ризиків для економіки країни, а саме: перерозподіл структури іноземного капіталу у бік короткострокових інвестицій; накопичення зовнішнього боргу; загроза неминучого у випадку кризи відпливу іноземного капіталу, що перетворюється на лавину і призводить до від'ємного сальдо рахунку операцій з капіталом у платіжному балансі. Ці ризики неодноразово проявлялися в Україні (у 2009 та 2014 роках) (рис. 3.12), також вони добре відомі в країнах, які розвиваються (в Кореї, Індонезії, Таїланді, інших країнах Південно-Східної Азії)¹²⁷.

¹²⁴ Слив «Панамського дос'є» снова актуализировал тему деофшоризации украинской экономики [Електронний ресурс] // Власть денег. – 2016. – 02 мая. – Режим доступу : <http://www.ey.com/>

¹²⁵ Перспектива економічного піднесення залежить від розвитку внутрішнього ринку [Електронний ресурс] / Український союз промисловців і підприємців. – 2016. – 04 липня. – Режим доступу : <http://uspp.ua/>

¹²⁶ Відсутність системних змін в економіці спонукає український бізнес мігрувати за кордон [Електронний ресурс] / Український союз промисловців і підприємців. – 2016. – 22 червня. – Режим доступу : <http://uspp.ua/>

¹²⁷ Шавшуков В. Кризисы глобальных финансов: природа и закономерности // Мир перемен. – 2015. – № 1. – С. 134–148.

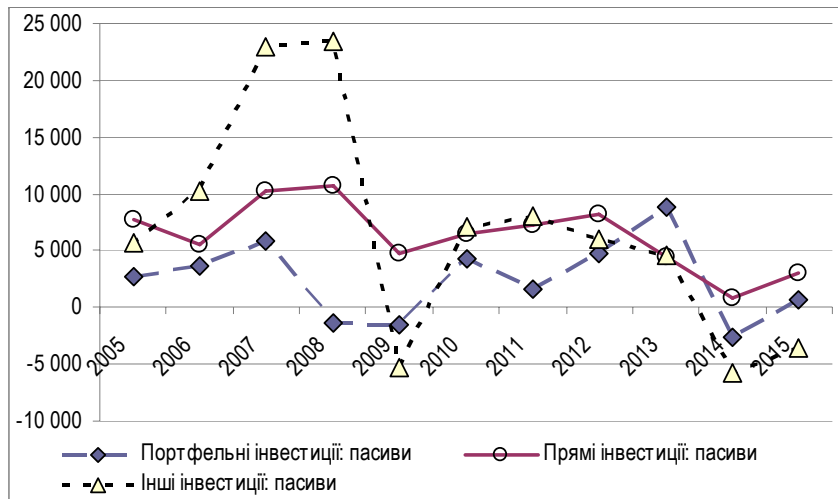

Рис. 3.12. Динаміка статей фінансового рахунку операцій з капіталом платіжного балансу України за 2005–2015 рр.

Джерело: Динаміка платіжного балансу України (відповідно до КПБ6) [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/>

Нестача національних заощаджень для забезпечення капітальних інвестицій в економіку зберігається упродовж багатьох років. Свідченням цього є рівень використання національних заощаджень, що визначається як співвідношення капітальних інвестицій та обсягу валових заощаджень¹²⁸. Абсолютні значення цього показника перевищували одиницю упродовж майже всього періоду 2006–2014 рр., що підтверджує залежність від зовнішніх інвестицій (рис. 3.13).

Те, що країна використовує для свого розвитку власні та зовнішні ресурси, є реальністю глобалізованого світу. Проте постає питання про ефективність використання іноземного капіталу. Аналіз ступеня трансформації заощаджень у капітальні інвестиції в динаміці демонструє істотний розрив між обсягами національних заощаджень та капітальними інвестиціями в економіку. Брак внутрішніх інвестиційних ресурсів, що покривається за

¹²⁸ Литвин В.В. Оцінка складових національних заощаджень України: формалізація підходів та визначення тенденцій // Економічний часопис XXI.– 2014. – № 5–6. – С. 52–55; Милашко О.Г., Піскуп А.В. Комплексний статистичний аналіз національних заощаджень України // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 15. – Ч. 4. – С. 161–164.

рахунок залучення іноземного капіталу, подеколи перевищував 60% від національних заощаджень.

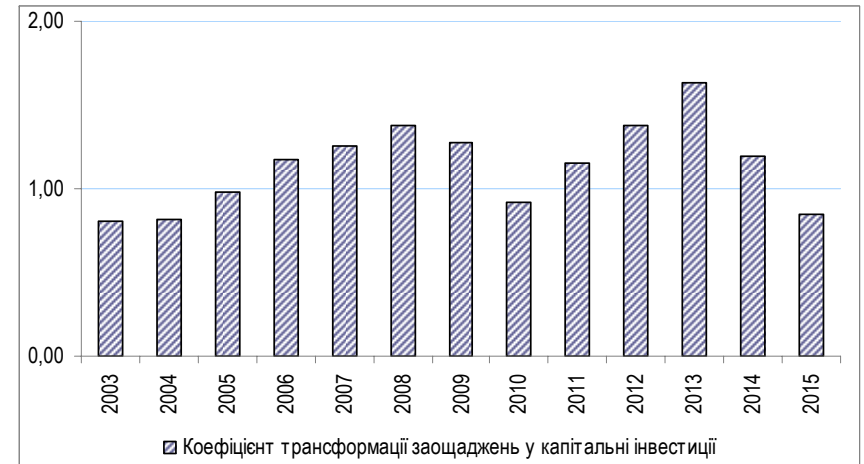

Рис. 3.13. Коефіцієнт трансформації валових заощаджень у капітальні інвестиції за 2003–2015 рр.

Джерело: Рахунки інституційних секторів економіки за роками; Квартальні національні рахунки за інституційними секторами [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

З усього масиву надходження іноземного капіталу в економіку мінімальна частина використовується на капітальні інвестиції. Зокрема, питома вага коштів іноземних інвесторів у джерелах фінансування капітальних інвестицій в економіці загалом не перевищувала 5,5% упродовж 2003–2015 рр. Частка коштів іноземних інвесторів, що спрямовується безпосередньо на розбудову реального сектора економіки і саме промисловості також не перевищувала 6% (2009–2015 рр.), переробної промисловості – 5%. Тому вважаємо слушним зауваження про те, що в українських реаліях значний «розрив» між заощадженнями та інвестиціями формує ризики для економічної безпеки, а також стає підґрунтям для реалізації сценаріїв боргової та валютної кризи¹²⁹.

Структура капітальних інвестицій розподіляється таким чином, що на виробничий сектор припадає до 61% від їхнього загального обсягу упродовж останніх років 2012–2015 рр. (у тому числі промисловість – 34–41%, сіль-

¹²⁹ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні. – С. 406.

ське господарство – 6–11%, будівництво – 14–18%¹³⁰). Така частка капітальних інвестицій у виробничий сектор є недостатньою для його нормального відтворення. Фахівцями визнано, що для підтримки відтворення економічно безпечним вважається рівень вкладень не менше 77% від загального валового нагромадження основного капіталу і рівень покриття капітальних витрат власними заощадженнями хоча б у 75%¹³¹.

Проявом нестачі джерел розвитку стало випереджаюче падіння інвестиційної динаміки порівняно з загальноекономічною (рис. 3.14). Якщо середньорічне скорочення ВВП становило приблизно -5,5% упродовж 2013–2015 рр., то капітальних інвестицій в економіку – (-12,3%), а у промисловість – (-15,1%). Наслідком негативної динаміки інвестицій стає розкручування спіралі подальшого скорочення виробництва доданої вартості та інвестиційної спроможності економіки. Брак інвестицій у промисловість, що поглибився в останні роки, свідчить про неготовність економіки до неоіндустріальних перетворень.

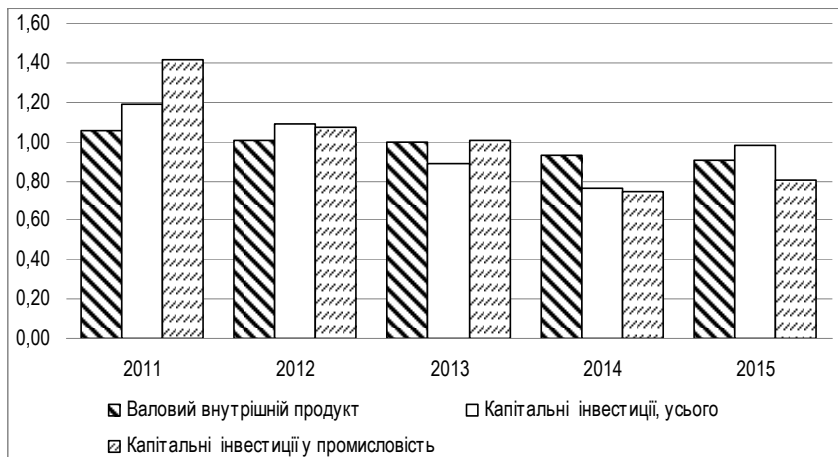

Рис. 3.14. Індекси ВВП та капітальних інвестицій у 2011–2015 рр., % до відповідного періоду попереднього року

Джерело: Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹³⁰ Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ibd/iokved/iokved_u/iokved_0415_u.htm

¹³¹ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні. – С. 151.

Проведене аналітичне дослідження дозволяє виділити фактори, що перешкоджають інвестиційному забезпеченню нової індустріалізації економіки, а саме:

- надзвичайно низький рівень ВНОК і негативні тенденції його зміни, що не відповідають потребам проведення модернізації, а надто нової індустріалізації;

- сполучення спадних тенденцій у динаміці заощаджень і нагромадження основного капіталу, що зумовлює скорочення ресурсів розвитку, незабезпеченість інвестиціями потреби не те що розширеного, а й навіть простого відтворення;

- брак наявних доходів і чистого прибутку, значна збитковість, що спричиняють неможливість інвестування інноваційно-технологічного оновлення промислових потужностей;

- велика втрата фінансових ресурсів унаслідок виплати доходів від власності, що перешкоджає необхідному насиченню промисловості інвестиціями навіть для простого відтворення, а неоіндустріалізації і поготів.

Унаслідок довготривалого недоотримання реальним сектором економіки необхідного рівня валового наявного доходу, спричиненого порушенням економічно обґрунтованого розподілу доходу між корпоративними секторами, виведенням капіталу з господарського обороту під впливом тінізації та офшоризації економіки, відбувається звуження основних джерел нагромадження основного капіталу та недобір інвестиційного ресурсу в економіці, тому замість необхідного для здійснення неоіндустріалізації інвестиційного прогресу панує регрес.

Нестійкість фінансового стану підприємств промисловості спричинює нестачу власних коштів і боргову залежність, не дозволяє підтримувати належний рівень валових заощаджень, у тому числі й валового нагромадження основного капіталу. Постійне скорочення чистого прибутку підприємств – основного джерела їхніх заощаджень та інвестицій, поширення збитковості призводять до затухання інвестиційної активності у промисловості. Продовження тенденцій до зниження рівня доходів і прибутків підприємств посилює ризики подальшої деградації економіки через неможливість забезпечувати власним інвестиційним ресурсом навіть просте відтворення виробничого потенціалу економіки.

Високий ступінь боргової залежності підприємств та її поглиблення у сполученні з надвисокими кредитними ставками зумовлює розкручування спіралі зростання витрат на обслуговування і сплату боргів, виплату доходів від власності, здорожчання собівартості продукції та зниження фінансо-

вих результатів, які слугують джерелом заощаджень і базою оподаткування, внаслідок чого відбувається подальше скорочення власних інвестиційних ресурсів економіки і доходів бюджету. Розширення масштабів використання зовнішніх запозичень та інших видів залучених фінансових активів як джерела фінансування валового нагромадження основного капіталу призводить до нових витків зворотного руху коштів, а отже, і до зменшення національних заощаджень.

3.2. Фінансова складова неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу України

Узагальнення іноземного досвіду фінансування інвестицій індустріального розвитку дозволило виявити особливості формування його джерел. Так, інвестиції у створення інноваційно-технологічних промислових виробництв залучаються переважно з приватних джерел. Бюджетні кошти використовуються як інструмент стимулювання інвестиційних проектів, але не виступають основним джерелом фінансування нової індустріалізації. За рахунок державного фінансування та на умовах партнерства з приватним бізнесом підтримується розвиток інфраструктури (передусім науково-виробничої, освітньої та соціальної). Щоб зацікавити національний бізнес технологічною модернізацією та сприяти забезпеченню достатності інвестиційних ресурсів, держава ініціює неоіндустріалізацію, організовує і стимулює цей процес так, щоб у його ході могли сформуватися й зміцнитися економічні інститути, здатні підтримувати такі ініціативи фінансово. При цьому держава застосовує механізми грошово-кредитної політики з метою забезпечення економіки дешевими довгими грошима (тим самим створюючи умови для кредитування інвестицій у промисловість), формування внутрішніх інвестиційних ресурсів шляхом стимулювання заощаджень і доведення норми накопичення до належного рівня (не меншого за 25% ВВП). Водночас уряд реалізовує заходи із залучення прямих іноземних інвестицій, створення для інвесторів сприятливих умов щодо податкового і митного навантаження. Також розширюється сфера дії інструментів державної контрактної системи та державного замовлення, здійснюється децентралізація економічних повноважень держави і запроваджується відповідальність державних управлінців у регіонах за успішний розвиток промисловості.

Сучасна специфіка України полягає в тому, що інвестування у створення осередків неоіндустріальної трансформації економіки відбувається на основі приватних ініціатив (із залученням внутрішніх і зовнішніх інвестицій,

кредитів іноземних банків). Зокрема, упродовж 2014–2015 рр. у країні було побудовано низку нових підприємств переробної промисловості, що працюють за прогресивними технологіями. Наприклад, у м. Південний Одеської області, використовуючи іноземні інвестиції групи компаній Allseeds у сумі 200 млн дол., побудовано олійно-екстракційний завод ТОВ «Олсідз Блек Сі» та термінал з перевалки рослинної олії;

– у с. Зайцеве Дніпропетровської області побудовано новий насіннєвий завод «Маіс» – коштом інвестицій у сумі понад 100 млн грн, третину з яких взято в кредит у німецького банку BHF під гарантії Європейського банку реконструкції та розвитку. Компанія «Маіс» планує побудувати ще два подібні заводи у різних регіонах країни;

– у м. Мена Чернігівської області побудовано завод з виробництва напівфабрикатів з картоплі ПАТ «Корпорація «Інтерагросистема» у рамках спільного українсько-турецького проекту. Донедавна Україна імпортувала таких напівфабрикатів на 500 млн грн на рік. Вітчизняні інвестиції становили 48 млн грн, іноземні – 2,5 млн євро;

– в Одесі міжнародна група Puratos побудувала завод із виробництва маргарину і сухих сумішей для хлібопекарської та кондитерської промисловості. Інвестиції групи становили 7 млн євро. Завод оснащено новітнім устаткуванням і технологіями, що відповідають концепції environmentally friendly есопому (екологічно чистих технологій). Планується до 40% продукції заводу експортувати;

– у смт Рокитне Рокитнянського району Київської області на території Рокитнянського цукрового заводу за інвестиції групи компаній «Сільгосп-продукт» побудовано першу чергу біогазового заводу «Біоенергія». Загальна сума інвестицій у будівництво становила 280 млн грн, при цьому було залучено кошти Європейського банку реконструкції та розвитку;

– у Костополі Рівненської області споруджується сучасне деревообробне підприємство «Українські лісопиліни» за кошти інвесторів у сумі 20 млн євро, де працюють українці, фіни, шведи;

– поблизу с. Галушці Тернопільської області група компаній «Тернопільський кар'єр» відкрила новий завод із видобутку вапнякового каменю. Для реалізації проекту було залучено майже 19 млн грн інвестицій, з яких майже 4 млн – кредитні кошти¹³²;

¹³² ПАТ «Тернопільський кар'єр» відкрило підприємство, аналогів якому немає в Західній Україні [Електронний ресурс] / Тернопільський кар'єр. – Режим доступу :

– в Івано-Франківську відкрито завод з виробництва цементно-піщаної черепиці Ondo. У виробництво вкладено 1 млн дол. інвестицій;

– у Львові японською компанією Fujikura Ltd відкрито завод «Фуджікура Аутомобілів Україна Львів». Головним напрямом діяльності компанії є виготовлення електрокомпонентів (кабельних мереж), для провідних європейських автомобільних виробників за японськими стандартами якості. Загальний обсяг іноземних інвестицій на першому етапі становив 87 млн грн¹³³;

– в Івано-Франківській області компанія Leoni AG (Нюрнберг, Німеччина) починає будівництво нового заводу автозапчастин. Обсяг інвестицій становитиме 15 млн євро;

– у м. Біла Церква Київської області побудовано новий біофармацевтичний комплекс «Біофарма». Українські та іноземні інвестори (американська компанія Horizon Capital і голландський банк розвитку FMO) вклали 40 млн дол. Завод, спроектований німецькою компанією Linde Engineering, відповідає вимогам європейського стандарту Good Manufacturing Practice. Планується також побудувати завод із переробки плазми крові – для цього додатково інвестують 30 млн дол.

Наведений неповний перелік підприємств дозволяє уявити різноманіття галузей, у яких зацікавлені інвестори – це переважно поглиблена агропереробка і харчова промисловість, виробництво будматеріалів із місцевої викопної сировини, відновлювана енергетика, а також біофармацевтика, приладобудування, машинобудування тощо. Також можна констатувати, що на початковому етапі неоіндустріалізації нові сектори розвиваються шляхом оновлення традиційних галузей (імпортними техніко-технологічними комплектуючими), не витісняючи їх з ринку, що наповнює історично профільні галузі сучасними технологіями виробництва. Іншою особливістю початкового етапу є та, що він ініціюється іноземними компаніями (європейськими, японськими тощо) та фінансується переважно за кошти іноземних інвесторів під кредити іноземних банків. Таким чином, перші неоіндустріалізаційні кроки Україна робить в орбіті промислового ренесансу розвинених країн. Те, що іноземні інвестиції приходять в Україну навіть в умовах російської

http://karyer.limeindustry.in.ua/novosti/73-PAT_Ternoplskiy_karer_vdkrilo_pdpriemstvo_analogv_yakomu_nemaє_v_Zakhdny_Ukraiin.html

¹³³ Японская компания Fujikura открыла в Украине завод по производству автомобильных компонентов [Електронний ресурс] // ITC.ua. – Режим доступу : <http://itc.ua/news/yaponskaya-kompaniya-fujikura-otkryla-v-ukraine-zavod-po-proizvodstvu-avtomobilnyh-komponentov/>

інтервенції, дає надію на відновлення промислового потенціалу країни і водночас слугує позитивним сигналом для інших потенційних інвесторів. Нині відомі плани інвесторів щодо будівництва ще багатьох нових підприємств¹³⁴. Наприклад, китайська компанія CNBM International Corporation, яка інвестувала у галузь відновлюваної енергетики України близько 1 млрд дол., готується побудувати мережу сонячних електростанцій у Чорнобильській зоні¹³⁵.

Незважаючи на те, що здійснюються кроки до розбудови промисловості за новітніми технологіями, ці процеси ще не набули тих масштабів, які б дозволили помітно оновити ландшафт вітчизняної індустрії. Не може йтися про масштабну перебудову промисловості за затухання інвестиційних процесів. У цьому зв'язку гостро проявляються проблеми нестачі інвестиційних ресурсів та неефективності інструментів формування фінансових джерел неоіндустріальної трансформації. Причиною стала неналежна увага держави до забезпечення нової індустріалізації. Тільки нещодавно уряд України у проекті програми своєї діяльності на 2016 р. чи не вперше означив мету – проведення політики нової індустріалізації економіки, стабілізації соціально-економічного стану: до кінця року – подолання тенденції падіння обсягів промислового виробництва, у середньостроковій перспективі – досягнення стабільних обсягів зростання промислового виробництва, збільшення частки промисловості у структурі ВВП, збільшення обсягів експорту продукції з високою доданою вартістю¹³⁶.

Аналіз українських реалій дозволяє окреслити проблеми щодо формування фінансових джерел неоіндустріальної трансформації промисловості. Загалом нинішній стан промисловості можна охарактеризувати як кризовий¹³⁷. Це проявляється у прискореному падінні промислового виробництва, деін-

¹³⁴ За год в Украине построены десятки новых заводов и цехов [Електронний ресурс] // Інформаційні війська України. – Режим доступу : <http://i-army.org/ru/za-rik-v-ukrayini-pobudovano-desyatky-novyh-zavodiv-i-tsehiv/>

¹³⁵ CISOLAR-2016: в Украине построят 34 солнечные электростанции мощностью 120 МВт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ecotechnica.com.ua

¹³⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про План пріоритетних дій уряду на 2016 рік» від 27 травня 2016 р. № 418-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.go.ua>

¹³⁷ Шовкун І.А. Асоціація з ЄС диктує необхідність відродити промисловість [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2015. – 9 жовтня. – № 38. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/promyshlennost/associaciya-s-es-diktuet-neobhodimost-vozrozhdeniya-promyshlennosti-_html

дустріалізації, архаїзації структури промисловості, зниженні її конкурентоспроможності і свідчить про необхідність відновлення зростання промисловості та модернізації її виробничо-технологічного потенціалу. Тому питання фінансування відновного зростання і модернізації промисловості загострюється через обмеженість фінансових ресурсів. Зокрема, проведений аналіз структури джерел фінансування інвестицій у промисловість показав, що замкненість на власних фінансових ресурсах інвестицій у розвиток зберігається. Так, у структурі джерел інвестування дедалі посилюється абсолютна перевага власних коштів підприємств, скорочується частка кредитів банків та інших позик, мізерними залишаються частки коштів державного і місцевого бюджетів, коштів іноземних інвесторів, населення, інвестиційних інституцій, інших джерел фінансування. Тож промисловість потерпає від глибокого дефіциту зовнішніх джерел фінансування, жорстких цінових обмежень на залучення позик. Це свідчить про системні проблеми національного господарства у питаннях формування бюджетів розвитку, у фінансово-кредитній сфері, у залученні іноземних та вітчизняних інвестиційних ресурсів, а також про недієвість заходів стимулювання промислового розвитку. У підсумку основне джерело інвестицій галузі швидко вичерпується¹³⁸.

Внутрішні причини продовжуваної деіндустріалізації економіки проростають із моделі господарювання, що сформувалася в Україні у пострадянський період. Ця модель дозволила вирішувати завдання первісного накопичення капіталу на основі широкомасштабної приватизації державних промислових активів, проте не створила стимулів для їхньої модернізації та ефективного використання. В результаті сформувалася олігархічно-монополістична модель влади, в умовах панування якої пригнічується ринок і конкуренція, що живиться можливостями вилучати різноманітні рентні надприбутки¹³⁹. Корупція та адміністративна рента є похідними явищами від цієї моделі. Системна корупція живиться міцними зв'язками між політиками, олігархами, ураженою правоохоронною та судовою системою¹⁴⁰. Домінуючий стереотип державного управління владної системи, що склалася, нехтує мораллю, заохочує спритність, егоїзм, жадібність, використання довіреного в управління народного

господарства в особистих інтересах¹⁴¹. У таких умовах бізнес-середовище налаштоване контрінноваційно, інвестиційна діяльність зосереджується у вузьких сферах, які забезпечують надприбутки.

Відтворювальний процес за цієї моделі має звужений характер, оскільки замість реінвестування прибутків здійснюється вилучення капіталу зі сфери виробництва і виведення його в інші сфери та за межі країни. Красномовні свідчення того, як діють механізми виведення капіталів з промислових підприємств вчергове надало розслідування схем розкрадання приватизованих заводів мажоритарними власниками, коли дедалі більша частина доходів від виробничої діяльності осідала на рахунках приватних фірм цих власників¹⁴². Дослідження засвідчило, що менша частина доходів від продажів продукції заводів повертається в Україну, тоді як лівова частка переходить корупційними каналами до окремих осіб і збільшує їхні особисті статки. Обсяги капіталів, які за різними нелегальними схемами щорічно виводяться з України, в середньому становлять 11,7 млрд дол., а у роки сплесків сягали 21 млрд¹⁴³. Суми виведення капіталів порівнянні з половиною річного бюджету країни, або з 9–16% ВВП, тобто кожні 7–10 років економіка безповоротно втрачає коштів на суму одного ВВП.

Стратегічна поведінка бізнесу, налаштованого на виведення капіталу з країни, породжує у суспільстві загальні настрої недовіри до економічної та фінансової системи, призводить до надлишкового споживання. Відповідно скорочується рівень заощаджень в економіці. Як було показано раніше, упродовж останніх 12 років чисті національні заощадження скоротилися з 17,5% у 2004 р. до -3,3% у 2013 р. та 3,7% у 2015 р. Таким чином внутрішні джерела інвестування вичерпуються – норма валового нагромадження основного капіталу становить лише 12,7% (2015 р.), а рівень інвестицій в основний капітал – 9,1% (рис. 3.15). Інвестиційні процеси в країні упродовж останніх 8 років демонструють тенденцію до затухання. Фактично вони так і не відновилися у період після світової фінансової кризи. Тому оновлення основного капіталу скорочується, що унеможливиле модернізацію матері-

¹³⁸ Шовкун І.А. Фінансові ресурси промислової політики в посткризовому розвитку економіки України // Промислова політика посткризової економіки / НАН України ; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув.». – К., 2014. – С. 243–276.

¹³⁹ Національна модель неоіндустріального розвитку України / за заг. ред. В.П. Вишневського ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – К., 2016. – С. 73.

¹⁴⁰ Оришук Ф. Чорна бухгалтерія Партії регіонів за часів правління Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : glavcom.ua

¹⁴¹ Продаєвич В., Фрейдлін М. Нова парадигма для нового часу [Електронний ресурс] // Голос України. – 2016. – 06 грудня. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/280422>

¹⁴² Микола Янковський стає на Заході символом української корупції [Електронний ресурс]. – 2016. – 16 липня. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua>

¹⁴³ Боряба с офшорами: Как увеличить ВВП Украины сразу на 10% [Електронний ресурс] // Власть денег. – 2016. – № 5 (442). – Режим доступу : dsnews.ua

ального базису економіки та не відповідає потребам індустріального відтворення.

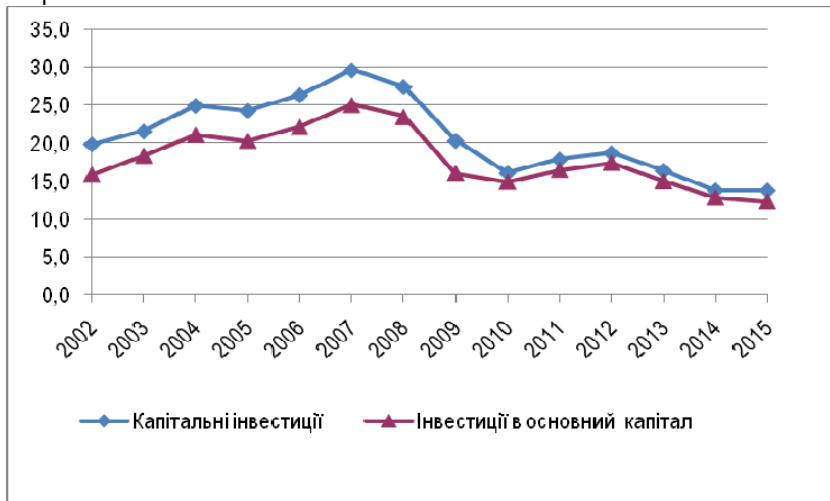

Рис. 3.15. Капітальні інвестиції та інвестицій в основний капітал у 2002–2015 рр., % до ВВП в економіці України

Джерело: Валовий внутрішній продукт; Капітальні інвестиції за видами активів [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Не можна заперечувати, що за нинішнього мізерного рівня інвестування національне господарство приречене на подальше технологічне відставання і неконкурентоспроможність¹⁴⁴. До того ж за нинішнього рівня чистих національних заощаджень в Україні (3,7% у 2015 р.) дефіцит внутрішніх інвестиційних ресурсів становить 21% ВВП порівняно з обсягами, необхідними для забезпечення стабільного економічного зростання, та понад 40% від потрібного для проведення неоіндустріалізації. Отже, економічний механізм, що діє в Україні, не здатний трансформувати фінансові ресурси в необхідні інвестиції у національну економіку. Відповідно існує потреба зміни механізму, повернення виведених капіталів до економічного обігу, залучення іноземних інвестицій.

Зважаючи на суть неоіндустріалізації, що полягає у широкомасштабній технологічній модернізації виробничого апарату промисловості для підви-

¹⁴⁴ Саліхова О.Б., Бак Г.О. Іноземні технології як детермінанта інвестиційно-інноваційних процесів в Україні. – С. 93–105.

щення конкурентоспроможності та ефективності національної економіки, її проведення потребує значних інвестицій. Між тим ні обсяги, ні динаміка інвестицій не задовольняють такі потреби. Динаміка інвестицій у промисловість характеризується спадними тенденціями в усіх основних галузях (рис. 3.16). Наприклад, обсяги освоєних капітальних інвестицій у промисловості впали до 63,9% у 2015 р. порівняно з 2011 р., у тому числі: в добувній промисловості – до 47,5%, переробній – 69,7, у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 72,2%. Така динаміка свідчить про відсутність системних зусиль щодо насичення промисловості інвестиціями, а тому найближчим часом даремно очікувати модернізації економіки на основі неоіндустріалізації.

Рис. 3.16. Динаміка освоєння капітальних інвестицій за галузями промисловості в Україні впродовж 2012–2015 рр., % до 2011 р.

Джерело: Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

У ході неоіндустріалізації ключовою галуззю для інвестицій має стати переробна промисловість і, передусім, машинобудівні види промислової діяльності, а саме: виробництво машин і устаткування, виробництво електроустаткування, виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, виробництво транспортних засобів і обладнання. Зазначені види діяльності разом із науковою діяльністю важливі, оскільки формують каркас технологічної модернізації, втілюють

Розділ. 3. Інвестиційне забезпечення неоіндустріальної трансформації...

нові технології у виробництві, забезпечують масштабний попит на інновації, сприяють розповсюдженню технологічних інновацій, постачаючи промислове обладнання у різні галузі економіки. Проте статистичні дані свідчать, що види діяльності, пов'язані з виробництвом машинобудівної продукції, не забезпечуються достатніми капітальними інвестиціями. Зокрема, частка інвестицій у розвиток усіх видів такої діяльності становила менше 3,8% від сукупного обсягу інвестицій в економіку (2014–2015 рр.), у тому числі у виробництво транспортних засобів – 1,2%, виробництво машин і устаткування – 0,9%, виробництво електричного устаткування – 0,3% (табл. 3.3). Натомість серед видів промислової діяльності основні потоки інвестицій спрямовуються в енергетику (10,4% у 2014 р. та 7,8% у 2015 р.), добувну промисловість (9,1 та 6,8%), харчову (6,2 та 3,9%), металургійну промисловість (5,4 та 4,2%), виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (1,8 та 1,0 %), виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (1,0 та 0,6%), виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічну діяльність (0,9 та 1,5%). Питома вага капітальних інвестицій у переважну кількість згаданих видів промислової діяльності у 2015 р. порівняно з попереднім роком скоротилася. Винятком є зростання інвестицій у виробництво продукції з деревини, що може свідчити про позитивні перспективи розвитку цих виробництв, особливо після законодавчої заборони на вивезення з країни необробленої деревини. Лідерами за обсягами інвестицій серед видів економічної діяльності залишаються будівництво (16,4 та 15,9%), сільське господарство (8,6 та 11,0%), торгівля (9,4 та 7,6%), транспорт (7,1 та 6,8%). Найбільший приріст капітальних інвестицій відбувся у галузі інформації та телекомунікації (3,7 та 8,4%), що відповідає світовим тенденціям динамічного розвитку галузі, а також державного управління та оборони (2,6 та 5,1%) (що зумовлено необхідністю захисту країни в умовах зовнішньої агресії).

Ознакою сучасної неоіндустріалізації у світі є фокусування інвестицій на високотехнологічних виробництвах, пов'язаних з новими космічними, комп'ютерними технологіями та іншими наукомісткими галузями переробної промисловості. В Україні на високотехнологічні виробництва припадає найменша частка інвестицій порівняно з рештою технологічних секторів переробної промисловості. В останні роки вона становила 1,4–1,6% на тлі загального скорочення інвестицій в економіку (табл. 3.3). Інвестиції у наукову і науково-технічну діяльність скоротилися у понад 4 рази, що погіршує можливості проводити дослідження на сучасному рівні та знижує роль національної науки у технологічному відтворенні. Також спостерігалось зменшення обсягів та питомої ваги інвестицій у середньо високотехнологічні виробництва, до яких належить більшість машинобудівних видів діяльності.

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Загалом тимчасове зростання частки інвестицій у переробну промисловість (з 14,7% у 2012 р. до 16,9% у 2015 р.) відбувалося за рахунок їхнього перерозподілу на користь низькотехнологічних (з 5,9 до 7,0%) і середньо низькотехнологічних виробництв (з 4,9 до 7,5% у 2014 р.).

Таблиця 3.3.

Структура та динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності та технологічними секторами переробної промисловості України у 2012–2015 рр.

Показник	Освоєно капітальних інвестицій, % до загального обсягу				Темп зростання, % до 2012 р.		
	2012	2013	2014	2015	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	88,9	67,5	66,3
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6,6	7,1	8,6	11,0	100,1	84,7	107,6
Промисловість	35,2	39,4	39,3	41,3	100,3	74,5	59,7
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	10,7	8,5	9,1	6,8	67,8	49,8	36,8
Переробна промисловість	14,7	17,3	19,4	16,9	107,7	85,1	73,4
Високотехнологічне виробництво	0,8	0,9	1,6	1,4	100,2	83,2	95,8
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування	0,4	0,5	0,6	0,6	90,6	45,6	68,1
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,3	0,4	0,6	0,6	115,6	138,4	125,9
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,2	0,1	0,4	0,2	96,6	78,0	101,9

Розділ. 3. Інвестиційне забезпечення неоіндустріальної трансформації...

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Середньо високотехнологічне виробництво	3,0	3,2	2,8	2,1	92,6	58,1	46,0
Виробництво електричного устаткування	0,2	0,4	0,3	0,2	96,1	63,7	63,3
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	0,2	0,2	0,4	0,4	105,4	74,2	79,5
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу	0,4	0,5	0,2	0,1	93,6	17,8	14,7
Виробництво транспортних засобів, не віднесених до інших угруповань	0,0	0,0	0,0	0,0	146,7	34,2	16,0
Виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань	1,0	0,8	0,9	0,7	80,7	58,6	43,4
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	1,2	1,3	1,0	0,6	99,2	68,2	49,3
Середньо низькотехнологічне виробництво	4,9	6,0	7,5	4,7	106,1	90,5	78,0
Будування суден і човнів	0,0	0,0	0,0	0,0	80,5	6,5	11,7
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	1,3	1,6	1,8	0,4	103,1	78,6	65,3
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0,4	0,3	0,2	0,2	51,5	38,3	34,5
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	3,2	4,1	5,4	4,2	114,9	103,3	86,3
Низькотехнологічне виробництво	5,9	7,1	18,7	7,0	116,4	87,0	76,7
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	0,4	0,3	6,1	0,2	119,3	65,4	61,6

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Закінчення табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	0,8	0,9	6,1	1,5	138,6	85,9	128,9
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	4,6	5,7	6,1	5,0	112,8	88,3	67,0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри виробів з шкіри та інших матеріалів	0,1	0,2	0,3	0,4	101,7	107,3	145,8
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	9,2	12,9	10,4	7,8	131,5	92,4	66,8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,6	0,7	0,4	0,6	133,8	46,4	57,2
Будівництво	15,3	17,3	16,4	15,9	95,7	77,2	74,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	8,4	8,4	9,4	7,6	92,8	68,6	51,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	11,2	7,0	7,1	6,8	56,8	41,0	38,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	1,0	0,9	0,7	0,5	85,8	88,5	59,6
Інформація та телекомунікації	3,5	3,7	3,7	8,4	108,7	82,5	183,0
Фінансова та страхова діяльність	2,5	2,5	2,8	2,4	95,0	84,2	69,3
Операції з нерухомим майном	4,3	5,2	5,1	4,4	106,3	84,4	69,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,1	1,4	1,3	1,5	35,3	23,3	27,5

Джерело: розраховано за даними: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування та видами економічної діяльності за відповідні роки / Держстат України.

Отже, високотехнологічні сфери промислового виробництва залишаються недоінвестованими порівняно з низькотехнологічними (харчовою промисловістю, металургією, деревообробкою тощо). Інвестиції у промислові виробництва, що спеціалізуються на виготовленні технологічно містких видів інвестиційних товарів (станків, приладів, електроніки, електротехніки)

Розділ. 3. Інвестиційне забезпечення неоіндустріальної трансформації...

є мізерними. Внаслідок відсутності інвестицій на межу існування поставлено такі машинобудівні виробництва, як виробництво суден і човнів, мотоциклів і велосипедів, різних видів машин і устаткування загального і спеціального призначення.

Представлений розподіл інвестицій свідчить про відсутність підвалин для масштабної неоіндустріалізації та структурної модернізації економіки країни. Зважаючи на нинішню галузеву структуру інвестицій, можна передбачити, що у коротко- і середньостроковій перспективі збережеться традиційна спеціалізація економіки, де домінують сировинно-добувні та низькотехнологічні види промислової діяльності, орієнтовані на експорт, а також посилюватиметься роль енергетичного сектора. Економіка, у якій інвестиції мають ухил у бік непромислових видів діяльності (будівництва, різних видів послуг, аграрного виробництва) та низькотехнологічних галузей промисловості, не буде здатна покращити власну конкурентоспроможність.

Виявлені тенденції до скорочення інвестицій в економіку та їхній структурний розподіл свідчать про низку негативних явищ:

- несприятливу для капітальних інвестиційний у переробні галузі промисловості модель економічних відносин;
- нездатність економіки до трансформації фінансових ресурсів у розширене відтворення промислового потенціалу, натомість домінування настроїв до виведення коштів з економічного обігу;
- відсутність належної мотивації для інвестицій у пріоритетні сектори з точки зору модернізації та нової індустріалізації національного господарства.

Можливості залучення інвестицій у пріоритетні галузі промисловості з різних джерел обмежуються їх недостатньою ефективністю. Нині власні кошти підприємств перетворилися чи не на єдине джерело інвестицій у промисловість. Частка власних коштів підприємств у структурі джерел інвестицій досягла 96–97% у переробній промисловості (у 2014–2015 рр.) та перевищила 98% – у добувній (табл. 3.4). Кредити, частка яких у джерелах інвестицій у промисловість продовжувала скорочуватись (з 7,6% у 2014 р. до 5,3% у 2015 р., а у переробну промисловість – з 3,5 до 1,9%), доступні обмеженому колу підприємств з причини дорожнечі позикових коштів. Левову частку позик під інвестиційні проекти залучили підприємства декількох видів промислової діяльності – енергетики, виробництва будівельних матеріалів, харчових продуктів, добувної промисловості, виробництва фармацевтичної продукції та меблів. Кошти вітчизняних та іноземних інвесторів, питома вага яких ледь сягає 1,2%, було спрямовано переважно у харчову

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

промисловість (найбільше – у виробництво тютюнових виробів), машин і устаткування спеціального призначення та деталей до автотранспорту. Таким чином, загальне падіння обсягів капітальних інвестицій в економіку разом з обмеженою доступністю джерел їхнього фінансування поза власними коштами підприємств, особливо для переробної промисловості, підштовхують до поглиблення занепаду інвестицій.

Таблиця 3.4

Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування та видами економічної діяльності у 2014–2015 рр.

Показник	Освоєно (використано) капітальних інвестицій за рахунок									
	коштів державного бюджету		власних коштів підприємств та організацій		кредитів банків та інших позик		коштів вітчизняних інвестиційних компаній, фондів		коштів іноземних інвесторів	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО	1,2	2,5	70,5	67,5	9,9	7,6	0,7	0,4	2,6	3,0
Промисловість	0,4	0,3	86,1	86,9	7,6	5,3	0,0	0,0	5,5	6,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,3	0,0	98,2	98,9	1,4	1,0	0,0	0,0	0,2	0,0
Переробна промисловість	0,0	0,0	95,5	96,7	3,5	1,9	0,0	0,0	0,9	1,2
Високотехнологічне виробництво	0,0	0,0	88,9	95,6	5,7	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування	0,0	0,0	95,1	97,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів		0,0	88,0	93,2	11,8	0,0	0,0	0,0		0,0
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції		0,0	58,3	96,7		3,3	0,0	0,0		0,0
Середньо високотехнологічне виробництво	0,0	0,0	96,8	96,5	1,3	1,4	0,0	0,0	0,7	0,0
Виробництво електричного устаткування		0,1	96,9	97,2		0,0	0,0	0,0		0,0

Розділ. 3. Інвестиційне забезпечення неоіндустріальної трансформації...

Продовження табл. 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	0,0	0,0	93,8	94,2	0,3	0,3	0,0	0,0	5,4	0,0
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу	0,0	0,0	99,4	100	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво військових транспортних засобів	0,0	0,0	100	100	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво транспортних засобів, н.в.і.у.	0,0	0,0	100	100	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань		0,0	96,5	95,8	3,4	3,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	0,0	0,0	97,4	97,8	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Середньо Низькотехнологічне виробництво	0,0	0,0	95,2	94,7	3,7	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0
Будування суден і човнів	0,0	0,0	100	100	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	0,0	0,0	83,3	99,1	14,6	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення		0,0	100	0,0		0,0	0,0	0,0		0,0
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	0,0	0,0	99,0	99,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0
Низькотехнологічне виробництво	0,0	0,0	95,6	95,8	2,6	2,1	0,0	0,0	0,9	1,7
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	0,0	0,0	89,8	91,5	8,8	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	0,1	0,0	96,6	89,8	1,5	1,9	0,0	0,0	0,0	8,0

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Закінчення табл. 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,0	0,0	96,1	97,7	2,3	2,2	0,0	0,0	0,9	0,0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з шкіри та інших матеріалів	0,0	0,0	89,4	95,6	2,9	0,2	0,0	0,0	5,9	0,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1,0	0,0	58,9	58,6	20,8	16,3	0,0	0,0	18,8	23,4
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2,5	15,6	64,0	43,7	5,5	5,3	0,0	0,0	0,3	0,1

Джерело: розраховано за даними Держстату України «Капітальні інвестиції за джерелами фінансування та видами економічної діяльності за відповідні роки».

Представлена структура і динаміка інвестицій у промисловість має стійкі економічні причини. Зокрема, **істотно погіршилися фінансові передумови для відтворення в індустріальному секторі економіки країни упродовж останніх років**. Так, чистий прибуток від діяльності великих і середніх підприємств у промисловості скоротився на третину в 2014 р. та на чверть – у 2015 р. порівняно з 2011 р., тоді як чистий збиток збільшився у 4,9 та 5,6 раза відповідно (табл. 3.5). Показник сукупного доходу промисловості взагалі змінив значення з додатного на від'ємне (з +37,6 млрд грн у 2011 р. до -92,5 та -107,9 млрд грн у 2014–2015 рр.). Добувна і переробна промисловість опинилися в аналогічному фінансовому становищі, одержавши від'ємний сукупний дохід за підсумками 2014–2015 рр. ((-7,3)–(-13,4) млрд грн та (-67,4)–(-71,6) відповідно), тоді як у 2011 р. мали додатний (+20,6 млрд. грн. та +3,5, відповідно).

Підприємства високотехнологічного сектора виявилися відносно фінансово стійкішими, ніж решта секторів переробної промисловості (табл. 3.5). Сукупні доходи високотехнологічних підприємств зберігали додатне значення навіть у 2014 р. (тобто у період важких політико-економічних потрясінь, хоча доходи зменшилися у 3,5 раза – до 0,6 млрд грн у 2014 р. порівняно з 2,1 у 2011 р.), а вже у наступному 2015 р. стрімко зросли (у 9,3 раза до попереднього року). Темпи зростання чистого прибутку, що становили 1,5 раза упродовж 2011–2014 рр., відставали від темпів збільшення чистого збитку, які досягли 7,2 раза. Чистий фінансовий результат помітно покращився.

Розділ. 3. Інвестиційне забезпечення неоіндустріальної трансформації...

щився у 2015 р., коли чистий прибуток збільшився у 1,9 раза до попереднього року, а чистий збиток зменшився на чверть. Найбільші прибутки, як і збитки, високотехнологічного сектора зосереджено на підприємствах з виробництва повітряних і космічних літальних апаратів (59 та 65% у 2015 р. відповідно), виробництва фармацевтичної продукції (29 та 24%), виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (11 та 11%). Стабільне зростання сукупних доходів підприємств високотехнологічного сектора свідчить про його переваги порівняно з іншими технологічними секторами, що проявляються в умовах економічної кризи.

Таблиця 3.5

Структура чистого прибутку та чистого збитку, співвідношення прибутків і збитків за видами економічної діяльності та технологічними секторами переробної промисловості України у 2011–2015 рр.

За КВЕД2010	Чистий прибуток за звітний період, %			Чистий збиток за звітний період, %			Співвідношення чистого прибутку до чистого збитку		
	2011	2014	2015	2011	2014	2015	2011	2014	2015
Усього по економіці	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,8	0,3	0,5
Промисловість	48,2	35,9	25,6	47,2	38,5	47,9	1,0	0,3	0,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	17,4	13,0	4,9	9,8	6,0	6,6	3,2	0,6	0,4
Переробна промисловість	19,9	20,3	18,0	31,9	27,9	33,2	1,1	0,2	0,3
Високотехнологічне виробництво	1,5	2,4	2,7	0,5	0,6	0,5	5,1	1,1	2,7
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування	0,9	1,3	1,6	0,1	0,3	0,3	13,0	1,2	2,4
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,4	0,9	0,8	0,0	0,2	0,1	14,2	1,5	3,2
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	1,0	0,3	2,6
Виробництво електричного устаткування	1,0	0,6	0,4	0,7	1,0	1,1	2,7	0,2	0,2

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Продовження табл. 3.5

Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	0,2	0,2	0,3	0,3	0,9	0,7	1,1	0,1	0,2
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу	3,6	0,0	0,0	0,2	1,1	1,4	30,6	0,0	0,0
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1,4	1,8	1,6	1,2	1,2	1,6	2,1	0,4	0,5
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	1,2	1,0	0,8	3,3	6,1	6,6	0,7	0,0	0,1
Середньо низькотехнологічне виробництво	5,0	5,0	4,1	17,6	10,8	13,8	0,5	0,1	0,1
Будування суден і човнів	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,4	0,0	0,1
Виробництво гумових і пластмасових виробів	0,3	0,3	0,3	0,5	0,6	0,7	1,1	0,1	0,3
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0,2	0,7	0,5	2,8	0,9	1,0	0,1	0,2	0,2
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,7	0,6	0,6	1,4	2,0	2,3	0,9	0,1	0,1
Металургійне виробництво	3,7	3,4	2,7	12,8	7,2	9,7	0,5	0,1	0,1
Низькотехнологічне виробництво	6,3	9,2	7,9	8,1	6,1	7,6	1,4	0,4	0,5
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	0,3	0,7	0,4	0,2	0,4	0,5	2,7	0,5	0,5
Оброблення деревини та виготовлення виробів із деревини, паперу та поліграфічна діяльність	0,1	0,9	1,0	0,1	0,9	0,8	1,7	0,3	0,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	5,1	7,2	6,1	6,9	4,6	6,1	1,3	0,4	0,5
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,1	0,4	0,4	0,2	0,2	0,1	1,1	0,5	1,5

Закінчення табл. 3.5

Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	10,9	2,6	2,7	5,4	4,6	8,1	3,6	0,1	0,2
--	------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Джерело: розраховано за даними Держстату України «Вихідна таблиця № 2 форми № 2 "Звіт про фінансові результати"».

Сальдований фінансовий результат підприємств середньо високотехнологічного сектора, що залишався від'ємним ще з 2011 р., істотно погіршився у 2014–2015 рр. Унаслідок одинадцятикратного зростання збитків і зменшення прибутків майже наполовину (табл. 3.5) сукупний дохід підприємств цього сектора виявився збитковим на понад 50 млрд грн у 2015 р. Зростання збитків відбувалося на підприємствах з виробництва машин і устаткування загального і спеціального призначення (у 7,1 раза у 2015 р. порівняно з 2011 р.), електричного устаткування (у 8,6 раза), автотранспортних засобів (у 10,6 раза), залізничного транспорту (у 35,4 раза). Поглибилась збитковість підприємств хімічної галузі, втрати якої перевищували 33–34 млрд грн у 2014–2015 рр. Отже, у цих технологічно містких галузях, які є пріоритетними у сенсі нової індустріалізації, сальдований фінансовий результат є незадовільним або взагалі набуває глибоко від'ємних значень.

Сукупний дохід підприємств середньо низькотехнологічного сектора також був від'ємним декілька років поспіль (-8,5 млрд грн – у 2011 р., -16,0 – у 2014 р., -17,2 млрд грн – у 2015 р.), причому стан збитковості тільки поглиблювався. Визначальна частина сукупних доходів цього сектора формується металургійним виробництвом (понад 60%). **Поміж усіх видів промислової діяльності металургійні підприємства вирізняються значною змінюваністю фінансового становища**, що зумовлено сильною залежністю від кон'юнктури світових ринків металопродукції та технологічною відсталістю основних виробничих потужностей металургії. Зокрема, не встигли підприємства металургії укріпити свій фінансовий стан, подолати збитковість (-6,0 млрд грн у 2011 р. за показником чистого доходу) і одержати прибутки (+16,7 млрд грн у 2014 р.), як знову виявилися збитковими (-27,7 млрд грн у 2015 р.). Оскільки основні доходи підприємства галузі одержують від експорту, то під впливом невпинних коливань цінової кон'юнктури на світових ринках їхні доходи або зростають, як це було у 2014 р., або падають, як у 2015 р. Зокрема, якщо у 2014 р. сальдований фінансовий результат металургії майже у 14 разів перевищував сумарний результат авіакосмічної та фармацевтичної галузі разом узятих, то у наступному 2015 р. було навпаки – фінансовий результат діяльності металургії виявив-

ся у 6 разів гіршим. Загальні тенденції у секторі середньо низькотехнологічних виробництв характеризуються суттєвим погіршенням фінансового стану та поглибленням збитковості, що визначальним чином впливає на стан промисловості в цілому. Зважаючи на те, що донедавна у середньо низькотехнологічному секторі формувалися найбільші доходи від експорту продукції та прибутки, а тепер він є збитковим, актуалізується проблема забезпечення конкурентоспроможності його продукції на основі проведення технологічної модернізації. Отже, гостро стоїть і питання про джерела фінансування інвестицій у модернізацію виробництва.

Найсуттєвішими змінами у секторі низькотехнологічних виробництв, що відбулися упродовж 2011–2015 рр., стали зрушення у структурному розподілі сукупного доходу між галузями та його фінансова нестабільність. Галузеві зрушення проявилися у тому, що замість підприємств харчових виробництв, які формували 69% сукупних доходів сектора у 2011 р. (табл. 3.5), уперед вийшли підприємства з виробництва меблів, іншої продукції, ремонту та монтажу машин і устаткування, які забезпечили +178% сукупних доходів сектора у 2015 р., тоді як харчові – (-70)%. Причиною таких карколомних змін є перетворення харчових виробництв з високоприбуткових на збиткові (суми одержаних ними збитків сягнули 32,6 млрд грн у 2015 р., тобто виросли майже у 5 разів порівняно з 2011 р., а сукупний дохід набув від'ємних значень – (-12,0) млрд грн). Лівову частину сукупних доходів сектора забезпечили підприємства з ремонту і монтажу машин і устаткування, а саме окремих видів транспортних засобів (понад 30,1 млрд грн). Принагідно варто зауважити, що транспортні підприємства часто-густо експлуатують вкрай зношений парк транспорту понад нормативні терміни, безкінечно ремонтують його, але уникають закупівлі нових транспортних засобів усупереч здоровому глузду та потребам безпеки перевезень, тим самим залишаючи машинобудівні підприємства без замовлень. Красномовним прикладом плюшкінської скнарості є Укрзалізниця – велика державна монополія у галузі транспорту. Відомо, що рухомий склад залізничного транспорту вкрай застарів фізично та морально – він експлуатується із перевищенням термінів служби, встановлених заводами-виробниками. Зокрема, середнє зношування вантажних вагонів становить 91,0%, пасажирських вагонів – 86,0%, парку локомотивів – 95,7%, дизель-поїздів – 97,6%, електропоїздів – 83,8%, переважну частину парку становлять електровози, магістральні тепловози, маневрові тепловози та інші локомотиви,

спроєктовані і виготовлені ще у 1950–1960 рр.¹⁴⁵. Разом із тим зростає кількість позапланових ремонтів і витрати на ремонти застарілого тягового рухомого складу збільшуються на 40–60% щороку. Значно ефективніше було би поступово інвестувати оновлення транспортного парку, але це не робиться. На жаль, наведений приклад не є унікальним – аналогічно поведуться й інші підприємства транспортної галузі. З цієї причини підприємства машинобудування потерпають від нестачі замовлень і відсутності доходів.

Таким чином, істотне погіршення фінансового стану підприємств більшості технологічних секторів переробної промисловості стає нездоланою перешкодою для формування основного джерела інвестицій індустріального відтворення економіки країни, яким є власні кошти підприємств.

Розподіл інвестицій залежить передусім від чинника прибутковості різних видів економічної діяльності. Економічні розрахунки показують, що **основні центри прибутків в економіці перебувають поза межами високотехнологічного сектора і переробної промисловості загалом, хоча з'являються деякі ознаки зрушень на їхню користь** (табл. 3.5). Так, за абсолютними обсягами прибутку (сукупного доходу після оподаткування) лідерами 2014 р. були металургійне виробництво, добування металевих руд, низка видів сільськогосподарської діяльності, фінансової і страхової діяльності, виробництво тютюнових виробів і торгівлі ними, виробництво нафтопродуктів, окремі види харчових виробництв, деякі види послуг (у тому числі організація азартних ігор і високотехнологічні послуги з комп'ютерного програмування). Перелік лідерів 2015 р. очолюють трубопровідний транспорт, сільськогосподарські види діяльності, комп'ютерне програмування та консультування, фінансові суб'єкти (трасти, фонди), добування природного газу, а також виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування, виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів. Прибутки у промисловості поступово зміщуються від низькотехнологічного сектора до високотехнологічного. Високотехнологічні види виробництва

¹⁴⁵ Пояснювальна записка до консолідованого проекту фінансового плану ПАТ «Українська залізниця» на 2016 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/>;

Стан локомотивного парку Укрзалізниці – знос тепловозів складає 97%, електровагонів – 90% [Електронний ресурс] / Укрзалізниця. – 2011. – 03 червня. – Режим доступу : http://www.uz.gov.ua/press_center/latest_news/archive/main_2011/page-63/242890/

та середньотехнологічні машинобудівні виробництва продукції інвестиційного призначення не пасуть задніх за обсягами одержуваних прибутків, хоча і не перебувають у лавах перших.

Ефективність інвестицій, оцінювана за рівнем рентабельності власного капіталу (ROE), у високотехнологічний сектор переробної промисловості стає достатньо високою, хоча далеко поступається оптовій та роздрібній торгівлі, сільськогосподарському виробництву, сфері професійних послуг. Проте останнім часом цей сектор за рівнем рентабельності власного капіталу випередив такі традиційно високоприбуткові види діяльності, як фінансові послуги, низькотехнологічні види промислової діяльності (наприклад металургія), добування корисних копалин (газу, металевих руд), будівництво, що матиме стимулюючий ефект щодо перетікання до нього інвестицій. Разом із тим рентабельність власного капіталу торгівлі окремими товарами (тютюновими виробами, електронною апаратурою побутового призначення, комп'ютерами і програмним забезпеченням тощо) перевищувала 400% (2014–2015 рр.), комп'ютерного програмування – 180%, сільського господарства зросла з 90 до 195%, тоді як високотехнологічних видів діяльності, навіть за тенденції до зростання, становила 44–48% у виробництві фармацевтичних препаратів і матеріалів, 33–150% – електромедичного устаткування, 32–48% – повітряних і космічних літальних апаратів, 13–19% – комп'ютерів, електронної та оптичної продукції. Низка видів діяльності перетворилася з високорентабельних на збиткові, що викликати відплив із них інвестицій, а саме: виробництво металевих виробів (рентабельність впала з +49% у 2014 р. до -4% у 2015 р.), добувна промисловість (+25% і -15%, відповідно), фінансові послуги (+27% і -10%) Середній рівень рентабельності власного капіталу середньо високотехнологічних підприємств машинобудування коливається у широких межах (від -57% до +78%, у т.ч. виробництва машин і устаткування загального і спеціального призначення – від -77% до +22%, виробництва електричної та електротехнічної продукції – від -53 до +18%) унаслідок обмеженості ефективного попиту на їх продукцію, що стримує приплив інвестицій для їх розвитку.

Рівень фінансових ризиків (оцінюваний за співвідношенням прибутків і збитків підприємств) розподіляється таким чином, що робить більш привабливим інвестування саме у високотехнологічний сектор переробної промисловості. Наприклад, фінансові ризики функціонування капіталу переробної промисловості (що зросли від 1,06 у 2014 р. до 0,3 у 2015 р., тобто

збитки збиткових підприємств перевищили прибутки прибуткових – на дві третини, а роком раніше прибутки були більшими ніж збитки) перевищують відповідні показники добувної промисловості (хоча і вони підвищилися з 4,27 до 0,4, відповідно). Водночас фінансові ризики високотехнологічних виробництв (2,9 та 2,7, відповідно) залишаються у рази меншими, ніж переробної промисловості загалом, а тому усі види таких виробництва є інвестиційно привабливими навіть у нинішніх кризових умовах. Проте фінансові ризики середньо високотехнологічних виробництв виявляються найвищими серед секторів переробної промисловості (0,4 та 0,1), на відміну від низькотехнологічного сектора (2,6 та 0,5). Лише окремі види технологічно складних виробництв є практично безризиковими – обсяги їхніх прибутків перевищують збитки подеколи у понад 10 разів. До таких належить виробництво машин і устаткування для окремих галузей (харчової промисловості, металургії), електричного й електронного устаткування, гідравлічного та пневматичного устаткування. Загалом же, оскільки показники ефективності функціонування капіталу та фінансових ризиків визначальним чином впливають на відтворювальні пропорції в економіці, слід визнати, що нині відсутні вагомі економічні підстави для масштабного перетікання капіталу у бік технологічно містких видів машинобудівних виробництв, які власне є ключовими для неоіндустріалізації. Тож відтворення у галузях, які виробляють засоби праці, втрачає фінансову основу, що негативно позначиться на перспективах неоіндустріальних зрушень.

В останні роки чи не найвпливовішим чинником гальмування інвестиційного процесу стала політична нестабільність унаслідок російської агресії, що охопила промислово інтенсивні регіони України. Спричинений цим розрив традиційних внутрішніх та зовнішніх господарських зв'язків, обвальне скорочення виробництва значною мірою зумовив домінування збитків у фінансових результатах промисловості та інших секторів економіки. Поки що цій агресії не видно кінця, продовжується повзуча анексія українських територій, розграбовування економічних багатств. Навіть представники культурної еліти Росії зауважують, що агресор не заспокоїться, доки не витягне з України всю душу¹⁴⁶. У такому випадку слід очікувати того, що зберігатимуться високі інвестиційні ризики, які не сприятимуть додатковому припливу капіталу у вітчизняну економіку.

¹⁴⁶ Ерофеев В.: «Думаете, исчезнет Путин, и агрессия России прекратится? Вы наивны, ей-богу» // Бульвар Гордона. – 2014. – 22 октябрь. – № 42 (494).

Таким чином, стрімке поглиблення фінансової неспроможності підприємств і переважання збитків над прибутками у більшості технологічних секторів переробної промисловості позбавляє їх джерел власних коштів, що стає нездоланою перешкодою для накопичення ними інвестиційних ресурсів для індустріального відтворення. Тривалі тенденції до падіння прибутковості промисловості свідчать про поглиблення проблеми обмеженої здатності цієї галузі створювати додану вартість і прибутки, що визнається однією з основних причин кризових явищ у національній економіці. Не можна не погодитися з висновком про те, що «відсутність прибутків або їхня обмеженість у просторі та часі, а також обмежені можливості збільшення норми прибутку мають наслідком відсутність мотивації до ведення бізнесу і, відповідно, до інвестицій і розширення виробництва. Так само це обумовлює і обмеженість фінансових ресурсів для приватних інвестицій і скорочення бюджетних доходів, за рахунок яких також можливо стимулювати розвиток національної економіки. Зазначені явища вказують на кризу інституційної моделі, на якій засновано отримання прибутку»¹⁴⁷.

Специфіка цієї моделі полягає в тому, що домінуючим способом максимізації прибутків у бізнесі, крім використання природних переваг, є штучне заниження відносних витрат, а основною конкурентною перевагою, необхідною для одержання прибутку, – володіння економічною владою. Така влада заснована на високій концентрації економічної власності, що посилюється ринковим монополізмом, міжкорпоративними зв'язками у ланцюжках вертикальної інтеграції, внутрішньокорпоративною владою, доступом до використання у приватних цілях державної влади (включаючи правоохоронну і судову), використанням приватного насильства (легалізованого і кримінального)¹⁴⁸.

Процеси прогресивних структурних зрушень у промисловості гальмуються з причин неефективної системи відносин власності, що призводить до відпливу капіталу. Розповсюдженою моделлю поведінки нових власників стосовно підприємств, одержаних за безцінь, стало знищення виробничих потужностей заради швидкої власної наживи. Зокрема, вирізають на металобрухт виробничо-технологічне обладнання рентабельних підприємств, продукція яких користується попитом. Значно поширилося явище, коли

¹⁴⁷ Ляшенко В.І., Котов Є.В. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? – С. 46.

¹⁴⁸ Там само.

підприємства свідомо доводяться до банкрутства і знищуються. Егоїстичні інтереси мажоритарних власників щодо накопичення приватного капіталу за межами країни за рахунок грабіжницького перерозподілу доходів від діяльності підприємств на приватну користь таких власників суперечать суспільним інтересам щодо розвитку національного виробництва, забезпечення робочих місць і добробуту працівників, а також не узгоджуються з уявленнями про інноваційне підприємництво як джерело конкурентоспроможності економіки країни¹⁴⁹.

З промислових підприємств масово виводяться капітали шляхом проведення сумнівних фінансових операцій. Так, набуло поширення виведення капіталу через механізми трансфертного ціноутворення, неповернення (чи неповне повернення) експортної виручки, ненадходження товарів (ненадання послуг) у рахунок переведення грошових коштів за імпорними контрактами, виведення коштів за несумлінними операціями на фінансових ринках (операції з цінними паперами, кредитами тощо).

Інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим і погіршується під тиском зовнішніх і внутрішніх факторів, тим самим підштовхуючи до виведення коштів із країни до офшорів¹⁵⁰. Чого тільки вартий скандал стосовно офшорних компаній Panama Papers¹⁵¹, у якому фігурують відомі українські бізнес-групи. Понад те, українські фінансово-промислові групи поведуться як іноземні колонізатори, витягаючи гроші зі своєї країни та інвестуючи їх за кордоном¹⁵².

Виведення бізнесом капіталів з України до офшорних гаваней свідчить про повну недовіру до чинної судової, правоохоронної та податкової системи, ігнорування суспільних інтересів. Зрозуміло, що поведінка українського бізнесу, який тікає з країни, показує негативний приклад іншим потенційним інвесторам. Іноземний інвестор, спостерігаючи подібне, не

¹⁴⁹ Леоненко П. М. Інституційні аспекти інноваційного підприємництва та конкурентоспроможності економіки України // Фінанси України. – 2016. – № 10. – С. 89–112.

¹⁵⁰ Шовкун І.А. Офшоризація економіки та промисловий розвиток України // Шляхи трансформації міжнародної валютно-фінансової системи : матеріали міжнар. наук.-теорет. міжвідомч. конф. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2014.

¹⁵¹ Як з'явилися Panama Papers: про проект, анонімів та об'єкти розслідування – Süddeutsche Zeitung [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2016. – 4 квітня. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/04/4/588238/>

¹⁵² Сучасний колоніст // Сільські вісті. – 2016. – 19 квітня. – № 41.

поспішатиме приводити сюди інвестиції та сплачувати тут податки. Красномовним свідченням ставлення іноземного бізнесу до інвестування в економіку України є статистичні дані про структуру джерел інвестицій, що показують мізерні обсяги іноземних інвестицій у добувній і переробній промисловості та більшості видів промислової діяльності (близько 1% у сукупному обсязі) (табл. 3.4), хіба що за винятком деяких видів діяльності у енергетиці (у межах 19–23%).

Безперервний відплив капіталу з країни призводить до нестачі фінансових ресурсів розвитку, спотворення структури економіки, з чим і пов'язане панування процесів деіндустріалізації, стагнації промислового виробництва, затухання інноваційної та інвестиційної активності. У результаті промисловість структурно деградує і втрачає конкурентоспроможність. Набули сили тенденції до втрати фінансових ресурсів промисловості, скорочення потенціалу виробництва і капітальних інвестицій, звуження відтворення виробництва, технологічного регресу.

Разом із тим залишається сподівання на те, що імпорт капіталу в Україну і надалі переважатиме експорт (табл. 3.6). При цьому частка прямих інвестицій у промисловість зростатиме, а її структура сприятиме прогресу економіки (табл. 3.7).

Таблиця 3.6.

Сальдо прямих іноземних інвестицій в Україні у 2010–2015 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Прямі іноземні інвестиції в Україну (сальдо), млн дол. США	5759	7015	7195	4079	308	3012
Прямі іноземні інвестиції в Україну (сальдо), % до ВВП	4,6	4,3	4,6	2,4	0,3	3,3

Джерело: складено за даними: Динаміка показників розвитку зовнішнього сектору економіки України [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65613

Таблиця 3.7

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами промислової діяльності у 2012–2015 рр.

ВЕД	Станом на кінець року, млрд дол. США				% до підсумку			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Усього	55,30	58,16	54,04	51,20	100,0	100,0	100,0	100,0
Промисловість	17,17	18,01	17,39	16,25	31,1	31,0	32,2	31,7

Закінчення табл. 3.7

Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1,64	1,67	1,69	1,60	3,0	2,9	3,1	3,1
Переробна промисловість	13,98	14,70	14,46	13,68	25,3	25,3	26,8	26,7
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	3,07	3,29	2,97	2,68	5,6	5,7	5,5	5,2
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,14	0,15	0,19	0,16	0,3	0,3	0,3	0,3
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	0,49	0,50	0,71	0,67	0,9	0,9	1,3	1,3
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0,40	0,40	0,13	0,64	0,7	0,7	0,2	1,3
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	1,00	1,06	1,29	1,13	1,8	1,8	2,4	2,2
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,08	0,08	0,09	0,07	0,2	0,1	0,2	0,1
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	1,38	1,48	1,56	1,41	2,5	2,5	2,9	2,8
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	6,12	6,27	6,17	5,68	11,1	10,8	11,4	11,1
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	1,00	1,10	1,06	0,95	1,8	1,9	2,0	1,8
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	0,29	0,38	0,30	0,28	0,5	0,7	0,6	0,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1,46	1,53	1,15	0,89	2,6	2,6	2,1	1,7
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,10	0,11	0,09	0,08	0,2	0,2	0,2	0,2

Джерело: складено за даними: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2015 році : стат. бюлетень [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К., 2016. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Незадовільний фінансовий стан підприємств переробної промисловості безпосередньо призвів до їх відторгнення від фінансового ринку. Якщо у

розвинених ринкових системах вагомим джерелом інвестицій у промисловість виступають фінансові ресурси фондового ринку та кредити банків, то в Україні роль цих джерел зійшла нанівець. Показово те, що частка позикових і залучених коштів у джерелах інвестицій промисловості скоротилася до 11% (2015 р.), у тому числі переробної промисловості – до 3% та добувної – до 1% (табл. 3.4), тоді як ще у 2011 р. така частка становила 21%, 16 та 4% відповідно. У низці галузей переробної промисловості взагалі припинили використання позикових і залучених коштів для виробничих інвестицій. Наприклад, ідеться про виробництво машин і устаткування загального і спеціального призначення, а саме: виробництво двигунів і турбін, виробництво підшипників, зубчастих передач, елементів механічних передач і приводів, виробництво гідравлічного та пневматичного устаткування, виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства, виробництво металообробних машин і верстатів тощо. Отже, попит переробної промисловості на інвестиційні ресурси дедалі менше задовольняється за рахунок банківських позик та залучення коштів фондового ринку.

Недоступність позикових коштів зумовлена передусім їх дороговизною. Ставки за банківськими кредитами перевищують рентабельність промислової діяльності у 3–9 рази (рис. 4.17). Відсоткову політику центрального і комерційних банків в Асоціації українських банків доречно оцінюють як механізм вибудовування стіни між банками і виробництвом, що перекидає усі перспективи зростання і для економіки, і для банків¹⁵³. За такої різниці між кредитними ставками і рентабельністю позичати настільки дорогі ресурси надто витратно для промислових підприємств. Відповідно, ті промислові підприємства, які не виходять на зовнішні ринки і не мають доходів від експорту, залишаються обділеними інвестиціями. Брак власних коштів для інвестицій прирікає їх на подальшу втрату технологічної конкурентоспроможності.

Банки зі свого боку не зацікавлені кредитувати промисловість. По-перше, це пов'язано з фінансовими ризиками. Частка переробної промисловості у структурі кредитування банками нефінансових корпорацій скорочується – з

¹⁵³ Сугоняко О.А. Четверть століття системі українських комерційних банків [Електронний ресурс] / наук.-практ. конф. «Криза банківської системи: причини та шляхи виходу». – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=67&Itemid=258;

Унковська Т. Як урятувати національну валюту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : gazeta.dt.ua

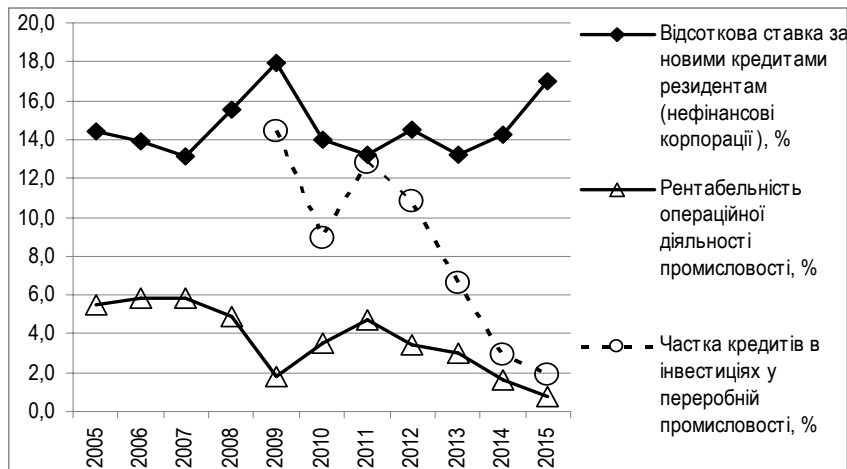

Рис. 3.17. Відсоткові ставки за новими кредитами резидентам у секторі нефінансових корпорацій, рентабельність операційної діяльності та частка кредитів у джерелах фінансування капітальних інвестицій промисловості у 2005–2015 рр., %

Джерело: складено за даними: Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>; Рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності : стат. щорічник України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

31,2% у 2000 р. до 24,7% у 2015 р.¹⁵⁴. Підприємства промисловості – недостатньо кредитоспроможні позичальники¹⁵⁵. Питома вага простроченої заборгованості у загальному обсягу кредитів, наданих підприємствам переробної промисловості, сягнула 37% станом на кінець 2015 р.¹⁵⁶, що підтверджує високі ризики потенційних позикодавців. Чинником погіршення спроможності

¹⁵⁴ Розраховано за даними: 3.3.4.5. Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності, видами валют і строками погашення [Електронний ресурс] // Бюлетень Національного банку України. Статистичні матеріали. – 2015. – Грудень. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/>

¹⁵⁵ Шовкун І.А. Кредитоспроможність підприємств у контексті формування фінансових джерел відтворення переробної промисловості у регіонах України // Вісник НБУ. – 2014. – № 2. – С. 28–35.

¹⁵⁶ 3.3.4.6. Прострочені кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності, видами валют і строками погашення [Електронний ресурс] // Бюлетень Національного банку України. Статистичні матеріали. – 2015. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/>

підприємств розраховуватися за своїми зобов'язаннями виступає втрата фінансових результатів від звичайної діяльності. Негативні зрушення рівня кредитоспроможності промисловості спричиняють погіршення умов залучення капіталу на фінансовому ринку. У підсумку ускладнюються умови фінансування інноваційно-технологічного відтворення виробничого потенціалу, затухає ділова активність у промисловості.

Неабияку роль у зменшенні обсягів кредитування банками реального сектора економіки і пригніченні ділової активності відіграють вади монетарної політики, що проводиться в країні¹⁵⁷. Зокрема, політика дотримання низького рівня монетизації економіки створює штучний дефіцит грошей, а тому постійну нестачу фінансових ресурсів для інвестицій. Рівень монетизації економіки (МЗ/ВВП) на початок 2016 р. скоротився до 50% (рис. 3.18), що у 1,5–2 рази нижче від прийнятного рівня для формування внутрішніх інвестиційних ресурсів масштабної модернізації промисловості та інших секторів економіки. Демонетизація відбувалася навіть усупереч зростанню обсягів грошової маси і кризовому падінню економіки. Так, темп зміни грошового агрегату МЗ становив 105,3% у 2014 р. та 103,9% у 2015 р. Проте кошти так і не надходять в економіку у вигляді кредитів для реального сектора, а використовуються для придбання банками держоблігацій і сертифікатів НБУ як альтернативних інструментів формування портфелів активів банків.

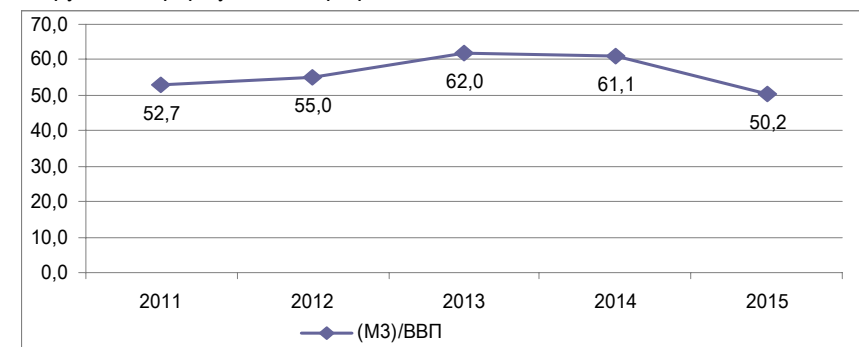

Рис. 3.18. Рівень монетизації економіки у 2011–2015 рр., % до ВВП

Джерело: складено за даними: Показники грошово-кредитної політики Національного банку України [Електронний ресурс] / НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>; Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁵⁷ ГО "Клуб банкірів". Підсумки діяльності банківської системи у 2015 році; очікування і виклики 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bankerclub.org

Рівень кредитного забезпечення економіки, оцінюваний як частка банківських кредитів у ВВП, в Україні залишається низьким – 17,7–20,6% упродовж 2010–2014 рр. У провідних індустріальних країнах, наприклад, у США, де фінансова, у тому числі банківська, система добре розвинена і доступні альтернативні джерела інвестицій, цей рівень зазвичай становить 51–65% від ВВП (2000–2012 рр.)¹⁵⁸. Низьке кредитне забезпечення економіки України відображає недостатню ефективність банківської системи, хоча вона і вважається найрозвиненішою складовою фінансової системи країни. Нестача кредитного забезпечення спричинює блокування припливу інвестицій у реальний сектор, що унеможливило довгострокове економічне зростання. Крім того, такі заходи, як впровадження практики «дорогої гривні» на міжбанківському ринку, запровадження непрямого податку на банківські операції з іноземною валютою тощо, у сукупності поглибили демонетизацію економіки, спричинивши подальше падіння виробництва у реальному секторі. Слід згадати і про фактичну конфіскацію з балансів банкрутних банків значних сум обігових коштів підприємств (приблизно 400 млрд грн¹⁵⁹), що серйозно дестабілізувало фінанси підприємств. Сумарні активи банків, вилучені таким чином з фінансового ринку в 2014–2015 рр., оцінюються приблизно у 20% від того обсягу активів, якими вони володіли станом на 01.01.2013 р. Прикметно, що майже таким було і падіння ВВП у зазначений період.

У підсумку монетарний голод економіки України, спричинений обмежувальною грошово-кредитною політикою, спрямованою на стримування обсягів грошової маси і тим самим на придушення інфляційних процесів, призводить до низки негативних наслідків. Це – гальмування економічної, передусім інвестиційної, активності суб'єктів господарювання, висока ціна позичкового капіталу, стримування розвитку виробництва, спричинення

¹⁵⁸ Розраховано за даними: Table B–72. Bank credit at all commercial banks, 1975–2012 [Електронний ресурс] // The Economic Report of the President 2014. – Р. 404. – Режим доступу : <https://www.gpo.gov/>;
Table 667. Gross Domestic Product in Current and Chained (2005) Dollars [Електронний ресурс] // Statistical Abstract of the United States: 2012. – Режим доступу : <http://www.census.gov/>;
United States GDP 1960–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com>

¹⁵⁹ Стратегія розвитку банківської системи України повинна повернути довіру банкам і гривні, – експерт [Електронний ресурс] // Українські новини. – 2016. – 29 квітня. – Режим доступу : <http://ukranews.com/news/207356.Strategiya-razvitiya-bankovskoy-sistemi-Ukraini-dolzha-vernut-doverie-k-bankam-i-grivne---ekspert.ru>

низької платоспроможності підприємств і посилення боргового навантаження на них, викривлення структури економіки, обмеження можливості проведення будь-яких форм промислової політики.

Між тим світова практика доводить, що монетарне стимулювання було покладено в основу швидкого розвитку нових індустріальних країн і подолання економічної рецесії у провідних країнах. Наприклад, рівень монетизації швидкозростаючих індустріальних країн досягає 159% у Китаї, 141 у Малайзії, 113% у Таїланді, країн із категорії індустріальних лідерів – 143% у Франції, 193% – Німеччині, 224% – у Японії¹⁶⁰. Прикметно, що Банк Японії у 2013 р. зобов'язався подвоїти грошову базу у рамках реалізації масштабної програми монетарного стимулювання економіки¹⁶¹. Банк Англії у тому ж 2013 р., окрім програм «кількісного пом'якшення», запровадив спеціальну програму стимулювання банків кредитувати реальний сектор, а як індикатор для монетарної політики почав використовувати мінімальний рівень безробіття. Та згодом визнав обмеженість цього показника і замість нього перейшов на показник незадіяних виробничих потужностей. Тобто політика банку Англії націлена на сприяння відновленню промислового виробництва в обсягах, не менших від тих, що були до початку світової фінансової кризи.

Українська ж економіка, за визначенням фахівців, перебуває у стані стагфляційної кризи ще з 2014 р.¹⁶², а тому потребує стимулюючої грошово-кредитної політики. Проте характер здійснюваної політики не відповідає потребам. І це призводить до системної неефективності впливу відсоткових ставок на інфляцію та процеси кредитування банками економіки, тим самим порушує механізми економічного зростання. Банківська система не виконує свою основну функцію – оптимального перерозподілу капіталу, тобто акумулювання тимчасово вільних коштів і спрямування їх у найефективніші

¹⁶⁰ Вожжов А.П., Черемисина Д.В. Монетизация экономики Украины как фактор экономического развития [Електронний ресурс] // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2012. – Vol 2. – № 13. – Р. 222–230. – Режим доступу : <http://fkd.org.ua/issue/view/1421>

¹⁶¹ Буковинский С. А. Денежно-кредитная политика в современных условиях // Экономика Украины. – 2014. – № 6. – С. 25;

Кричевская Т.А. Монетарное стимулирование экономики: современные теоретические дискуссии и практические подходы // Экономическая теория. – 2013. – №3. – С. 84.

¹⁶² Буковинський С.А., Унковська Т.Є., Джус М.О. До питання розробки стратегії монетарної політики національного банку України // Економіка України. – 2015. – № 8. – С. 3–30.

інвестиційні проекти реального сектора, у створення нових активів і нової доданої вартості. Натомість банківська система перерозподіляє великі грошові потоки у напрямі купівлі таких фінансових активів, як безризикові та високоприбуткові депозитні сертифікати НБУ, державні цінні папери (ОВДП), призначені для покриття дефіциту бюджету. Це призводить до тектонічних зрушень в економіці через блокування мотивації банків кредитувати реальний сектор та створює фінансові «бульбашки», масштаби яких загрожують економічній безпеці країни. У такій фінансовій архітектурі відсотковий та кредитний канали впливу НБУ на інфляцію та економічне зростання виявляються неефективними, що поглиблює відрив фінансового сектора від реального виробництва і підриває здорові основи ринкової економіки. У певному сенсі банківська система України повторює хибний шлях світової банківської системи, що у 2008 р. призвів до вибуху глобальної фінансової кризи, яка не подолана і до сьогодні. Отже, існує гостра проблема нестачі фінансових ресурсів для започаткування економічного зростання на основі нової індустріалізації.

Згідно із заявами очільника НБУ, у банківській системі є 30–55 млрд грн зайвої ліквідності, тобто банки мають кредитні ресурси¹⁶³. Проте вони не кредитують економіку через високі ризики неповернення виданих кредитів, недосконалість судової системи, геополітичні загрози, а також через відсутність продуктивних програм використання кредитів.

Таким чином, низька монетизація економіки, недостатнє кредитне забезпечення та висока вартість позичкового капіталу віддзеркалюють дисбаланс між попитом і пропозицією грошей, спричинений обмежувальною грошово-кредитною політикою держави та фінансовою хисткістю підприємств. Передумовами для розблокування кредитування інвестицій є вирішення питань низького платоспроможного попиту на кредити та малої пропозиції кредитів банками, перехід від практики стерилізації коштів економіки до нарощування її монетизації, зниження кредитної ставки, розв'язання проблеми поганих боргів.

Зразків необхідних рішень не бракує – у різних країнах монетарна політика центральних банків після світової фінансової кризи 2008 р. переорієнтовується на забезпечення виходу з рецесії, подолання провалів кредитного ринку (таких як брак кредитування інвестицій реального сектора) та формування спеціальних інститутів розвитку для сприяння індустріалізації

¹⁶³ Банківська система 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>

економіки¹⁶⁴. Потрібні банки розвитку як спеціальні організації фінансування сектора нефінансових корпорацій¹⁶⁵. Створення передумов для відновлення кредитування інвестицій відповідає довгостроковим інтересам розвитку країни та є можливим на основі вироблення узгоджених інструментів економічної політики уряду та монетарної політики НБУ.

3.3. Концептуальні підходи до активізації інвестицій у промисловість

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати положення про те, що плани нової індустріалізації економіки не забезпечені інвестиційними ресурсами. Підґрунтям для відновлення економічного зростання і переходу до моделі розвитку на основі нової індустріалізації виступає :

- здійснення макроструктурних трансформацій, спрямованих на підвищення норми валового нагромадження основного капіталу до рівня, не меншого за 25%;

- виведення економіки країни зі стану інвестиційної кризи та формування достатніх валових заощаджень для нарощення нагромадження основного капіталу за рахунок власних джерел;

- оздоровлення фінансів підприємств реального сектора та підвищення їхніх прибутків, нарощення їхньої частки у валовому наявному доході і валових заощадженнях;

- реформування фіскальної системи, націлене на деофшоризацію бізнесу, налагодження якісного інвестиційного середовища для бізнесу, оптимізація тиску бюджетного дефіциту на фінансові ринки;

- стабілізація фінансової системи країни і забезпечення довіри до неї суб'єктів економіки, проведення ефективної ощадно-інвестиційної політики, забезпечення стимулів і гарантій для пожвавлення ощадного процесу, підвищення довіри до фінансово-кредитних установ, забезпечення гарантій

¹⁶⁴ Кричевская Т.А. Монетарное стимулирование экономики: современные теоретические дискуссии и практические подходы. – С. 63–89;

Кричевська Т.О. Пріоритети та інструменти грошово-кредитної політики в сучасних умовах // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2014. – С. 42–47;

Кричевская Т.А. Возможности повышения эффективности денежно-кредитного стимулирования экономики (опыт Бразильского банка развития) // Экономика Украины. – 2014. – №3. – С. 20–39.

¹⁶⁵ ГО "Клуб банкірів". Підсумки діяльності банківської системи у 2015 році; очікування і виклики 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bankerclub.org

повернення заощаджень суб'єктів економіки (як громадян, так і підприємств), вкладених у фінансові інститути та інструменти, повернення заощаджень населення в організовані форми фінансового обігу;

- оздоровлення і стабілізація фінансів підприємств, фокусування економічної і грошово-кредитної політики держави навколо підтримки внутрішнього ринку і внутрішнього інвестора;

- використання ресурсів у національній валюті як фінансової основи стабілізації, активізація діяльності Банку розвитку як спеціальної організації фінансування сектора нефінансових корпорацій;

- здійснення системних заходів з удосконалення правової та організаційної бази, зменшення ризиків інвестиційної діяльності на внутрішньому ринку, усунення перешкод для вільного руху капіталу шляхом запровадження верховенства права та зміцнення інституцій усіх рівнів у сфері державного управління, правоохоронних і судових органів;

- зміна парадигми монетарної політики від вузького підходу в рамках інфляційного таргетування до піклування про спрямування коштів у реальне виробництво, у малий і середній бізнес.

В інституційному аспекті центральним завданням економічної і нової промислової політики має стати відтворення джерел одержання прибутку і формування ефективних моделей його максимізації. Виконання такого завдання передбачає здійснення переходу від теперішніх інституційних форм ведення бізнесу і максимізації прибутку (що засновані на надлишку економічної влади як джерелі одержання економічної ренти) до бізнес-стратегій, у яких одержання і максимізація прибутку ґрунтуються на конкурентних перевагах (таких як ефективність організації бізнесу, управлінські та технологічні інновації, якість і швидкість бізнес-процесів)¹⁶⁶. При цьому першочерговими інституційними перетвореннями мають стати: обмеження монополізму і захист економічної конкуренції від посягань суб'єктів різних рівнів економічної і державної влади; проведення реальної корпоратизації цілісних господарських структур, що склалися до цього часу, і перетворення нині закриті бізнес-імперії, які контролюють стратегічні господарські комплекси, на відкриті акціонерні товариства; обмеження режиму власності фізичних осіб у великих корпоративних структурах; перегляд корпоративного законодавства у напрямі розширення прав представництва в органах корпоративного контролю для «співучасників»; запровадження дієвих законодавчих обмежень на використання офшорних схем і трансфертного ціноутворення.

Основним інструментом державної фінансової підтримки економічного розвитку має стати проведення монетарної політики, спрямованої на стабілізацію економіки, згладжування економічних коливань і підтримку економічного зростання. Зокрема, у грошово-кредитній політиці акцент має бути зроблено на забезпеченні доступності ресурсів фінансових ринків для промислових інвестицій. При цьому доцільно скористатися успішним світовим досвідом, адже центральні банки багатьох країн тією чи іншою мірою були залучені до реалізації промислової політики, тобто здійснювали вибіркове таргетування. Як зазначає С.Шумська, посилаючись на результати досліджень визнаних у світі фахівців у галузі монетарної політики, відмінність між країнами полягала в тому, які саме сектори економіки обиралися для підтримки центральним банком та іншими державними інституціями¹⁶⁷. Практичні результати засвідчили, що політика центральних банків, яка відповідала інтересам промислового та соціального розвитку, зробила більш істотний внесок у економічне зростання своїх країн, ніж заходи, що були орієнтовані на розвиток фінансового сектора. Арсенал інструментів, випробуваних центральними банками, включає надання фінансових ресурсів інститутам розвитку (таким як промислові та сільськогосподарські банки розвитку, інвестиційні фонди тощо); надання кредитів банкам розвитку та купівля цінних паперів, випущених ними (у тому числі придбання певної частки акцій цих банків); створення за рахунок прибутку центрального банку «фонду регулювання цінних паперів» для формування ринку цінних паперів різних фінансових інститутів розвитку; встановлення диференційованих відсоткових ставок із переобліку фінансових зобов'язань для стимулювання припливу капіталів у пріоритетні сектори; встановлення кількісних обмежень на придбання активів, що вважаються низькопріоритетними з точки зору цілей економічного розвитку; запровадження різних видів резервних вимог, у тому числі з метою впливу на структуру надання кредитів; встановлення вимог щодо попереднього депонування коштів при здійсненні операцій з імпорту задля вирішення проблем платіжного балансу; обмеження та контроль відсоткової політики (у тому числі реалізація механізмів структурного рефінансування, рефінансування банків під цілі підтримки модернізації, преференційні відсоткові ставки за кредитами в пріоритетні

¹⁶⁶ Ляшенко В.І. Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? – С. 47

¹⁶⁷ Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 3. – С. 22.

галузі тощо); селективна кредитна політика за галузями; проектне фінансування та цільова емісія; середньострокове кредитування малого бізнесу¹⁶⁸.

Перелічені інструменти застосовувалися у країнах різного рівня розвитку, але найбільш дієвими вони виявилися у колись відсталіх країнах, які провели економічні реформи за типом наздоганяючої модернізації та явили світу «економічне диво» (до числа таких належить Японія, Корея, Сингапур, Малайзія, Індія, Китай, Бразилія тощо). Умови використання позитивного досвіду фінансової підтримки економічного розвитку для сучасної України детально розкриті у дослідженнях А.Гриценка, С.Корабліна, С.Буковинського, С.Шумської, Т.Кричевської¹⁶⁹. Ми тільки наголосимо на тому, що фінансові механізми підтримки інвестицій передусім мають передбачати заходи з повернення у легальний економічний обіг капіталів з офшорів і тіньового сектора, а також заощаджень громадян, заморожених у домашніх схованках.

Показово те, що вирішення питань довгострокового інвестування економіки ЄС, де поставлено за мету здійснити ренесанс промисловості, відбувається на основі спеціальної програми ЄК, так званої Зеленої книги довгострокового фінансування європейської економіки¹⁷⁰. Зазначений документ має рамковий характер, і в ньому комплексно розкрито підходи економічної політики ЄК, націленої на сприяння довгостроковим інвестиціям. Зокрема, у ньому послідовно розглядаються такі питання: сутність і характеристики довгострокових інвестицій; оцінка параметрів попиту на інвестиції, аналіз тенденцій у процесах інвестування та заощадження; визначення факторів, що стримують розвиток інвестиційних процесів; основні інфра-

¹⁶⁸ Шумська С.С. Фінансові інструменти розвитку: світова практика та уроки для України // Причорноморські економічні студії. – 2016. – №10. – С. 242–249.

¹⁶⁹ Гриценко А. Яка грошово-кредитна політика потрібна Україні? [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2015. – 24 липня. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/macrolevel/yaka-groshovo-kreditna-politika-potribna-ukrayini_.html; Кораблін С. НБУ: безтурботний вибір мети [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2016. – 26 лютого. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/macrolevel/mbu-bezturbotniy-vibir-meti_.html;

Буковинський С.А. До питання розробки Стратегії монетарної політики Національного банку України // Економіка України. – 2015. – № 8. – С. 4–30;

Шумська С.С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. – С. 22;

Кричевська Т. Монетарна політика як елемент суспільного договору: логіко-історичний аналіз // Економіст. – 2016. – №5. – С. 4–11.

¹⁷⁰ Green paper Long-term financing of the European economy / European Commission. – Brussels – 2013. – 25 March .

структурні канали, що забезпечують трансформацію заощаджень громадян у капітальні інвестиції; проблеми і недоліки банківського кредитування діяльності нефінансових корпорацій; можливості інституційних інвесторів (страхових компаній і пенсійних фондів); корпоративні ринки облігацій та інших джерел інвестицій (акції, IPO, венчурний капітал, лізинг).

У Зеленій книзі визначається, що для фінансування довгострокових інвестицій уряди і підприємства повинні мати доступ до джерел фінансування. Здатність економіки забезпечувати довгострокове фінансування залежить від спроможності фінансової системи ефективно акумулювати і трансформувати заощадження домогосподарств, урядів, корпорацій у інвестиції через відкриті та конкурентні ринки. Трансформаційні канали перетворення заощаджень у інвестиції налагоджуються за допомогою різних посередників (банків, страхових компаній, пенсійних фондів тощо), а також шляхом прямого доступу суб'єктів інвестиційного попиту до ринків капіталу. Передумовою забезпечення довгострокового фінансування та встановлення розумної ціни на фінансові ресурси є здатність економіки генерувати і залучати заощадження. Завдання уряду в цьому контексті полягає у формуванні сприятливої податково-бюджетної політики, що забезпечить привабливість економіки для інвестицій, у тому числі іноземних. Підтримка довгострокових інвестицій посідає центральне місце у проведенні структурних реформ економіки і відновленні економічного зростання. Доступ до довгострокового фінансування необхідний бізнесу протягом усього життєвого циклу кожної компанії, на різних етапах від започаткування нового підприємства до його становлення і розвитку. Також доступність фінансових ресурсів допомагає розширенню експорту і тим самим сприяє підвищенню зовнішньої конкурентоспроможності підприємств. Прикладом практичної реалізації політики доступності довгострокового фінансування є організація фінансово-технологічних хабів на основі партнерства бізнесу і держави. Цей фінансовий інститут слугує важливою сполучною ланкою між компаніями-стартапами, регульованими органами та інвестиційними інститутами¹⁷¹. Уряд Великої Британії передбачає щорічно інвестувати 500 000 ф. стерл. (621 933 дол. США) у фінансові технологічні компанії.

Зважаючи на серйозні проблеми інвестиційного забезпечення економічного розвитку в Україні, цілком очевидно, що потрібно розробити власну «Зелену книгу» (на основі консенсусу позицій уряду, нацбанку, бізнесу,

¹⁷¹ В Стокгольме появится финтех-хаб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : minfin.com.ua

суспільства), у якій були б узгоджені механізми та інструменти забезпечення довгострокового фінансування національної економіки. Прийняття та реалізація такого документу дозволила б розблокувати інвестиційний процес у країні.

ЕКОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

4.1. Розвиток «зелених» виробництв в умовах неоіндустріальної трансформації промислового потенціалу

Ключову роль в умовах неоіндустріальної трансформації вітчизняної промисловості відіграє запровадження стійких підходів до виробництва та споживання, їх переходу до так званого «зеленого» зростання. Саме з реалізацією ініціатив щодо підвищення стійкості в таких сферах, як ресурсозбереження, впровадження «зелених» підходів у виробництво і бізнес-планування, що виправдані з точки зору економіки, соціальної політики і збереження навколишнього середовища, виступають Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО) та Організація Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП), Інститут ООН з освіти та досліджень (ЮНІТАР).

Концепція «зеленої» економіки у свідомості більшості фахівців-екологів пов'язана з розвитком низьковуглецевісткої, ресурсоефективної та соціально спрямованої економіки, що, за визначенням Програми ООН із захисту навколишнього середовища (ЮНЕП, 2011), є «програмою, призначеною для поліпшення добробуту населення та досягнення соціальної рівності при одночасному скороченні ризиків для довкілля та екологічного дефіциту»¹⁷².

«Зелена» економіка сприймається як нова модель економічного зростання, економічний засіб для сталого розвитку, а впровадження стратегій «зеленої економіки» – це обов'язковий шлях для країн і держав, які бажають забезпечити надійне майбутнє для своїх громадян. Вона базується на підвищенні ефективності використання природного «капіталу», на енергоефективності, використанні ВДЕ та екологічній стійкості. Актуальність запровадження стратегій «зеленої» економіки в Україні полягає у наданні можливостей для розвитку таких виробництв, які дозволять підвищити економічну зайнятість населення та стимулювати зростання доходів і робочих

¹⁷² Ініціатива ЮНІДО в області зеленої промисловості по устійчивому промисловому розвитку / UNIDO. – Вена, 2011 – 40 с.

місць

і не нанесуть шкоди навколишньому середовищу. Науковому дослідженню аспектів «зеленої» економіки та розвитку екологічно чистого виробництва присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Б.Буркінський, С.Берзіна, Т.Галушкіна, З.Герасимчук, В.Голян, М.Джонсон, Л.Мусіна, Б.Порфір'єв, В.Потапенко, Т.Тимочко, С.Харічков, Є.Хлобистов, Ш.Шпек та інші.

Перехід до моделі «зеленого» зростання у промисловому виробництві став першочерговим завданням у порядку денному багатьох країн, реалізація якого спрямована на стимулювання економічного зростання та розвиток підприємств і галузей промисловості, орієнтованих на зниження негативних зовнішніх ефектів довкілля, чого можна досягнути зменшенням кількості відходів та викидів виробництва у місцях їхнього утворення. Актуальним він є і для України. Завдання цього дослідження полягає у виявленні загальних тенденцій беззбиткового для навколишнього середовища економічного розвитку, що сформувався у країнах ЄС та інших світових державах, порівнянні його з відповідними процесами екологічних змін, що відбуваються в українській промисловості, та окресленні перспектив її «озеленення».

Рух у напрямі «зеленої» економіки поширюється у відповідь на швидке економічне зростання та індустріалізацію багатьох країн, яка супроводжується вичерпанням природних ресурсів та екологічною деградацією. Найважливішими складовими «зеленої» економіки вважаються:

– впровадження ресурсоефективного та більш чистого виробництва, яке спрямоване на удосконалення технологічних процесів з метою підвищення ефективності використання ресурсів у виробництві та послугах;

– розвиток зеленої індустрії як нової концепції діяльності бізнесу за принципом «виробляти більше, використовуючи для цього менше ресурсів і створюючи менш негативний вплив», шляхом більш ефективного використання природних ресурсів та впровадження чистих технологій.

Ініціатива «зеленої» економіки ЮНЕП була започаткована наприкінці 2008 р. та орієнтована на надання технічної допомоги і консультування у понад 20 країнах, дослідницьку діяльність у застосуванні досягнень НТП у «зеленій» економіці та партнерство з установами ООН, урядами, науковими установами, підприємствами та науково-виробничими об'єднаннями. Україна, поряд з іншими країнами Східної Європи та Центральної Азії, з 2012 р. бере участь у Програмі ЮНІДО (інтегрований підхід ЮНІДО–ЮНЕП) «Ресурсоефективне та більш чисте виробництво»,

Програмі «Екологізація економіки в країнах Східного партнерства Євро-союзу» (2013–2016 рр.), що координується ОЕСР та Ініціативі Глобальної платформи зеленої промисловості ЮНІДО–ЮНЕП, яка є інструментом для висвітлення і розповсюдження підходів «зеленої» промисловості в усьому світі та включає такі елементи¹⁷³:

- стимулювання традиційних галузей до ресурсозбереження та скорочення хімічно шкідливих викидів у воду, повітря, землю;
- створення нового спектра «зелених» виробництв, товарів та послуг;
- інвестування у розвиток більш чистих технологій, виробництв;
- еко-інновації.

З 2013 р. Міністерством економічного розвитку та торгівлі України та ЮНІДО запроваджено спільний проект «Зелене промислове зростання в Україні до 2030 року», реалізація якого передбачає зміни у промисловій системі України за напрямками:

- *модернізація та оновлення промисловості до більш високих технологічних рівнів*, з огляду на переважання економічно застарілих галузей важкої та добувної промисловості у структурі економіки, потребу в технологічному оновленні базових галузей промисловості, необхідність створення нових передових галузей для диверсифікації промисловості, обмеження інвестицій та низький попит на наукові дослідження та інновації;

- *боротьба з впливом промислової діяльності на екологію*, зумовлена неефективним використанням ресурсів та низькою енергоефективністю вітчизняної промисловості порівняно з іншими країнами; сформованістю основного економічно обґрунтованого потенціалу енергозбереження у промисловості та житлово-комунальному господарстві; наявністю бар'єрів щодо залучення інвестицій та впровадження інновацій у чисте виробництво, серед яких: недостатня зацікавленість представників бізнесу в екологічній модернізації виробництва через їхню невпевненість у загальному ринку, відсутність доступу до інвестиційних ресурсів для розвитку зеленої промисловості, жорсткий режим валютування, зміни у регуляторній сфері. Ці фактори обмежують розвиток екологічного сектора економіки та знижу-

¹⁷³ Мусіна Л. Зелена промисловість – секторальна стратегія розбудови зеленої економіки. Платформа Зеленої промисловості ЮНІДО // Матеріали круглого столу «Перспективи реалізації в Україні курсу на зелену економіку та зелену промисловість у світлі рекомендацій Конференції Ріо+20. – К. : Мінекономрозвитку, 12 липня 2012 р.

ють його конкурентні переваги.

Перспективи для розвитку «зеленої» промисловості як у світі, так і в Україні пов'язані, зокрема, із «озелененням» традиційних галузей переробної промисловості та створенням нового спектра «зелених» виробництв. Розбудова цих напрямів у рамках Концепції «зеленої» промисловості має на меті створення більшої вартості з меншими втратами для довкілля та полягає у розробленні політичних рішень щодо поліпшення виробничих процесів на основі їхньої екологізації. Такий підхід сприятиме зниженню споживання енергії та відходів на підприємствах, зменшить тиск на підвищення цін на викопні види палива і шляхом зниження енерговитрат сприятиме підвищенню продуктивності і збільшенню прибутку, стимулюючи зростання ВДВ та економічної зайнятості населення.

Виробництво сьогодні стає більш чутливим до «зеленої» модернізації. «Зелена» промисловість передбачає насамперед підвищення ефективності ресурсів, зниження рівня забруднення та обсягів промислових відходів, мінімізацію ризиків, які виникають при застосуванні хімічних речовин. В Україні, як і в усьому світі, значного розвитку набувають два напрями зеленої модернізації у промисловому виробництві: енергоефективність (коли підприємства вкладають кошти в модернізацію обладнання, щоб економити на енергії, що виявляється реально рентабельним в Україні) та створення «зеленого» іміджу компаній, які експортують продукцію в ЄС або США. Компанії змушені впроваджувати системи якості, контролю, очисні споруди і, взагалі, позиціонувати себе як соціально відповідальний бізнес. Іміджевий чинник дуже важливий у «зеленій» модернізації, він є її рушійною силою¹⁷⁴. Розглянемо перспективи екологізації виробництва, пов'язані з розвитком нормативно-правової бази «зеленої» економіки, а також шляхи формування «зеленої» економіки у країнах, що вважають цей напрям пріоритетним, та в Україні (табл. 4.1).

Досвід окремих країн світу

На тлі зростаючого споживання енергії дедалі більше зростає значення відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). До відновлюваних джерел відносять гідроенергію, енергію вітру, сонячну енергію, геотермальні ресурси і відновлювальну сировину (деревина). Світові інвестиції у відновлювану енергетику

¹⁷⁴ Потапенко В. Зелений імідж компаній – чинник екологічної модернізації України [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2016. – 21 квітня – Режим доступу : <http://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/zelenyy-imidzh-kompaniy-chynnyk-ekologichnoyi-modernizaciyi-ukrayiny-ekonom>

досягли у 2015 р. рекордного рівня. Лідером за обсягом інвестицій у відновлювану енергетику є *Китай*. У 2015 р. Китай інвестував 110,5 млрд дол., що на 17% більше ніж у 2014 р. За останні роки Китай випередив увесь світ за кількістю встановлених вітрогенераторів і сонячних батарей і поступово відходить від використання тільки вугілля для вироблення електроенергії на ТЕС. У Китаї до 2020 р. планується отримувати 15% електроенергії з відновлюваних джерел (зараз 9%), а вуглецемісткість економіки знизити на 45%. Тенденція розвитку зелених технологій у Китаї встановилася з 2011 р. З цього часу у КНР було закрито понад 2 тис. екологічно брудних підприємств.

Таблиця 4.1

Перспективи екологізації виробництва у нормативно-правових документах

У сфері міжнародного законодавства (країни ЄС та світу)	У сфері законодавства України
Екологізація промисловості	
Резолюція Конференції ООН про довкілля людини (Стокгольм, 1972); Доповідь Всесвітньої Комісії ООН з навколишнього середовища (1987);	Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»
Низка документів, які були ухвалені на міжнародних самітах зі сталого розвитку (<i>Київський протокол</i> (1997, ратифікований у 2005) – міжнародна угода, що містить конкретні заходи щодо скорочення викидів газів, які викликають парниковий ефект; <i>Боннська угода; саміт у Йоганнесбурзі</i> (2002), <i>Міжнародна конференція з фінансування розвитку</i> (Монтеррей (Мексика), 2002); <i>Світовий саміт зі сталого розвитку</i> (Саміт Землі 2002, Ріо+10, Йоганнесбург, 2002); <i>Конференція з питань сталого розвитку</i> («Ріо+20», 2012, Ріо-де-Жанейро, Бразилія)	Закони України: «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції», «Про хімічні джерела струму», «Про екологічну мережу України», «Про відходи» (зі змінами 2012 р.), проект нового Закону України «Про відходи» тощо.
Декларації Конференції ООН з довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.); положення «Порядку денного на XXI століття» (<i>Agenda 21</i>)	Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2013 № 756 «Питання проведення відбору цільових проектів екологічної модернізації підприємств»
Положення Орхуської конвенції 1998 р., згідно з якою громадяни ЄС можуть долучатися до природоохоронної діяльності та процесів підготовки, моніторингу та контролю за дотриманням екологічних норм	Розпорядження від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» (в ред. від 17.10.2007)

Продовження табл. 4.1

У сфері міжнародного законодавства (країни ЄС та світу)	У сфері законодавства України
Енергоефективність	
Енергетична стратегія Євросоюзу Європейська енергетична хартія (1991)	Енергетична Стратегія України на період до 2030 року
Енергетичні стратегії окремих країн ЄС, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> Енергетична стратегія Данії до 2050 року; Енергетична стратегія Австрії до 2020 року; Закон про «Інтегрування кліматичної та енергетичної політики» (Швеція, 2009); Енергетична стратегія Німеччини до 2050 р. 	Закони України: «Про альтернативні джерела енергії», «Про електроенергетику», «Про альтернативні види палива», «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», «Про енергозбереження», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження», «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації»
Енергетичні стратегії та програми країн світу, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> Всеосяжна енергетична стратегія США (2014); Енергетична стратегія Швейцарії до 2050 р. (2013); Програма закупівлі електроенергії в незалежних виробників відновлювальних джерел енергії (Південно-Африканська Республіка), яка спрямована на збільшення частки відновлювальних джерел енергії в загальній системі електропостачання та збільшення енергетичних потужностей ПАР (2011); 	Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 р.; План заходів з реалізації Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 року; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.05.2015 р. № 499-р «Про схвалення розробленого Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження плану імплементації деяких актів законодавства ЄС»

Продовження табл. 4.1

У сфері міжнародного законодавства (країни ЄС та світу)	У сфері законодавства України
План «20-20-20» Брюссельського енергетично-кліматичного саміту ЄС (2008 р.)	Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2015 роки
Паризька декларація про екологічно чисте зростання (2009 р.)	Державна програма енергоефективності та енергозбереження – 2015
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату в Парижі (грудень 2015 р.)	Програми енергоефективності для окремих секторів, програми енергоефективності регіонів України
Екологічні податки, субсидії	
Програма Європейського Союзу з охорони навколишнього середовища (1973) передбачила застосування податків, внесків і торгових дозволів. Вперше був запроваджений принцип «забруднювач платить», що послужило стимулом для скорочення державних субсидій на охорону навколишнього середовища	Порядок визначення питомої ваги сировини, матеріалів, основних засобів, робіт та послуг українського походження у вартості об'єктів електроенергетики, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії, затверджений Постановою НКРЕ від 15.06.2012 № 749
Інструменти охорони довкілля в країнах ЄС: Угоди про охорону довкілля, програми підтримки неурядових організацій (НУО) у сфері охорони довкілля, застосування фінансового інструменту екологічного захисту LIFE, застосування екологічних мит та податків відповідно до законодавства ЄС	«Зелений тариф» у Законі України «Про енергетику»; Стимули для енергозберігаючих проєктів у Податковому кодексі
Регулювання та стандарти	
«Новий підхід» до технічної гармонізації і стандартизації (ухвалений Радою Європи 7 травня 1985 р.) та «Глобальний підхід» у сфері оцінювання відповідності (ухвалений Радою Європи 21 грудня 1989 р.) реалізують затверджені Радою Європи директиви ЄС, що встановлюють основні обов'язкові вимоги щодо безпеки продукції; Програма «Зелена книга Європи», в якій викладено концепцію «Розвиток європейської стандартизації для прискорення	Екологічна стратегія України – 2015, впровадження стандартів, гармонізованих з міжнародними Закони України: «Про стандартизацію», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»

Закінчення табл. 4.1

У сфері міжнародного законодавства (країни ЄС та світу)	У сфері законодавства України
технічної інтеграції в Європі» і представлено план перебудови та розвитку стандартизації.	
Інноваційні пріоритети	
Європейська стратегічна програма розвитку інформаційних технологій (ЄСП-РІТ), 1983;	Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні (2012)
Лісабонська стратегія розвитку науки (2000) – передбачає розвиток економіки знань	Рамкова програма Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020»
Рамкові програми ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку	

Джерело: складено авторами.

Обсяг державних капіталовкладень в енергозбереження, відновлювану енергетику, відповідні технології в КНР у кілька разів перевищив показники США і ЄС. Китайські виробники вже займають 40% світового експорту сонячних батарей і 20% – вітряних установок. За офіційними даними, встановлена потужність вітроелектростанцій у Китаї у 2015 р. зросла до 100 ГВт з 44,7 ГВт (2010), а до 2020 р. зросте удвічі (до 200 ГВт). Ще один напрям «зелених» технологій, який стрімко розвивається у країні, – це нанотехнології (відкрито Глобальний інноваційний центр нановолокна Glodal Innovation GICNA).

Південна Корея. Південна Корея обрала концепцію «зеленого» зростання як національної стратегії. У країні з 2011 р по 2016 р. було заплановано спрямувати на розвиток «зелених» секторів 3% ВВП, або 60 млрд дол. США, і створити за цей період 1,8 млн робочих місць. Основна увага приділяється розвитку промисловості, енергетиці та інвестиціям, «зеленим» видам транспорту, альтернативним джерелам прісної води, технологіям переробки відходів, розвитку парків, облаштуванню річок у межах міста. Проекти, що здійснювалися міністерствами самостійно, були об'єднані в єдиний пакет, щоб уникнути бюджетних витрат на другорядні цілі. З 2011 р. у країні працює система «зелених платіжних карт» для стимулювання «зеленого» споживання товарів, що вироблені з екологічними інноваціями. За допомогою таких карт ведеться облік споживання «зелених» товарів і послуг, використання громадського транспорту замість особистого, використання енергоефективних товарів.

США основними напрямками розвитку «зеленої» економіки вибрали розвиток альтернативної енергетики. За допомогою сонячних установок до 2030 р. вироблятиметься 65% енергії, що споживається у країні, і 35% – тепла. У 2014 р. президентом США був проголошений план інвестицій у розвиток екологічно чистих видів технологій на наступні 10 років з метою поліпшення екологічної ситуації та створення 5 млн робочих місць. Проте заходи для досягнення цієї мети влада американських штатів має виробляти самостійно.

Цікавим є досвід маленьких пивоварень у США, що використовують сонячну енергію та інші «зелені» інсталяції для підвищення лояльності існуючих споживачів та залучення нових¹⁷⁵:

– Sierra Nevada Brewing Co (Каліфорнія) встановили 10 тис. сонячних (електрогенеруючих) батарей та когенераційну установку у 250 Квт, яка працює на водневих елементах. Таким чином виробляється до половини необхідної електроенергії (в пік виробництва);

– Lucky Labrador's Brewery (Орегон) – виробляють сонячний ель (Solar Flare Ale), для чого використовують гарячу воду із сонячних колекторів;

– Barrington Brewery (Массачусетс) – називають своє пиво «пивом, зарядженим сонцем» (solar powered beer) або «пивом, звареним сонцем» (solar-power-brewered beer). У 2007 р. був встановлений сонячний колектор;

– Hale's Ales Brewery (Сієтл) – встановили в не найсонячнішому місті США систему сонячних колекторів на 480 трубок, що щоденно забезпечує 11355–15140 л (3000–4000 галонів) гарячої води, які щоденно нагрівають 3785 л (1000 галонів) води для виробництва пива.

На сьогоднішній день у США понад 20 маленьких пивоварень використовують енергію сонця для пивоваріння. Варто зазначити, що використання енергії сонця при виробництві пива на маленьких пивоварнях активно впроваджується в Європі (Австрії, Ірландії, Великій Британії, Чехії) та в інших країнах (Австралії), де сильні традиції споживання цього напою.

Для **Бразилії** пріоритетним сектором «зеленої» економіки став аграрний, де проведено відновлення сільськогосподарських земель за рахунок вдосконалення системи догляду за ґрунтами, впровадження технологій нульової і мінімальної оранки, управління ланцюгами поставок.

¹⁷⁵ Баськов О. Використання енергії сонця на пивзаводах Німеччини і США [Електронний ресурс] / Зелена хвиля. – 2013. – 21 серпня – Режим доступу : <http://ecoclubua.com/2013/08/vykorystannya-enerhiji-sontsya-na-pyvzavodah-nimechchyny-i-ssha/>

Найбільш прогресивними з точки зору впровадження імперативів «зеленої» економіки на пострадянському просторі є **Казахстан** та **Білорусь**. Обидві країни вже сформували державну базу для розвитку «зеленої» економіки. В **Казахстані** ухвалено концепцію переходу країни до «зеленої» економіки, в **Білорусі** розроблено «національне повідомлення» зі сталого розвитку республіки на принципах «зеленої» економіки. Казахстан планує до 2050 р. збільшити ВВП країни на 3% і створити понад 50 тис. робочих місць. Інвестиції в розвиток «зеленої» економіки планується здійснювати в обсязі 3% ВВП або 3–4 млрд дол. на рік. Білорусь планує збільшити інвестиції до 2% ВВП, основний акцент буде зроблено на цільовій державній підтримці наукових і освітніх проектів, пов'язаних з «зеленою» економікою.

Європейські країни виявляють тенденцію до скорочення інвестицій у «зелену» економіку: у 2015 р. у відновлювані джерела енергії було інвестовано 58,5 млрд дол. США, що на 18% менше, ніж у 2014 р., та майже втричі менше, ніж рекордні 132 млрд дол. США інвестицій у 2011 р. Водночас практично в усіх **країнах ЄС** розроблено «зелені» заходи у сфері енергетики, розвитку громадського транспорту та інфраструктури, будівництва екопоселень, а також систем утилізації.

Велика Британія ухвалила економіку «зелених» технологій як стратегію свого національного розвитку і гарантувала створення 100 тис. нових робочих місць за рахунок впровадження «зелених» проектів.

Для **Швейцарії** та **Австрії** найважливішим енергоносієм серед відновлюваних джерел енергії є вода, однак генеруючі установки для виробництва гідроенергії у цих країнах потребують докорінної модернізації.

Багато країн світу в перспективі мають намір більш повно використовувати наявний у них потенціал гідроенергетики. Наприклад, **Мексика** має можливості для значного нарощування потужностей, зокрема, через будівництво великих, середніх і малих електростанцій.

Данія. Данія знаменита створенням екопромислових парків, найвідомішим з яких є Калундборг (Kalundborg). Основою такого екопромислового парку є чотири основні галузі промисловості міста – електростанція Asnaes, нафтоочисний завод Statoil, фармацевтична компанія Novo Nordisk і виробник гіпсокартону Гургос, які разом із споживачами в межах муніципалітету здійснюють торгівлю відходами та енергетичними ресурсами, а також перетворюють промислові відходи в сировину. Розвиток такого парку зумовлений тим, що компанії вирішили отримувати економічну вигоду від своїх відходів і мінімізувати витрати, пов'язані з дотриманням жорстких екологіч-

них норм¹⁷⁶. На сьогодні екопромисловий парк Kalundborg включає дев'ять приватних і державних підприємств, деякі з яких є одними з найбільших у Данії підприємств.

Німеччина. Німеччина потужно розвиває відновлювані джерела енергії і за допомогою різних зовнішньоекономічних інструментів стимулює їх використання в усьому світі. Німецькі підприємства, що працюють в галузі ВДЕ, отримують активну підтримку. Одним із механізмів підтримки є експортна ініціатива Федерального міністерства економіки та енергетики Німеччини (BMWi) з ВДЕ, а також програми BMWi з підготовки управлінських кадрів. Прийнявши рішення в довгостроковій перспективі розвивати енергопостачання в Німеччині на основі ВДЕ, федеральний уряд запровадив новий термін «нова енергетична політика», що передбачає повну відмову від атомної енергії і захист клімату. У 2000 р. у країні було ухвалено закон про ВДЕ і, на його основі, розроблено ефективний інструмент для підтримки розвитку «зеленої» електроенергетики. Зараз чверть виробленої в Німеччині електроенергії видобувається з відновлюваних джерел. До 2025 р. уже 40–45% електроенергії в Німеччині надходитиме з ВДЕ, а до 2035 р. – 55–60%.

«Зелена» енергія в Німеччині стала важливим фактором економічного зростання і створила 371400 робочих місць (у 2013 р.). З них створення 261500 робочих місць пояснюється прийняттям закону про ВДЕ. Особливо великий приріст робочих місць у сфері вітрової енергії, де зайнята найбільша частина співробітників, які працюють у сфері відновлюваних джерел енергії.

Величезний внесок в реалізацію нової енергетичної політики країни роблять малі та середні підприємства (МСП). BMWi за допомогою експортної ініціативи щодо ВДЕ підтримує німецькі фірми, особливо МСП, при освоєнні зарубіжних ринків та експорті технологій у сфері ВДЕ. Тим самим міністерство прагне на міжнародному рівні заявити про ноу-хау Німеччини і підвищити ринковий потенціал для реалізації німецьких технологій за кордоном. Ініціатива спрямована на поширення в усьому світі технологій, пов'язаних з ВДЕ, що сприятиме зміцненню економічних позицій країни і досягненню глобальних цілей щодо захисту клімату. Федеральний уряд також підтримує розвиток ВДЕ через страхування, особливо малий і середній бізнес (крім ядерних станцій), який є у країні основним агентом із захисту навколишнього середовища.

¹⁷⁶ Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми / [О.М. Алимов, О.І. Амоша та ін.]; за заг. ред. В.І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – С. 682–687.

Ще одним елементом і модулем підтримки зовнішньоекономічної діяльності є Програма BMWi з підготовки управлінських кадрів. Вона сприяє поширенню німецького досвіду у сфері ВДЕ у країнах Східної Європи, Азії, Північної Африки і Латинської Америки. Допомогу в налагодженні контактів за кордоном у частині використання ВДЕ надає також німецьке енергетичне агентство (DENA), яке сприяє реалізації проектів у рамках Програми з використання ВДЕ (RES) у багатьох країнах світу. Зокрема, в Україні реалізується Програма сприяння «зеленій» модернізації економіки, що фінансується Федеральним міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) (лютий 2014 р. – березень 2017 р.), спрямована на те, щоб державні установи, малі та середні підприємства, а також професійні об'єднання кращим чином використовували передові знання та нові інструменти для розвитку «зеленої» економіки. Фінансування за Програмою «зеленої» економіки здійснюється на трьох рівнях: національному (Міністерство економічного розвитку та торгівлі); регіональному (державні установи, організації недержавного сектора, окремі великі підприємства, малий та середній бізнес, представники громадянського суспільства, бізнес-асоціації та торгово-промислові палати) та на рівні компаній (надавачі бізнес-послуг).

Більшість європейських країн мають намір найближчим часом наростити генеруючі потужності геліоенергетики. Лідерами у розвитку геліоенергетики, крім США, Китаю та країн ЄС, є також Індія і Японія. В Індії планується будівництво великих електростанцій потужністю понад 500 МВт, розроблені чотири мегапроекти використання сонячної енергії.

Досвід України

Україна, за результатами 2015 р., у рейтингу енергоефективності серед 180 країн світу піднялася з 95-го на 44-те місце, а кількість домашніх сонячних електростанцій зросла вдвіть – до 244 одиниць. До об'єднаної енергосистеми України лише у 2015 р. було підключено 34 МВт потужностей: 19 МВт електростанцій на біомасі та біогазі, 6,6 МВт вітрових електростанцій та по 4 МВт сонячних електростанцій та малих ГЕС. Загальна потужність електростанцій на відновлюваних джерелах енергії (без великих ГЕС) залишається на рівні 1 ГВт, або 1,8% від потужності об'єднаної енергосистеми України. Станом на початок 2016 р. в об'єднаній енергосистемі України працює 428 МВт вітрових електростанцій, 359 МВт сонячних електростанцій, 171 МВт малих ГЕС (потужністю до 50 МВт) та 54 МВт електростанцій на біомасі та

біогазі¹⁷⁷. Електростанціями на відновлюваних джерелах енергії у 2015 р. вироблено близько 1,75 млрд кВт*год електроенергії, або 1% від загального виробництва електроенергії в Україні (у 2011 р. частка відновлюваної енергетики в загальному енергобалансі країни становила лише 0,17%).

Українська промисловість та будівництво – сектори, що найбільш потребують ефективного і раціонального використання енергоресурсів, запровадження енергозберігаючих технологій, екологічно чистого виробництва, глибокої технологічної модернізації. «Озеленення» економіки передбачає насамперед активізацію галузі з вітрової енергетики, сонячної, водної та переробки відходів.

Потужний розвиток в Україні отримали **вітро- та геліоенергетика**.

У 2015 р. вітроелектростанції (ВЕС) України виробили 1125 МВт-год електроенергії. Водночас введення нових ВЕС в Україні за минулий рік сповільнилося майже в 8 разів порівняно з 2014 р. Це зумовлено анексією Криму та окупацією Донбасу¹⁷⁸. Загалом в Україні працюють 16 ВЕС, але 10 із них, потужністю 87,8 МВт, розміщені в Криму. Частина вітроелектростанцій розташована в зоні АТО, зокрема, Лутугинський і Краснодонський вітропарки. Найбільшою ж вітроелектростанцією в Україні залишається Ботієвська ВЕС (Запорізька обл.) потужністю 200 МВт. Її будівництво почалося в 2011 р., а останній запланований вітряк встановили у 2014 р. Нещодавно у Старому Самборі на Львівщині запрацювала найпотужніша на заході України ВЕС. Потужність двох її вітротурбін становить понад 6 МВт. До кінця 2016 р. у Старому Самборі планують встановити ще 8 вітротурбін.

У Херсонській області упродовж 2015 р. діючими сонячними та вітровими електростанціями вироблено понад 130 млн кВт год. електричної енергії. На території області працюють чотири вітрові електростанції:

- вітроелектростанція «Сиваська» у с. Григорівка Чаплинського району потужністю 2,3 МВт;
- вітроелектростанція «Новоросійська» потужністю 9 МВт (с. Новоросійське Скадовського району);
- «Ставки» потужністю 12 МВт (с. Ставки Каланчацького району);
- «Берегова» потужністю 9 МВт (Тарасівська сільська рада Скадовського району).

¹⁷⁷ Відновлювана енергетика України: підсумки 2015 року [Електронний ресурс] // Зелена хвиля. – 2016. – 13 березня. – Режим доступу : <http://ecoclubua.com/>

¹⁷⁸ «Зелені» в Україні: ТОП-9 екопроектів [Електронний ресурс]. – 2016. – 10 березня. – Режим доступу : <http://radio24.ua/news/showSingleNews.do?objectId=47026>

Найбільшого розповсюдження сонячні електростанції набули у Криму. Електростанція «Перове» (збудована у 2011 р.) вважається найбільшою в Центральній Європі. В Херсонській обл. працюють дві сонячні електростанції:

- сонячна електростанція у Високопільському районі біля смт Високопіль потужністю 1 МВт (запланована потужність об'єкта – 8 МВт);
- сонячна електростанція на території Лазурненської селищної ради Скадовського району потужністю 9 МВт (загальна потужність – 27 МВт).

На Західній Україні першу сонячну електростанцію збудували у с. Ралівка біля Самбора. Потужність станції – 4,1 МВт. Отриманою електрикою можна освітити Ралівку, де проживає 4500 осіб.

Вартість сонячних електростанцій становить близько 1300 євро на 1 кВт потужності. Загалом до 2020 р. передбачається довести потужність об'єктів альтернативної електроенергетики на території області до 152,62 МВт, а обсяг електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел, – до 22,6%.

Сьогодні великий попит мають потужні станції, що використовуються, зокрема, в аграрних підприємствах. Якщо в 2012 р. в Україні була лише одна продуктивна «фермерська» сонячна станція потужністю 1,3 МВт (у с. Іванівка Кіровоградської обл.), то у 2015 р. з'явилося вже близько 15 об'єктів потужністю 0,5–1,5 МВт. Згідно з опитуванням, проведеним Асоціацією фермерів та приватних землевласників України, близько 20% фермерських господарств планують у найближчі рік-півтора придбати сонячні установки потужністю від 0,5 МВт. Усього станом на 1 липня 2015 р. у країні налічувалося 39 563 фермерських господарства. Тобто у 2015–2016 рр. сумарний попит на сонячні електростанції тільки з їхнього боку може становити 8000 установок загальною вартістю 5,2 млрд євро.

В Україні склалося досить сприятливе правове поле для розвитку сонячної енергетики. Діє відносно великий «зелений» тариф, гарантований державою до 1 січня 2030 р. Ключові зміни, що відбулися із внесенням поправок до Закону про «зелений» тариф (Закон України «Про електроенергетику») для сонячних електростанцій в Україні з 2015 р., полягають у такому¹⁷⁹:

- ставка «зеленого» тарифу для сонячних електростанцій промислового призначення становить: для побудованих у 2016 р. – 0,16 євро за кВт-г; для

побудованих в 2017–2019 рр. – 0,15 євро за кВт*год;

- «зелений» тариф для дахових сонячних електростанцій становить: для побудованих у 2016 р. – 0,172 євро за кВт*год; для побудованих у 2017–2019 рр. – 0,163 євро за кВт*год;

- скасовано обов'язкову вимогу щодо «місцевої складової» при будівництві сонячних електростанцій;

- встановлена надбавка до «зеленого» тарифу при використанні «місцевої складової», у розмірі 5 або 10% у разі використання в проєкті 30 або 50% українських комплектуючих відповідно;

- «зелений» тариф прив'язано до курсу валют EUR/UAH – як для промислових, так і для приватних сонячних електростанцій;

- максимальна потужність сонячних електростанцій для приватних домогосподарств для отримання «зеленого» тарифу збільшена до 30 кВт.

В Україні також зростає кількість малих гідроелектростанцій, які отримують право на продаж електроенергії за «зеленим» тарифом. Основний принцип «зеленого тарифу» – допомогти підприємцям на початку розвитку галузі. НКРЕ починаючи з серпня 2009 р. затверджує «зелений» тариф зокрема і для суб'єктів господарювання, що експлуатують малі гідроелектростанції. На 1 січня 2012 р. НКРЕ було видано 34 ліцензії суб'єктам господарської діяльності, які здійснюють виробництво електричної енергії на ГЕС загальною встановленою потужністю 100,351 МВт, а за «зеленим» тарифом в Україні працювали 27 суб'єктів господарювання (61 мала ГЕС).

Зараз український «зелений» тариф не перевищує європейський. В Австрії для малих ГЕС він становить до 10,55 євроцента за кВт*год, в Бельгії – до 12,14, у Чехії – до 11,8, в Німеччині – до 12,52, у Словаччині – до 11,12, у Словенії – до 10,54, у Великій Британії – до 24,11, в Україні – від 10,45 до 17,45 євроцента¹⁸⁰. Такий рівень тарифів пояснюється високими кредитними ставками в Україні. На рівень тарифів впливають терміни повернення ПДВ – 20% першочергових вкладень у проєкти повертаються інвесторам протягом чотирьох років та плата за воду, яка у собівартості кВт*год для малих ГЕС становить до 11%, чого немає в практиці країн ЄС.

Проте використання в Україні гідроенергії як відновлюваного джерела енергії багатьма екологами вважається недоцільним через те, що гідроенергетичний потенціал України є невисоким, а енергія малих річок ніколи не

¹⁷⁹ «Зелений» тариф для комерційних сонячних електростанцій [Електронний ресурс] / Rentechno. – Режим доступу : <http://rentechno.ua/ua/solar/on-grid-pv-plants/green-tariff.html>

¹⁸⁰ Листовая Ю. Почему "зеленую" энергетику выставляют в черном свете // Украинська правда. – 2016. – 5 февраля. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2016/02/5/579480/>

досягне навіть 1% енергоресурсу країни. Більш ефективним енергоресурсом можна вважати відходи біомаси, на використання яких сьогодні є попит у агробізнесу, з огляду на складну ситуацію з електропостачанням у регіонах України та, зокрема, з ухваленням у 2014 р. рішення Кабміну щодо відшкодування 20% вартості твердопаливних котлів тим, хто обладнає ними свої господарства. У 2015 р. у рамках цієї програми було встановлено близько 4000 одиниць такої техніки. Сьогодні уряд не дотує виробництво тепла, вироблене на газових установках, і тарифи на теплову енергію з біомаси лише на 10% вищі за газові. За розрахунками експертів, в Україні відходи сільського господарства дозволяють наростити потужність вітчизняних біоенергетичних станцій на 9–15 ГВт (зараз вона становить близько 24 МВт). Проте інвестицій такі об'єкти потребують теж чимало – близько 3000 євро на 1 кВт потужності.

Останнім часом широко розповсюджуються виробництва екопалива (брикетів із соломи, соняшникової макухи чи рисового лушпиння) – підприємства вже запущені на Вінниччині, Херсонщині, Одещині.

Триває будівництво комплексу з виробництва електро- і теплової енергії з біогазу на Рокитнянському цукровому заводі. Комплекс являє собою чотири біореактори (ферментатори) сукупним обсягом 14400 куб. м і два когенераційних модулі контейнерного типу JMC 416 GS-B.L загальною встановленою потужністю 2,382 МВт. Крім теплової та електричної енергії, біостанція зможе виробляти близько 20 тис. т органічних добрив, споживаючи при цьому 57 тис. т бурякового жому, 35 тис. т гною і 14 тис. т курячого посліду.

Іншим прикладом реалізації проекту біоенергетики стане будівництво станції для виробництва біогазу на очисних спорудах м. Львів із подальшою генерацією теплової та електричної енергії. Загальна вартість проекту становитиме 31,5 млн євро. Фінансування проекту передбачено через участь Європейського банку реконструкції та розвитку, який надасть кредит у розмірі 15 млн євро, Північної екологічної фінансової корпорації (NEFCO), яка додатково прокредитує проект на суму 5 млн євро, та 7,5 млн євро, що будуть надані у вигляді гранту Фонду Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля.

Відповідну програму щодо фінансування проектів з використання відновлюваних джерел енергії має для України і АТ «Ерсте Банк». З 2011 р. Міжнародна фінансова корпорація (IFC), член Групи Світового банку, та АТ «Ерсте Банк» оголосили про початок спільної Програми, метою якої є створення в Україні експертизи для фінансування енергоефективних проектів. У

рамках цієї ініціативи IFC надає консультаційну експертизу, а Ерсте Банк пропонує спеціально розроблені продукти для фінансування українських підприємств, що впроваджують енергоефективні технології. Банк готовий фінансувати і консультувати клієнтів у реалізації таких проектів, а до більш масштабних проектів залучати спеціалістів Erste Group. Для фінансування проектів відновлюваної енергії важливо, аби підприємець був готовим також вкладати власний капітал у реалізацію проекту. Перевага при ухваленні рішення про фінансування надається перевіреним технологіям та виробництвом, що можуть підпадати під поняття «зеленого» тарифу.

Найбільшим інвестором в Україні проектів з енергоефективності є Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який з 2013 р. щорічно інвестує українську економіку на 1 млрд євро. З 2016 р. ЄБРР відкриває нову програму для покращення енергоефективності в Україні IQ Energy для підприємств житлово-комунального господарства обсягом 75 млн євро.

Необхідною умовою екологізації промислового виробництва в умовах імплементації Угоди про асоціацію/ЗВТ з ЄС є безпечне функціонування підприємств і об'єктів, у тому числі і тих, що вважаються потенційно небезпечними. Українські екологи до ТОП-5 найнебезпечніших підприємств української промисловості (2012 р.) відносять такі: Калуський калійний завод «Оріана» (вірогідність потрапляння його отруйних відходів у Дністер є досить високою, що може спричинити екологічну катастрофу в регіоні), Кохавинська паперова фабрика (Львівська обл., несе загрозу для річки Стрий), металургійний комбінат «Азовсталь» (що скидає відходи від переробки нафтопродуктів у Азовське море), комунальне підприємство «Міськводгосп» м. Кременець (Тернопільська обл.), Київський завод «Радикал». Проте сьогодні найбільші екологічні загрози для України сконцентровані на території Донецької та Луганської областей через розповсюдження радіоактивних відходів, забруднення ґрунтів та повітря аміаком, неконтрольовані викиди та складування відходів коксохімічних підприємств, забруднення ґрунтових вод, понаднормативну кількість промислових відходів.

У хімічній промисловості одним із небезпечних підприємств вважається Одеський припортовий завод, де розташований і функціонує найбільший у Європі склад аміаку – 4 великотоннажні низькотемпературні сховища аміаку (по 30 тис. т кожне). На підприємстві здійснюється виробництво та перевантаження аміаку, карбаміду, рідкої вуглекислоти, а також перевантаження метанолу та інших небезпечних хімікатів. З 2011 р. тут впроваджено Автоматизовану систему раннього виявлення надзвичайних ситуацій та

оповіщення (розробка НВП «ОЗОН-С»), яка дозволяє здійснювати безперервне автоматичне вимірювання поточних параметрів джерел потенційної небезпеки та контроль відповідності цих параметрів існуючим вимогам. Зокрема, контроль концентрації аміаку на території підприємства відбувається за допомогою 31 датчика та 5 постів автоматизованої системи контролю за довкіллям. На ПАТ «Одеський припортовий завод» першим кроком до «озеленення» свого виробництва є модернізація процесів контролю за довкіллям.

Бориспільський завод «Екогума» переробляє старі автопокришки на безпечне покриття для дитячих майданчиків. Крім того, «Екогума» виготовляє «лежачі поліцейські», кулевловлювачі для тирів, захисні причальні пристрої, пристрої для сільськогосподарських підприємств та спортивних майданчиків. Потужність заводу становить до 35 тис. кв. м гумовотехнічних виробів на рік. «Екогума» не тільки переробляє нешкідливим для природи способом відпрацьовані покришки в гумову крихту, а й з 2010 р. налагодила виробництво та постачає на ринок конкурентоспроможну вітчизняну гумовотехнічну продукцію, що не поступається якості закордонній.

У фармацевтичній галузі прикладом «зеленої моделі підприємства» можна вважати також ініціативу ТОВ «Стиролбіофарм», спрямовану на комплексне заощадження енергоресурсів. Це перше фармацевтичне підприємство, що повністю відмовилося від використання природного газу і працює на відновлюваних джерелах енергії, впроваджує екоінновації.

В умовах дефіциту газу впровадження енергоефективних технологій в Україні стало пріоритетним завданням для будь-якого виробництва. Прикладом успішної переорієнтації на нові енергозберігаючі технології є Побузький феронікелевий комбінат. Вартість інвестицій підприємства у розвиток енергозберігаючих технологій тільки за 2013–2014 рр. становила вже понад 15 млн дол. США, ще 9 млн грн протягом 2010–2014 рр. були спрямовані на впровадження екологічних ініціатив. Побузький феронікелевий комбінат є повністю безвідходним підприємством, де впроваджено безпечні способи використання відходів (схему засипки відходами старих кар'єрів, що стимулює відновлення родючого ґрунту і поліпшує екологічну ситуацію у регіоні, та виробництво абразивних матеріалів, електродів для продукції різних галузей, зокрема, чорної металургії).

Відходи несуть значну загрозу довкіллю, хоча вони можуть бути успішно використані для підвищення конкурентоспроможності виробництва за рахунок скорочення витрат на сировину та їх повторного використання. Зокре-

ма, завдяки Меморандуму про розвиток державно-приватного партнерства, підписаному у жовтні 2014 р. між Центром розвитку державного приватного партнерства (ДПП) та Мінрегіонбудом, в Україні реалізується п'ять проектів в альтернативній енергетиці із залученням іноземних інвестицій, зокрема, зведення заводу піролізної переробки твердих побутових відходів (ТПВ) та мулових осадів у м. Миколаїв, проект з виробництва парової машини для вироблення електроенергії, проект з паливними комірками, виробництво мінерального лужного клею.

Удосконалення технологій утилізації відходів сміттєзвалищ є пріоритетним інноваційним напрямом у розвинених країнах світу. Відходи дедалі частіше розглядаються як ресурси, що підлягають вторинному використанню у промисловому виробництві. Наприклад, світові цементні компанії вже понад 30 років розглядають відходи як сировину та енергетичні ресурси. Основною перевагою такого способу використання відходів є зменшення залежності від традиційних видів палива: вугілля, коксу, природного газу. А потреба у забезпеченні таким будівельним матеріалом, як цемент, постійно зростає через зростання чисельності населення та посилення урбанізації. Тому виробництво цементу в усьому світі організовується там, де є місця проживання людей та відбувається накопичення відходів.

Україна відчуває колосальний дефіцит потужностей з переробки відходів, тому залучення до вирішення проблеми цементних заводів могло би стати реальною перспективою щодо «озеленення» промисловості. Проте, на жаль, максимум, що у нас спалюється в доменних печах, це шинні покришки та лузга насіння. У цілому ж частка альтернативного палива, що використовується вітчизняними цементниками, не перевищує 5%. У незначних обсягах його використовують два підприємства галузі: «Івано-Франківськцемент» і «Миколаївцемент» (Львівська обл.). Одна з причин – в Україні відсутня інфраструктура, яка забезпечувала б доставку відходів з місця їх виникнення до печі цементного заводу, так само як і роздільне збирання сміття.

Водночас двадцять п'ять провідних світових компаній – виробників цементу організували Проект стійкого розвитку цементної промисловості у багатьох країнах, що являє собою міжнародну програму галузевого спрямування (має свої представництва у понад 100 країн світу)¹⁸¹. У Європі,

¹⁸¹ Фонта Ф., Хунцикер Р. Совместная переработка в цементной промышленности. // International analytical review «Alitinform». – 2012. – № 4–5(26). – С. 1–6.

Бразилії сміттєспалювальні підприємства, що працюють на відходах, як і перероблення відходів на цементних заводах, є елементами єдиної збалансованої системи поводження з відходами. Така модель виробництва не тільки сприяє відмові від утилізації дороговартісних ресурсів на сміттєзвалищах, а й через використання для цих цілей виробничих потужностей цементного заводу усуває необхідність побудови нових сміттєспалювальних заводів. Спільна переробка альтернативних видів палива у цементній промисловості є реальною можливістю перспективного розвитку галузі та вирішенням однієї з головних проблем сучасного суспільства – постійного збільшення кількості відходів, які утворюються у результаті споживання та виробництва на тлі зростаючої урбанізації населення.

Важливим кроком в «озелененні» економіки може стати ухвалення Державної програми щодо формування ринку альтернативного палива (утилізації промислових або побутових відходів). Упровадження зазначеної програми дасть можливість для використання промислових або побутових відходів у цементній промисловості як сировини, а також надасть поштовх до створення інфраструктури з доставки відходів до печей випалювання цементних заводів.

Отже, підвищення ролі «зеленої» промисловості є дуже актуальним напрямом розвитку та потребує подальшого дослідження в контексті формування у країні неоіндустріальної економіки. На основі вивчення європейського та світового досвіду розбудови зеленого сектора у довгостроковій перспективі необхідно слідувати прикладу країн світу та Європи, що ставлять собі високі цілі стосовно переходу на ВДЕ та підвищення рівня енергоефективності. Слід констатувати, що переведення виробничої сфери на «зелений» напрям розвитку в Україні потребує масштабної допомоги держави, активної участі приватних інвесторів та посиленої участі споживачів «зелених» послуг. Основні акценти державної політики мають бути зроблені на проблемі реформування фіскальної політики (в частині запровадження стимулюючих заходів – пільгового довгострокового кредитування з залученням іноземних інвесторів (провідних європейських банків) та оподаткування проектів з модернізації, екологічного податку, субсидування виробників енергії з альтернативних джерел, розвитку системи «зеленої» сертифікації) та створення режиму державного регулювання, сприятливого для розвитку екологічно чистих виробництв і енергозберігаючих технологій, «зеленого» будівництва та виробництва нових матеріалів, що завдають мінімальної шкоди довкіллю, прискоренні впровадження екологічних регламентів ЄС.

4.2. Екологічний податок з промислових підприємств в умовах децентралізації

Україна має унікальні початкові переваги для здійснення диверсифікації своєї економіки та задіяння додаткових джерел піднесення добробуту: багаті природні ресурси, вигідне географічне та геополітичне положення, високоосвічене населення є потенційним транзитним коридором, «Шовковим шляхом» для енергетичних, товарних та культурних обмінів між Сходом та Заходом.

Однак, за оцінками Світового банку, Україна має малоефективну ресурсну економіку та, на відміну від колишніх сусідів по соціалістичному табору, залишається у групі країн з ВНД¹⁸² на душу населення за паритетом купівельної спроможності нижче за середній рівень (260 дол у 2015 р.)¹⁸³, а також сьогодні на світових ринках Україна позиціонується як сировинний регіон, основу її товарного експорту становить продукція природомістких, екологічно-шкідливих, низькотехнологічних галузей.

Утім, масштабна тривала експлуатація багатих природних ресурсів за недостатньо ефективної політики захисту довкілля призвела до його деградації. За оцінками експертів, близько 15% території країни з населенням понад 10 млн осіб перебуває у критичному стані, а внаслідок розгортання війни на Донбасі та руйнуванням об'єктів промисловості, інфраструктури та житла ця цифра буде набагато більшою¹⁸⁴. Тому основними бар'єрами для ефективного використання ресурсів у промисловості є:

- використання застарілих технологій та обладнання, що спричиняє високий рівень втрат ресурсів у процесі виробництва промислової продукції, їх неефективне використання та забруднення довкілля;
- відсутність мотивації у суб'єктів господарювання до впровадження новітніх, у т.ч. ресурсоефективних технологій та екологічних інновацій;
- слабкий доступ промислових підприємств до екологічних кредитів та інвестицій;

¹⁸² ВНД – валовий національний дохід.

¹⁸³ World Bank Country and Lending Groups [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>

¹⁸⁴ Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі. Дискусії 2015 : колективна монографія / [Акулов-Муратов В.В., Алимов О.М., Андерсон В.М., Андреева Н.М. та ін.] / за наук. ред. проф. Хлобистова Є.В. ; НАН України, ДУ «Інститут економіка природокористування та сталого розвитку». – Черкаси, 2015. – 538 с. – С. 132.

– недосконала система поводження з відходами, що ускладнює перетворення відходів на додатковий ресурс та джерело зростання.

Враховуючи потенційні переваги України та узагальнивши зарубіжний досвід у контексті неоіндустріалізації вітчизняної промисловості, актуальним в Україні є створення «зеленого» виробництва промисловості, який зумовлений бажанням підприємств не тільки отримувати прибуток від свого виробництва, а й мінімізувати витрати, пов'язані з дотриманням достатньо суворих екологічних норм.

В Україні поки що через невисокі нормативні плати економічний механізм захисту навколишнього природного середовища не має достатнього стимулюючого впливу на промислові підприємства впроваджувати ресурсозберігаючі технології, підвищувати економічну зайнятість населення, що зумовить зростання доходів і збільшення робочих місць. Тому в основу економічного механізму компенсації екодеструктивної дії слід покласти відомий принцип «забруднювач платить», який означає, що забруднювачу слід взяти на себе витрати стосовно заходів із попередження утворення забруднення, його мінімізації та боротьби з наслідками аварійних викидів, тобто екологічні витрати мають бути «інтерналізовані» у вартість товарів і послуг, що викликають забруднення при їх виробництві і/або споживанні¹⁸⁵.

Нині в Україні питома вага екологічних податків у загальній сумі податкових відрахувань становить менше ніж 1%¹⁸⁶, тоді як в економічно розвинених країнах – від 4 до 12%¹⁸⁷ (табл. 4.2). У країнах ЄС екологічні податки відіграють важливу роль, незважаючи на досить низькі частки у відсотковому співвідношенні до ВВП відповідних країн (2,12–3,89% ВВП країн-членів) (рис. 4.1).

Такі розбіжності тісно пов'язані зі складом і структурою екологічних податків. Більш значною в Україні є частка платежів за природні ресурси – 4%, однак слід враховувати, що 72% цих платежів – надходження за землею, які в європейській практиці не належать до екологічних податків. Дохо-

¹⁸⁵ Сотник І.М. Методичні підходи до соціо-еколого-економічної оцінки наслідків ресурсозберігаючих трансформацій / Сумський державний університет. – Суми, 2009. – С. 152–158.

¹⁸⁶ Додатки №1, 2 до Закону України «Про внесення змін до ЗУ «Про державний бюджет України на 2015 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/647-19/paran8#n8>

¹⁸⁷ Taxation trends in the European Union – Data for the EU Member States, Iceland and Norway. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – P. 359.

ди від платежів за інші види природних ресурсів (у т.ч. мінеральні з нафтою та газом) мають загальнобюджетне призначення і є недостатніми як резерв коштів для апроксимації.

Таблиця 4.2

**Надходження екологічного податку
від загальної суми відрахувань в країнах ЄС, %**

Країни	2010	2011	2012	2013	2014
Бельгія	5,13	5,15	4,79	4,52	4,53
Болгарія	10,6	10,59	10,1	10,03	9,84
Чехія	7,03	6,99	6,56	6,15	6,22
Данія	8,92	8,92	8,67	8,92	8,18
Німеччина	5,81	5,83	5,59	5,38	5,24
Естонія	8,82	8,65	8,61	8,09	8,28
Іспанія	5,22	5,05	4,87	5,77	5,5
Франція	4,48	4,45	4,41	4,47	4,47
Хорватія	10,11	9,38	8,87	9,58	10,51
Латвія	8,75	8,9	8,59	8,63	9,26
Литва	6,46	6,2	6,09	6,04	6,13
Мальта	9,32	9,53	8,81	8,26	8,51
Польща	8,22	7,95	7,82	7,5	7,82

Джерело: складено за даними: Eurostat (2016). Environmental tax revenue [Електронний ресурс] / European Commission. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rt320&language=en

Тому сьогодні ні в кого не викликає сумніву, що децентралізація країни та передача влади на місця є одним із ключових зобов'язань, які взяла на себе нинішня влада. Згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України в 2015 р., що передбачає реалізацію 62 реформ і програм розвитку держави, в тому числі децентралізацію та реформу державного управління, реформу регіональної політики, однією з найголовніших передумов здійснення прогресивного поступу національного господарства за вектором розвитку визначено завдання «забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом», а за вектором безпеки – забезпечення «безпечного стану довкілля»¹⁸⁸.

При цьому «створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стра-

¹⁸⁸ Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>

тегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля у регіонах» позиціонується як пріоритет державної регіональної політики Законом України «Про засади державної регіональної політики», також ухваленим у 2015 р.¹⁸⁹. Очевидно, що ці законодавчі положення тісно кореспондують з вирішенням проблем сталого розвитку територіальних громад, а отже, організації раціонального природокористування на всіх рівнях ієрархічної системи управління національним господарством.

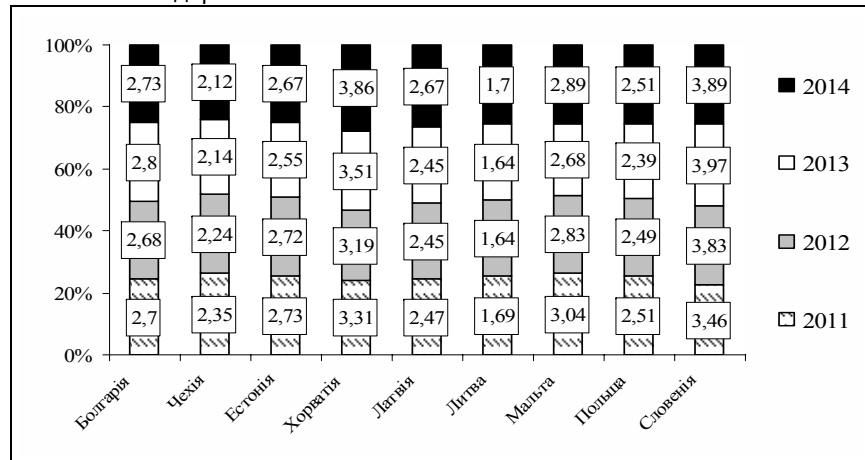

Рис. 4.1 Надходження від екологічних податків до ВВП в країнах ЄС, %

Джерело: складено за даними: Eurostat (2016). Environmental tax revenue [Електронний ресурс] / European Commission. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rt320&language=en

Отже, прослідковується законодавчо закріплена невіддільність завдань щодо реалізації цілей регіональної політики від завдань щодо реалізації основних цілей екологічно збалансованого сталого розвитку. По суті йдеться, з одного боку, про активізацію врахування екологічної складової в умовах реформування регіональної політики і нарощення децентралізації влади, а з іншого – про створення сприятливих інституціональних і організаційно-економічних умов реалізації екологічної складової сталого розвитку, починаючи з локального рівня. Тобто, іншими словами, йдеться

¹⁸⁹ Закон України «Про засади державної регіональної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/198168>

про підвищення дієвості механізмів та інструментів державної екологічної політики, визначених відомим Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 N 2818-VI.

У 2015 р. уряд передає місцевим бюджетам: 10% податку на прибуток підприємств; 100% держмита; 100% плати за надання адмінпослуг; 80% екологічного податку; з нових платежів – акцизний податок, 25% плати за надра; податок на майно; єдиний податок; податок на прибуток комунальних підприємств, місцеві збори.

Що ж до екологічного податку, то до місцевих бюджетів надійде з нього 80% замість 35%, з яких 55% будуть направлятися в обласні бюджети, а 25% – до районних бюджетів і бюджетів міст обласного значення. Але це дискусійний податок, бо в одних містах промисловість розвинена, а в інших – ні. Там, де немає промислових об'єктів, місцевий бюджет не отримує нічого. Ще необхідно враховувати, що багато фірм та підприємств зареєстровані у Києві, а виробництво розміщене в регіонах. Відповідно, доходи від екологічного податку відраховуються до бюджету Києва, а місцевий бюджет, де розташоване виробництво, не отримує нічого. Для забезпечення принципу бюджетної справедливості працює механізм дотаційного вирівнювання, який передбачає вилучення грошей з одних бюджетів і їх перерозподіл до бюджетів зі слабшою фінансовою базою.

Грунтовні зміни щодо перерозподілу екологічного податку були внесені Законом України від 28.12.2014р. № 79-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин», дія яких позначилися на збільшенні відсотків зарахування екологічного податку до місцевих бюджетів у 2015 році, що призвело до розширення їх дохідної бази. Таким чином, після ухвалення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин на основі законопроекту №1557 від 28 грудня 2014 р. та ухвалення Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 р.» фактично було закріплено норму щодо спрямування екологічного податку до загального фонду державного та відповідних місцевих бюджетів, що фактично означає ліквідацію природоохоронних фондів¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Хлобистов Е. Екологічна політика – це суспільний вибір в межах відповідальності перед майбутнім [Електронний ресурс] // Економіст. – 2015. – 15 листопада. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/10782-ekologichna-politika-ce-susplniy-vibr-v-mezhah-vdpovdalnost-pered-maybutnm.html>

Або, інакше кажучи, зарахування екологічного податку до загального фонду місцевих бюджетів означає, що, збільшуючи власну дохідну частину загального фонду місцевих бюджетів до 80% (у т.ч. ресурс обласних бюджетів збільшується на 45%), зібрані кошти від екологічного податку втрачають своє екологічне маркування і можуть витрачатися на інші статті витрат, які не мають природоохоронного значення.

Нові зміни передбачають певну самостійність територіальних громад первинного рівня, оскільки баланс повноважень сформовано так, що ці громади практично незалежні від районних (міських) бюджетів. Оскільки у Бюджетному кодексі обмежені повноваження збалансовані закріпленими за громадами доходами, необхідність у міжбюджетному трансферті майже відсутня, тобто теоретично вони самодостатні. Звичайно, це не виключає можливість району (міста) надати дотацію громаді. При цьому, якщо громада бажає отримати більше повноважень, а, відповідно, і коштів, то їй необхідно об'єднатися з іншою громадою або громадами. Лише за цих умов громади отримують інший статус, категорію бюджету (рівень міст та районів обласного значення), владні повноваження та додаткові фінансові ресурси, – крім зазначених для громад податків, ще й 60% ПДФО, а також інші доходи, в тому числі кошти державного фонду регіонального розвитку¹⁹¹.

Тому питання фінансування природоохоронних заходів є дуже важливим, оскільки воно має забезпечувати не тільки покриття збитків, завданих навколишньому природному середовищу, а й сприяти відновленню природних ресурсів та забезпечувати сталий екологічнобезпечний розвиток суспільства.

З метою підвищення ефективності фінансування природоохоронних заходів важливим є моніторинг оцінки витрат на охорону навколишнього природного середовища країни від промислових підприємств.

Так, у 2014 р. промисловими підприємствами фактично було витрачено на охорону та раціональне використання природних ресурсів 20186,6 млн грн. Основними платниками зборів за забруднення довкілля були підприємства водопостачання, каналізація, поводження з відходами – 37,4% (від сумарних обсягів по промисловості); постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 7,2%; металургійне виробництво – 18,2%; добувної промисловості – 25%.

Серед регіонів у сумарному обсязі витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів по країні більше половини становлять

витрати, які надійшли від промислових підприємств Дніпропетровської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Полтавської областей та м. Київ. Тобто надходження до Державного бюджету України з кожним роком збільшуються і на сьогодні становлять 7,5% від загальних податкових надходжень (табл. 4.3). Але, незважаючи на те, що збільшуються надходження від екологічних платежів, частка недофінансування з бюджету зростає. Важливим економічним фактором впливу на покращання екологічних параметрів виробництва стала власна стратегія підприємств, яка реалізується через витрати на утримання і ремонт природоохоронних засобів підприємств.

Таблиця 4.3

**Структура доходів зведеного та державного бюджетів
за збори використання природних ресурсів у 2013–2015 рр., %**

Доходи	Зведений бюджет			Державний бюджет		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Податкові надходження, з них:	79,9	80,6	77,8	77,8	79,0	77,0
збори за спеціальне використання природних ресурсів, із них:	6,5	7,4	6,4	4,1	5,3	7,5
плата за землю	2,9	2,7	0,0	–	–	–

Джерело: складено за даними: «Бюджетний моніторинг: Аналіз використання бюджету за 2015 рік» / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження»; USAID. – К., 2016. – С. 26–27.

Протягом 2010–2014 рр. на 33% було збільшено витрати підприємств, організацій і установ на капітальний ремонт основних засобів: 2010 р. – 498,0 млн грн, 2014 р. – 662,1 млн грн. Згідно зі статистичними даними, у 2014 р. цих витрат було профінансовано 83,1% – за рахунок власних коштів підприємств, 11% – місцевих бюджетів, 2,6% – за рахунок державного бюджету. Найбільше зростання відбувалося в галузях добувної промисловості, хімії та нафтохімічної промисловості, металургії. Проте навіть за такого зростання власні витрати підприємств на природоохоронні заходи збільшувалися повільніше, ніж зростали штрафні санкції, що свідчить про недостатню ефективність діючого економічного механізму стимулювання екологізаційної діяльності в промисловості.

Отже, незважаючи на проблеми і виклики, в Україні вже зроблено значний крок уперед у питаннях децентралізації міжбюджетних відносин, прийняті відповідні зміни до законодавства, змінено механізми бюджетного фінансування та вирівнювання тощо.

¹⁹¹ К. Юрченко, Г. Гудзь. Які ризики децентралізації? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/kyurchenko/article/17090.aspx>

Але переміщення компетенцій із центру на рівень територіальних громад повинно супроводжуватися відповідною зміною напрямів руху потоків фінансових ресурсів та створенням дієвих інструментів їх формування та розподілу. Разом із тим місцеві ради та громади виявилися неготовими до змін, особливо це стосується процесу об'єднання громад та відповідального встановлення ставок податків і розподілу коштів в умовах нової системи вирівнювання. Крім того, урядом досі не розроблені державні стандарти надання послуг, вчасно не ухвалено порядок використання коштів за цільовими субвенціями, є незрозумілими джерела фінансування всього процесу децентралізації. Необхідно відновити дію окремих норм бюджетного законодавства щодо забезпечення спрямування надходжень від екологічного податку до спеціального фонду державного та місцевих бюджетів.

Також у процесі дослідження виявлено, що розширення доходних джерел загального фонду місцевих бюджетів за рахунок екологічного податку унеможливить роботу місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища. Переведення більше половини надходжень цього податку на обласний рівень можливе лише за умови розроблення об'єктивного механізму подальшого розподілу коштів між базовими органами місцевого самоврядування.

Водночас, як показує практика європейських країн, співробітництво та об'єднання територіальних громад на засадах спільності інтересів і потреб сталого розвитку з урахуванням екологічної складової сприятиме покращенню якості життя українців та підвищенню якості надання медичних, освітніх, соціальних та інших послуг, і, головне, це дозволить оперативно, раціонально використовувати кошти на природоохоронні заходи та відновлення природних ресурсів, сприятиме прозорості та публічності управління коштами на місцевих рівнях, суворому контролю громади на місцях за досягненням поставленої мети, – тобто Україна йде правильним шляхом.

МІЖНАРОДНЕ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СФЕРІ НЕОІНДУСТРІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

5.1. Оцінка можливостей та напрямів реструктуризації промислового експорту

Сучасні трансформації в зовнішньоторговельній діяльності промисловості України обумовлені впливом групи зовнішніх і внутрішніх чинників. Так, можна виділити такі зовнішні чинники, продиктовані викликами глобального ринку:

- *уповільнення динаміки розвитку світової економіки, у т.ч. країн ЄС-28 і Китаю, падіння світових цін на традиційні види товарів українського експорту;*
- *активізація торговельно-економічного співробітництва України та її включення до глобальних торгівельних потоків, що обумовлено імплементацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, підписання Угоди про створення ЗВТ з іншими країнами;*
- *впровадження високотехнологічної стратегії підвищення конкурентоспроможності промисловості в рамках четвертої промислової революції, відомої як «Індустрія 4.0»;*
- *загострення боротьби за сировинні ресурси та ринки збуту готової продукції;*
- *ескалація торговельного протекціонізму розвинених країн у вигляді застосування торговельних інструментів: введення високих мит на експорт сировини та імпорту переробленої продукції, застосування технічних бар'єрів, використання санітарних і фітосанітарних норм, правил визначення країни походження товарів та інших нетарифних заходів.*

На реструктуризацію українського експорту впливає група чинників, пов'язаних з внутрішньополітичною ситуацією, зокрема:

- *згорання зовнішньоторговельних відносин з РФ, яка тривалий час була домінуючим торговим партнером України;*
- *призупинення промислового виробництва на територіях Донецької та Луганської областей, зокрема металургійного та хіміч-*

ного, продукція яких була чи не найвагомішою складовою експортних поставок з України;

- загальне погіршення фінансово-економічного стану вітчизняних підприємств і скорочення платоспроможності населення у 2014–2015 рр.

При цьому під впливом зазначених вище зовнішніх і внутрішніх факторів останнім часом уже відбулися певні зрушення в товарній структурі експорту. На жаль, продовжує зростати частка сировини і продукції з низьким рівнем обробки. Якщо у 2012 р. традиційні для України аграрна сировина і чорні метали становили 48,9% експорту, то в 2016 р. їх частка зросла до 57,6%. Зокрема, зростає частка харчової промисловості, деревини, що підтверджує зберігання тенденції сировинної орієнтації українського експорту. Скорочується питома вага таких товарних груп, як мінеральні продукти, метали й вироби з них, продукція хімічної промисловості, машинобудування. Тим часом зростає експорт сільськогосподарської сировини, продовольчих товарів, продукції легкої промисловості, устаткування. На жаль, не завжди зростання відносних показників означає зростання фізичних чи вартісних обсягів експорту. В спробі зберегти експортний потенціал підприємства, в тому числі промислові, шукають нові альтернативні ринки збуту.

Окреслимо особливості торговельно-економічного співробітництва різних галузей української промисловості.

Хімічна промисловість завжди була експортоорієнтованою галуззю і довгий час посідала друге місце (після чорної металургії) за своїм експортним значенням. За останні три роки зміна кон'юнктури на світовому ринку добрив, суттєве зростання ціни на газ на внутрішньому ринку, а також проблеми, пов'язані з подіями на Донбасі, які впливають на виробництво цієї продукції, відсунули хімічну промисловість аж на п'яте місце в експортному рейтингу. Значна частина вітчизняної хімічної продукції потрапляє на ринок країн СНД і до Росії зокрема. Це – продукти неорганічної хімії, органічні хімічні сполуки, добрива, полімерна продукція, гумові вироби. Вже сьогодні падіння експорту основної хімії за цим напрямом зовнішньої торгівлі становить 26% порівняно з 2014 р., а полімерної продукції – майже 37%. В умовах скорочення товарного експорту до Російської Федерації українські промисловці шукають шляхи виходу своєї продукції на ринки інших країн. Поки що це дуже кволі спроби, що й демонструють дані рис. 5.1.

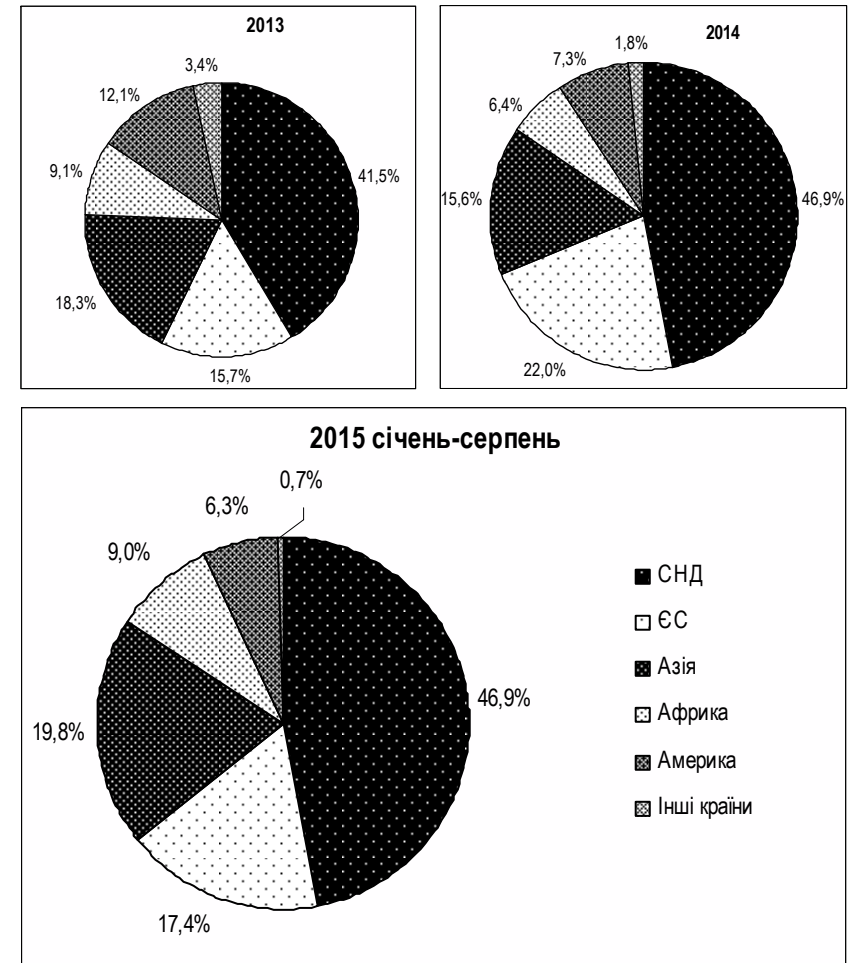

Рис. 5.1. Географія експорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості у динаміці, 2013–2015 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України "Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу" (за відповідні роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Оманлива картина нібито суттєвого зростання частки експорту полімерної та гумової продукції до країн ЄС у 2015 р. формується на тлі масштабного падіння абсолютних значень експорту за всіма напрямками співробітництва. Аналіз зовнішньої торгівлі хімічною продукцією демонструє зниження показників експорту української хімії взагалі і до країн Євросоюзу

зокрема. В структурі зовнішньої торгівлі хімічними товарами з країнами ЄС найбільші обсяги взаємного товарообороту були зафіксовані у 2012 р. – 7775,4 млн дол. США. Протягом 2014–2015 рр. відбулися негативні зміни та стрімке зниження показників як експорту, так і імпорту (Додаток Ж). Позитивний торговий баланс зберігається лише за двома товарними групами – «продукти неорганічної хімії» та «добрива», причому незважаючи ні на девальвацію національної валюти, ні на суттєвий приріст імпорту цих товарів у зазначеному періоді.

Загалом у 2015 р. проти попереднього року скорочення експортних операцій випередило зниження імпорту на 4,3%, і становило 33,4%.

Найбільшу питому вагу в структурі експорту хімічних товарів до ЄС мають мінеральні добрива та продукти неорганічної хімії (30,4 та 19,0% відповідно у 2015 р.), зріс експорт пластмас та полімерних виробів. Зовнішньоторговельне сальдо торгівлі хімічними товарами протягом 2012–2015 рр. залишається від'ємним (табл. 5.1.). Багаторічний тренд щодо переважання в прирості імпорту товарів високого ступеня переробки, а експортна орієнтація – для товарів низького технологічного переділу – зберігається.

Таблиця 5.1

Сальдо зовнішньої торгівлі хімічними товарами з країнами ЄС,*млн дол. США, по роках*

Показник	2012	2013	2014	2015
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей	-1754,5	-1945,9	-1345,7	-1251,46
у т.ч. добрива	197,0	114,0	139	119
продукти неорганічної хімії	99,7	134,55	120,8	23,09
Фармацевтична продукція	-2145,2	-2306,9	-1812,3	-980,13
Пластмаси, полімерні вироби	-1703,1	-1720,0	-1402,7	-999,19
Каучук, гума	-312,6	-303,86	-204,2	-181,02

Джерело: за даними Держстату України.

Україна залишається одним із світових експортерів азотних добрив. І для виробників цієї продукції лібералізація торгівлі та створення зони вільної торгівлі з ЄС може мати позитивний ефект, насамперед не стільки через безмитний експорт в ЄС для своєї продукції, скільки через відкриття нових ринків збуту за межами ЄС. Цьому сприятиме поступова (до 2020 р.) гармонізація вітчизняного законодавства з технічного регулювання та оцінки відповідності європейському. Водночас високою є імпортозалежність внутрішнього ринку щодо фармацевтичної продукції, органічної хімії, пласт-

мас, полімерних виробів та гумово-технічних виробів, засобів захисту рослин, екстрактів дубильних. Саме ці сектори хімічної продукції потребують особливої уваги держави і бізнесу, оскільки повне скасування тарифних мит неминуче призведе до масштабного витіснення продукції вітчизняного виробництва імпортними товарами на ринку України.

Безмитний експорт в ЄС для промислової продукції та гармонізація тарифного регулювання, безумовно, є позитивними сторонами для України в Угоді про ЗВТ з ЄС, проте антидемпінгові розслідування та спеціальні заходи, що застосовуються країнами до різних товарних груп взаємного імпорту, також стають важливими компонентами торговельного режиму Україна-ЄС. Відкривши свій ринок аміачної селітри (нітрату амонію) для продукції з України, що стало можливим з відміною у 2012 р. дії обмежувального мита, Євросоюз зробив крок до визнання української селітри конкурентоспроможною на своєму ринку. І це, незважаючи на серйозний захист своїх ринків і своїх виробників імпортними квотами на добрива.

Проте ще у 2010 р. ЄС застосував до України шість антидемпінгових заходів, чотири з яких діють і досі (зокрема, це стосується суміші нітрату амонію та карбаміду). Стратегічним завданням для усього азотного напрямку стає збільшення обсягів виробництва продукції з більшою доданою вартістю, нарощування потужностей з переробки аміаку та випуску добрив, які користуються попитом як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках (аміачна селітра, карбамід, карбамідо-аміачна суміш (КАС)).

Певною перешкодою до збільшення торгівлі між Україною та ЄС є політика стандартів. Невідповідність української хімічної продукції міжнародним стандартам робить її неконкурентоспроможною на зовнішніх ринках. Особливо це стосується представників малого та середнього бізнесу України, для яких виникли складності щодо виконання приписів та процедур REACH. Великі підприємства мають більше можливостей щодо виконання хімічного європейського законодавства, наприклад, щоб вийти на ринок ЄС, підприємства холдингу Ostchem провели реєстрацію шести речовин (аміачна селітра, карбамід, капролактамі, сульфат амонію, нітрат магнію, аміак) та отримали у Європейському хімічному агентстві необхідні реєстраційні посвідчення. Крім того, на підприємствах концерну було впроваджено Регламент з класифікації, маркування та пакування (CLP).

Машинобудування найгостріше зреагувало на інспірований Російською Федерацією конфлікт та розрив технологічних ланцюгів з підприємствами

Криму та Донбасу. Про це свідчать продовження падіння виробництва продукції машинобудування за 2015 р. на 19,3% і зменшення товарообороту галузі. Непередбачуваність російського ринку (який раніше споживав 60% вітчизняного експорту продукції машинобудування) змусила українських виробників переорієнтовуватися на ринки країн ЄС та інших країн, завойовувати нові ніші на внутрішньому ринку.

Успішність імплементації Угоди ЗВТ з ЄС уже помітно у рейтингу країн – імпортерів української продукції машинобудування, де лідером є країни ЄС (рис. 5.2). Так, у загальній структурі експорту продукції машинобудування частка до ЄС зростає з 30,4% (2014 р.) до 42,3% (2015 р.).

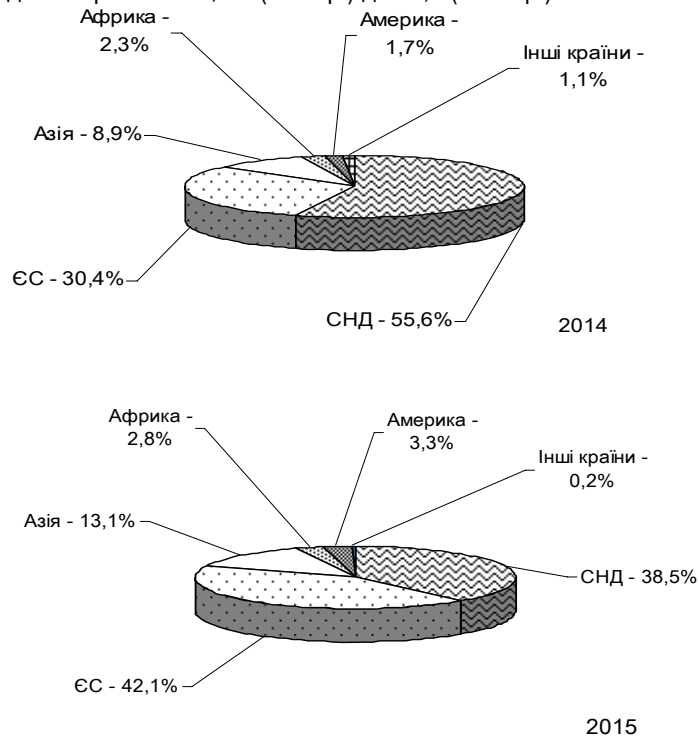

Рис. 5.2. Структура експорту продукції машинобудування за країнами світу, %

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У зовнішній торгівлі з країнами ЄС визначальною є продукція товарних груп 84 (реактори ядерні, котли, машини) та 85 (електричні машини). У структурі експорту машинобудівної продукції до країн ЄС їх частка становить відповідно 18,5 і 72,5% (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Торгівельний баланс з країнами ЄС за основними товарними групами продукції машинобудування, млн дол

Показник	Експорт			Імпорт			Сальдо		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Машинобудування всього	10391,7	7361,3	4778,6	18777,8	12041,8	8480,8	8386,1	-4680,5	3702,2
Країни ЄС	2129,0	2237,6	2013,8	8417,7	5226,9	3735,8	6288,7	-2989,3	1722,0
84 реактори ядерні, котли, машини	400,7	422,6	363,2	3350,7	2277,9	1570,0	2950,0	-1855,3	1206,8
85 електричні машини	1492,2	1649,5	1434,1	1766,4	1403,4	1093,0	-274,2	246,1	341,1
86 залізничні локомотиви	130,3	72,0	51,8	83,4	27,9	10,0	46,9	44,1	41,8
87 засоби наземного транспорту, крім залізничного	26,4	20,6	40,8	2754,2	1198,8	829,5	2727,8	-1178,2	-788,7
88 літальні апарати	12,8	11,0	38,5	6,8	12,6	13,2	6,0	-1,6	25,3
89 судна	12,5	15,7	27,7	23,8	11,4	14,6	-11,3	4,3	13,1
90 прилади та апарати оптичні, фотографічні	50,1	45,4	57,0	428,9	291,7	203,0	-378,8	-246,4	-146,0
91 годинники	0,2	0,5	0,3	2,8	2,5	2,2	-2,6	-2,0	-1,9
92 музичні інструменти	0,9	0,5	0,5	0,8	0,5	0,5	0,1	0,02	0,1

Джерело: розрахунки авторів за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Провідними позиціями в експорті за 2015 р. виступали: дроти ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники. Обсяги цих товарів становили 1037 млн дол. США, або 22% від загального експорту

машинобудування (табл. 5.3). Основними споживачами цієї продукції стали Велика Британія, Німеччина, Польща, Угорщина та Чехія.

Таблиця 5.3

**Експорт в країни ЄС по основним видам товарів
машинобудування за 2015 р.**

Код УКТЗЕД	Назва товарів	Обсяг експорту, млн дол. США	Основні країни- імпортери
8544	Дроти ізольовані (включаючи емальовані чи анодовані), кабелі (включаючи коаксіальні) та інші ізольовані електричні провідники із з'єднувальними деталями або без них; кабелі волоконно-оптичні, складені з волокон з індивідуальними оболонками	973,3	Велика Британія, Німеччина, Польща, Угорщина, Чехія
8517	Телефонні апарати, включаючи апарати телефонні для сотових мереж зв'язку та інших бездротових мереж зв'язку; інша апаратура для передачі або приймання голосу, зображень та іншої інформації	98,6	Угорщина, Ізраїль, Нідерланди
8516	Електричні водонагрівачі акумулювальні або безінерційні та електричні нагрівачі занурені; прилади електричні для обігрівання приміщень, ґрунту; електронагрівальні апарати перукарські	70,4	Польща, Іспанія, Угорщина
8536	Електрична апаратура для комутації або захисту електричних кіл чи для приєднання до електричних кіл або в електричних колах (наприклад, вимикачі, роз'єднувачі, перемикачі, реле, запобіжники плавкі, пристрої для гасіння стрибків напруги	56,6	Велика Британія, Німеччина, Польща, Угорщина, Чехія
8607	Частини до залізничних локомотивів або моторних вагонів трамвая або рухомого складу	39,0	Болгарія, Литва, Чехія
8504	Трансформатори електричні, статичні перетворювачі електричні (наприклад, випрямлячі), котушки індуктивності та дроселі	19,9	Німеччина, Польща, Угорщина
Усього експорт машинобудування в ЄС		2013,8	

Джерело: розрахунки авторів за даними Держстату України: [Електронний ресурс].

– Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Багато експертів не втомлюються повторювати, що в Україні немає автомобільної промисловості. Можливо, так і є, жодне підприємство не займається розробкою нових автомобільних платформ та моделей. Але це не означає, що наша країна не робить свій внесок у світовий автопром. У 2015 р. автокомпоненти стали провідною позицією українського машинобудівного експорту. Це наслідок інтересу іноземних інвесторів до України як промислового майданчика автокомпонентів, які випускають 10 підприємств для відомих в усьому світі автомобільних брендів, таких як: Audi, BMW, Daimler, Skoda, Volkswagen. Наприклад, системи підігріву сидінь, зібрані в Україні, можна побачити на автомобілях Ferrari. Динаміки made in Ukraine встановлюються на новітніх моделях Range Rover. А шкірою, обробленою і зшитою у Львівській обл., оббивають салони преміальних Audi. Значний інтерес іноземних інвесторів до розміщення на Західній Україні виробництв автокомпонентів зумовив утворення нового пласту підприємств з передовою корпоративною культурою виробництва. Присутність іноземних інвесторів – позитивний приклад для інших міжнародних компаній. Тому в цьому регіоні виробляють не тільки кабельні джуги, а й компоненти і плати для портативної електроніки автомобілей. Така локалізація і робота за давальницькими схемами ще більш опукло вирізнялась у зовнішньоторговельному обороті машинобудівної продукції в умовах спаду експорту¹⁹².

У формуванні внутрішнього ринку активну роль продовжує відігравати імпорт. Обсяги імпорту з країн ЄС майже не зростають, але за 2015 р. у структурі загального імпорту продукції машинобудування займають 44,1%. Це переважно сучасне високотехнологічне обладнання, машини та комплектуючі вироби. Найбільші імпортні поставки з країн ЄС в Україну здійснювались стосовно таких товарів, як: автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби; електрична апаратура для комутації або захисту електричних кіл; арматура ізольована для електричних машин; трактори; машини сільськогосподарські, садові або лісгосподарські; частини та пристрої моторних транспортних засобів; крани, клапани, вентилі та аналогічна апаратура для трубопроводів. Найбільші обсяги продукції машинобудування Україна імпортує з: Німеччини, Польщі, Італії, Чехії, Франції та ін. (рис. 5.3).

Одним із чинників, що впливають на торгівлю машинобудівною продукцією, є митно-тарифне регулювання, яке у рамках ПВЗВТ з ЄС є переважно

¹⁹² ТОП-100 [рейтинги крупнейших] // Delo.ua. – 2016. – №4 (август-сентябрь). – С. 157.

відкритого рівня. Ввізні мита ЄС на машинобудівну продукцію з України становлять у середньому до 10% від митної вартості.

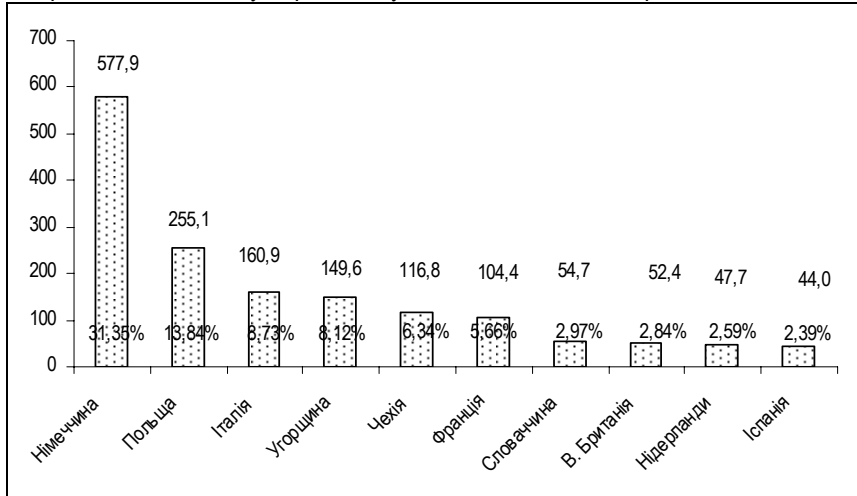

Рис. 5.3. Топ-10 імпортерів продукції машинобудування з країн ЄС в Україну за 2015р., млн дол. США

Джерело: розрахунки авторів за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Починаючи з 2016 р. на більшість товарів увізні мито знижене або обнулене. Але на деякі імпорتنі товари із Топ-10 зберігаються необтяжливі мита: на трактори – 8,3–8,8%; вантажні авто – 4,4–8,8%; дроти ізольовані, кабелі – 5,3–8,3%; телефонні апарати – до 7,5%; електричну апаратуру – 3,8%; арматуру ізольовану для електричних машин – 3,8%. Найбільш вагомим мито збережено для товарів коду 8702 мікроавтобуси – 8,8–17,5%, рівень яких вже є захисним засобом для ринку. Скасування ввізних мит передбачається впродовж шести років.

Проте для легкових автомобілів є спеціальні умови – захисні заходи для українського ринку тривалістю 15 років, у формі вищої ставки ввізного мита до легкових автомобілів походженням з ЄС за виконання таких умов:

- якщо в результаті зниження або скасування мита кількість товару, що імпортується на територію України, набагато збільшилася в абсолютній кількості або щодо національного виробництва, унаслідок чого національному виробництву було завдано суттєвої шкоди;

- якщо сукупний обсяг імпорту авто впродовж будь-якого року сягає понад 45 тис. шт.;

- якщо сукупний обсяг імпорту перевищить граничний обсяг усіх первинних реєстрацій легкових автомобілів в Україні за той самий період – 20% у перший рік дії угоди за зростанням на 1 в.п. щороку до 25%.

Водночас імпорт устаткування та технологій з високорозвинених країн ЄС створює деякі можливості для прискорення модернізації вітчизняного машинобудування.

Крім того, нагальною є необхідність коригуючих дій держави в напрямі стимулювання експорту продукції з високим ступенем переробки та виходу на ринки третіх країн, створення відповідної інфраструктури для входження до глобальних вартісних ланцюгів.

Деревообробна галузь України є однією з найбільш експортоорієнтованих галузей промисловості (показники обсягу реалізованої продукції дуже близькі з показниками обсягів експорту, тобто галузь фактично відірвана від внутрішнього ринку і працює на задоволення зовнішніх потреб). У загальному обсязі вітчизняного експорту частка продукції деревообробної промисловості незначна, але має стабільну тенденцію до зростання.

У 2015 р. у географічній структурі зовнішньої торгівлі продукцією деревообробної, целюлозно-паперової та меблевої промисловості Україна експортувала до ЄС: 64,4% деревини і вироби з неї, 9,8% паперу та картону, 10,6% друкованої продукції, 46,3% меблів (рис. 5.4).

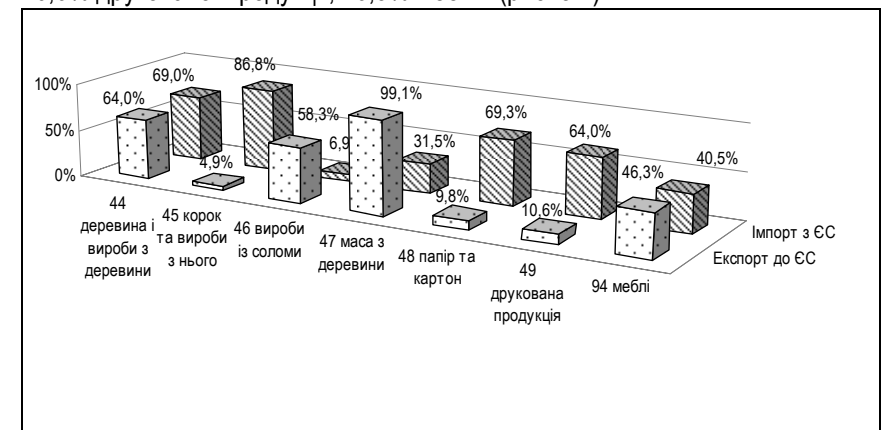

Рис. 5.4. Частка продукції, що експортується до ЄС (імпортується з ЄС) у зовнішній торгівлі продукцією деревообробного комплексу України у 2015 р.

Джерело: розрахунки авторів за даними Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Позитивною тенденцією є зростання експорту паперу та картону (на 5,7%), друкованої продукції (на 91,3%) та меблів (на 10,5%) (табл. 1). У 2015 р. до країн ЄС Україна експортувала меблів на суму 183,8 млн дол. США. Це 46,3% від вартісного загального обсягу експорту українських меблів. Останніми роками обсяги експорту меблів до ЄС зростають: у 2014 р. – на 14,9% порівняно з попереднім роком, а у 2015 р. – на 10,5% відповідно. Такої динаміки вдалося досягти в результаті залучення інвестицій у технології та модернізацію меблевого виробництва.

Найбільшими покупцями українських меблів є Польща – 78 млн дол. США (42,4% експорту), Німеччина – понад 28 млн дол. США (близько 11,5%), Данія, Італія та Нідерланди (їх частка – в межах 3,2–8,4%).

Таблиця 5.4

Зовнішня торгівля окремими видами продукції деревообробної промисловості України з ЄС за 20014–2015 рр., тис. дол. США

Вид продукції	Експорт		Імпорт		Темпи зростання, %	
	2014	2015	2014	2015	експорту	імпорту
Деревина паливна	100642,4	75826,3	234,6	60,2	75,3	25,6
Вугілля деревне	36852,1	35039,2	334,5	150,2	95,1	44,9
Лісоматеріали необроблені	109434,9	93400,2	35,6	4,7	85,3	13,1
Лісоматеріали розпиляні або розколоті	208265,5	217802,9	941,2	953,8	104,6	101,3
Листи одношарової фанери та шпону	78314,5	75665,4	12311,4	11214,1	96,6	91,6
Плити деревостружкові	57788,5	69157,8	68620,6	20012,4	119,7	29,2
Плити деревоволокнисті	5134,3	6153,9	83554,1	45282,5	119,9	54,2
Фанера клеєна	41602,6	25554,2	2904,0	2079,5	61,4	71,6
Піддони дерев'яні	20879,0	23717,7	604,9	365,9	113,6	60,5
Вироби столярні та теслярські будівельні деталі	51869,2	57634,5	19995,6	10854,2	111,1	54,3

Джерело: розраховано за даними Держстату України «Експорт-імпорт товарів за країнами світу»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Зазначимо, що експорт продукції більш широкого ступеня обробки, а саме виробів з деревини, більш вигідніший. Експортні доходи від реалізації на світовому ринку 1 т виробів з деревини є вищими, ніж 1 т лісоматеріалів. Вартість більш технологічно складних видів виробів з деревини у кілька разів перевищує вартість лісоматеріалів. Наприклад, експорт 1 т необроб-

лених лісоматеріалів дає 49 дол. США доходів, а плит деревостружкових – 237 дол. США, фанери клеєної – 412 дол. США, виробів столярних та теслярських будівельних деталей – 1,5 тис. дол. США.

З метою подолання експортних диспропорцій було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді» від 9.04.2015 № 325-VIII, який тимчасово, строком на 10 років, заборонив експорт (вивезення за межі митної території України в митному режимі) лісоматеріалів необроблених (код 4403 УКТЗЕД) деревних порід, крім сосни з 1 листопада 2015 року та деревних порід сосни з 1 січня 2017 року. Проте ухвалення такої важливої норми викликало незадовільну оцінку країн – імпортерів деревини ЄС, які закуповували необроблену деревину в Україні та реалізовували її в інших країнах Євросоюзу. Це такі країни, як Польща, Румунія та Словаччина, які заявили про порушення Україною ст. 35 Угоди. Враховуючи те, що правилами міжнародної торгівлі згідно статті XIX ГАТТ 1994 та Угодою СОТ про захисні заходи, статтею VI ГАТТ і Угодою СОТ по застосування Статті VI ГАТТ 1994, а також статтею XVI ГАТТ і Угодою СОТ по субсидії та компенсаційні заходи, такі нетарифні заходи можуть встановлюватися не тільки для захисту внутрішнього ринку, а для охорони навколишнього природного середовища.

Отже, для диверсифікації експорту продукції з деревини важливо застосовувати ефективні важелі зовнішньоторговельного регулювання, за допомогою яких можлива успішна імплементація умов Угоди про співробітництво з ЄС, що в підсумку стимулюватиме розвиток деревообробної промисловості. Однак потрібно проводити продуману несуперечливу зовнішньоторговельну політику. Наприклад, упровадження заходів щодо зниження мит на імпортне обладнання та комплектуючі, що сприятиме модернізації галузі. Але позитивний ефект від них для вітчизняного виробника практично зводиться нанівець одночасним зниженням мит на готові імпортні меблі.

Легка промисловість – експортоорієнтована галузь, що залежить від імпорту сировини та проміжних матеріалів переважно за толінговими схемами. Це породжує значні ризики при зміні зовнішньоекономічної кон'юнктури та необхідність диверсифікації ринків збуту.

Баланс зовнішньої торгівлі в легкій промисловості традиційно від'ємний, сальдо скоротилося з 2013 р. по 2015 р. в 2,5 раза – до -930,6 млн дол.

США. Внаслідок знецінення гривні і зменшення попиту значно впали обсяги імпорту (в 2015 р. до 1,8 млрд дол. США). Спостерігається тенденція до зменшення розриву між експортом та імпортом, у 2015 р. він становив 1,5 раза (Додаток М).

Основні товарні позиції експорту легкої промисловості – готова продукція за кодами ЗЕД: 62 текстильний одяг, 64 взуття та 61 трикотажний одяг. У 2015 р. експорт готових виробів та одягу в загальному експорті становив 58,0%, взуття – 16,4%, на шкіри, пряжу, тканини припало 12,6%, вату – 6,0%, вироби із шкіри та хутра – 5,6%. За товарною структурою Україна зберегла завойовані зовнішньоекономічні ринки тільки деяких товарів, таких як: вата, інші текстильні волокна, зокрема джути та волокна штапельні (5501–5507). З більшості позицій відбулось падіння обсягів проти попереднього року. Найбільші обсяги трикотажного одягу експортували до Німеччини та Данії, текстильний одяг – до Німеччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Франції, взуття – до Румунії, Польщі, Італії. Натомість у загальному імпорті майже половину становить сировина (47,8%), потім іде одяг і текстильні вироби – 27,2%, взуття – 12,8%, вата – 6,6%. До країн, з яких найбільше імпортувалось продукції легкої промисловості, належать: країни ЄС, РФ, Білорусь, Китай. На вітчизняному ринку дешевих товарів домінують вироби з Азії і Туреччини, які чинять основний конкурентний тиск на вітчизняних виробників. Легальний обсяг товарів з Китаю упродовж останніх трьох років зменшився і в 2015 р. становив 522,3 млн дол., або 28,7% загального обсягу імпорту.

Через загальну непрозорість ринку, неврегульованість імпорту та нерівні умови конкуренції продукція легкої промисловості імпортується в Україну в таких обсягах, що це спричиняє серйозну шкоду для вітчизняних підприємств. Додатковий тиск створює заниження митної вартості імпортованих товарів, що впливає на цінову конкурентоспроможність української продукції на внутрішньому ринку. Розрив значень митної вартості експортних та імпорتنних товарів інколи досягає 3 разів (табл. 5.5).

В Україні поширюється глобальна тенденція динамічного розвитку E-Commerce, причому тут додатковим стимулом є вільний доступ до споживачів на світових marketplaces без обтяжливого митного адміністрування. Так, створено інтернет-платформу three-snaits.com для просування української продукції на ринки Європи і США. Також через інтернет-торгівлю поширюється мода на товари в українському стилі та handmade.

Розвитку експортного потенціалу сприятиме удосконалення митно-тарифного регулювання сировини походженням з третіх країн, фінансова

підтримка доступу до торговельних та інвестиційних виставок, створення маркетингових смарт-платформ для дизайнерських фірм і ремісничих підприємств, кооперування в інституції підтримки експорту, експортні консорціуми, кластери.

Таблиця 5.5

**Митна вартість деяких видів товарів легкої промисловості
у 2015 р., дол. США / од.**

Найменування товарів	Експорт	Імпорт
Комбінації, спідні спідниці, труси, нічні сорочки, та аналогічні вироби для жінок або дівчат	2,59	0,72
Футболки, майки та інша натільна білизна, трикотажні	4,31	2,26
Костюми спортивні, лижні, костюми та плавки купальні, трикотажні	6,92	3,55
Колготки, панчохи, гольфи, шкарпетки, трикотажні	0,60	0,84
Пальта, півпальта, накидки, плащі для чоловіків або хлопців	55,05	17,04
Пальта, півпальта, накидки, плащі для жінок або дівчат	39,62	14,33
Костюми, комплекти, жакети, сукні, спідниці, для жінок або дівчат	14,06	5,66
Блузки, сорочки та сорочки з короткими рукавами для жінок або дівчат	10,44	4,28

Джерело: розраховано за даними Держстату України «Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Нарощування експортної бази та експортна диверсифікація продукції **харчової промисловості** також має певні особливості. Згідно з офіційними даними Держстату, в 2015 р. Україна експортувала до країн світу харчових продуктів у сумі 6074668,2 тис. дол. США, що на 17,7 в.п. менше порівняно з 2014 р. У товарній структурі експорту українських харчових продуктів до ЄС у 2015 р. вагому частку займали олія соняшникова (49,8%), макуха та інші тверді відходи (13,0%), сигари, сигари з відрізними кінцями, сигарети, цигарки, з тютюном або його заміниками (4,6%). Одним з головних чинників, що протягом останнього періоду визначав і визначатиме осяжне майбутнє вектора зовнішньоторговельних відносин харчової промисловості, є імплементація положень Угоди про ЗВТ з ЄС.

Основними векторами, що визначатимуть можливі сценарії розвитку, залежно від обраних пріоритетів, є: перший – орієнтація секторів харчової індустрії на європейський ринок; другий – диверсифікація ринків збуту продукції, зокрема з орієнтацією на швидкозростаючі ринки Азії та Африки; третій – орієнтація на внутрішній ринок і забезпечення максимального захисту національного виробника.

Зміни в товарній структурі експорту промислової продукції супроводжували зміни експорту за географічними векторами. З огляду на географію вітчизняного експорту, основним торговельним партнером України в експорті товарів за 6 місяців 2016 р. залишався Європейський Союз (36,9%), при цьому частка Росії становила 14,6% (за 2015 р. частка РФ становила 16,8%). Третє місце за обсягом експорту займає Єгипет, частка експорту якого за півріччя 2016 р. становила 5,6%. Особливо слід відзначити, що вперше після 2014 р. експорт товарів до країн ЄС продемонстрував позитивну динаміку, проте європейський ринок більшою мірою зацікавлений у придбанні товарів з невисокою доданою вартістю: сировини для харчової та легкої промисловості.

Незважаючи на диверсифікацію географії збуту продукції та урізноманітнення товарної структури вітчизняного експорту, подальші перспективи участі України у світовій торгівлі залежатимуть від того, чи буде проведено масштабну неоіндустріальну трансформацію промислового потенціалу країни. Результати аналізу зовнішньої торгівлі показують нову економічну реальність, в якій зараз перебуває Україна, і доводять гостру необхідність пошуку нових горизонтів для реалізації української продукції.

Таким чином, нарощення експортного потенціалу України повинно супроводжуватись реструктуризацією його товарної структури на користь продукції з доданою вартістю, що дозволить Україні інтегруватись в глобальні ланцюги доданої вартості.

5.2. Оцінка потенціалу імпортозаміщення на українському ринку з урахуванням можливостей галузей промисловості

Як уже зазначалося, зміни, що відбулись у зовнішньоекономічній діяльності промислового сектора України, призвели до руйнації спільних торговельно-економічних відносин із традиційним економічним партнером – Російською Федерацією, наразі ризики їх подальшого ускладнення залишаються високими. А вихід експорту української промислової продукції на європейський вектор пов'язаний з великими ризиками, до яких національним виробникам складно адаптуватися. Це додаткові вимоги до якості продукції, належної організації основних та допоміжних виробничих процесів, підтвердження безпеки походження сировини, сертифікація продукції, що передбачає залучення додаткових фінансових та інформаційних ресурсів, кваліфікованих спеціалістів, часу для приведення всієї документації у відповідність до вимог

європейських сертифікатів (НАССР, Global GAP). До того ж на початковому етапі українському бізнесу складно знайти у ЄС торгових партнерів, які зацікавлені у довгострокових стабільних відносинах.

Подібні обставини повинні додатково мотивувати українські компанії до **пошуку нових ринкових ніш усередині країни**, зокрема, для тих промислових галузей, які переважно були орієнтовані на російський ринок, – машинобудування, хімічної, деревообробної та харчової промисловості. В умовах низької інвестиційної активності та неможливості швидко адаптуватись до вимог міжнародних партнерів саме **задоволення потреб внутрішнього ринку дозволить цим галузям накопичити ресурси для проведення модернізації виробничих потужностей та просування на міжнародні ринки**. Орієнтація на потреби внутрішнього ринку, тобто імпортозаміщення, за нинішніх обставин може сприяти відродженню у минулому орієнтованих на російський ринок галузей промисловості.

До того ж імплементація Угоди з ЄС скорочує можливості проводити політику протекціонізму відносно вітчизняного виробника, тому більш прагматичним стає запровадження економічних стимулів для створення та розвитку виробничих потужностей, спрямованих на виробництво вітчизняних аналогів імпортованої продукції.

Найбільш важливою політика імпортозаміщення є для таких галузей, як хімічна, нафтохімічна та фармацевтична.

Головною метою імпортозаміщення в **промисловості** України є створення такого середовища, в якому спостерігатиметься її найбільше зростання та підвищення обсягів випуску продукції всередині країни. Тобто товар, що виробляється на імпортозамінних виробництвах, має бути орієнтований не тільки на внутрішній ринок, а й на зовнішній. Важливим завданням для промисловості є створення економічно, технологічно та кон'юнктурно виправданих імпортозамінних виробництв, успіх розвитку яких залежить від зовнішніх умов і від адаптації підприємств до тенденцій на світовому і внутрішньому ринках.

Пріоритетними напрямками імпортозаміщення **у хімічному та нафтохімічному виробництві** мають стати галузі, що виробляють високотехнологічну наукомістку продукцію, – складні комплексні добрива із заданими наперед властивостями, фармацевтичні та мікробіологічні препарати, гумові та пластмасові вироби, поверхнево активні речовини та миючі засоби.

Імпортозаміщення в деревообробній і целюлозно-паперовій промисловості є вагомим важелем мінімізації ризиків для вітчизняного вироб-

ника, пов'язаних зі створенням ЗВТ з ЄС. Імпортозаміщення повинно здійснюватися в напрямі виробництва таких видів вітчизняної продукції: плит деревоволокнистих, газетного паперу та паперу покращеної якості.

Проблема імпортозаміщення в **продовольчому комплексі України** має два аспекти: продовольчий та ресурсний. У розрізі їх обох у зв'язку з нинішньою різкою девальвацією вітчизняної валюти загроза значного нарощування обсягів відповідного імпорту поки не видається суттєвою. Водночас, беручи до уваги практичну відсутність українських виробництв ряду важливих видів сільськогосподарських ресурсів й очікуючи поступового покращення економічної ситуації в країні та зростання платоспроможного продовольчого попиту громадян, очевидно, що актуальність проблеми імпортозаміщення зберігається.

При встановленні пріоритетів імпортозаміщення було визначено перспективні напрями, розвиток яких дозволить зменшити в імпорті найбільш частку імпортозалежних видів продовольства за рахунок нарощування власного виробництва.

1. Розвиток тепличного господарства та відновлення систем зрошення. Це дозволить аграріям розширити ринок овочевої продукції шляхом заміщення імпортованої продукції. Слід відзначити, що тільки у 2015 р. було імпортовано овочів (переважно тепличних) на суму 46 млн дол. США.

2. Розвиток сучасного садівництва, виноградарства та овочівництва на основі впровадження сучасних технологій, що забезпечить зростання виробництва та покращення якості продукції. Імпорт плодоягідної продукції, що можна частково замінити вітчизняною (яблука, груші, абрикоси, персики, виноград тощо), становив у 2015 р. майже 70 млн дол. США.

3. Розширення потужностей з перероблення овочевої та плодоягідної продукції не лише дозволить забезпечити зростання доданої вартості в агросфері і зменшити втрати сільськогосподарської продукції, а й сприятиме вітчизняним виробникам в освоєнні важливої ніші внутрішнього продовольчого ринку. У 2015 р. в Україну було ввезено мrożених і сушених овочів на 11,0 млн дол. США, консервованих овочів на суму 51,3, варення та джемів – на 6,4, соків – 27,4, вин виноградних – 56,4 млн дол. США. Деякі види імпортованої продукції не можуть бути заміщеними, однак вітчизняний агропродовольчий сектор спроможний конкурувати за більшістю відповідних позицій у цій групі товарів.

4. Розвиток виробництв із перероблення зерна дозволить вітчизняним виробникам наростити експорт продукції з вищою доданою вартістю, а

також зайняти відповідну нішу на внутрішньому продовольчому ринку, яка наразі зайнята імпортерами. Зокрема, у 2015 р. в Україну було ввезено готових харчових продуктів із борошна, круп, виробів із макаронного тіста, готових харчових продуктів із зерна зернових культур, хлібобулочних, борошняних виробів, обробленого зерна на понад 90 млн дол. США.

Процес імпортозаміщення на внутрішньому ринку України доцільно розпочати у формі окремих національних проєктів, основним джерелом фінансування яких залишаються доходи експортного сектора. Їх дію варто поширити лише на найбільші ринки імпортової продукції, яку можуть виробляти вітчизняні підприємства і на закупівлю якої витрачаються великі обсяги іноземної валюти. Такі види продукції доцільно обрати в межах таких товарних груп: наземні транспортні засоби, імпорту яких у докризовому 2013 р. становив 37,1% порівняно з величиною від'ємного сальдо торговельного балансу України; котли, машини, апарати і механічні пристрої – 22,5; полімерні матеріали, пластмаси – 21,6; фармацевтична продукція – 20,9; електричні машини й устаткування – 17,8; м'ясо, їстівні субпродукти, риба – 8,2; взуття – 4,2%. Детальне вивчення цих груп дає змогу дійти висновку, що імпортозаміщення в Україні доцільно розпочати з розширення випуску якісно кращих зразків легкових автомобілів, міських автобусів, трамваїв, тролейбусів, верстатів та обладнання, електро побутових приладів, електроінструментів, будівельних матеріалів, фармацевтичних та полімерних виробів, взуття тощо.

Напрямок другий – поглиблення рівня переробки наявних запасів природних ресурсів. Напевно найбільшим національним проєктом у цьому напрямі могла би стати програма розвитку тваринництва, птахівництва, в межах якої частина фуражного зерна спрямовувалася б на переробку в корми, для виробництва в подальшому більших обсягів продукції тваринного походження, в тому числі м'яса, молока, яєць, для внутрішнього ринку. Не менш важливими національними проєктами могли би стати програми енерго- та теплозбереження у комунальному господарстві, скорочення витрат пального у сфері транспортних послуг, споживання природного газу в металургійній та хімічній промисловості тощо.

Напрямок третій – збільшення випуску високотехнологічної продукції для внутрішнього ринку. При включенні до національних проєктів випуску зазначеної продукції органам державної влади варто дотримуватися єдиного правила – державну підтримку мають отримати лише ті виробники, які спроможні вивести на внутрішній ринок високотехнологічні товари і послуги,

що в перспективі можуть у великих обсягах продаватися всередині країни та експортуватися на ринки світового господарства. Такими проектами в Україні могли б стати: виробництво органічної сільськогосподарської сировини та продовольчих товарів з неї, біопалива, бензину Євро-4 і Євро-5, військової техніки, зброї, гібридного легкового автомобіля, пасажирських і транспортних літаків, програмного забезпечення, надання послуг з промислової переробки побутових відходів міст тощо.

5.3. Можливості залучення і використання міжнародної допомоги в модернізації промислового сектора України

Суспільні трансформації в Україні, що характеризувались драматичними подіями, призвели до занепаду промисловості та поглиблення деіндустріалізації національного господарства. Зокрема, упродовж останніх років відбувається падіння промислового виробництва – на 13,4 % у 2015 р. (проти попереднього року)¹⁹³. Прискореними темпами зменшується виробництво у ключовій для модернізації усієї економіки та підвищення національного добробуту галузі – переробній промисловості (на -2,6% у 2015 р).

Інша проблема – невинне посилення негативних тенденцій у промисловості у зв'язку з продовженням іноземної агресії в Україні. Економіка України втрачає конкурентні позиції через архаїчну структуру промислового виробництва. У структурі промисловості переважають сировинно-добувні та низькотехнологічні виробництва. Країна зазнає збитків від зупинки роботи галузеформуючих підприємств у найбільш промислово інтенсивних регіонах. Через політично вмотивоване блокування українського експорту порушено торговельні та виробничі зв'язки з країнами СНД та Росією зокрема. Так, на добувну промисловість і низькотехнологічні виробництва переробної промисловості припадає близько 60% чистих доходів від реалізації промислової продукції, а от на середньо високотехнологічні та високотехнологічні – менш ніж 15%. На світових ринках промислових товарів Україна представлена переважно сировинно-добувними та низькотехнологічними видами продукції. Занепад промисловості призводить до скорочення експор-

¹⁹³ Розраховано за даними: Індекси промислової продукції за видами діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу :- <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ту промислових товарів, зменшення податкових доходів бюджету, що поглиблює фінансову та валютну нестабільність економіки.

Незважаючи на гостроту проблем, які сьогодні постали перед економікою, Україна має всі можливості для відродження промислового виробництва на новій технологічній основі.

Ключову роль у цьому процесі відіграє міжнародна допомога, залучення якої у сферу промисловості сприятиме модернізації галузей та успішній імплементації України до міжнародного співтовариства.

Важливість міжнародного співробітництва для модернізації промисловості України обумовлена багатьма чинниками на макро- і мікрорівні, що мають значний синергетичний ефект. На першому (рівень національної економіки) до них можна віднести: відсутність політичної волі, політичну нестабільність, корупцію, недосконалість державного регулювання економіки, брак управлінського досвіду, недобросовісну конкуренцію, пов'язану з олігархізацією економіки, та ін. Водночас на рівні підприємства (мікрорівень) сучасні умови вимагають інноваційного оновлення матеріально-технічної бази, впровадження нових технологій виробництва, обов'язкових та добровільних стандартів якості, на що не вистачає ні коштів, ні досвіду. Саме в таких випадках і проявляється важливість міжнародної допомоги, що може надати необхідні засоби: матеріальні (промислове обладнання й устаткування, сировина, матеріали), фінансові (валютні ресурси), інтелектуальні (ноу-хау, трансферт технологій), трудові (високкваліфіковані спеціалісти), інформаційні (консалтинг, тренінги, програми навчання) та ін.

Донорське фінансування в рамках міжнародної підтримки промисловості України забезпечують уряди ЄС, США, Міждержавний форум Центральноєвропейської ініціативи, Фонд донорського фінансування країн, Спеціальний фонд акціонерів ЄБРР. Стислу характеристику актуальних міжнародних програм допомоги наведено в Додатку Н.

У 2015 р. ЄБРР увело для малого та середнього бізнесу дві нові ініціативи: підтримку просування експорту в рамках створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також підтримку жінок у бізнесі. Гранти надаються на консультації з розроблення корпоративних і маркетингових стратегій, у сфері стандартів управління якістю, інформаційно-комунікаційних технологій, організаційного та операційного розвитку, інженерних рішень, бухгалтерського обліку та фінансової звітності. До реалізації поставлених завдань можуть залучатися як українські консалтингові компанії, так і міжнародні експерти-практики.

15 липня 2015 р. Президент України підписав закон «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України рамкової

програми Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт-2020». Документом ратифікується набуття Україною статусу асоційованого члена зазначеної програми, що дасть змогу представникам українського бізнесу та науковцям залучитись до програми, загальний обсяг фондів якої становить 80 млрд. євро¹⁹⁴.

Особливої уваги заслуговують програми підтримки малого і середнього бізнесу SME Instrument – підтримка інноваційних проектів для малого й середнього бізнесу в реальному секторі економіки, на який виділяється понад 17 млрд. євро. Отримання фінансування відбувається у два етапи. За результатами минулого року 142 МСП з 23 країн були обрані в останньому турі, отримали 50000 євро для фінансування представлених проектів. Європейська комісія зареєструвала 2029 пропозицій у рамках першої фази, 342 проекти пройшли поріг другої фази, а 128, або 37,4%, були відібрані для фінансування. Особливо успішними були бенефіціари з Італії (35 профінансованих МСП), Іспанії (29) і Великої Британії (22). Серед переможців можна виділити профінансовані проекти у сфері «чистого» енергозабезпечення. Розглянемо результати участі українських компаній у 2014 р. Усього в межах програми Горизонт 2020 було подано 174 проектні заявки, а 24 були відібрані до фінансування. За напрямом «Індустріальне лідерство» було подано 30 проектів, а нагороджено 3. Загальний рейтинг успішності є не надто високим 13,8%¹⁹⁵. На жаль, багато перспективних українських компаній не представили свої проекти, хоч український бізнес має всі передумови для перемоги.

Наступним інструментом міжнародної підтримки є програма COSME для зростання конкурентоспроможності підприємств і малого та середнього бізнесу, до якої Україна має приєднатися до кінця 2015 р. COSME працює з 2014 до 2020 р. із загальним бюджетом 2,3 млрд дол. і націлена на підтримку МСП у таких сферах, як: полегшення доступу до фінансів; інтернаціоналізація та доступ до ринків; створення сприятливого середовища для конкурентоспроможності, формування підприємницької культури. Малий бізнес може використати

¹⁹⁴ Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України рамкової програми Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій "Горизонт-2020" від 15.07.2015 № 604-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/604-19>

¹⁹⁵ Precious tips from 4 SME Instrument evaluators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/easme/en/news/precious-tips-4-sme-instrument-evaluators>

програму Eurostars, що вже успішно працює з 2007 р., є першим європейським інструментом, який підтримує програми, спеціально призначені для науково-дослідних ефективних малих і середніх підприємств у реалізації їх інноваційних проектів. Програма стимулює міжнародні спільні науково-дослідні та інноваційні проекти, які будуть швидко комерціалізовані.

Необхідно відзначити активність Сполучених Штатів з метою підтримки України. Зокрема, це програми USAID – Агентство США з міжнародного розвитку, що виділило 3,2 млн дол. США на підтримку малого та середнього бізнесу в Україні¹⁹⁶. До програм технічної допомоги можна віднести популярну програму «Парк сільськогосподарської техніки» – реалізацію сільськогосподарської техніки з ЄС до фермерів України на вигідних умовах. Також міжнародні організації Європи та світу пропонують численні програми фінансування соціально орієнтованих програм: проект «Енергоефективне село», метою якого є формування енергоефективної територіальної громади і який успішно реалізовується в Україні.

Консультаційна та інформаційна допомога, націлена на створення нових комунікацій, підготовку стратегій розвитку, пошуку нових партнерів та налагодження з ними дієвої співпраці. Міжнародну інформаційно-консультаційну допомогу українському бізнесу надають численні міжнародні організації: USAID (Агентство США з міжнародного розвитку), Європейський банк реконструкції та розвитку, Федеральне міністерство економіки й енергетики Німеччини, Менонітська Асоціація Економічного Розвитку MEDA (Канада), Центр міжнародного співробітництва MASHAV МЗС Ізраїлю, Організація економічного співробітництва та розвитку ЄС та ін.

Консалтингова підтримка ЄБРР передбачає отримання грантів на консультації з розроблення корпоративних і маркетингових стратегій, у сфері стандартів управління якістю, інформаційно-комунікаційних технологій, організаційного та операційного розвитку, інженерних рішень, бухгалтерського обліку та фінансової звітності. ЄБРР компенсує від 50 до 90% вартості консалтингових проектів, залежно від того, де розташоване підприємство, яку воно має кількість працівників та якими послугами буде користуватися. Проте існують також певні обмеження для отримання грантової допомоги. Перш за все це середньорічна кількість працівників (250 осіб), річний обсяг доходу - до 50 млн євро. Бенефіціарами можуть бути пред-

¹⁹⁶ Проект агентства США USAID з підтримки реформ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// fair.org.ua/](http://fair.org.ua/)

ставники малого та середнього бізнесу, які здобули статус перевіреної ділової репутації та працюють на ринку тривалий час (понад 2 роки). Обов'язковою умовою є приватна власність (понад 50% власності має належати громадянам). Обмеження стосуються також видів діяльності: гранти не надаються фінансовим страховим структурам, підприємствам військово-промислового комплексу та організаціям, що працюють у сфері розваг.

Результатами такої допомоги для українських підприємств стало збільшення через рік після реалізації проекту річного обороту на 117%, продуктивності праці – на 110%, відбулось зростання кількості робочих місць на 2533 працівників та на 72% зросли обсяги експорту українських виробників. Найбільш успішно освоїли програми допомоги підприємства в сфері харчової промисловості (40 % загальної кількості), торгівлі (18 %), ІТ-технологій (27 %), легкої промисловості (5%).

Таким чином, участь у програмах міжнародної допомоги США, Євро-союзу та інших країн є безцінним досвідом, який допоможе не тільки отримати додаткові кошти для фінансування успішної бізнес-моделі, а й стати запорукою зростання та конкурентоспроможності бізнесу, створити міжнародний імідж компанії та сприяти успішному виходу українського бізнесу на світову арену.

З метою визначення основних проблем, що перешкоджають міжнародній співпраці українських підприємств нами було проведено опитування ринково активних підприємств, що регулярно представляють свої здобутки на численних міжнародних виставках і орієнтують свою діяльність на зростання конкурентоспроможності та інноваційний розвиток. Звичайно, це опитування не відображає загальну картину проблем інтеграції бізнесу до світового ринку. Натомість таке дослідження дозволяє виокремити найголовніші перешкоди, що не дозволяють українським підприємствам активно долучитися до програм міжнародної допомоги. Аналіз ступеня інформованості щодо можливостей використання міжнародної допомоги виявив критичну ситуацію у сфері інформаційного забезпечення. Так, більшість керівників підприємств не знають про діяльність міжнародних організацій-донорів та існування численних програм підтримки – 91% опитаних, 5% опитаних про них знають, пробували подавати заявки та отримали негативний результат. Лише 4% зацікавлені в отриманні міжнародної допомоги і виявили бажання в майбутньому спробувати взяти участь у таких програмах.

Таким чином, в умовах масштабного включення країн до міжнародних торговельних потоків та посилення впливу міжнародних торговельних пра-

вил захист позицій національного товаровиробника повинен бути забезпечений ефективним державним менеджментом, спроможним сприяти забезпеченню неоіндустріальній трансформації. Стратегічною метою такого регулювання є формування комплексу правових та політичних заходів для стимулювання безпечного зростання та конкурентоспроможності українських промислових виробників на основі: стимулювання розвитку нішевих галузей, спроможних зайняти унікальне місце в глобальних ланцюгах доданої вартості у вузьких сферах спеціалізації; стимулювання експорту продукції з високим ступенем переробки (вдосконалення валютного регулювання); формування та розвиток людського капіталу (створення умов для повноцінної творчої самореалізації кваліфікованих спеціалістів); популяризація вітчизняної науки та інтеграція її з виробництвом; інституційне забезпечення (формування локальних високотехнологічних центрів із розвинутою інфраструктурою; сприяння розвитку технопарків, технополісів, наукових парків, бізнес-інкубаторів тощо); підвищення доступності фінансових ресурсів (створення спеціалізованих кредитних, інвестиційних компаній за участю держави, необхідних для довгострокового кредитування та інвестування у високотехнологічних галузях; впровадження системи державного гарантування); залучення іноземного капіталу у пріоритетні види діяльності шляхом зняття значних адміністративних бар'єрів на шляху прямих іноземних інвестицій (відшкодування ПДВ, оподаткування дивідендів, процедури валютного контролю) та інформаційно-комунікативне забезпечення підтримки торговельно-економічного співробітництва: можливості електронної комерції (малий експорт), сприяння пошуку іноземних партнерів, співпраця у форматі B2B та інших форм стимулювання експорту тощо.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Ранжування країн ЄС за Індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI) та Індексом промислової конкурентоспроможності (CIP)

Країна ЄС	Місце у світовому рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності*						Індекс промислової конкурентоспроможності**								
	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	місце у світовому рейтингу			місце у європейському рейтингу			значення індексу		
							2005	2010	2013	2005	2010	2013	2005	2010	2013
Австрія	18	19	16	16	21	23	18	16	13	10	9	6	0,368	0,243	0,268
Бельгія	19	15	17	17	18	19	8	9	9	3	2	3	0,439	0,311	0,313
Болгарія	71	74	62	57	54	54	53	59	57	27	25	25	0,165	0,046	0,058
Велика Британія	12	10	8	10	9	10	15	14	19	7	7	11	0,383	0,278	0,210
Греція	83	90	96	91	81	81	52	49	49	26	22	22	0,166	0,065	0,072
Данія	9	8	12	15	13	12	23	24	22	13	13	13	0,311	0,170	0,186
Естонія	33	33	34	32	29	30	35	52	46	20	24	21	0,220	0,058	0,077
Ірландія	29	29	27	28	25	24	5	15	16	2	8	8	0,499	0,269	0,231
Іспанія	42	36	36	35	35	33	28	19	18	17	11	10	0,293	0,198	0,217
Італія	48	43	42	49	49	43	17	11	10	9	4	4	0,370	0,294	0,309
Кіпр	40	47	58	58	58	65	44	88	95	23	28	28	0,182	0,018	0,017
Латвія	70	64	55	52	42	44	61	68	59	28	27	26	0,154	0,037	0,049
Литва	47	44	45	48	41	36	41	47	38	22	21	19	0,196	0,067	0,092
Люксембург	20	23	22	22	19	20	22	42	52	12	19	23	0,316	0,076	0,069
Мальта	50	51	47	41	47	48	31	61	61	18	26	27	0,266	0,045	0,048
Нідерланди	8	7	5	8	8	5	16	12	8	8	5	2	0,374	0,289	0,321
Німеччина	5	6	6	4	5	4	4	2	1	1	1	1	0,598	0,517	0,576
Польща	39	41	41	42	43	41	34	25	21	19	14	12	0,235	0,169	0,188
Португалія	46	45	49	51	36	38	36	34	34	21	18	18	0,218	0,104	0,118
Румунія	67	77	78	76	59	53	47	46	39	24	20	20	0,178	0,067	0,090
Словаччина	60	69	71	78	75	67	21	27	25	11	15	15	0,322	0,156	0,170
Словенія	45	57	56	62	70	59	26	32	33	16	17	17	0,306	0,115	0,119
Угорщина	52	48	60	63	60	63	25	29	27	15	16	16	0,310	0,140	0,164
Фінляндія	7	4	3	3	4	8	11	18	23	5	10	14	0,411	0,222	0,183
Франція	15	18	21	23	23	22	13	10	11	6	3	5	0,395	0,309	0,300
Хорватія	77	76	81	75	77	77	48	50	56	25	23	24	...	0,060	0,058
Чехія	36	38	39	46	37	31	24	20	17	14	12	9	0,310	0,193	0,231
Швеція	2	3	4	6	10	9	10	13	14	4	6	7	0,432	0,285	0,259
Довідково: Україна	89	82	73	84	76	79	54	53	55				...	0,056	0,062

Джерело: *складено за Звітами про індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) за відповідні роки, підготовлені Всесвітнім економічним форумом: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/>;

**UNIDO Industrial Development Report 2016 The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development; UNIDO Industrial Development Report 2013 Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change; UNIDO Competitive Industrial Performance Report 2012|2013 The Industrial Competitiveness of Nations.

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Додаток А.2

Динаміка індексів промислового виробництва та ВВП країн ЄС, 2010=100

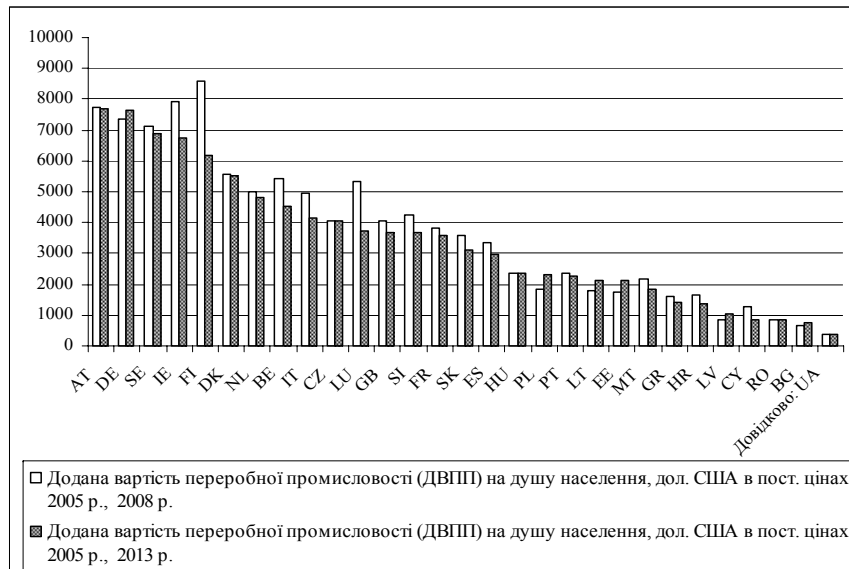
Країна	2011		2012		2013		2014		2015	
	промислове виробництво	ВВП	промислове виробництво	ВВП	промислове виробництво	ВВП	промислове виробництво	ВВП	промислове виробництво	ВВП
ЄС (28 країн)	104,58	101,8	102,32	101,3	101,86	101,5	104,05	102,9	106,01	104,9
Бельгія	105,87	101,8	103,81	102,0	104,72	102,0	107,88	103,3	108,07	104,7
Болгарія	105,28	101,6	105,21	101,8	105,63	103,1	109,64	104,7	114,38	107,8
Чехія	107,29	102,0	106,61	101,2	107,64	100,7	114,82	103,4	121,98	108,1
Данія	104,83	101,2	106,79	101,1	109,46	100,8	112,95	102,1	115,73	103,1
Німеччина	108,01	103,7	107,43	104,1	107,69	104,4	109,74	106,1	110,20	107,9
Естонія	122,02	107,6	124,63	113,2	129,52	114,9	136,52	118,3	135,55	119,5
Ірландія	100,11	100,0	98,86	98,9	96,40	99,9	117,65	108,4	140,59	136,9
Греція	90,91	90,9	87,70	84,2	86,75	81,5	88,27	82,1	89,39	81,9
Іспанія	98,87	99,0	91,11	96,4	89,96	94,8	91,76	96,1	95,51	99,2
Франція	103,95	102,1	101,18	102,3	100,43	102,9	100,35	103,5	101,91	104,8
Хорватія	99,99	99,7	94,92	97,5	91,14	96,5	93,96	96,2	97,28	97,7
Італія	101,53	100,6	94,64	97,7	91,89	96,0	91,83	95,7	92,83	96,4
Кіпр	92,05	100,4	82,70	97,9	71,04	92,1	70,09	89,8	72,56	91,3
Латвія	111,50	106,2	122,05	110,5	122,49	113,8	122,36	116,5	127,53	119,7
Литва	110,37	106,0	116,10	110,1	121,25	114,0	122,53	117,5	129,19	119,4
Люксембург	102,92	102,6	97,24	101,7	94,85	106,1	99,19	110,4	100,90	115,8
Угорщина	106,05	101,8	104,78	100,0	106,72	101,9	115,45	105,7	124,48	108,8
Мальта	99,67	101,9	105,03	104,8	99,03	109,2	92,93	113,1	99,16	120,4
Нідерланди	103,31	101,7	102,58	100,6	101,48	100,4	102,59	101,8	103,17	103,8
Австрія	106,85	102,8	106,44	103,6	107,65	103,7	108,87	104,4	111,03	105,4
Польща	107,74	105,0	109,23	106,6	112,48	108,0	117,35	111,5	123,63	115,6
Португалія	99,19	98,2	96,84	94,2	97,61	93,2	99,29	94,0	100,56	95,4
Румунія	108,72	101,1	111,82	101,7	120,93	105,3	130,86	108,4	135,09	112,5
Словенія	101,03	100,6	99,29	97,9	97,31	96,9	100,87	99,8	106,78	102,7
Словаччина	107,02	102,8	119,23	104,4	125,13	105,9	138,38	108,6	148,80	112,5
Фінляндія	102,56	102,6	101,46	101,1	97,58	100,3	96,04	99,6	95,05	99,8
Швеція	102,17	102,7	98,43	102,4	94,22	103,6	92,05	106,0	94,48	110,4
Велика Британія	102,39	101,5	100,67	102,8	99,75	104,8	102,57	108,0	102,59	110,5
Україна	108,00	105,5	107,24	105,7	102,63	105,7	92,27	98,8	80,27	90,0

Джерело: щодо країн ЄС побудовано за даними Євростату: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>;

щодо України – за даними Держстату України: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; ВВП за 2015 р. розраховано за даними Нацбанку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=29318383>

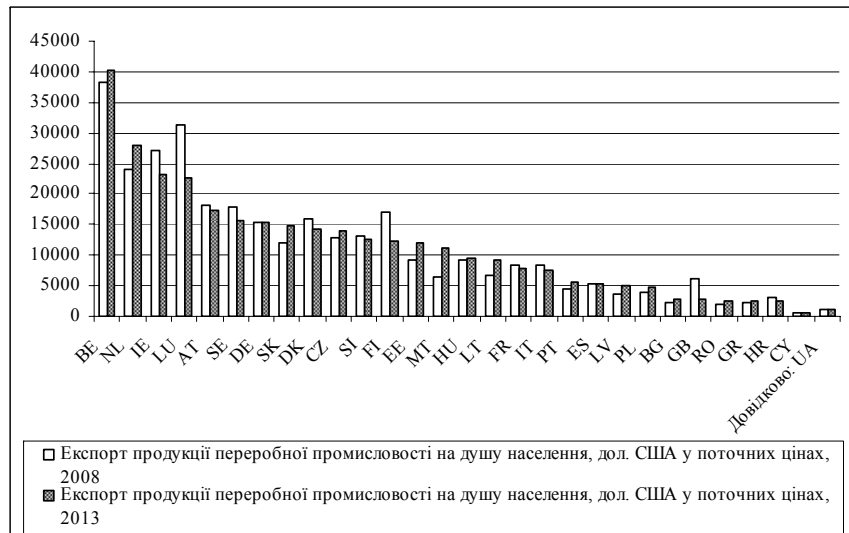
Додаток А.3

Динаміка доданої вартості переробної промисловості на душу населення

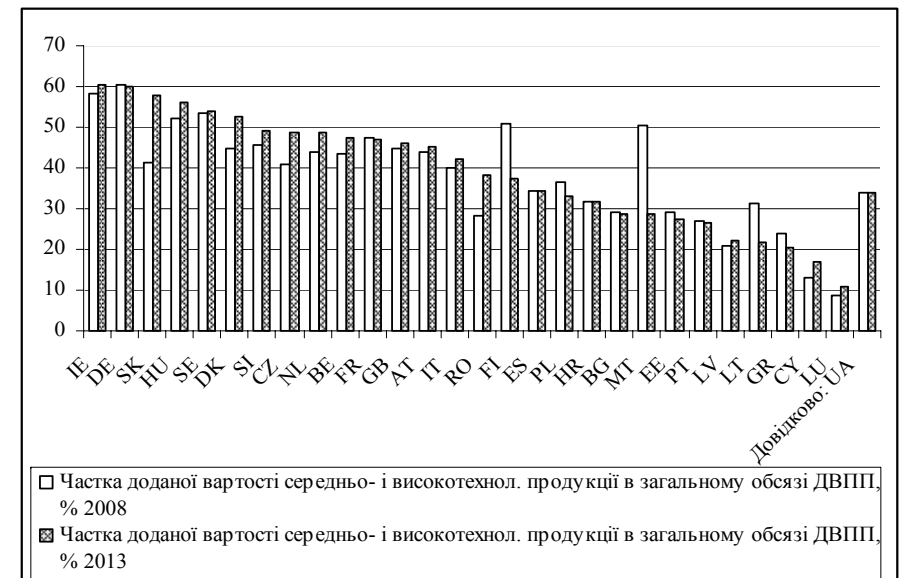
Додаток А.4

Динаміка експорту переробної промисловості на душу населення

Додаток А.5

Динаміка частки доданої вартості середньо- і високотехнологічної продукції в загальному обсязі ДВПП

Австрія	AT
Німеччина	DE
Швеція	SE
Ірландія	IE
Фінляндія	FI
Данія	DK
Нідерланди	NL
Бельгія	BE
Італія	IT
Чехія	CZ
Люксембург	LU
Велика Британія	GB
Словенія	SI
Франція	FR
Словаччина	SK

Іспанія	ES
Угорщина	HU
Польща	PL
Португалія	PT
Литва	LT
Естонія	EE
Мальта	MT
Греція	GR
Хорватія	HR
Латвія	LV
Кіпр	CY
Румунія	RO
Болгарія	BG
Довідково:	
Україна	UA

Додаток А.6

Складові Індексу промислової конкурентоспроможності (CIP),
2008 та 2013 рр. (вибірка по країнах ЄС)

Країна ЄС	Частка ДВПП у ВВП, %		Частка експорту середньо- та високотехнол. продукції у загальному обсязі експорту ПП, %		Частка експорту ПП в загальному обсязі товарного експорту, %		Частка країни у доданій вартості світової переробної промисловості (ДВПП), %		Частка країни в обсязі світової торгівлі продукцією переробної промисловості, %	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013
Австрія	19	19	59,3	62,0	88,3	88,1	0,01	0,72	0,01	1,16
Бельгія	14	12	54,7	51,9	87,6	87,5	0,01	0,56	0,04	3,53
Болгарія	15	16	32,4	36,8	72,6	70,9	0,00	0,06	0,00	0,17
Хорватія	14	13	49,6	44,3	90,7	85,9	0,00	0,06	0,00	0,09
Кіпр	7	6	63,2	53,1	68,2	70,1	0,00	0,01	0,00	0,01
Чехія	28	29	67,0	67,3	91,5	93,3	0,01	0,48	0,01	1,19
Данія	11	12	52,8	52,1	76,1	72,5	0,00	0,34	0,01	0,63
Естонія	15	17	42,2	48,7	87,6	84,9	0,00	0,03	0,00	0,12
Фінляндія	21	16	57,1	44,5	93,6	90,4	0,01	0,37	0,01	0,53
Франція	11	10	64,3	65,3	88,1	87,6	0,03	2,54	0,05	3,92
Німеччина	20	21	71,1	72,7	87,7	87,9	0,07	7,02	0,11	10,11
Греція	7	8	31,5	21,7	78,5	80,5	0,00	0,17	0,00	0,23
Угорщина	21	21	77,4	73,5	85,7	89,0	0,00	0,26	0,01	0,76
Ірландія	16	15	55,2	51,2	92,4	92,8	0,00	0,35	0,01	0,84
Італія	16	15	54,1	53,7	91,9	91,5	0,04	2,81	0,04	3,63
Латвія	9	12	34,2	36,0	83,4	77,4	0,00	0,02	0,00	0,08
Литва	18	20	40,0	36,8	87,3	85,2	0,00	0,07	0,00	0,22
Люксембург	6	5	35,8	39,2	88,5	87,0	0,00	0,02	0,00	0,09
Мальта	14	11	78,1	40,2	88,5	93,0	0,00	0,01	0,00	0,04
Нідерланди	12	12	53,9	50,8	73,0	81,6	0,01	0,89	0,03	3,68
Польща	19	21	57,6	55,2	87,5	87,3	0,01	0,98	0,01	1,40
Португалія	12	13	43,9	37,8	85,8	92,8	0,00	0,27	0,00	0,46
Румунія	15	15	47,0	55,8	90,7	86,5	0,00	0,21	0,00	0,45
Словаччина	25	21	65,4	67,7	93,4	94,3	0,00	0,19	0,01	0,63
Словенія	21	20	62,0	61,8	91,6	90,4	0,00	0,08	0,00	0,20
Іспанія	12	12	56,9	55,9	85,4	81,9	0,02	1,54	0,02	2,01
Швеція	17	16	57,9	57,5	89,4	88,7	0,01	0,73	0,01	1,17
Велика Британія	10	10	62,7	57,1	77,0	76,3	0,03	2,57	0,03	1,42
Довідково: Україна	17	17	45,0	42,3	85,6	77,8	0,00	0,18	0,01	0,39

Джерело: UNIDO Industrial Development Report 2016 The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development.

Додаток А.7

Динаміка індексів зайнятості у промисловості країн ЄС, 2010=100

Країна	2011	2012	2013	2014	2015
ЄС (країни 28)	100,57	100,05	98,88	99,27	100,07
Бельгія	99,96	98,74	96,38	94,30	92,84
Болгарія	99,23	96,78	96,57	94,70	95,74
Чехія	101,97	101,79	100,70	101,89	104,40
Данія	99,49	98,51	96,32	96,89	97,77
Німеччина	102,67	104,89	105,47	106,27	107,25
Естонія	102,76	105,30	107,80	108,96	112,33
Ірландія	99,25	96,47	100,22	100,46	104,11
Греція	93,33	86,33	73,28	77,63	76,63
Іспанія	97,75	92,80	88,20	89,48	92,80
Франція	98,97	98,25	97,13	96,03	94,79
Хорватія	97,40	93,83	91,43	89,38	89,53
Італія	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
Кіпр	97,12	90,30	81,42	77,77	78,04
Латвія	106,62	111,66	114,39	112,39	110,15
Литва	104,25	102,95	105,88	108,50	112,10
Люксембург	99,45	97,39	95,86	95,71	95,58
Угорщина	103,37	101,40	102,16	104,70	107,67
Мальта	99,84	98,76	98,29	98,18	96,59
Нідерланди	99,51	98,39	97,15	96,17	96,95
Австрія	102,29	103,83	103,93	103,44	103,98
Польща	102,02	101,16	100,42	101,71	103,28
Португалія	98,95	95,49	93,07	93,36	94,52
Румунія	101,04	103,52	104,14	105,62	108,25
Словенія	97,73	97,28	94,30	94,73	95,98
Словаччина	104,38	103,54	102,51	104,32	106,30
Фінляндія	98,51	98,19	96,64	91,39	90,44
Швеція	102,48	100,57	98,35	97,73	97,78
Велика Британія	99,87	100,20	98,98	101,21	102,84
Україна	99,87	96,41	94,43	86,34	76,67

Джерело: щодо країн ЄС побудовано за даними Євростату: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>; щодо України – за даними Держстату України: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток А.8

Рейтинг країн ЄС за індексом легкості ведення бізнесу

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Австрія	28	28	32	29	30	21	21
Бельгія	22	27	28	33	36	42	43
Болгарія	44	57	59	66	58	38	38
Велика Британія	5	6	7	7	10	7	7
Греція	109	101	100	78	72	61	60
Данія	6	5	5	5	5	4	3
Естонія	24	18	24	21	22	17	16
Ірландія	7	8	10	15	15	13	17
Іспанія	62	45	44	44	52	33	33
Італія	78	83	87	73	65	56	45
Кіпр	40	49	40	36	39	64	47
Латвія	27	31	21	25	24	23	22
Литва	26	25	27	27	17	24	20
Люксембург	64	44	50	56	60	59	61
Мальта				102	103	94	80
Нідерланди	30	29	31	31	28	27	28
Німеччина	25	19	19	20	21	14	15
Польща	72	59	62	55	45	32	25
Португалія	48	30	30	30	31	25	23
Румунія	55	65	72	72	73	48	37
Словаччина	42	43	48	46	49	37	29
Словенія	53	37	37	35	33	51	29
Угорщина	47	46	51	54	54	54	42
Фінляндія	16	14	11	11	12	9	10
Франція	31	26	29	34	38	31	27
Хорватія	103	79	80	84	89	65	40
Чехія	74	70	64	65	75	44	36
Швеція	18	9	14	13	14	11	8
Довідково: Україна	142	149	152	137	112	96	83

Джерело: складено за даними Звіт про Рейтинг легкості ведення бізнесу за відповідні роки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>Доступний з: <http://www.doingbusiness.org/>

Додаток А.9

Зовнішня торгівля країн ЄС машинобудівною продукцією (SITC 7)

Країна	Експорт, млн євро		Баланс, млн євро		К-т покриття експорту імпортом, %	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015
ЄС 28	709480	752629	250041	218044	154,4	140,8
ЄС 27	711760	755436	251715	219920	154,7	141,1
Чехія	72527	79076	22268	21691	144,3	137,8
Німеччина	546829	592796	229537	245465	172,3	170,7
Італія	141077	150196	53921	50453	161,9	150,6
Угорщина	44818	49779	8111	8475	122,1	120,5
Нідерланди	148687	164601	19038	13017	114,7	108,6
Австрія	53082	55621	6011	5965	112,8	112
Польща	62666	69009	5728	5389	110,1	108,5
Румунія	22208	24301	1354	809	106,5	103,4
Словенія	10174	11157	1866	2035	122,5	122,3
Словаччина	37372	40225	10169	9039	137,4	129
Швеція	46768	49764	2185	813	104,9	101,7

Джерело: розраховано за даними: International trade of machinery and transport equipment (SITC 7) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/>

Додаток Б

Основні показники функціонування переробної промисловості
у 2013–2015 рр. (за основними промисловими групами)¹⁹⁷

Назва групи промислових товарів за MIGs, видів промислової діяльності	Код КВЕД 2010 (NACE Rev.2)	Індекс промислової продукції, %				Обсяги реалізації продукції ¹⁹⁸ , млн грн			Частка продукції галузі в загальних обсягах реалізації промислової продукції, %		
		2012	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
По групі Товари промислового споживання:		н.д.	н.д.	91,6	89,3			570605,2			38,4
з них, зокрема:											
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів	10.6	103,4	96,7	100,6	94,6	9646,9	10046,4	12255,4	0,7	0,7	0,8
виробництво готових кормів для тварин	10.9	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	8336,9	9331,1	12412,8	0,6	0,7	0,8
текстильне виробництво	13	105,0	93,4	103,9	96,8	3473,3	4222,1	5458,2	0,2	0,3	0,4
оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та росл. матеріалів для плетінн	16	99,1	100,7	103,0	99,8	10198,6	14104,8	18500,1	0,8	1,0	1,2
виробництво паперу та паперових виробів	17	104,9	105,2	94,3	82,8	17853,7	21445,3	26446,4	1,3	1,5	1,8
виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах	20.1	88,2	69,4	76,3	88,4	40121,3	36060,6	47103,5	2,9	2,5	3,1
виробництво пестицидів та іншої агрохім. продукції	20.2	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	264,2	247,2	н.д.	0,0	0,0	0,0
виробництво фарб, лаків, друкарської фарби та мастик	20.3	97,4	94,6	92,7	81,1	2849,5	2923,9	3325,4	0,2	0,2	0,2

¹⁹⁷ Для аналізу динаміки основних статистичних показників функціонування промислових галузей було використано групування видів економічної діяльності у промисловості (секції В, С, D за КВЕД-2010) згідно з методикою, гармонізованою з Регламентом Комісії (ЄС) № 656/2007 від 14 червня 2007 року, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 586/2001 від 26 березня 2001 року, яким унесено зміни до Постанови Ради (ЄС) № 1165/98 від 19 травня 1998 року щодо короткострокової статистики підприємств у частині визначення основних промислових груп (MIGs-2009).

¹⁹⁸ Дані обсягів реалізованої продукції у 2013-2014 рр. розраховано за допомогою збірника «Діяльність суб'єктів господарювання» / Держстат України. – 2014. – С.196–214; дані за 2015 р. розраховано за допомогою таблиці «Обсяги реалізованої продукції (помісячно)» з сторінки «Статистична інформація» веб-сайту Держстату України (примітка: 2015 р. – дані обстеження 80% промислових підприємств); без урахування тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополь.

Продовження додатку Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
виробництво іншої хімічної продукції	20.5	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	3621,6	3903,9	н.д.	0,3	0,3	н.д.
виробництво штучних і синтетичних волокон	20.6	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	80,6	65,2	н.д.	0,0	0,0	0,0
виробництво гумових і пластмасових виробів	22	98,2	99,5	90,8	91,6	22176,6	26272,9	30225,5	1,6	1,8	2,0
виробництво іншої неметалевої продукції	23	91,9	96,3	91,5	93,5	37522,2	37939,6	45135,5	2,8	2,7	3,0
металургійне виробництво	24	95,4	94,4	85,3	83,0	180654,8	213691,1	242788,5	13,4	14,9	16,2
оброблення металів та нанесення покриття на метали; механічне оброблення металевих виробів	25.6	н.д.	101,0	90,8	89,1	2975,6	2570,1	2057,7	0,2	0,2	0,14
виробництво столових приборів, інструментів і металевих виробів загаль. призначення	25.7	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	909,1	837,0	н.д.	0,0	0,1	н.д.
виробництво електронних компонентів і плат	26.1	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	451,6	477	438,2	0,1	0,0	0,0
виробництво магнітних і оптичних носіїв даних	26.8	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	12,8	12,4	н.д.	0,0	0,0	н.д.
виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури	27.1	80,4	98,9	116,5	91,0	11122,3	8791,1	7222,8	0,8	0,6	0,5
виробництво батарей і акумуляторів	27.2	н.д.	93,0	55,8	72,6	1814,6	1535,4	1973,1	0,1	0,1	0,1
виробництво проводів, кабелів і електромотажних пристроїв	27.3	101,3	74,1	86,5	92,2	4073,5	4617,2	5829,7	0,3	0,3	0,4
виробництво електричного освітлювального устаткування	27.4	н.д.	97,4	87,8	83,3	1013,2	1015,8	1125,0	0,1	0,1	0,1
виробництво іншого електричного устаткування	27.9	н.д.	69,4	101,0	110,3	2065,7	1969,8	1847,5	0,1	0,2	0,1
По групі Інвестиційні товари:		н.д.	н.д.	79,7	82,5			102716,1			6,9
з них, зокрема:											
виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів	25.1	н.д.	87,0	71,8	81,5	6511,0	5614,4	4526,1	0,5	0,4	0,3
виробництво металевих баків, резервуарів і контейнерів	25.2	н.д.	91,2	82,8	79,4	1520,9	1620,4	1448,0	0,1	0,1	0,1
виробництво парових котлів, крім котлів центрального опалення	25.3	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	944,7	1059,3	н.д.	0,1	0,1	н.д.
виробництво зброї та боєприпасів	25.4	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	2912,5	901,2	н.д.	0,2	0,1	н.д.
виробництво комп'ютерів і периферійного устаткування	26.2	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1507	1115,3	н.д.	0,1	0,1	н.д.
виробництво обладнання зв'язку	26.3	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	544,5	720,2	н.д.	0,1	0,1	н.д.
виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників	26.5	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	2919,7	3447,6	3594,2	0,2	0,3	0,2
виробництво радіологічного, електромедичного й електротерапевтичного устаткування	26.6	н.д.	35,0	44,2	129,3	237,7	209,9	345,5	0,0	0,0	0,0
виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	28	97,3	93,5	88,7	87,5	36130,3	33524,8	37508,7	2,7	2,3	2,5
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	29	87,7	89,3	90,3	118,6	10945,5	11876,8	13073,9	0,8	0,8	0,4

Додатки

Закінчення додатку Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
будування суден і човнів	30.1	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	2180,3	475,5	н.д.	0,2	0,0	0,0
виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу	30.2	100,6	65,5	37,3	41,4	25345,6	11516,1	5839,4	1,9	0,8	0,4
виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування	30.3	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	11140,6	12970,1	н.д.	0,8	0,9	н.д.
виробництво військових транспортних засобів	30.4	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1336,4	2224,5	н.д.	0,1	0,2	н.д.
По групі Споживчі товари короткострокового використання:		н.д.	н.д.	101,7	87,9			365551,2			24,6
з них, зокрема:											
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	10.1	104,4	110,5	100,5	99,8	32799,8	38350,6	47799,4	2,4	2,7	3,2
перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	10.2	112,6	105,1	98,7	71,4	2127,6	2036,6	2314,1	0,2	0,1	0,2
перероблення та консервування фруктів і овочів	10.3	105,4	99,8	102,9	74,6	9936,2	11544,4	10584,5	0,7	0,8	0,7
виробництво олій та тваринних жирів	10.4	110,4	92,6	121,5	85,8	44434,8	69352,9	83400,3	3,3	4,9	5,6
виробництво молочних продуктів	10.5	104,0	100,5	100,1	91,2	28634,2	30117,4	33652,3	2,1	2,1	2,2
виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	10.7	100,0	96,5	89,5	86,9	17710,2	17404,1	24795,5	1,3	1,2	1,7
виробництво інших харчових продуктів	10.8	93,6	85,5	110,8	79,0	40511,8	46650,8	55634,0	3,0	3,3	3,7
виробництво напоїв	11	98,0	90,8	91,7	88,6	41070,5	37076,8	38083,4	3,0	2,6	2,5
виробництво тютюнових виробів	12	98,5	91,8	104,5	108,0	26574,8	30480,8	19672,1	2,0	2,1	1,3
виробництво інших текстильних виробів	13.9	н.д.	95,9	104,5	93,2	2781,2	2781,2	4226,2	0,2	0,2	0,3
виробництво одягу	14	93,1	95,2	102,0	92,1	3938,9	3938,9	6217,9	0,3	0,3	0,4
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	15	85,9	92,7	84,0	84,5	2274,0	2691,1	3205,5	0,2	0,2	0,2
виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів	20.4	110,0	109,2	97,8	81,4	5161,9	6607,4	6794,1	0,4	0,5	0,45
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	21	107,3	111,8	101,9	92,4	12215,0	14595,8	19674,8	0,9	1,0	1,3
По групі Споживчі товари тривалого використання:		н.д.	н.д.	88,7	78,9			14178,3			1,0
з них, зокрема:											
виробництво електронної апаратури побутового призначення	26.4	н.д.	98,5	71,6	32,9	1736,7	1847,9	694,0	0,1	0,1	0,0
виробництво оптичних приладів і фотографічного устаткування	26.7	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	227,3	303,1	н.д.	0,0	0,0	н.д.
виробництво побутових приладів	27.5	н.д.	91,0	84,4	77,5	2264,6	3076,4	3380,9	0,2	0,2	0,2
виробництво транспортних засобів, н.в.і.у.	30.9	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	232	197,8	н.д.	0,0	0,0	н.д.
виробництво меблів	31	98,2	102,8	98,4	87,6	7069,3	8737,7	9281,1	0,5	0,6	0,6
Усього по промисловості:								1496013,0			

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Додаток В.1

Розподіл продукції за основними промисловими групами (2013–2015 рр.)*

Назва групи промислових товарів за MIGs, видів промислової діяльності / Код КВЕД 2010 (NACE Rev.2)	Обсяги реалізації продукції ¹⁹⁹ млн дол. США			Обсяги експорту продукції, млн дол. США			Частка експорту в товарному виробництві, %		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3 уgrupовання Товари проміжного споживання:									
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів (11 УКТ ЗЕД)	1206,9	845,2	561,0	137,2	124,4	118,0	11,4	14,7	21,0
Виробництво готових кормів для тварин (2309 УКТ ЗЕД)	1043,0	785,0	568,2	15,9	17,8	16,1	1,5	2,3	2,8
Текстильне виробництво	434,5	355,2	249,9	н.д.	н.д.	70,2	н.д.	н.д.	н.д.
оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння 16	1275,9	1186,6	846,9	1143,7	1262,6	1107,2	89,6	106,4	130,7
Виробництво паперу та паперових виробів 17	2233,7	1804,1	1210,7	1080,8	852,2	535,1	48,4	47,2	44,2
Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах 20.1	5019,5	3033,7	2156,3	3356,1	2241,7	1625,8	66,8	73,9	75,4
Виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції 20.2	33,06	20,8	н.д.	20,06	14,3	8,8	60,7	68,7	н.д.
Виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик 20.3	356,6	246,0	152,2	29,97	24,5	19,06	8,4	9,9	12,5
Виробництво гумових і пластмасових виробів 22	2775,5	2210,3	1383,6	784,8	586,4	412,5	28,3	26,5	29,8
Виробництво іншої неметалевої продукції 23	4696,1	3191,7	2066,2	582,2	479,3	331,6	12,4	15,0	16,0
Металургійне виробництво 24	22601,6	17977,3	11114,3	14314,3	12904,8	8077,2	63,3	71,8	72,7
Виробництво столових приборів, інструментів і металевих виробів загального призначення 25.7	113,7	70,4	н.д.	98,1	78,2	59,7	86,3	111,0	н.д.
Виробництво електронних компонентів і плат 26.1	56,5	40,1	20,1	14,1	13,2	19,4	25,0	32,9	96,7
Виробництво магнітних і оптичних носіїв даних 26.8	1,6	1,0	н.д.	3,3	1,0	1,4	206,1	95,9	н.д.
Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури 27.1	1391,5	739,6	330,6	778,6	448,2	250,0	56,0	60,6	75,6
Виробництво батарей і акумуляторів 27.2	227,0	129,2	90,3	146,7	80,5	36,3	64,6	62,3	40,2
Виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв 27.3	509,6	388,4	266,9	230,6	230,7	176,2	45,2	59,4	66,0
Виробництво електричного освітлювального устаткування 27.4	126,8	85,5	51,5	21,2	13,9	11,1	16,7	16,3	21,6
Виробництво іншого електричного устаткування 27.9	258,4	165,7	84,6	133,5	117,7	97,2	51,7	71,0	114,9
3 уgrupовання Інвестиційні товари									
Виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів 25.1	814,6	472,3	207,2	219,0	157,3	101,5	26,8	33,3	48,9
Виробництво металевих баків, резервуарів і контейнерів 25.2	190,3	136,3	66,3	83,1	59,6	39,9	43,6	43,7	60,2
Виробництво комп'ютерів і периферійного устаткування 26.2	188,5	93,8	н.д.	31,7	24,0	22,7	16,8	25,6	н.д.

* Джерело: авторські розрахунки за даними ДССУ: таблиця «Експорт-імпорт товарів за країнами світу» у 2013-2015 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/metaopus/2014/0101001_2014.htm;

¹⁹⁹ Обсяги реалізації продукції у іноземній валюті розраховано за середньорічними курсами долара США за курсом НБУ по роках: 2013 р.: 1 дол. США – 7,9930 грн; 2014 р.: 1 дол. США – 11,8867 грн ; 2015 р.: 1 дол. США – 21,8447 грн.

Додатки

Закінчення додатку В.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Виробництво обладнання зв'язку 26.3	68,1	60,6	н.д.	201,9	192,0	169,8	296,4	316,9	н.д.
Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників 26.5	365,3	290,0	164,5	210,3	133,2	110,6	57,6	45,9	67,2
Виробництво радіологічного, електромедичного й електротерапевтичного устаткування 26.6	29,7	17,7	15,8	30,0	27,9	15,4	100,9	158,0	97,4
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань 28	4520,2	2820,4	1717,1	2389,7	1733,8	1586,0	52,9	61,5	92,4
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів 29	1369,4	999,2	598,5	285,2	264,6	160,5	20,8	26,5	26,8
Будування суден і човнів 30.1	272,8	40,0	н.д.	139,0	93,4	102,1	51,0	233,5	н.д.
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу 30.2	3171,0	968,8	267,3	2448,7	839,4	210,8	77,2	86,6	78,9
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування 30.3	1393,8	1091,1	н.д.	311,8	246,3	190,6	22,4	22,6	н.д.
З угруповання Споживчі товари короткострокового використання:									
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів (1601-1602 УКТ ЗЕД)	4103,6	3226,3	2188,1	14,6	11,2	7,7	0,4	0,3	0,4
Перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків (1604-1605 УКТ ЗЕД)	266,2	171,3	105,9	44,3	21,2	4,8	16,6	12,4	4,5
Перероблення та консервування фруктів і овочів (20 УКТ ЗЕД)	1243,1	971,2	484,5	404,2	297,8	183,9	32,5	30,7	38,0
Виробництво олій та тваринних жирів (15 УКТ ЗЕД)	5559,2	5834,5	3817,9	3507,1	3821,5	3299,9	63,1	65,5	86,4
Виробництво молочних продуктів (0401-0406 УКТ ЗЕД)	3582,4	2533,7	1540,5	515,0	323,8	177,6	14,4	12,8	11,5
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів (19 УКТ ЗЕД)	2215,7	1464,2	1135,1	413,1	391,1	267,9	18,6	26,7	23,6
Виробництво інших харчових продуктів (09; 17; 18; 21; 2209; 2301-2308; УКТ ЗЕД)	5068,4	3924,6	2546,8	1987,8	1787,4	1464,4	39,2	45,5	57,5
Виробництво напоїв (2201-2208 УКТ ЗЕД)	5138,3	3119,2	1743,4	369,7	251,2	183,6	7,2	8,1	10,5
Виробництво тютюнових виробів (24 УКТ ЗЕД)	3324,8	2564,3	900,5	292,4	334,2	350,8	8,8	13,0	39,0
Виробництво інших текстильних виробів 13.9	348,0	285,9	193,5	103,0	109,7	95,1	29,6	38,4	49,1
Виробництво одягу 14	492,0	386,7	284,6	164,9	135,5	96,9	33,5	35,0	34,0
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів 15	284,5	226,4	146,7	340,4	352,7	259,4	119,6	155,8	176,8
Виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів 20.4	646,0	555,8	311,0	348,1	267,9	172,6	53,9	48,2	55,5
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів 21	1528,8	1227,9	900,6	250,8	255,6	155,4	16,4	20,8	17,2
З угруповання Споживчі товари тривалого використання:									
Виробництво електронної апаратури побутового призначення 26.4	217,3	155,5	31,8	461,9	383,8	137,7	212,6	246,9	433,3
Виробництво оптичних приладів і фотографічного устаткування 26.7	28,4	25,5	н.д.	11,0	9,5	18,2	38,7	37,2	н.д.
Виробництво побутових приладів 27.5	283,3	258,8	154,8	573,5	412,8	312,4	202,4	159,5	201,8
Виробництво транспортних засобів, н.в.і.у. 30.9	29,0	16,6	н.д.	20,5	28,4	15,2	70,6	170,6	н.д.
Виробництво меблів 31	884,4	735,1	424,9	554,7	531,2	397,2	62,7	72,3	93,5

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Додаток В.2

Розподіл продукції за основними промисловими групами (2013–2015 рр.)*

Назва групи промислових товарів за MIGs, видів промислової діяльності / Код КВЕД 2010 (NACE Rev.2)	Обсяги внутрішнього споживання продукції, млн дол. США			Обсяги імпортованих поставок продукції, млн дол. США			Частка імпорту у внутрішньому споживанні продукції, %		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів (11 УКТ ЗЕД)	1095,7	745,9	457,0	26,0	25,1	14,0	2,4	3,4	3,1
Виробництво готових кормів для тварин (2309 УКТ ЗЕД)	1292,5	991,9	696,1	265,4	224,7	144,0	20,5	22,7	20,7
Текстильне виробництво	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння 16	536,3	218,5	-112,1	404,1	294,5	148,2	75,3	134,8	132,2
Виробництво паперу та паперових виробів 17	2951,3	2173,1	1522,7	1798,4	1221,2	847,1	60,9	56,2	55,6
Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах 20.1	3750,3	2566,1	2200,7	2087,2	1774,1	1670,2	55,6	69,1	75,9
Виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції 20.2	782,4	614,9	н.д.	769,45	608,4	648,8	98,3	98,9	н.д.
Виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик 20.3	676,5	485,4	310,7	349,9	263,9	177,6	51,7	54,4	57,2
Виробництво гумових і пластмасових виробів 22	6556,6	6689,8	8616,4	4565,9	3638,1	2645,3	69,6	54,4	73,1
Виробництво іншої неметалевої продукції 23	5241,4	3513,9	2244	1127,5	801,5	509,4	21,5	22,8	22,7
Металургійне виробництво 24	10409,7	6307,5	3721	2122,6	1298	683,9	20,4	20,4	18,4
Виробництво столових приборів, інструментів і металевих виробів загального призначення 25.7	390,9	268,6	н.д.	375,3	276,4	191,0	96,0	102,9	н.д.
Виробництво електронних компонентів і плат 26.1	197,6	179,6	113,5	155,2	152,7	112,8	78,5	85,0	99,4
Виробництво магнітних і оптичних носіїв даних 26.8	12,5	7,9	3,3	14,2	7,9	4,7	113,6	99,5	142,4
Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури 27.1	1698,1	1006,6	461,0	1085,2	715,2	380,4	63,9	71,1	82,5
Виробництво батарей і акумуляторів 27.2	181,3	118,2	119,6	101	69,5	65,6	55,7	58,8	54,8
Виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв 27.3	1174,7	987,4	787,9	895,7	829,7	697,2	76,2	84,0	88,5
Виробництво електричного освітлювального устаткування 27.4	181,8	123,6	74,7	76,2	52	34,3	41,9	42,1	45,9
Виробництво іншого електричного устаткування 27.9	323,4	195,7	91,3	198,5	147,7	103,9	61,4	75,5	113,8
З угруповання Інвестиційні товари									
Виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів 25.1	810,2	470,2	165,8	214,6	155,2	60,1	26,5	33,0	36,2
Виробництво металевих баків, резервуарів і контейнерів 25.2	274,5	211,9	122,3	167,3	135,2	95,9	60,9	63,8	78,4
Виробництво комп'ютерів і периферійного устаткування 26.2	576,8	528,7	н.д.	420	458,9	405,2	72,8	86,8	н.д.

* Джерело: авторські розрахунки за даними ДССУ: таблиця «Експорт-імпорт товарів за країнами світу» у 2013-2015 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/metaopus/2014/0101001_2014.htm;

Додатки

Закінчення додатку В.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Виробництво обладнання зв'язку 26.3	856,9	614,4	н.д.	990,7	745,8	697,6	115,6	121,4	н.д.
Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників 26.5	457,5	355,3	225,3	302,5	198,5	171,4	66,1	55,9	76,1
Виробництво радіологічного, електромедичного й електротерапевтичного устаткування 26.6	432,9	217,2	157,0	433,2	227,4	156,6	100,1	104,7	99,7
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань 28	7565,2	3842,7	1916,0	5434,7	2756,1	1784,9	71,8	71,7	93,2
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів 29	6193,5	3026,6	1934,9	5109,3	2292,0	1496,9	82,5	75,7	77,4
Будування суден і човнів 30.1	177,3	-29,1	н.д.	43,5	24,3	31,7	24,5	-83,5	н.д.
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу 30.2	1062,3	253,1	93,7	340	123,7	37,2	32,0	48,9	39,7
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування 30.3	1136,6	894,0	н.д.	54,6	49,2	54,9	4,8	5,5	н.д.
3 угруповання Споживчі товари короткострокового використання:									
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів (1601-1602 УКТ ЗЕД)	4367,6	3235,6	2190,7	278,6	20,5	10,3	6,4	0,6	0,5
Перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків (1604-1605 УКТ ЗЕД)	340,5	234,1	133,3	118,6	84,0	32,2	34,8	35,9	24,2
Перероблення та консервування фруктів і овочів (20 УКТ ЗЕД)	1136,6	906,4	414,5	297,7	233,0	113,9	26,2	25,7	27,5
Виробництво олій та тваринних жирів (15 УКТ ЗЕД)	2452,3	2310,2	700,4	400,2	297,2	182,4	16,3	12,9	26,0
Виробництво молочних продуктів (0401-0406 УКТ ЗЕД)	3308,9	2358,9	1397,2	241,5	149,0	34,3	7,3	6,3	2,5
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів (19 УКТ ЗЕД)	2018,4	1242,4	952,8	215,8	169,3	85,6	10,7	13,6	9,0
Виробництво інших харчових продуктів (09; 17; 18; 21; 2209; 2301-2308; УКТ ЗЕД)	4583,5	3298,6	1851,0	1502,9	1161,4	768,6	32,8	35,2	41,5
Виробництво напоїв (2201-2208 УКТ ЗЕД)	5371,9	3288,9	1792,5	603,3	420,9	232,7	11,2	12,8	13,0
Виробництво тютюнових виробів (24 УКТ ЗЕД)	3486,1	2713,1	953,9	453,7	483,0	404,2	13,0	17,8	42,4
Виробництво інших текстильних виробів 13.9	511,7	397,6	256,6	266,7	221,4	158,2	52,1	55,7	61,7
Виробництво одягу 14	703,9	505,5	347,1	376,8	254,3	159,4	53,5	50,3	45,9
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів 15	956,2	493,7	285,4	1012,1	620,0	398,1	105,8	125,6	139,5
Виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів 20.4	1584,8	1279,5	1043,4	1286,9	991,6	905,0	81,2	77,5	86,7
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів 21	4372,8	3445,6	2112,2	3094,8	2473,3	1367,0	70,8	71,8	64,7
3 угруповання Споживчі товари тривалого використання:									
Виробництво електронної апаратури побутового призначення 26.4	550,3	262,7	144,4	794,9	491,0	250,2	144,5	186,9	173,3
Виробництво оптичних приладів і фотографічного устаткування 26.7	66,9	41,3	н.д.	49,5	25,3	28,5	73,9	61,2	н.д.
Виробництво побутових приладів 27.5	1226,2	923,0	412,6	1516,4	1077,0	570,2	123,7	116,7	138,2
Виробництво транспортних засобів, н.в.і.у. 30.9	293,4	147,3	н.д.	284,9	159,0	122,9	97,1	108,0	н.д.
Виробництво меблів 31	776,8	527,6	189,7	447,1	323,7	162,0	57,6	61,4	85,4

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Додаток Д

Імпортозалежність України за окремими видами промислової продукції в розрізі агрегованих угруповань MIGs²⁰⁰

Продукція промислового виробництва за MIGs	2013		2015		Оцінка конкурентоспроможності/ імпортої залежності
	β (відношення експорту до імпорту у відсотках)	γ (частка імпорту у внутрішньому споживанні у відсотках)	β (відношення експорту до імпорту у відсотках)	γ (частка імпорту у внутрішньому споживанні у відсотках)	
1	2	3	4	5	6
Інвестиційні товари					
Виробництво радіологічного електромедичного й електротерапевтичного устаткування 26.6	6,9	100,1	9,8	99,7	Низька. Коефіцієнт імпортої залежності в межах 100%.
Виробництво залізничних локомотивів і рухомого складу 30.2	720,2	32,0	566,6	39,7	Зберігається формально високе значення показника на тлі значного падіння експорту. Залежність від імпорту: 2013 р. – 32%, 2015 р. – майже 40%.
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів 29	5,6	82,5	10,7	77,4	Низька. Падіння експорту у 10 разів. Частка імпорту у внутрішньому споживанні близько 80%.
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань 28	43,9	71,8	88,8	93,2	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зростає з 72% (2013) до 93% (2015)
Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників 26.5	69,5	66,1	64,5	76,1	Низька. Частка імпорту підвищилась з 66% (2013 р.) до 76% (2015 р.).
Виробництво металевих баків, резервуарів і контейнерів 25.2	49,7	60,9	41,6	78,4	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зростає.
Товари проміжного споживання					
Продукція металургійного виробництва 24	674,4	20,4	1181,0	18,4	Висока. Частка імпорту у внутрішньому споживанні знижується до 18,4% (2015)
Виробництво електронних компонентів і плат 26.1	9,1	78,5	17,2	99,4	Низька. При мізерно малих обсягах експорту частка імпорту у 2015 р. зросла майже до 100%
Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів, електророзподільної та контрольної апаратури 27.1	71,7	63,9	65,7	82,5	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зросла.

²⁰⁰ Розраховано на основі таблиць з Додатку В.1 и В.2.

Додатки

Продовження додатку Д

1	2	3	4	5	6
Виробництво батарей і акумуляторів 27.2	145,2	55,7	55,3	54,8	Високе значення змінилось низьким. Залежність від імпорту на рівні 54–55%.
Виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв 27.3	25,7	76,2	25,3	88,5	Обсяги експорту становлять четверту частину імпорتنних поставок. Ця залежність зростає.
Виробництво електричного освітлювального устаткування 27.4	27,8	41,9	32,3	45,9	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зростає з 42 до 46%
Виробництво паперу та паперових виробів 17	60,1	60,9	63,2	55,6	Низька. Імпортна залежність зменшується.
Виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, пластмас і синтетичного каучуку в первинних формах 20.1	160,8	55,6	97,3	75,9	Високе значення змінилось низьким. Зростає імпортна залежність.
Виробництво пестицидів та іншої агрохімічної продукції 20.2	2,6	98,3	2,3	98,9 (2014 р.)	Відсутня. Майже повна імпортна залежність.
Виробництво фарб, лаків і подібної продукції, друкарської фарби та мастик 20.3	8,5	51,7	10,7	57,2	Дуже низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зростає
Виробництво гумових і пластмасових виробів 22	17,2	69,6	15,6	73,1	Низька. Залежна від імпорту на 70%.
Виробництво іншої неметалевої продукції 23	51,6	21,5	65,0	22,7	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні невисока - 21-23%
Споживчі товари короткострокового використання					
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	5,2	6,4	74,7	0,5	Низька. Виробництво компенсовано попитом на внутрішньому ринку. Коефіцієнт імпортової залежності низький.
Перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	37,3	34,8	14,9	24,2	Низька, тенденція до зниження. Частка імпорту у внутрішньому споживанні знижується.
Перероблення та консервування фруктів і овочів	135,8	26,2	161,4	27,5	Висока. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зростає
Виробництво олії та тваринних жирів	876,3	16,3	1809,1	26,0	Висока. Коефіцієнт імпортової залежності низький, але має тенденцію до зростання
Виробництво молочних продуктів	213,2	7,3	517,8	2,5	Висока. Низький коефіцієнт імпортової залежності
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	191,4	10,7	312,9	9,0	Висока. Низький коефіцієнт імпортової залежності
Виробництво інших харчових продуктів	132,3	32,8	190,5	41,5	Висока. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зросла більше 40% (2015)
Виробництво напоїв	61,3	11,2	78,9	13,0	Низька. Низький коефіцієнт імпортової залежності

Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України

Закінчення додатку Д

1	2	3	4	5	6
Виробництво інших текстильних виробів	38,6	52,1	60,1	61,7	Низька. Частка імпорту зростає
Виробництво одягу	43,7	53,5	60,7	45,9	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні близько 50%.
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	33,6	105,8	65,1	139,5	Низька, зростає. Частка імпорту у 1,4 раза перевищує обсяг внутрішнього споживання
Виробництво мила та мийних засобів, засобів для чищення та полірування, парфумних і косметичних засобів	27,0	81,2	19,07	86,7	Низька. Високий рівень імпортової залежності.
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів 21	8,1	70,8	11,4	64,7	Дуже низька. Коефіцієнт імпортової залежності знизився у 2015 р. до 64,7%
Споживчі товари тривалого використання					
Виробництво електронної апаратури побутового призначення 26.4	58,1	144,5	55,0	173,3	Низька. Коефіцієнт імпортової залежності дуже високий.
Виробництво побутових приладів 27.5	124,0	123,7	245,2	138,2	Висока. Коефіцієнт імпортової залежності дуже високий.
Виробництво меблів 31	37,8	57,6	54,8	85,4	Низька. Частка імпорту у внутрішньому споживанні зростає.

Додаток Е

Перелік найкрупніших іноземних компаній,
які відкрили свої виробництва в Україні

Назва компанії, країна	Обсяг імпорту	Спеціалізація	Наявність потужностей в Україні	Драйвери зростання, що застосовує компанія на ринку України
Компанія Syngenta, Швейцарія	218,66 млн дол. США	Насіння, ЗЗР	Syngenta AG	В Україні частка компанії в сфері виробництва засобів захисту рослин та насіння становить близько 20%. Є учасником проекту із впровадження аграрних розписок (проект IFC та Світового банку) і використовує цей інструмент фінансування в Полтавській, Вінницькій, Черкаській і Харківській областях.
Концерн BASF, Німеччина	92,07 млн дол. США	ЗЗР		Частка концерну на українському ринку ЗЗР – 20%. Є учасником проекту із впровадження аграрних розписок (проект IFC). З листопада 2015 р. до листопада 2016 р. дочірня українська компанія BASF спільно з IFC проводить в Україні освітню компанію для фермерських господарств з управління підприємством, підвищення його ефективності і прибутковості, підтримує розвиток інноваційних технологій, функціонує вексельна програма кредитування агрогосподарств. Компанія пропонує виробникам сої інокулянти, які збільшують її врожайність і на 20–30% дозволяють скоротити використання азотних добрив для вирощування наступних культур у сівозміні.
Bayer AG, Німеччина	66,72 млн дол. США	ЗЗР, насіння	«Байер Україна» буде Насіннєвий центр (с. Центральне Миронівського району Київської області)	Учасник спільної з IFC та Райффайзен Банк Аваль вексельної програми «Байер-Вексель», яка дозволяє фермерам отримувати фінансування на закупівлю насіння і ЗЗР під низький відсоток терміном до дев'яти місяців. Налагоджена мережа офіційних дистриб'юторів ЗЗР в Україні, серед яких мережа торгово-консультаційних центрів «Зелений Світ».

Закінчення додатку Е

Назва компанії, країна	Обсяг імпорту	Спеціалізація	Наявність потужностей в Україні	Драйвери зростання, що застосовує компанія на ринку України
«Альфа Хімгрупп», Росія	12,22 млн дол. США	ЗЗР	Завод з виробництва мікродобрив і ЗЗР (м. Біла Церква, Київська обл.) потужністю 10 000 т/рік. Інвестиції в підприємство 110 млн грн (випуск продукції з початку роботи підприємства – 600 т)	Серед інноваційних рішень компанії – розвиток власної логістичної мережі (відкрито склад зі зберігання пестицидів, агрохімікатів та мікродобрив потужністю 1500 т в Київській області), розроблення нових об'ємів упаковки для невеликих фермерських господарств (від 0,4 мл до 1 л).
ADAMA Agricultural Solutions, Ізраїль	34,34 млн дол. США	ЗЗР	ADAMA Україна»	Корпорація поставляє в Україну понад 50 найменувань ЗЗР (гербіциди, інсектициди, фунгіциди, протруйники), займає 9% місцевого ринку з перспективою її зростання до 11% у 2016 р. Використання інновацій та нові розробки для нарощування прибутків: компанія надає своїм клієнтам додаткові послуги і сервіси, серед яких навчальні заходи для агрономів господарств, консультації щодо агрохімічних технологій і застосування ЗЗР, встановлення метеорологічних станцій з моделями попередження захворювань рослин.

Додаток Ж

Обсяги зовнішньої торгівлі основними хімічними товарами
між Україною та ЄС, у 2012, 2014 та 2015 рр., млн дол. США

Товарна група (за кодами УКТЗЕД)	2012 рік			2014 рік			2015		
	екс- порт	імпорт	зовнішньо- торго- вельний оборот	екс- порт	імпорт	зовнішньо- торго- вельний оборот	екс порт	імпорт	зовнішньо- торго- вельний оборот
28. Продукти неорганічної хімії	177,5	77,8	255,3	178,2	57,4	235,6	97,53	74,44	171,97
29. Органічні хімічні сполуки	153,5	251,3	404,8	102,4	194,3	296,7	41,38	135,95	177,33
30. Фармацевтична продукція	20,3	2165,5	2185,8	14,5	1826,8	1841,3	8,72	988,85	997,57
31. Добрива	241,0	44,4	285,4	173,2	34,2	207,4	156,17	37,19	193,36
32. Екстракти дубильні	115,6	341,2	456,8	92,1	285,8	377,9	30,08	193,89	223,97
33. Ефірні олії	24,6	543,9	568,5	11,7	447,4	459,1	6,01	325,9	331,91
34. Мило, поверхнево-активні речовини	11,4	264,7	276,1	15,3	229,2	244,5	12,31	173,57	185,88
35. Білкові речовини	44,2	108,8	153	42,2	100,3	142,5	29,99	69,07	99,06
36. Порох і вибухові речовини	4,1	2,3	6,4	4,7	2,8	7,5	4,49	2,55	7,04
37. Фотографічні або кінематографічні товари	0,1	12,3	12,4	0,1	11,7	11,8	0,03	11,24	11,27
38. Різноманітна хімічна продукція	35,2	915,1	950,3	37,4	639,9	677,3	23,03	628,68	651,71
39. Пластмаси, полімерні матеріали	69,0	1772,1	1841,1	67,7	1470,4	1538,1	86,89	1086,08	1172,97
40. Каучук, гума	33,4	346,0	379,4	29,8	234	263,8	15,97	196,99	212,96
Усього:	929,9	6845,4	7775,3	769,3	5534,2	6303,5	512,6	3924,4	4437

Джерело: дані Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток К

Аналіз експорту і імпорту текстильних товарів за 2013–2015 рр.*,
млн дол. США

Назва товару	Експорт				Імпорт			
	2013	2014	2015	% до 2014	2013	2014	2015	у % до 2014
Текстильні матеріали та текстильні вироби	809,4	785,8	634,2	80,7	2402,1	1883,3	1414,6	75,1
50 шовк	0,0	0,0	0,0	225,4	1,3	1,5	2,1	133,6
51 вовна	7,9	7,4	4,2	57,5	55,2	47,7	42,1	88,2
52 бавовна	5,4	3,7	3,5	93,9	198,1	188,6	160,1	84,9
53 інші текстильні волокна	1,0	1,2	1,3	113,5	15,0	11,0	8,9	80,8
54 нитки синтетичні або штучні	6,3	4,0	4,4	110,7	251,9	205,1	185,0	90,2
55 синтетичні або штучні шпательні волокна	15,9	13,2	12,5	94,1	244,8	224,2	176,5	78,7
56 вата	38,8	48,7	52,9	108,5	163,1	153,8	122,2	79,5
57 килими	20,5	14,7	6,3	42,6	49,1	30,7	20,5	66,7
58 спеціальні тканини	3,9	3,6	3,7	103,3	56,8	54,3	43,3	79,8
59 текстильні матеріали	27,4	21,3	12,6	59,2	123,0	104,7	86,7	82,8
60 трикотажні полотна	14,1	12,0	9,9	82,5	95,0	92,9	70,8	76,3
61 одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні	164,9	135,5	96,9	71,5	376,8	254,3	159,4	62,7
62 одяг та додаткові речі до одягу, текстильні	400,1	410,6	330,9	80,6	505,4	293,2	178,9	61,0
63 інші готові текстильні вироби	103,0	109,7	95,0	86,6	266,7	221,4	158,1	71,4

Джерело: складено на основі даних Держстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток Л

Товарна структура експорту-імпорту давальницької сировини
та готової продукції з давальницької сировини
текстильних товарів у 2014 та 2015 рр., тис. дол.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Давальницька сировина				Готова продукція, що виготовлена з давальницької сировини			
	2014		2015		2014		2015	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Усього	127654,7	3026779,9	67183,7	2366554,0	4243623,2	143406,4	3395076,9	62748,9
у тому числі								
XI. Текстильні матеріали та текс- тильні вироби	371,1	457366,4	3,2	391166,7	599463,8	417,7	484864,0	364,9
50 шовк	–	1443,3	–	1950,7	12,2	–	27,5	–
51 вовна	–	41919,3	–	37168,6	1253,2	–	640,1	–
52 бавовна	297,9	80802,2	–	65614,3	656,2	9,0	1853,7	14,1
53 інші текстильні волокна	–	3006,4	–	2465,9	41,8	–	28,1	–
54 нитки синтетич- або штучні	8,4	58594,5	2,4	51793,3	1423,2	0,0	2964,6	–
55 синтетичні або штучні штапельні волокна	–	64075,0	–	55311,7	1601,7	–	5970,2	–
56 вата	2,1	36181,1	–	33337,4	5713,2	0,1	3605,0	0,2
58 спеціальні ткан- ни	62,7	29902,9	0,8	25408,7	2426,6	0,7	2265,9	–
59 текстильні ма- теріали	–	50763,2	–	45748,7	455,3	–	490,7	–
60 трикотажні полотна	–	57195,2	–	45773,9	9011,5	–	7378,4	–
61 одяг та додатк- речі до одягу, трикотажні	–	8354,4	–	6167,8	105285,0	–	74465,5	–
62 одяг та додатк- речі до одягу, текстильні	–	13472,4	–	12447,8	395687,8	407,9	722,0	350,6
63 інші готові текс- тильні вироби	–	11656,4	–	7978,0	75896,2	–	2,3	–

Джерело: складено на основі даних Держстату України: [Електронний ресурс]. –
Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток М

Аналіз експорту-імпорту товарів легкої промисловості
за 2013-2015 рр., млн дол. США

Товарні групи	Експорт				Імпорт			
	2013	2014	2015	% до 2014	2013	2014	2015	% до 2014
Шкури необ- роблені, шкіра вичищена	148,9	156,7	114,7	73,2	256,2	222,7	167,4	75,2
Текстильні матеріали та текстильні вироби	809,4	785,8	634,2	80,7	2402,1	1883,3	1414,6	75,1
Взуття, головні убори, пара- сольки	198,7	202,8	150,8	74,4	790,9	430,7	248,3	57,6
Продукція легкої проми- словості	1157,0	1145,3	899,7	78,6	3449,2	2536,7	1830,3	72,2

Додаток Н

Програми міжнародної допомоги, що можуть бути використані українськими промисловими підприємствами

№	Організація донор	Назва програми	Пояснення
1	2	3	4
1	Програми ЄБРР	USELF	Програма сприяння реалізації проектів з використання відновлюваних джерел енергії в Україні для приватних компаній
		UKEEP	Українська програма підвищення енергоефективності — це кредитна лінія для українських приватних компаній у різних секторах економіки, що мають на меті інвестувати у проекти з енергоефективності та відновлювальної енергетики.
		Кредитні програми місцевих банків-партнерів	Програма кредитування через АТ «Укресімбанк» - довгострокове кредитування сегменту МСБ з метою реалізації інвестиційних проектів сталої енергетики (проекти промислової енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії).
2	Європейський інвестиційний банк (ЄІБ)	Кредитні програми	Інфраструктурні проекти сфери енергетичної безпеки і стимулювання розвитку приватного сектора.
3	Глобальний екологічний фонд (GEF)	Кредитні програми	Фінансування проектів з енергозбереження (ESC) та організації чистого виробництва (CPC).
4	Північна екологічна фінансова корпорація (NEFCO)	Енергозбереження. Чисте виробництво. Інвестиційний фонд	Надання позик і коштів для участі в акціонерному капіталі, а також гарантії при реалізації економічно рентабельних екологічних проектів. Проекти повинні також мати значний природоохоронний ефект.
5	Міжнародний банк реконструкції та розвитку	Міжнародна фінансова корпорація (IFC)	Проекти та програми міжнародної технічної допомоги, гранти.

Продовження додатку Н

1	2	3	4
6	Представництво Європейського Союзу	Проект Clima East	Проект спрямований на надання допомоги країнам Східного партнерства у питаннях зменшення впливу на зміну клімату та адаптації до нього.
		Горизонт 2020	Програма рамкової угоди ЄС з досліджень та інноваційного розвитку відкрита до участі країн, що розвиваються, розрахована на 2014–2020 рр. і орієнтована на підтримку дослідницької та інноваційної діяльності в усіх сферах суспільного життя – від фундаментальних наук до впровадження інновацій в реальний сектор економіки. Серед пріоритетів програми «Горизонт 2020» є покращення інвестиційного клімату в енергоефективності.
7	Центрально-європейська ініціатива (ЦЄІ)	Програма обміну ноу-хау (KEP)	Інструмент надання співфінансування проектам і програмам, спрямованим на передачу ноу-хау та кращих практик від країн – членів ЄС країнам Східної Європи. Фінансування конкурсних проектів: захист навколишнього середовища, енергетична ефективність.
8	Північний інвестиційний банк (NIB)	Програми кредитування	Реалізація інвестиційних проектів у сферах інфраструктури, енергетики та охорони навколишнього середовища.
9	Глобальний фонд кліматичного партнерства (GCPF)	Фінансова допомога	Фінансування проектів зі сталого енергетичного розвитку на ринках, що формуються і розвиваються. Комерційне фінансування місцевим фінансовим установам або здійснення спільного інвестування безпосередньо в проекти з підвищення енергоефективності або використання поновлюваних джерел енергії в державному та приватному секторах.
10	Організація Об'єднаних Націй	Програма розвитку (ПРООН)	ПРООН підтримує Україну в зміцненні її потенціалу, поширенні найкращих природоохоронних практик, наданні інноваційних пропозицій щодо державної енергоощадної політики та об'єднання партнерів у реалізації пілотних проектів.

Додатки

Закінчення додатку Н

1	2	3	4
11	Агентство ООН з питань промислового розвитку (ЮНІДО)	Підвищення енергоефективності та стимулювання використання відновлюваної енергії в агрохарчових та інших малих та середніх підприємствах (МСП) України	Розвиток ринкових умов для підвищення енергоефективності та розширення використання технологій відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) для заміни палива в енергомістких виробничих малих і середніх підприємствах (МСП) в Україні як основа для підвищення їх конкурентоспроможності при забезпеченні комплексного підходу до зниження викидів вуглекислого газу та покращення стану довкілля.
12	Канадське Агентство міжнародного розвитку (CIDA)	Програми технічної співпраці	Сприяння успішній інтеграції України до світової ринкової економіки.
13	Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA)	Програми фінансово-технічної співпраці	Гранти надаються на підтримку кредитних та інших проектів в Україні, в тому числі на стажування.
14	Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ)	Програми співробітництва у сфері ефективної енергетики	Консультаційна та інформаційна допомога, націлена на створення нових комунікацій, підготовки стратегій розвитку, пошуку нових партнерів та налагодження з ними дієвої співпраці.

Наукове електронне видання

Дейнеко Людмила Вікторівна
Шовкун Інна Анатоліївна
Шелудько Елла Ігорівна
Гахович Наталія Георгіївна
Кушніренко Оксана Миколаївна
Завгородня Марія Юріївна
Романюк Ірина Михайлівна
Зарудна Ольга Станіславівна
Дейнеко Олександр Турсунбайович

НЕОІНДУСТРІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Колективна монографія

Редактори: *Бажал І.І., Нестеренко І.І.*
 Оригінал-макет: *Чимбай С.В.*

Підписано у світ 29.12.2016 р.
 Об'єм даних 3,20 Мб

ДУ «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України»,
 вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
 тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
 E-mail: eip@ief.org.ua